

C. Julii Caesaris Commentarii

<https://hdl.handle.net/1874/423712>

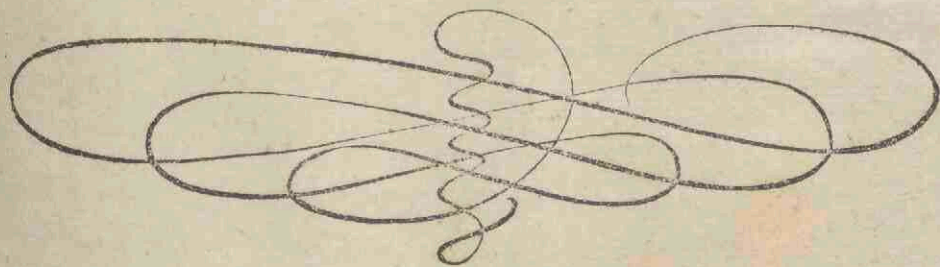

C. I V L I I C A E S A-
ris Commentarii,

POST OMNES OMNIVM EDITIO-
nes accurata sedulitate, & summa denuo vigilantia ex mul-
torum tam veterum, quàm neotericorum exemplarium
collatione emendati, & studiosissimè reco-
gniti à Ioanne Rosseto Au-
rimontano.

HISCE, CVM LOCORVM, VRBIVM
& populorum nominibus, & expositionibus, ac item rerum, & verbo-
rum copiosissimo indice, accessit variarum lectionum libellus perquam
utilis, eodem Rosseto collectore.

CÆTERA SEQVENS INDICABIT PAGINA.

L A V S A N N Æ.

Excudebat Ioannes Probus

*Illustrissimorum Dominorum Bernensium in ciuitate
Lausannensi Typographus.*

M. D. L X X I.

IN HOC VOLVME CONTINENTVR.

<i>Commentariorum de bello Gallico libri</i>	<i>VIII.</i>
<i>De bello ciuili Pompeiano libri</i>	<i>III.</i>
<i>De bello Alexandrino liber</i>	<i>I.</i>
<i>De bello Africano liber</i>	<i>I.</i>
<i>De bello Hispaniensi liber</i>	<i>I.</i>
<i>Pictura pōtis in Rheno, Anarici, Alexia, Vxelloduni, & Massilia per Iu-</i>	
<i>cundum Veronensem ex descriptione Caesaris. Veterum Gallia locorum,</i>	
<i>populorum, urbium, montium, ac fluiuiorum breuis descriptio per Ray-</i>	
<i>mundum Marlianum, nonnullis in locis emendata.</i>	
<i>Pictura totius Gallia, & Hispania.</i>	

SPECTATA VIRTUTE, ET CO-

GNITA PIETATE VIRIS D.D. CONSULI,

ET SENATORIBVS VRBIS LAUSANNENSIS, DO-

minis mihi summa obseruantia colendis Ioan-
nes Rossetus Aurimontanus. S.

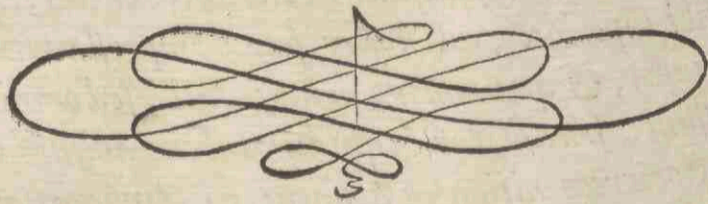
III IULII *Cæsaris* commentarios, equidem scio
(viri amplissimi) à multis & nostro, & superiore seculo
emendatos, & summa diligentia recognitos fuisse: cum
verò nunquam ita ex omni parte politi in lucem exie-
rint, quin vel Typographorum incuria, vel potius
temporum iniuria corruptè, & depravatè etiam multis

in locis legerentur, & eos hac hyeme Ioannes Probus, illustrissimorum Do-
minorum Bernensium in ciuitate Lausannensi Typographus, prelo subii-
cere vellet, hortatus me est Blasius Marcuardus, vir ut pietate, ita &
eruditione, ac simul humanitate singulari, cuius auctoritas plurimum apud
me multis nominibus valere debet, ut hosce (quoniam nostris manibus
iam multos annos teruntur) ad fidem veterum codicum, tum olim Roma,
tum etiam alibi superiore, vel nostro seculo impressorum recognoscerem.
Quoniam ad iusta, & quæ non modò inuentuti, sed omni hominum ata-
ti prodesse possunt, hortabatur, equidem lubens animum ad huius tam
excellenti auctoris recognitionem applicui, & comparatis multis hinc, in-
de exemplaribus diuersis, conatus sum, quam fieri potuit sedulo, non si-
ne multis vigiliis efficere, ut hic tam nobilis auctor nitore suo restitueretur,
quæ in re præstantissimorum exemplarium fidem sequutus sum. Quia verò
in tanta opinionum, & lectionum diuersitate interdum difficile est asse-
rere, quænam sit vera, & germana lectio (siquidem ad nostra usque tem-
pora non peruenerunt hi libri, ut ab ipso auctore conscripti fuerant) varie-
tatem lectionum adnotavi, & eam ordine paginarum, nominibus auctorum
appositis, seorsim in libellum conieci. Scio autem in illo libello quædam re-
periri, quæ merito prætermittenda videbantur, quoniam res per se satis
aperta videtur, sed id dedita opera feci, ut iis quoque satisfacerem, qui

varietate delectantur, & ex quibusvis lectionibus, quantunvis obscuris se pulchre sensum elicere posse existimant, ut hoc pacto stimulatū aliquid in medium proferrent, & multos dubitatione liberarent. Quarenti autem pro more, & consuetudine, cuiam hanc quantulancunque operam meam dicarem, vos potissimum (viri amplissimi, & mihi semper colendissimi domini) occuristis; non quod tantos meos in corrigendo, & recognoscendo hoc auctore labores esse iudicarem, ut vobis offerri deberent, sed quia iam nulla alia re melius grati erga vos animi mei, me aq̄ in vos obseruantia significationem testari possem, siquidem quacunque in literarum studio consecutus sum, ea in hac urbe hausi, & didici: tum etiam quia honestum, & equum videbatur, ut vobis veluti huius libri primitiæ offerrentur, cum in hac urbe ista primum forma non modò editus, imò etiam limatus, & multus, quibus scatebat, mendis repurgatus fuerit. Hoc quantulancunque meum munusculum si ea, qua spero, mente acceperitis, non modò me, sed & multos alios, qui in hac versantur urbe, & in ea à teneris annis bonarum literarum disciplinis imbuti fuerunt, quique me multis (ut dici solet) parafangis præcedunt, incitabit ad alia aq̄ & iuventuti, & cuius ætati necessaria in medium proferenda. Deus Opt. Max. vos ad sui nominis gloriam, suæ ecclesiæ utilitatem, & Reip. commoditatem diu saluos, & incolumes conseruet.

Amen. Lausannæ 16. Cal.

Junij. 1571.

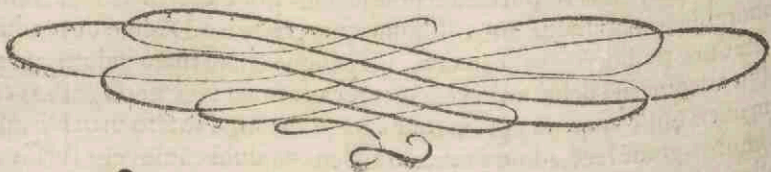
AD PAVLVM RHAMNVSIVM IO. BAPTISTAE

filium de historia laudibus.

PAVLI MANVTII EPIST.

VI magistram vitæ dixit esse Historiam, nã ille, Paule Rhamnusi, & dixisse vere, & præclare sentisse mihi videri solet. facile enim vnus homo, quid multis hominibus euenerit, cum intelligit, eruditur, atque ipse sibi normam componit actionum suarum, vitæque totius inter omnes errores, omniaque pericula ad veritatē, ac salutē dirigendæ, nec aliud est nostra prudentia, quàm euentorum obseruatio, rerūque præsentium, ac futurarum ex præteritis, tãquam ex fonte, scientia deriuata quod ex vniuerso literarum genere vel sola, vel certe maxime præstat Historia, præsertim si quis eam ita tractet, vt euenta dum notat, animum referat ad causas, in easque attente inspiciat, & rationem quærat, cur hoc factū, illud omisum, cur ex illo calamitates, ex hoc optata contigerint. Atque hoc primum est de Historia fructu. sequitur dignitas. Res gestæ narrantur inter summos reges, potentissimas ciuitates, bellicosissimas nationes. causæ porro bellorum sunt, quæ sunt humanarum rerum maximæ, imperium, salus, gloria, quæ ponuntur in armis omnia, & à consilio ducum, à virtute militum, ab ipsa fortuna pendent. Neque vero dignitatem quidem habet, ac fructum, voluptatem autem Historia desiderat. nam, si voluptas est, quam magnarum variarumque rerum aspectus animis nostris infundit: nulla pulchrior species, nulla gratior, nulla prorsus Historia iucundior. vides, vt in tabula picta, aduersa ducū excellentiū strata gemata, artes, insidias, spē potiundi, metū amittēdi, cæso exercitus, vrbes captas, imperia delata: age, fortuna cōmunita, cadere insultantem, victum exurgere, eodē pæne momēto lætitiā pelli, in ærore succedente, mæroremque lætitiā. hæc dum legimus, haurit animus voluptatem in credibilem, aliturque pabulo suauissimo, nec satiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille Perfarum Rex, qui Orientem subegit. Pyrrhus Epirota, castra metandi laude præter cæteros insignis, & duō illi, Barbarorum omnium clarissimi, Alexander Macedo, & Hannibal, præterea de Græcis Themistocles, Agesilaus. Epaminundas, quo modo, cum eorum facta commemorantur, animos nostros afficiunt: expectatiōne suspendunt, pascunt gaudio, metu macerant, verum hæc maxime Romana patent in historia: quæ vel diuturnitate, ac magnitudine bellorum, vel varietate fortunæ vberissimam exemplorum in omni genere copiā suppeditat. Romana porro viri præstantes multi cum literarum monumentis tradiderint: quorum ingeniis, quæ cuique merces gloriæ pro cuiusque facultate debebatur, ea posteritatis iudicio persoluta, eminet inter omnes. mea sententiā (nec verò secus antiquitas sensit) primumque sibi dignitatis gradum C. Cæsar iure vindicat. nam & vixit qua plurimum ætate Romæ floruit eloquentia: & coluit ipse eloquentiam præter cæteros: rebus vero gerendis non inter fuit modo, verū etiā præfuit: quo factū, vt vsū quoque, qui valet in scribēda historia multū. cū doctrinā coniunxerit. existant, bono quodam literarum fato, præclari illius de bellis ipso duce gestis Commentarii, qui se non solum omnibus omnium historiis æquare, verum, vt omnes fatentur, anteferre etiam videntur. breuitatem scis in oratione magnam esse laudem, cum eo tamen, si vitetur obscuritas. facile enim, cum illam sequimur, in hæc incidimus. quod in Thucydide vitium Cicero notauit. cum esset alioqui scriptor egregius. at vero C. Cæsar, cum breuitatem maxime omnium adamauerit, ita tamen pressus est, vt eodem nihil fieri possit illustrius. proprie loquitur, & significanter: ornamentorum tantum habet, quātum in exponenda re decet. nam elaboratam studitis orationem, nimiaque exultantem elegantia, prudentium aures non modo in Commentariis, verum in historia quoque respuunt. Hic tibi est, Rhamnusi optime, mihi que multis nominibus carissime, in manibus habendus, tractandus assidue, obseruandus, ediscendus: vt cum penitus, si fieri potest, aut certe, quantum potest, imitatione exprimas. nam, cum tibi Veneta Resp. bellum illud memorabile, omniumque difficillimum, quod Henrico Dādulo duce aduersus Byzantios gestum est Latina oratione tradiderit explicandum, magnisque etiam tuam industriam præmiis honestandam decreto publico censuerit: debes eni vehementer ac omnes ingenii tui neruos contendere, ne quis te tanto impari oneri fuisse vnquam putet. atque ego quidem, qui te fero in oculis, qui tuæ gloriæ faueo, cū in ipsam rem intueor, grauē sane, admodūque difficilē, paululū cōmoueor rursus: cum ad ingenium tuū ad industriā, ad illos animi tui præclaros ad laudem impetus mētem & cogitationem refero, facile confirmor, & huiusce tibi commissi muneris eum, quem cupio, id est plane gloriosum exitum expecto. Verum, ne sint in te ipso, quæ sunt, & sit hæc, quæ tibi incunda via est, quantumuis lubrica, incerta, impedita: an tu potes labi, potes errare, potes vsquam offendere, ducem secutus patrem tuū, Ioannem Baptistam Rhamnium, spectatæ sapientiæ virum consiliorum omnium summi Xuirum Collegii participem, cuius elucēt in vrbe nostra virtutes eximia, nomen autem, æternis consignatum atque impressum ingenii monumētis, per orbem terrarum fama dissipauit. is te sua doctrina instruet, consilio monebit, prudentia reget. at quo studio? quo scilicet pater filium, & quo talis pater talem filium debet. nec sane vidēo, quem deceret magis, aut in quem hæc aptius, quam in te, prouincia conueniret. nam cum eas res, quæ tibi sunt Latinis literis tractandæ, magna ex parte liber, vt audio, contineat, Gallica scriptus veterē lingua, tum ipsa perobscura, tum multis præterea diuersarum linguarum vocabulis permista, atque confusa. cum porro librum pater tuus & vnicum habeat, & vnus ipse (de nostris quidem hominibus) optime omnium intelligat: sapientis-

fine, vt in omni re semper. Ita proximis mensibus decretum à Decemuiris est, vt hæc tibi potissimum Venetæ pars historia mandaretur, cuius haurire scientiam nō aliunde, quam ex tuis ædibus, licebat. Ego quidem, etsi intelligo, qui sis, quam te delectet verus honor, quam tua sponte incumbas ad decus, tamen hortor te, sensus huc omnes tuos cogitationesque cōuertas, excites ipse te, consideres etiam atque etiam, quid susceperis, à quibus commissum, qua tua ætate, qua omnium expectatione. Venetam scribis historiam, nec vniuersam, sed, quod in ea maxime putatur excellere: scribis principum Reip. decreto: scribis adulescens: qua ætate magnas res aggressos vel insignis admodū manet gloria, vel temeritatis nota sempiternæ, quibus ex rebus & quod ante studiorum tuorum præstantes fructus edidisti, & quod patris tui virtus tua virtus putatur, nec tibi sunt petenda extrinsecus, quæ domi tuæ nascuntur, orta est inter homines opinio, historiam te nobis daturum egregiam, in qua Venetæ vrbs ita narres præclara facinora, vt aliena cum laude tui nominis immortalitatem coniungas. quod ita futurum mihi persuasum est, si te ad legendos asidue Cæsaris commentarios contuleris, eorumque ad imitationem, & quasi imaginem totum effinxeris. hoc enim in genere nihil habent perfectius Latinæ literæ, & eos, quo tibi essent, tui iuris quodam modo facto, cariores aliquanto, cum hoc tempore nostris ex ædibus haud paulo quam antea, emendatiores existant, volui in tuo nomine apparere; multis in hanc mentem causis, iisque minime vulgaribus adductis, nam, vt omittam, quod historiam scribenti nihil aptius, nihil omnino his commentariis vtilius quisquam dixerit: valde me commouit multorum annorum, ac pæne sæculorum in fouendis optimarum artium studiis præclara tuæ generis consuetudo. ac volo mihi, quod attinet ad illa vetustiora, silentium imponere, venio ad ea, quæ propius ad ætatem nostram accedunt. Auo tuo, cuius tu nomen, & vna cum nomine virtutem refers, quis in omni vita virtutem amauit ardentius? qui cum in literis vsque quaque excelluerit, tum vero Turis ciuili cognitionem egregie consecutus est, eiusque rei testes habuit amplissimas Veneti imperii ciuites. in quibus tum ciuiliam, tum capitalium quæstionum iudiciis, magna pariter & integritatis & doctrinæ laude, præfuit. Mitto Hieronymum, patrum tuum, medicinæ, ac philosophiæ studiis præstantem: qui cū in Syriam eo cōsilio esset profectus, vt Arabicis literis imbueretur, paucis annis tantum profectus, vt plerisque Auicennæ libros in Latinam linguam egregie conuerterit. alios quoque possum de tuis maioribus, hæc laude præstantes, minime paucos inuenire: sed parente tuo contentus vno esse possum, quo semper in hac ciuitate non solum amico, verumetiam patrono eruditi homines vsi sunt, neque sibi ornamentis, aut præsidii plus in eius amicitia, atque auctoritate, quam commodi repositum in benignitate sentiant. Accedit illud, quod idem pater tuus cum in Gallia, Reip. causa, diu vixerit, eamque prouinciam, Rege Ludouico xi i, vniuersam fere peragrauerit, magnam eorum locorum partē, de quibus mentionem in his Commentariis fieri vides, præsens ipsa nouit, eaque tibi in sermone, non secus ac in tabula picta, diligenter, verissimèque ostendere solitus est. itaque, cum hunc librum ad te statui mittere, illud intellexi, magistrum te habere excellentem in hoc rerum ac locorum Gallicæ prouinciæ studio, parentem tuum, quo sum aliquanto magis in suscepto consilio confirmatus. Tibi vero displicere meum erga te officium non existimo. mihi quidem ipsi ob eam causam gratissimum fuit, vt ex tenui munere benevolentiam in te meam perspiceres: quæ cum à parentum nostrorum coniunctione, qua nulla maior esse potuit, originem duxerit, quotidie tamen augetur studiis erga me tuis, maxime vero causis iis, vnde facile manat amor, Virtute, ac probitate, quarum altera tuis in scriptis, altera in moribus elucet.

IN COMMENTARIOS C. IULII CAESARIS INDEX
ordine alphabetico digestus, in quo numeri tantum significant paginas.

Ceo 64. eius supplicium	75.	Ancalites se dedunt.	25.
Achilas 187. eius crudelitas.	188	Andes.	28.30.76.
mors.	191	Androsthenes.	179
Acilla opp.	223	Anglia quæ & Britannia. 31.41. eius duæ partes, situs, mores.	50.
Actius Varus dimittitur à Cæsare		Angli. 51. eorum legati ad Cæsarem. 42.45. mos in bello. 43. 45. rebellio. 44. inuadunt legionem, & funduntur. 45. eorum quatuor Reges, & quid uocent oppidum. 52. portu prohibent Romanos: sed superantur. 43. Comium legatum comprehendunt.	43.
122. Auximo discedit 121. eius crudelitas 126. 155.	252	Annius Scapula. 206. eius mirus exitus.	253.
mors.		Annona.	132.
Adbucillus Allobrox.	173	Antebrogus.	19.
Adcantuanni perfidia.	34	Antiochus.	157.
Adrumetum.	148	Antistii Turpionis fortitudo.	250.
Aduatici 23 53. 56. ex Cimbris prognati. 26. oppugnant Ciceronem. 57. bellum parant. 61. 63. eorum pugna cum Cæsare, legati ad Cæsarem, rebellio, profugatio.	27	Antuates.	28.30.
<i>Aduata</i>	187	Apollo cur à Gallis cultus.	68.
Aedui. 23. 66. 79. legatos mittunt ad Cæsarem.		Apolloniatas ad Cæsarem legatos mittunt.	159.
4. Romanorum fratres. 11. 12. tenuerunt Gallicæ principatum 15. horum magistratus. 5. 84. ciuitatis potentia & defectio. 86. deditio, temeritas, & illius excusatio ficta vnà cum legatis 87. cur honore habiti à Cæsare 61. 64. iuuant Biturgas. 76. Vercingetorigem accersunt 93. eorum auctoritas 114. 116. leges	84	Aponiana insula.	214.
A Egi perfidia	173	Apsus fl.	161.
A Eginium	179	Aquilaria.	148.
A Egyptus.	192. 198	Aquiliferi magnanimitas.	174.
A Equinoctium.	45. 52	Aquitania. 1. 34. eius pars se dedit Crasso.	35.
A Estus in mari	31	Aquitani mittunt legatos ad Cæsarem.	114.
A Etolorum legati ad Cæsarem	166	Arar fluuius.	4.
Africaniani exprobrant inopiam Cæsarianis 136 gratias agunt, & pro ducibus precantur legatis missis. 137. Colloquium petunt 140. eorum pietas. 138. inopia. 139. conditio eorum deditio.	141	Arduenna sylua.	47. 70.
Africanii filius. 137. datur obses Cæsari.	140	Ariarates.	210.
Africanus. 136. 137. 138. 140. Cæsari paret 141. 146. eius acies. 139. accusatur ab Atio Rufo. 180. capitur & interficatur.	242	Ariobarzanes.	157. 200. 210.
Afrorum consuetudo	233	Ariouistus qualis. 10. eius superbia, responsum ad Cæsaris postulata. 11. 12. 13. fraus. 14. postulata. 15. 16. pugna. 17. fuga, vxores & filia. 18. mors.	54.
Agar oppidum	233	Armatus concilium apud Gallos quid.	62.
Agendicum.	75. 78. 93	Armenia minor.	200. 201.
Albici.	127. 133. 142. 143	Armorica ciuitates contra Cæsarem. 61. se dedunt.	110.
Alces	70	Arfinoe.	191. 200.
Alduabis fluuius	12	Artomici.	77.
Alexandria constructio.	190. 191	Aruerni. 10. 16. 96. contra Cæsarem. 77. eorum legati.	101.
Alexandrinorum mos. 200. deduntur.	200	A sculum Picennum oppidum.	121.
Alexia.	94. 95	A scurum oppidum.	220.
Allobroges.	2. 4. 9. 24. 30. 179	Aspauia oppidum.	250.
Amagetobria	10	A stutia in literis ferendis, & reddendis.	59.
Amatini	159	Atius Rufus accusat Afranium.	180.
Ambacti.	67. 87	Atrebates.	20. 23. 25. 97. 104.
Ambarri.	4	Auaricum quare obsideat Cæsar. 79. expugnatur.	83.
Ambiani. 20. 23. 97. 104. se dedunt.	23.	Aulerci. 28. 76. 96. 97. 104. eorum crudelitas.	33.
Ambibari	97	A. Varronis promissio.	161.
Ambiliates.	31	A. Clodius Cæsaris amicus.	172.
Ambiorix. 54. 71. 56. 63. 109. eius perfidia, pugna cum Sabino, & Cotta. 55. oratio ad Cæsaris legatos 53. fuga.	75	A. Fonteius à castris abesse iubetur.	229.
Ambuareti.	96	Aufci	35.
Anartii.	70	Ausetani.	133.
		Auximates.	120. 121.
		Axona fluuius.	20. 21.
		B.	
		Bacenis sylua.	66.
		Baleares funditores.	21.

INDEX.

Balista deiecit turrem. 246.
 Belgæ, quare omnium fortissimi. 1. quare cõiurant in Romanos. 19. unde orti. 20. eorum pugna. 21. deliberatio. 22. virtus. 116.
 Belli casus. 177.
 Belidentium legati ad Cæsarem. 159.
 Bellocalsi. 97.
 Bellouaci. 20. 22. 96. quare numerum suum nõ contulerint cum reliquis Gallis. 97. infideles. 92. belli gloria præstantes. 103. deliberant. 104. inlantur secundo prælio. 105. astutia ad fugam occultandam vtuntur. 106. deduntur. 107. 108.
 Bellonæ sacerdos. 210.
 Bellonæ templum. 210.
 Berones circa Calsium. 206.
 Bibracte. 8. incenditur. 91. 93.
 Bibrax oppidum. 120.
 Bibrocasi se dedunt. 52.
 Bigerriones. 35.
 Bituriges. 96. cum Aruernis. 76. eorum agri. 102. suas vrbes incendunt, & pro Auarico deprecantur. 79. contra Carnutes auxilium implorant. 103.
 Boduognatus Neruiorum dux. 25.
 Bogud Rex. 208. 209. 220.
 Boia. 79.
 Boii. 2. 8. 9. 77. 79. 97.
 Bos cerui figura. 70.
 Brannouices. 96.
 Brannouii. 96.
 Bratuspantiani se dedunt. 22.
 Brundulini cur faueant Cæsari. 123.

C.

 Cabillonum. 101.
 Cadauera pro cespite. 253.
 Cadetes. 97.
 Cadurci. 76. 96. 111.
 Cæsi. 20.
 Cæsar venit in Galliam. 3. 4. 19. aggreditur Tigurinos inopinates. 4. respondet Heluetiis. 3. 4. 9. Gallis. 11. accusat AEduos. 6. pugnaturus suum, & omnium equos à conspectu remouet. 8. inculat milites. 13. valde occupatus cõtra Neruios. 24. 25. aduentu tardat impetum Neruiorum. 26. pugnat contra Venetos 32. euocat principes Gallia, & respondet Germanis. 38. adit Morinos, & transit in Angliam. 42. 49. contendit expugnare Nouiodunum. 22. Sculū ab nouissimo capit. 25. adit Venetos. 30. Cur transeat Rhenum. 40. adeat Britanos. 41. cur adeat Treuiros, & conciliet Cingentorigi eorum principes. 47. cur uoluerit ducere Dumanorigem in Angliam. 48. cur referret AEduos, & Aruernos. 101. Tasgetii mortem vliscitur. 53. adit Neruiorum fines, & Græce scribit. 59. Neruios fugat. 60. eos adit, & se dedere cogit. 64. Galliam in officio tenet. 61. Plurimum AEduis tribuerat. 83. obsidet Alexandriam. 95. AEduorum ciuitatem recipit. 101. Bellouacorum legatis respondet. 108. Vxellodunum venit. 112. venit in Aquitaniam, & Narbonam. 114. quomodo in pace continuerit Galliam, exceptus ab Italis, commendarit M. Antonium. 115. proficiscitur Ariminum. 119. occupat Pisaurum. Fanum, Anconam, & proficiscitur Auxinum. 120. recipit Picenum agrum, & Asculum. 121. vocat primores Mas-

filiensum. 127. astute flumen Sicorim traiecit. 132. minus in Barbaria notus Iberum trahit. 134. quarit pacem. 161. acriter Pompeium obsidet, pugnatur aduersus illum. 169. 171. 175. vincitur. 176. consolatur milites. 177. De eius sacerdotio contenditur. 180. capit Gomphos. 179. periclitatur. 196. respondet Deiotaro, & Pharnaci. 211. dimittit aduersus Pharnacem. 212. 213. in magnis ueritatibus. 218. 219. 221. pugnat contra Scipionem. 222. capit Sarfuram. 236. obsidet Thapsū. 237. excitat milites & Scipionem fugat. 238. dat conditiones. 246. Hispalim capit. 254. Cordubam capit. 248. 253. tributa imponit, & Romam venit. 229. quosdam seditiosos à castris abesse iubet. 229. Cæsaris prudentia. 6. 7. 11. prudentia apud AEduos. 87. Postulata ab Ariouisto. 11. 15. 16. Clementia in Neruios. 26. in Aduaticos. 27. in Pompeianos. 184. Crudelitas in Venetos quare. 32. in Vxellodunenses. 113. astutia apud Gergouiam. 88. 89. 90. oratio ad milites. 90. 119. in senatu. 126. ad Afranianos. 149. ad milites Brundulii. 157. ante pugnam. 182. ad Vticenses. 240. oratio postrema Hispali habita. 255. Eius naues afflictae. 44. 49. diligentia ad Alexiam, vestitus in præliis. 100. Eloquentia. 102. AEquitas. 116. 123. 141. 148. Mandata ad Pompeium. 120. 124. 125. lenitas laudatur. 137. 138. acies. 139. 182. 231. edificium in Hispania. 147. gratiarum actio. 148. leges. 156. postulata. 161. mandata ad Pompeium. 158. 159. ad Scipionem. 172. pugna cõtra Pompeium in Thessalia. 183. contra Achillam. 189. contra Alexadriinos. 193. mens. 223. 229. pugna. 224. 225. 226. 228. 232. beneficentia in Cassianam turmam. 250. eius literæ vix in Senatu recitantur. 117.
 Cæsariani milites se excusant. 14. eorum trepidatio, & querimonia. 13. ardor. 136. penuria, patientia & animus. 170. dolor & ardor. 177. 196. 220. 227. ira. 239. victoria. 252. 253. 255. patitiorum. 63. 99. 101. 229.
 C. Antistius Rheginus. 234.
 C. Auienus à castris abesse iubetur. 166.
 C. Biotius capitur. 234.
 C. Caluissius. 166.
 C. Caninius, Rebilus. 99. 101. 108. 109. 110. obsidet Vxellodunum. 112. 124. 152. 53. 54. 157. 229.
 C. Carpius. 229.
 C. Clusianus abesse à castris iubetur. 215.
 C. Confidius longus. 148. 214. eius crudelitas. 215. Acillam obsidet. 223. 226. occiditur à suis. 241. 216. 223.
 C. Crispus salustius. 216. 223.
 C. Curio pro Cæsare. 116. 118. recipit Tignū. 120. 122. 125. Siciliam occupat. 126. 148. 149. pugnat cõtra Varrum, eius oratio ad milites. 150. 151. pugna ad Vercam. 152. Vtica obsidet. 153. pugna infelici contra Saburam strenue moritur. 154. 223.
 C. Decius fugit. 154.
 C. Fabius. 53. 59. 87. 100. 101. 103. 108. 109. 110. 111. 116. 128. 76.
 C. Fufius Cotta. 147.
 C. Gallonius. 146. excedit Gadibus. 147.
 C. Marcellus inimicus Cæsaris. 115. 116. 118. 119. Roma profugit. 121. 157. C. Marius. 13. affinis Cæs. 223. 226. 157.
 C. Messius. 157.
 C. Pomponius. C. Tre-

I N D E X.

C. Trebonius. 51. 53. 71. 74. 78. 99. 103. 105. 114. 116.	Commentarii Cæsaris.	102.
127. Massiliam oppugnat. 141. 145. Prætor urbanus	Condruſi. 20. legatos mittunt	71.
162. Narbonam venit.	Conetodunus.	76.
C. Triarius.	Conferre ſigna more Carnutum.	75.
C. Valerius Donotaurus.	Conſilium armatum.	62.
C. Valerius Prociſius.	Conuictolitanes AEduus cõfirmatur in magiſtratu.	
C. Virgilius Petronius inuadit naues Cæsaris	84. eius perfidia.	85. 87. 91.
226. ad deditiõnem inuitatur. 239. ſe dedit.	Corbeus Bellouacus. 103. oſor nominis Roman. 104.	
C. Volcatius Tullus.	106. eius mors.	107. 108.
C. Voluſenus. 29. 42. 74. 108. vulneratur.	Corduba.	207. 208. 243.
Calaguritani.	Cordubenſes. 147. ad Cæsarem veniunt.	243.
Caletes.	Corfinium.	121.
Camulogenus. 91. 92. eius mors.	Corneliana caſtra.	149.
Cantabri.	Cornelius Balbus.	162.
Cantium opp.	Corus ventus.	48.
Cappadocia.	Cotuatius.	76.
Caralitani Cæsari ſaunt.	Cotus AEduus abdicatur magiſtratu. 84. Cæsari tra-	
Carmonenſes.	ditur.	94.
Carmites. 28. 53. 61. 63. ſe dedunt per Rhemos. 64.	Cotus Rex.	157. 166.
regio eorum. 67. veniunt in deditiõnem. 110. 112.	Craſtrini fortitudo. 182. mors.	185.
rebellant. 75. concurrunt Genabum. 76. 96. Bitu-	Cretæ.	21.
rigibus bellum inferunt.	Critognati oratio, & crudelitas.	97. 98.
Cari Gallos ſequuntur.	Curioſolitæ. 28. retinent legatos, & coniurant. 30. 97.	
Carfulenus.	D	
Careria.	Daci pop.	70.
Caruilcus.	D. Brutus 31. conſilii inops. 32. 77. 100. 127. 132. 142.	
Cæſianæ turmæ virtus.	effugit hoſtem.	143.
Cæſi pop. ſe dedunt.	D. Lælius.	157. 185.
Cæſinellaunus Anglorum dux. 50. 51. ſe dedit.	D. Leuius.	168.
Cæſticus Sequanus. 2. Caſtor.	Deiotarus.	157. 200. 210.
2. Caſtor.	Delta.	198.
Carantaledes.	Deſyderanda in milite.	90.
Caruilius Eburonum Rex. 53. ſe exanimat.	Deuoti qui.	34.
Caro. 118. eius mors.	Diablintres.	31.
Caruaci.	Didius. 254. interficitur.	255.
Caturiges.	Dii immortales.	5. 212.
Cauarillus Cæsari traditur.	Dioſcorides.	188.
Cauarinus Senonum Rex.	Diſſenſiones ciuiles.	209.
Cæſtilus Aruernus.	Diuico Heluetiorum legatus. 4. reſpondet Cæsari. 5.	
Cenigmani ſe dedunt.	Diuitiacus AEduus. 2. 5. 6. deprecatur pro fratre. 7.	
Cenomani.	alloquitur Cæsare pro Gallis. 10. 11. Cæsari mul-	
Centrones.	tum tribuit.	14. 20. 22. 23. 66.
Centurionis decimæ quartæ legionis cõſtantia. 226.	Diuitiacus Rex Sueſſionum.	20.
Cercina inſula.	Domitius AEnobarbus. 121. fugit. 122. Maſſiliam	
Chara radix.	peruenit.	127. 132.
Cheruſci.	Domitius Caluinus contra Pharnacem. 200. 201.	
Ciceronianorum terror.	vincitur.	202.
Cimberius.	Donilaus.	157.
Cimbri.	Drapes Seno 110. capitur. 111. fame ſe enecat.	113.
Cingentorix Anglus capitur.	Druydes, & eorum diſciplina.	67.
Cingentorix Treuir ſe dedit Cæsari. 47. bonis mul-	Dumnacus dux Andium.	109. 110.
tatur. 62. princeps conſtituitur.	Dumnorix. 2. 3. 6. vocatur à Cæsare. 7. eius mors. 48.	
Cingulum opp.	Duracius.	109.
Cirta opp.	Durocortum.	75.
Cleopatra.	E	
C. Domitius Caluinus. 155. 166. contra Scipionem.	Eburones. 20. 38. 53. 79. eorum ciuitas. 54. oppugnât	
167. 179. 182.	legionem Ciceronis. 57. diſcedunt.	62.
C. Magius Cæsari traditur.	Eburonicum crudelitas.	33.
C. Pifo.	Egeſſaretus.	166.
Cocofates.	Elauer fl.	85. 90.
Comana Bellonæ templum.	Epafnactus Aruernus.	113.
Comius Atrebas. 42. captus ab Anglis. 43. 45. 52. 64.	Eporedorix AEduus cõſilia Litanici Cæsari exponit	
eius rebellio. 97. 98. 103. 104. 105. fuga. 107. timor.	86. 90. perfidia eius. 91. 93. Cæsari traditur. 94. 97.	
108. latrocinia.	A. i.	

I N D E X.

Eratoſthenes.	69.	Getulorum erga Cæſarem animus.	224.
Eſſui.	53.	Glans inſcripta mittitur.	246. 248.
Eteſiæ venti.	187.	Gobanitio.	76.
Euphranor. 194 eius mors.	197.	Gorduni.	56.
F.		Grudii.	112.
Fabius Maximus.	255.	Guturuatus.	
Fabius P. Clignus audax interficitur.	152.	H.	166.
Facetus miles.	14.	Haliacmon fl.	10. 12. 17. 70. 97.
Fama. 166. eius celeritas.	60. 76.	Harudes.	96.
Fauſtus Sylla. 118. 240. capitur, & interficitur.	242.	Heluetii.	1.
Fluſtates.	35.	Heluetiæ diuiſio. 4. eius ambitus.	
Fortunæ commutatio. 164. vis. 175. 197. 213. 71. 74. 203.		Heluetii, eorum mores, oppida, vici. 1. 2. legati ad Cæſarem, & Dumnorigem. 3. 4. 10. 13. 38. quare reliquis præſent, & finibus egreſſi ſunt. 1. eorum numero. 5. 8. quare iuſſi redire in ſuos fines. 9. eorum numerus. & tabulæ in caſtris repertæ. 9. legatos. de deditione mittunt,	9. 97. 77. 93. 179.
Fuluius Poſthumus.	174.	Heluii.	69. 70.
Fuſius Calenus.	172.	Heraclea Senticæ.	203.
G.		Hercynia fylua,	245.
Gabali.	93. 96.	Hiadertini.	37.
Gabinii pugna, & mors.	203.	Hiſpania vltior.	158.
Gades.	146.	Hiſpaniæ principes.	50.
Gaditani. 147. ingrati.	255. 256.	Hiſſa.	
Galba Rex. 20. eius filii.	22.	Hybernia.	
Gallia ad Septentrionem vergit. 1. 5. 41. eius diuiſio. 1. factiones. 10. 66. eius principes gratulantur Cæſari victoriam Helueticam, & concilium petunt indici. 9. ſuam exponunt Cæſari conditionem. 10. eius conſuetudo. 131.		I.	134.
Galli mobiles. 19. 27. 75. 81. 82. eorum conſilia. 30. 96. mores. 31. 33. 37. 76. 68. mos in bello incipiendo. 62. equites. 67. 131. ſupplicia. dii, ſpatia temporum. 68. vnde prognati. 68. domicilia. 71. ciuites. 87. eorum plebs. 66. pœna apud eos grauiffima. 67. dediti religionibus, eorum ſacrificia. 67. 68. principum aduerſus Cæſarem concilium. 75. ſolertes. 81. 82. eorum muri. 81. pugna contra Cæſarem ad Auaricum. 82. 83. ad Gergouiam. 87. eorum leuitas. 87. equitum fortitudo. 105. 215. laus. 235. eorum militum dolus. 23. procera ſtatura irridet Romanos. 27. ſtrages apud Alexiam. 100. fuga. 101. cur eorum ciuitates complures rebellant. 102. corpora mirifica cæſa. 225. militum iuſurandum. 94. mos in bello cum orationem approbant. 81. ſecum ducunt carros. 106.		Iberus.	19. 20.
Gallus callidus.	35.	Iccius Rhemus.	129.
Ganymedes.	191. 200.	Ilerda opp.	135.
Garites.	35.	Illurgauonenſes.	131.
Garoceli.	4.	Illuuius.	46. 202. 203.
Garumna.	1.	Illyricum.	58.
Garumni.	35.	Imanuentius.	171.
Gebenna.	77. 91.	Imperatoris partes,	102.
Genabis.	76.	Incurſionis ſignum.	246.
Genabum. 103. eo potitur Cæſar.	78.	Indo Rex interficitur.	62.
Geneua.	23.	Induciomarus per ſimulationem legatos mittit, & venit. 47. 53. 61. interficitur.	89.
Genuſus fl.	178.	Inſigne pacatorum.	158. 205.
Gergouia.	76. 77. 85. 88.	Iſſa.	47. 48.
Germani.	65. 72. 171.	Itius portus.	220. 230.
Germani feri. 10. 11. inuicti. 12. eorum proceritas, & virtus. 13. ſuperſtitioſi in præliis. 17. furor. 19. mores. 37. 38. 69. 70. 66. perfidia. 39. ex improviſo opprimuntur. 40. cur nolint Rhenū tranſire. 61. ſunt in armis. 63. eorum dii. 68. 69. equites. 73. 74. 78. 94. 95. 199. ſubſidio ſubmittuntur. 94. 95. eorum virtus. 171. 99. 104. 105. pedites. 111. 139. eorum corpora mirifica cæſa. 225. prædictiones Germanarū mulierū. 17.		Iuba Rex. 118. Curionis inimicus. 149. 154. 220. 230. impia deliberatio. 241. 215. conſilium. 221. 227. periclitatur. 229. qualiſ. 230. eius crudelitas. 155. 231. mors.	155. 231. 242. 68.
		Iuppiter.	12. 3.
		Iura mons.	12.
		Ius belli.	
		L.	133.
		Lacetani.	180.
		Lariſſæi.	2. 9.
		Latobrici, vel, Latobrigi.	69.
		Latrocinia apud Germanos.	171.
		Legati partes.	249.
		Legati iugulantur, auctoris fraus, crudelitas.	43. 88. 90.
		Legio decima. 14. 25. eius aquiliſer.	207.
		Legionis triceſimæ ſeditio.	13. 28.
		Lemanus lacus.	76. 97.
		Lemouices.	109.
		Lemouicum obſidetur.	174.
		Lentulus Marcellinus.	221. 133. 180.
		Lentulus Spinter profugit Aſculo.	Lepontii.

I N D E X.

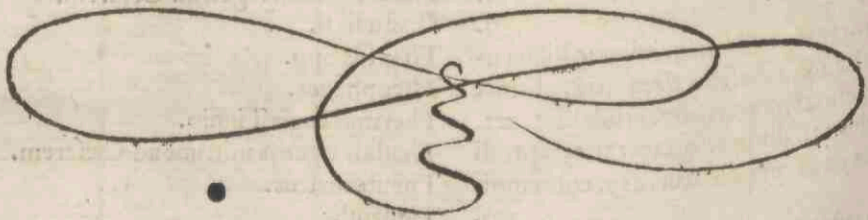
Leponti.	38.	Mandubii.94. domibus exire coguntur, & eorum my	
Leptis opp.	215.	steria.	98.
Lepritani.	253.	Mandubratius quare occisus.	52.
Leuaci.	56.	Marcomani Germani.	17.
Lexobii. 31. eorum crudelitas.	33-36.	M. Antonius. 102. 99. 108. 112. 114. augur. 115. 117. 120.	
Lexouii.	97.	122. fugat Libonem.	163. 164. 170. 175. 182.
Liger, vel Ligeris, fl.	30. 76. 78. 90. 91. 109.	M Aristius.	87.
Lingones. 8. 75. 77. 93. eorum equites.	105.	M. Bibulus obsessus. 165. 157. deceptus sauit. 158. 160.	
Lilcus.	5. 6.	moritur.	161.
Litanicus. 87. subornatos producit, eius crudelitas in	90. 91.	M. Calidius.	117.
Romanos. 86. 87. profugit.	67.	M. Cato. 118. incusat Cn. Pompeium iuniorem. 219.	
Literarum praesidio memoria remittitur.	161.	224. anxius. 239. eius mors.	240.
Luccius.	8.	M. Caelius Rufus seditiosus.	162.
L. A. Emilius.	135.	M. Cotta.	126.
L. Afrianius. 128. 129. 131. 132. timet penuriam. 134. dif-		M. Craffi diuitis mors.	165.
putat cum suis.		M. Crassus quaestor.	53. 59.
L. Caesar. 93. eius oratio. 119. 148. venit ad Caesarem.	240.	M. Fauonius. 166. castigat Scipionem.	172.
L. Calsius.	3-4.	M. Lepidus. 208. cur Vllam veniat.	209.
L. Calsius Longinus A Etolia potitur. 166. 185. pro-		M. Marcellus.	117. 207. 208. 209.
fusus, audis, exofus. 205. ferro appetitus. 206. 207.	210.	M. Octavius. 157. Hissam oppugnat, & abit. 158. contra	
contra Marcellum. 208. 209. eius mors.	232.	Vatinius pugnat. 203. vincitur.	204. 205.
L. Cispus.	118. 119.	M. Opmius capitur à Caesare.	167.
L. Corn. Sylla.	54. 55.	M. Petrei constantia.	89.
L. Cotta. 42. 46. 53. eius cum Sabino contentio.	56.	M. Plotius.	162.
mors.	135.	M. Rufus.	117. 149. 155.
L. Decidius Saxo.	185.	M. Sempronius Rutilus.	101.
L. Domitius obtinet Galliam. 119. Mafiliae praefici-	89.	M. Syllanus.	63.
tur. 127. 142. fugit. 148. 151. eius sententia de tabellis	180.	M. Titius. 16. Caesari redditus.	18.
dandis. 180. mors.	247.	M. Tyro à castris abesse iubetur.	229.
L. Fabius. 89. eius mors.	206.	M. Valerius Procilius. 16. Caesari restitutus.	18.
L. Hirrius.	34.	M. Varro fortunam sequitur. 146. tradit legionē.	147.
L. Iunii Patisci astutia. 244. facinus.	127.	Marri equites.	215. 216.
L. Laterensis perfidia.	248.	Mars, quare cultus à Gallis.	68.
L. Létulus. 117. 118. 115. Roma profugit. 121. 184. 187.	53.	Marfi. 122. centuriones duo.	149.
L. Manilius fugatus.	142.	Mafiliae situs, & munitio.	141. 142.
L. Metellus.	56.	Mafilienses portas claudunt Caesari. 127. 133. 142. 143.	
L. Minucius Basilus. 70. 71. 101. eius literæ ad Caesa-	4. 118.	supplices exeunt. 132. rebellant. 145. se dedunt. 146.	
rem.	215.	148.	
L. Munacius Plancus.	121.	Materfamilias se de muro deiicit.	248.
L. Nasidius.	206.	Matisco opp.	101.
L. Petrofidius.	120.	Matrona fl.	1.
L. Piso.	187.	Matrumfamilias miseria.	82. 83. 89.
L. Plancus. 128. de pace agit.	159.	Mediomatrices.	38. 97.
L. Pupius capitur, & dimittitur à Caesare.	162.	Meldæ.	48.
L. Racilii perfidia.	207.	Melodunum opp.	91.
L. Roscius. 53. 61. 118. 119. adit Pompeium.	159.	Metiosedum opp.	92.
L. Septimius.	159.	Menapii. 20. 31. non miserunt legatos. 35. 42. oppressi	
L. Straberius.	162.	sunt. 37. diripiuntur. 46. sunt in armis. 63. legatos de	
L. Tiburtius.	159.	pace mittunt.	64.
L. Titius.	157.	Menedemus Macedoniae princeps.	166.
L. Torquatus se dedit Caesari.	157.	Mercurius quare altus à Gallis.	68.
Lucretius Hispilo.	113.	Messala.	240.
Lucretius Cadurcus. 76. 77. 110. III. Caesari traditur.	34.	Metropolitæ deduntur Caesari.	180.
L. Valerius Praeconius.	58.	Miles fraticida fuste percussus.	251.
L. Varenius.	44.	Militum fames extrema, & constantia summa. 80.	
Lunae plenae vis in mari.	13.	mos in dissensione ciuili. 135. veteranorum. 164. in-	
Lusitani.	63. 91.	terficiuntur. 239. virtus cuiusdam militis.	238.
Lutetia.	167.	Milo cur damnatus, & interfectus.	162.
Lysenses recipiunt Antonium.	32.	Minerua cur à Gallis culta.	68.
Malacia.		Minucii Silonis perfidia, & mors.	206.
		Minucius Rufus.	157.
		Mithridates Pergamenus.	198. 213.
		Mona insula.	50.

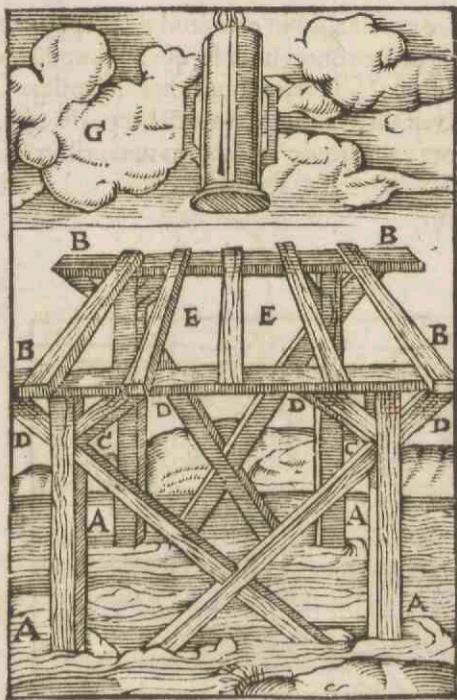
I N D E X.

Morini. 20. 31. non miserant legatos. 35. mittunt. 42. re-	Pharfalus,	157.
bellant.	46. 53. 97.	189.
Moritasgus Seno.	61.	119.
Mosa fl.	38. 53.	254.
Mulierum crines pro funibus.	158.	189.
Munacius Plancus.	206.	31. 76. 97.
Mundenses simulatè se dedunt.	254.	46. 47.
Munitio Cæsaris aduersus Bellouacos. 104. ad portū		39.
Brundisium. 124. 125. ad Mafsiliam. 127. 143. 144.		56.
146. munitio generis.	96.	
Musculi forma.	144.	
N.		
Nannetes.	31.	
Nantuates.	38.	
Narbo.	34. 77.	
Nasua.	12.	
Naues Cæsaris affictantur.	44. 49.	
Nemetes Germani.	17. 70.	
Nemetocenna.	115.	
Neruii feri 20. eorum natura. & mores. 23. pugna ad-		
uersus Cæsarem. 24. 25. propemodum delecti se de-		
dunt. 26. oppugnant Ciceronis legionem. 57. 53. 56.		
bellum parant. 61. discedunt.	62. 63. 70. 97.	
Nicomedes.	210.	
Nicopolis.	201.	
Nilus.	191.	
Nitiobriges.	77. 97.	
Nomen legatorum sanctum.	30.	
Nomen Romanorum	10. 40.	
Norica.	2.	
Noricus Rex.	122.	
Noviodunum opp. 22. illi ignoscit Cæsar. 78. oppida-		
ni rebellant, sed tamen deduntur coacti.	90.	
Numeius.	3.	
Numerus militum, qui ad Alexiam venerunt.	97.	
Numidæ.	21.	
Nymphæum portus.	164.	
O.		
Obsidionis causa quæ.	170.	
Ocelum.	4.	
Octavius profugit.	204.	
Octodorus. 28. incenditur.	30.	
Octogesa.	134.	
Ollouico.	84.	
Oppidum apud Britannos quid.	52.	
Orcinia sylua.	69. 70.	
Orgetorix. 1. eius familia, & mors. 2. 3. liberi.	8.	
Oscenses.	133.	
Osifini.	28. 31. 97.	
Otacilius Crassus.	164.	
P.		
Pacidius. 236. interficitur.	237.	
Pæmani Germani.	20.	
Parisii.	76. 97.	
Parthi.	165.	
Perfugæ, & speculatores interfecti.	146.	
Petra.	168.	
Petreius. 128. 129. 132. timet penuriam. 134. 135. 137. eius		
iurandum, & crudelitas. 138. se subiicit Cæsari.		
141. 166. 218. vulneratur. 219. moritur.	242.	
Petrocorii.	97.	
Pharnaces. 200. 201. eius crudelitas. 202. 210. legati &		
perfidia. 211. 212. fuga.	213.	
Pharus.		119.
Philippus.		254.
Philonis crudelitas.		189.
Photinus. 188. eius mors.		31. 76. 97.
Pictones.		46. 47.
Pirustæ.		39.
Piso Aquitanus.		56.
Pleumosii.		
Pompeianorum timor. 159. abundantia. 170. penuria.		
172. 173. fiducia. 176. 177. 180. luxuries, se dedunt. 184.		
iurandum. 182. crudelitas, & clam mittunt lega-		
tos ad Cæsarem.	247.	
Pompeius Magnus. 63. 77. rescribit ad Cæsarem. 120.		
121. 124. soluit Brundisium. 125. 156. cur Dyrrachio dis-		
cedere non vult. 169. imperator appellatur. 176. e-		
ius mandata, & responsio. 161. dominatio. 116. 117.		
118. 119. minæ. 127. 134. iactatio. 169. pugna. 174. 175.		
oratio ante pugnam. 181. iurandum, acies. 182. fu-		
ga. 184. 185. implorat opem Ptolemæi. 186. interfi-		
citur. 187. laus.		
Pompeius iunior. 157. 159. 167. Lyssium oppugnat. 168.		
male pugnat. 220. eius literæ. 251. pugna contra Cæ-		
sarem. 252. crudelitas. 249. supplex apud ciuitates,		
Vllam oppugnat. 243. 244. inuadit Cæsarianos, fu-		
peratur. 245. 247. defertur Carteia. 253. faucibus fu-		
git. 254. interficitur, eius caput adfertur Cæsari.		
255. eius auctoritas.		
Pons in Elauere à Cæsare resectus. 85. in Rheno. 65.		
eius ratio.		
Pontones.		
Porta bellica.		
Portenta post secundum Cæsaris prælium. 187. 227.		
Posthumiana castra.		
Preciani.		
Ptolemæus. 186. eius mors.		
P. Atrius capitur.		
P. Caluinus.		
P. Confidius territus.		
P. Cornelius Scipio interficitur. 236. crudelitas equi-		
tum ipsius.		
P. Crassus. 34. 18. 28. 30. 31. deuicit Aquitaniam.		
P. Ligarius capitur & necatur.		
P. Saferna.		
P. Sextius Baculus vir strenuus. 25. 29. eius mors. 73.		
P. Silius. 220. 224. infeliciter pugnat contra Faustum,		
Syllam, & Afranium.		
P. Sulpitius Rufus portum Itium tenet.		
P. Sylla, eius consilium.		
P. Vatinius. 114. pro pace missus.		
P. Vestrius capitur.		
Pugna contra Vermigëtorigem. 94. Bellouacos. 104.		
105. 106. 107. Dumnacum. 109. 110. ad Vxellodunum.		
112. 113. ad Alexiam. 95. 98. 99. 100. 101. ambigua ad		
Ilterdam. 128. 129. 130. 131. 132. ad Mafsiliam. 133. Afra-		
nii, & Cæsaris. 138. ad Mafsiliam rursus. 142. 143.		
144. 145.		
Pugnæ genus ex effedis.		
Q.		
Q. Aquila.		
Q. Atrius.		
Q. Cassius. 117. 147. præficitur Prouinciæ.		
Q. Cicero. 53. 57. 71. 73. respondet Neruiis. 77. præfi-		
citur		

INDEX.

randum. 182. sollicitatur ad defectionem. 115. manifeste defecit. 160. 162. pugnatur contra Cæsarem	6.
217. eius audacia. 218. 219. oppugnat Leptim. 222.	76.
225 fugit 228. 229. insidiâs fugatur. 233. 234. 236. moritur.	79.
T. Pulfonis virtus.	81. suorum reliquias consolatur. 83. 84. 85. 90. imperator.
T. Pulcio.	101.
T. Saliens infolentia.	100.
T. Sextius.	3.
T. Thorius.	25.
Tolosa.	59.
Treveri legatos mittunt ad Cæsarem. 12. eorum equites fugiunt. 25. 31. 38. eorum potentia. 47. 59. 61. sollicitant Germanos. 63. 64. 93. eorum ciuitas.	105.
Triboces.	12.
Trinobantes legatos mittunt.	24.
Tubero.	158. 159. 161.
Tulingi.	27.
Tullij Rufi mors.	91. 93. 97.
Turonens.	33.
V.	
Vacalos, vel Vualis.	121.
Vacca opp.	208.
Valerius Flaccus. 125. Sardiniam occupat.	243.
Vangiones.	28. 30. 31. 97.
Vari crudelitas. 126. incendit naues, & fugit.	35.
Varro.	18.
Vatinius contra Octauium.	35. 36.
Vatuca.	69. 77.
Vbii, cur humaniores, legatos mittunt.	171.
65. 66.	70.
Vectones.	240.
Vedeliacus.	36. 37.
Velauii.	149.
Veliocasi.	153.
Velaunodunum legatos de deditioe mittit.	113.
Velocasses.	126. 128.
Veneti. 28. rei nauticæ periti, retinēt legatos, apparent bellum. 30. eorum oppida, naues. 31. vincuntur, deduntur.	96.
23.	
Veragri pacem faciunt. 28. rebellant, profligantur. 29.	
Verbigenus pagus.	
Vercingetorix contra Cæsarem auxilia colligit.	
77. 78. conuocat concilium, & ipsius consilium.	
80. proditionis infimulatus suis respondet. 81. suorum reliquias consolatur. 83. 84. 85. 90. imperator.	
93. oratio eius. 94. 95. sponte deditur.	
Vergasilaunus. 97. 99. capitur.	
Verodocius.	
Veromandui. 20. 23. profligati.	
Vertisco.	
Vertiscus strenuus senex.	
Vesontio.	
Vexillum prælii insigne.	
Vibullius Rufus. 121. 123. 127. 128. bis dimissus à Cæsare.	
158. 159. 161.	
re.	
Vienna.	
Viridomarus. 86. cum Cæsaris venia, & mandatis dedit. 90. eius perfidia.	
Viridoux.	
Vicilles Hirus.	
Vlla opp.	
Vllenses adeunt Cæsarem.	
Vnelli.	
Vocates.	
Voccio Rex.	
Vocontii. 4. 34. bellum gerunt.	
Volcæ Tectofages.	
Volcatus Tullius.	
Vri.	
Vsceta opp.	
Vsipes cur transferint Rhenum.	
Vtica.	
Vticenses.	
Vxellodunum. 110. 112. deditur.	
Vzita.	
X.	
Xanthonens.	
Z.	
Zema opp. eius legati ad Cæsarem.	
Zela opp.	
Zetta opp.	

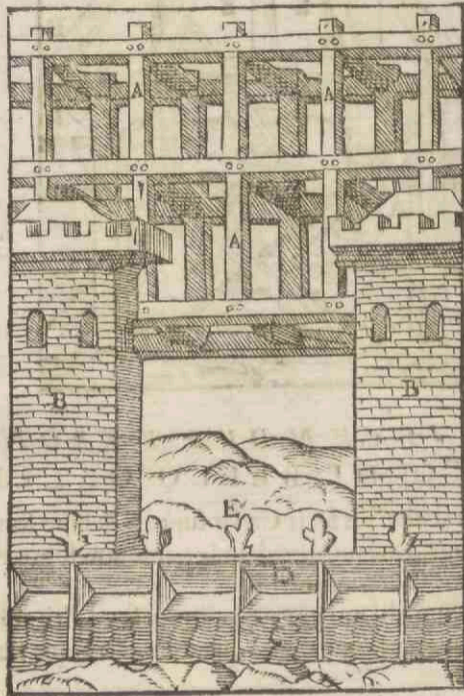
IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.
LIBRO QVARTO DE BELLO GALLICO, pag.40.65.

PONTEM eadem forma, & ratione bis fecit Cæsar supra Rhenum flumē latissimū, rapidissimum, & altissimū, primum in Menapiis contra Sicambros: deinde paululum supra eum locum in finibus Treu-
torum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsar's amicos.

- a. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.
- b. Trabes bipedales immisæ super vtraque tigna, quæ binis vtrinque fibulis ab extrema parte disti-
nebantur.
- c. Fibulæ, quæ disclusæ distinent bipedales trabes.
- d. Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem reuinciuntur.
- e. Materia directa, quæ iniecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.
- f. Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni ope-
re coniunctæ, vim fluminis exciperent.
- g. Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.

Hæc vtraque, insuper bipedalibus trabibus immisæ. hunc locum sic corrigendum puto: Hæc vtraque
insuper bipedales trabes immisæ, hac ratione, vt insuper sit præpo sitio, & Hæc vtraque, sit accusandi ca-
sus quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili vsu constructione in se-
cundo de bello Ciuili in expugnatione Malsiliæ his verbis: Hanc insuper contignationem, quatum tectum
& structuris in aqua faciendis similem fecisse constructionē. Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exæ-
quetur cum margine, & planicia puluini, deinde insuper eam exæquationem, pila quam magna constituta
neque constructio, nisi implexa, & litigiosa grammaticis, sed vt vtraque cōstent, sensus scilicet & constru-
ctio tam ingeniosis, quam grammaticis & operi verba sint cōformia, & opus verbis: animaduertendū est,
quod postquam Cæsar descripsit modum figēdi, & adigēdi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione ma-
gnam stabilitatem, & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transfuersam totius pontis
latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur docet. dicēs quod super hæc
vtraque, id est, super bina tigna, quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erāt, bipedales
trabes immisæ, quantum eorū tignorū iunctura distabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte disti-
nebantur. Quibus disclusis, & in cōtrariam partem reuinctis, &c. In hanc eandē sententiā mecum venire vi-
detur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio, & literis clarus, in suo de Architectura, qui eiisdē Cæsaria-
ni pōtis descriptionē repetēs non aliter ei visū fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Huiusmodi
autem immisæ trabes binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebātur, quibus disclusis, &c. quid au-
tem sit fibula, & quo modo discludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia est notitia, quāuis eius sit quo-
tidianus vsus. Vtuntur autē ea viri, ac mulieres ad capita cingulorū quibus circū se fluentes contineant ve-
stes traiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaque reuincto, vt quātō plus trahitur, tātō fortius fir-
metur Eiusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ vrbibus cōmunes, quæ clausæ seruantur, & ad sedēdi v-
sum cūm discluduntur, & in contrariā partē reuinciuntur, eō fortius cōpressæ firmantur. hoc etiam ita esse
ex Vitruuio clarissimē apparet in decimo, his verbis. Tigna tria ad onerū magnitudinē ratione expediun-
tur, & à capite fibula coniuncta, & in imo diuicata eriguntur. Et infra: Sin autē maioribus oneribus erūt
machinæ cōparandæ, amplioribus tignorū lōgitudinibus, & crassitudinibus erit vtendum, & eadem ra-
tione in summo fibulationibus, in imo sularū versationibus expediundū. Et libro primo, vbi de mōni-
bus differit: Crassitudinem autē muri ita faciendam censeo, vt armati homines supra obuiam venientes,
A. iiii.

alius aliū sine impeditōne præterire possint, dū in crassitudine perpetuæ taleæ oleagineæ, vstulatae quàm creberrimæ instruantur, vti vtræque muri frontes inter se (quemadmodū fibulis) his taleis colligatae, æternam habeant firmitatem. huiusmodi autē fibulis, quibus tunc & in colligandis muris, & in munitionū valldium, non vno loco tantū, sed tota vallis mole resistamus iuuantibus fibulis continenter in contrariam partē reuinctis. Ex dictis satis cōstare poterit & sensus, & constructio verborum Cæsaris & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

Auaricum.

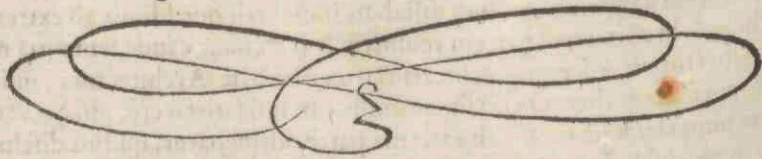
IOANNES IVCKNDVS VERONENSIS
LIBRO SEPTIMO DE BELLO GALLICO. pag. 79. 80. 81. 82. 83.

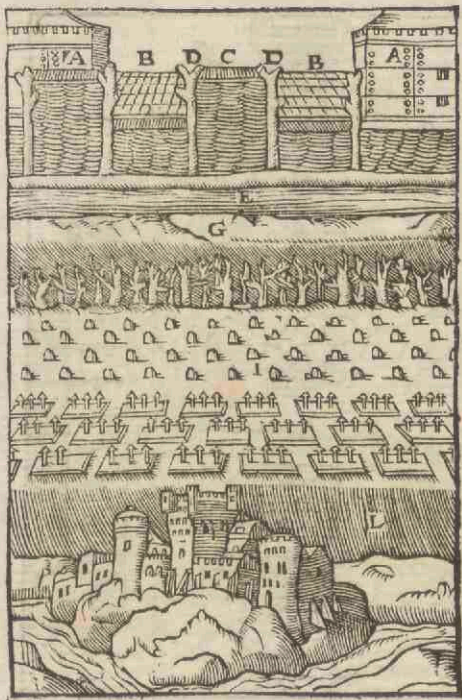
A V A R I C V M vrbs Biturigum munitissima, quæ propè ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, vnum tantū, & perangustum habebat aditum, quod Auaricum à Cæsare turribus, & aggeribus excitatis ita obsessum est, vt ipso potiretur.

A. Auarici vrbs Biturigum muri, quorum forma ferè cōmunis erat in Gallia, qui & ita describuntur à Cæsare, vt à mediocri quoque ingenio intelligi possit, nos duntaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimissis, vt ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videtur, reliqua ex Cæsaris lectione percipiuntur.

- B. Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci & aggeris visæ sunt.
- C. Vallum.
- D. Plutei.
- E. Cerui.

Alexia.

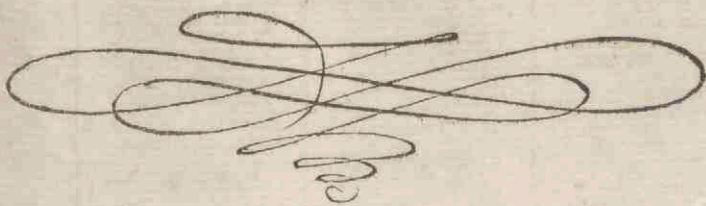
Alexia.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SEPTIMO DE BELLO GALLICO. pag. 94.95.

ALEXIA oppidum Mandubiorum in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse videbatur. Huius collis radices subleuabantur duobus fluminibus duabus ex partibus: cætera ex descriptione Cæsaris, & ex opposita figura patent.

- A. Turres coniunctæ aggeri, & vallo, quæ inter se distabant pedes lxxx.
- B. Plutei, qui tegebant interuallum, quod erat inter pinnas.
- C. Pinnae, quæ interstructæ erant inter pluteos.
- D. Cervi grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites ascensum hostium, & conatum omnem repellebant.
- E. Vallum cum lorica. Lorica enim ex cratibus, vel storiis apponebatur vallo, & aggeri, ne facile harpagonibus, vel aliis instrumentis demoliri possêt ab hostibus.
- F. Fossa pedum xv. lata, & profunda in qua per campestria loca, & demissa aqua ex flumine derivabatur.
- G. Fossa alia, item pedum quindecim lata, & profunda, sicca, & siue aquis.
- H. Stipites ex truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscissis, præacutis cacuminibus, in perperam fossam demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent ab ramis eminebant, quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cippos appellabant.
- I. Stipites teretes feminis crassitudine, ab summo præacuti, & præusti, demissi que in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine storis Lilium appellabant.
- K. Talea pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terramque in fossæ mediocribus spatiis intermissis, omnibus locis disterebantur. hos hamos Stimulos appellabant.
- L. Fossa pedum xx. lata, & profunda directis ad perpendicularum lateribus, à qua reliquæ munitiones distabant pedes quadringentos.
- M. Alexia oppidum, superius descriptum.

Vxellodunum,

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.
LIBRO OCTAVO DE BELL. GAL. pag. 110. 112. 113.

- A. VXELLODVNVV oppidum egregiè natura loci munitū, in finibus Cadurcorū inter Cel-
tas, non longè à prouincia Romanorum.
B. Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & venis eius intercisis auertit.
C. Cupæ feuo, pice, scandulisque completæ, & ardētes ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis
demissæ. D. Vallum. E. Plūtei.
F. Flumen, quod infimam vallem diuidebat, & penè totum montem cingebat, atque ita imis eius radi-
cibus ferebatur, vt nullam in partem depresso fossis deriuari posset.
G. Turris decem tabularum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cū tela tormentis iacerentur,
ab aquatione oppidanos prohibebat Cæsar.

Mafilia.

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS

LIBRO SECVNDO DE BELLO CIVILI, pag. 141. 142. 143. 144.

- MASSILIAE descriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.
- A. Mafilia mœnia, & turres.
 - B. Turris ex opere lateritio tabulatorum sex ab legionariis extracta cõtra Mafiliensium eruptiones.
 - C. Storiæ ex funibus ancõrariis contextæ, præpendentes contra hostium tela, atque tormeta, quibus ceteri milites turrim construebant.
 - D. Summa cõtabulatio laterculis, & luto, & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.
 - E. Musculus à turri lateritia, ad suffodiendum, & disficiendum hostium turrem, & murum.
 - F. Mare alluens fere ex tribus partibus urbem.
 - G. Vallum,

H Plutei,

I Cerui.

K Pinnæ.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE

BELLO GALLICO,

LIBER I.

GALLIA est omnis diuisa in partes tres, quarum vnā incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam quæ ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellatur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen à Belgis Matrona, & Sequana diuidit, Horum omniū fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu, atque humanitate prouinciæ longissimè ab-
sunt, minimèque ad eos mercatores sæpe commeant, atq; ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important: proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Heluetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt: quod ferè quotidianis præliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum vna pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano, contineturque Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam à Sequanis & Heluetiis flumen Rhenum: vergit ad Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septentriones orientem Solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani quæ ad Hispaniam pertinet spectat, inter occasum Solis, & Septentriones. Apud Heluetios longè nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. Is M. Messalla & M. Pisone Cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, * quod vndique loci natura Heluetii continentur: vna ex parte flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios: tertia, * lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciā nostram ab Heluetiis diuidit. His rebus fiebat, vt & minùs latè vagaretur, & minùs facile finitimis bellū inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur: pro multitudine autē hominū & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinē millia passuum cxxl. in latitudinem clxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea,

A. i.

Quæ ad proficiscendum pertinerēt, comparare: iumentorum, & carrorum
 quam maximum numerum coemere: sementes quā maximas facere, vt in iti-
 nere copia frumenti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem, & ami-
 citiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerūt:
 in tertium annum profectiōem lege confirmant. ad eas res conficiendas
 Orgetorix deligitur. * is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere
 persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in
 Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat,
 vt regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itēque
 Dumnorigi Aeduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuita-
 te sua obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, vt idem conaretur, per-
 suadet: ei que filiam suam in matrimoniū dat. perfacile factu esse, illis pro-
 bat, conata perficere propterea quod ipse suæ ciuitatis imperium obtentu-
 rus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimū Heluetii possent. se
 suis copiis suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac ora-
 tione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant, & regno occupato, per
 tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse
 sperant. Ea res, vt est Heluetiis per indicium enunciata, moribus suis Or-
 getorigem ex vinculis causam dicere coegerunt. damnatum pœnam sequi
 oportebat, vt igni cremaretur. die constituta causæ dictionis Orgetorix
 ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, vndique
 coegit: & omnes clientes, obæratōsque suos quorum magnum numerum
 habebat eodem conduxit: per eos, ne causam diceret, se eripuit. cum ciui-
 tas, ob eam rē incitata armis, ius suum exequi conaretur, multitudinēq; ex
 agris magistratus cogere, Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio,
 vt Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem conscuerit. Post eius mor-
 tem nihilominus Heluetii id quod constituerant, facere conantur, vt è fi-
 nibus suis exeant. vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida
 sua omnia numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua priuata
 ædificia incendūt, frumentū omne, præterquam quod secū portaturi erant
 comburunt, vt domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericu-
 la subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo ef-
 ferre iubent: persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, vbi
 eodem vsi consilio, oppidis suis, vicisq; exustis, vna cum iis proficiscantur
 Boiōsque, qui trans Rhenum incoluerāt, & in agrum Noricum transferant
 Nericamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant
 omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent, vnum per Se-
 quanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rodanum,
 qua vix, singuli carri ducerentur. mons autem altissimus impendebat, vt
 facile per pauci prohibere possent: alterum per prouinciā nostram, multò
 facilius, atque expeditius: propterea quod inter fines Heluetiorum, &
 Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rodanus fluit, isque non
 nullis locis vado transitur. extremum oppidum Allobrogum est, proxi-
 mūque Heluetiorum finibus Geneva. ex eo oppido pons ad Helue-
 tios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasores, quod nondum bono
 animo in populum R. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, vt per
 suos

suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectiōem comparatis,
 diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad
 v. Cal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio cos. Cæsari cū id nuntiatum esset, eos
 per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab vrbe proficisci: &
 quā maximis itineribus potest, in Galliam vltiorem contendit, & ad
 Geneuam peruenit: prouinciæ toti quā maximum potest militum nume-
 rum imperat. erat omnino in Gallia vltiore legio vna. pontem, qui erat ad
 Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetii certiores facti sunt,
 legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius,
 & Verodotius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in ani-
 mo, sine vllō maleficio iter per prouinciam facere, * propterea quod iter ha-
 berent nullum aliud: rogare, vt eius voluntate id sibi facere liceat. Cæsar,
 quod memoria tenebat, L. Cassium Consulem occisum, exercitūque eius
 ab Heluetiis pulsum, & sub iugum missum, concedendū non putabat: neq;
 homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciendi,
 temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, vt spaciū interce-
 dere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit:
 4 diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, * ad Idus Apr. reuer-
 terentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex pro-
 uincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad
 montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, millia pas-
 suum decemnouem, * murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque
 perducit. eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit: quo
 facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies,
 quā constituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reuerterunt, negat
 se more, & exemplo populi Rom. posse iter vlli per prouinciam dare: & si
 vim facere conentur, prohibitorum ostendit. Heluetii, ea spe deiecti, na-
 uibus iunctis, ratibusque compluribus factis: alii vadis Rhodani, quā mi-
 nima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdū, sæpius noctu, si per-
 rumpere possent, conati operis munitione, & militum concursu, & telis
 repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur vna per Sequanos via, qua
 Sequanis inuitis, propter angustias ire non poterant. * iis cū sua sponte
 persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduū mittunt, vt eo
 deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione
 apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetiis erat amicus: quod ex ea
 ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni
 adductus, nouis rebus studebat, & quamplurimas ciuitates suo sibi bene-
 ficio habere obstrictas volebat: itaque rem suscipit, & à Sequanis impe-
 trat, vt per fines suos Heluetios ire patiantur: obsidesque vti inter sese
 dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetii, vt sine
 maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renunciatur, Heluetiis esse in ani-
 mo per agrum Sequanorum, & Aeduorum iter in Santonum fines facere,
 qui non longè à Tolosatium finibus absunt: quæ ciuitas est in prouincia.
 Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, vt homi-
 nes bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximèque frumenta-
 riis finitimos haberet. ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labie-

4
 num legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duâsq;
 ibi legiones* conscribit: & tres, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hy-
 bernis educit, & quâ proximum erat iter, per Alpes in vltiorem Galliam
 cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garocelli, &
 Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere con-
 nantur. compluribus his præliis pulsus, ab Ocello, quod est citerioris pro-
 uinciæ extremum, in fines Vocontiorum vltioris provinciæ die septimo
 peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exerci-
 tum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Heluetii iam
 per angustias, & fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in Aedu-
 rum fines peruenerant, eorûmque agros populabantur. * Aedui cum se, suâ-
 que ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum
 auxilium: ita se omni tempore de populo R. meritos esse, vt penè in con-
 spectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in seruitutem abduci, op-
 pida expugnari non debuerint. * Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri
 quoque, necessarii, & consanguinei Aeduorum, Cæsarem certiore faciunt,
 sese, depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hostium prohibere. item
 Allobroges, qui trans Rhodanum vicos, possessionesque habebant, fuga se
 ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi præter agri solum, nihil esse re-
 liqui. Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum om-
 nibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetii peruenirent.
 Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum, & Sequanorum in Rhoda-
 danum influit, incredibili* lenitate, ita vt oculis, in vtram partem fluat, iu-
 dicari non possit. id Heluetii ratibus, ac lintribus iunctis transibant. vbi
 per exploratores Cæsar certior factus est, tres iam copiarum partes Helue-
 tios id flumen traduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim re-
 liquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus, ad
 eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. eos impeditos, &
 inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ
 mandarunt, atque in proximas sylvas abdiderunt. is pagus appellabatur
 Tigurinus. nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. hic pa-
 gus vnus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Cassium Con-
 sulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue
 consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ insignem cala-
 mitatem populo R. intulerat, ea princeps pœnas persoluit. qua in re Cæsar
 non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias vltus est: quod eius soceri
 L. Pisonis auum, L. Disonem, legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cas-
 sium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Heluetiorum vt con-
 sequi posset, pontem in Arare faciendum curat: atque ita exercitum tra-
 ducit. Heluetii, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi die-
 bus xx. ægerrimè confecerant, vt flumen transirent, illum vno die fecisse
 intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit,
 qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: Si pa-
 cem populus R. cum Heluetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi fu-
 turos Heluetios, vbi eos Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bel-
 lo persequi perseueraret, reminisceretur & veteris incommodi populi
 R. &

R. & pristinae virtutis Heluetiorum: quod improuisò vnum pagum adortus esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem, aut suae magnoperè virtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita à patribus, maioribusque suis didicisse, vt magis virtute, quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur: quare, ne committeret, vt is locus, vbi constitissent, ex calamitate populi R. & internecone exercitus nomen caperet, aut memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eò sibi minùs dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Heluetii commemorassent, memoria teneret: atque eò grauiùs ferre, quòd minùs merito populi R. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret: neque, sine causa timendum putaret: quòd si veteris contumeliæ obliuisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quòd, eo inuito, iter per prouinciam per vim tentassent: quòd Aeduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quòd sua victoria tam insolenter gloriarentur, quòdque se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eòdem pertinere: consueffe enim deos immortales, quòd grauiùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere: cum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, vti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Aeduis de iniuriis, quas ipsis, sociisque eorum intulerint: item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios à maioribus suis institutos esse, vti obsides accipere, non dare, consueuerint: eius rei populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Cæsar facit, equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia, & Aeduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit: qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidiùs nouissimum agmen infecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum prælium committunt: & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublatis Helueti, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs subsistere, nonnunquam ex nouissimo agmine prælio nostros laceffere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, populationibusque prohibere. ita dies circiter quindecim iter fecerunt, vt inter nouissimum hostium agmen, & nostrum primum non amplius quinque, aut senis millibus passuum interesset. interim quotidie Cæsar Aeduos frumentum, quòd essent publice polliciti, flagitare. nã propter frigora, quòd Gallia sub Septentrionibus, vt antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidẽ satis magna copia suppetebat. eo autẽ frumeto, quòd flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minùs vti poterat, quòd iter ab Arare Heluetii auerterant: à quibus discedere volebat. Diem ex die ducere Aedui: cõferri, cõportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit Cæsar, & diẽ instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: cõuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco, qui summo magistratui præerant, (quæ Vergobretum appellat Aedui, qui creatur annuus, & vitæ, necisq; in suos habet potestatem)

grauiter eos accusat : quòd cùm neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non subleuetur, præsertim cùm magna ex parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit : multò etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quòd antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat : qui priuatim* plus possint, quàm ipsi magistratus : hos seditiosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant : quòd præstare dicant, si iam principatum Galliæ obtinere non possent, Gallorum, quàm Romanorum, imperia perferre : neque dubitare debeant, quin si Heluetios superauerint Romani, vna cum reliqua Gallia Aeduis libertatem sint eripituri : ab iisdem nostra consilia, quæ quæ in castris gerantur, hostibus enuntiare : hos à se coerceri non posse : * quin etiam, quòd necessariam rem coactus Cæsari enunciarit, intelligere sese, quanto id cùm periculo fecerit : & ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, designari sentiebat : sed quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit : Liscum retinet : quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadẽ secretò ab aliis quærit : * reperit esse vera : ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaque omnia Aeduorum vectigalia paruo pretio redempta habere : propterea quòd illo licente, contraheretur audeat nemo : his rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas comparasse : magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere : neq; solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse : atque huius potentia causa matrem in Biturigibus, homini illic nobilissimo, ac potentissimo, collocasse : ipsum ex Heluetiis vxorem habere : sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse. fauere, & cupere Heluetiis, propter eam affinitatem : odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos : quod eorum aduentu potentia eius deminuta, & Diuitiacus frater in antiquum locum gratia, atque honoris sit restitutus : si quid accidat Romanis, summam in spem* regni obtinendi per Heluetios venire : imperio populi R. non modò de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar, inquirendo, quod initium fugæ prælii equestris aduersi à Dumnorige, atque eius equitibus factum esset : (nam equitatus, quem auxilio Cæsari Aedui miserant, Dumnorigis præerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspiciones certissimæ res accederent, quæ per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quæ ea omnia non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quòd à magistratu Aeduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduertere, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus vnum repugnabat, quòd Diuitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. nam, ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, verebatur. itaque prius-

priusquam quidquam conaretur, Diuitiacum ad se vocari iubet: & quoti-
 dianis interpretibus remotis, *per C. Valerium Procilium, principem Gal-
 liae prouinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat,
 cum eo colloquitur: simul comonefacit, quæ ipso præfente in cõfilio Gallo-
 rum de Dumnorige sint dicta: & ostendit, quæ separatim quisque de eo ap-
 pud se dixerit: petit atq; hortatur, vt sine eius offensione animi, vel ipse de
 eo caussa cognita statuatur, vel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis
 cum lacrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fra-
 trem statueret: scire se illa esse vera: nec quẽquam ex eo plus quam se do-
 loris capere: propterea quod cum ipse gratia plurimum domi, atque in reli-
 qua Gallia, ille minimum propter adolefcẽtiam posset, per se creuisset: qui-
 bus opibus, ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed penẽ ad perni-
 ciam suã vteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi com-
 moueri: quod si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum a-
 micitiæ apud eum teneret, neminẽ existimaturũ non sua voluntate factum:
 qua ex re futurum, vt totius Galliaẽ animi à se auerterentur. Hæc cum
 pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteramprehendit:
 consolatus, rogat finem orandi faciat: tantum eius apud se gratiam esse o-
 stendit, vt & Reip. iniuriam, & suum dolorem eius voluntati ac precibus
 condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo repre-
 hendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet
 vt in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. præterita se Diuitiaco fra-
 tri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: vt quæ agat, quibuscum
 loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes
 sub montem confedissee, millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset
 natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. re-
 nunciatura est, facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum legatum * prope-
 cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum
 iugum montis adscendere iubet: quid sui consilii sit ostendit. ipse de quar-
 ta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq;
 omnem ante mittit. P. Confidius, qui rei militaris peritissimus habebatur,
 & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus
 præmittitur, prima luce, cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab
 hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset: neque, vt
 postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset:
 Confidius, equo admissio, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno
 occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se * à Gallici armis, atque insigni-
 bus cognouisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit: aciem in-
 struit, Labienus, vt erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, ni-
 si ipsius copiarum prope hostium castra visæ essent, vt vndique vno tempore in
 hostes impetus fieret: monte occupato, nostros exspectabat, præliumq; ab-
 stinebat. multo denique die per exploratores cognouit, & montem à suis
 teneri, & Heluetios castra mouisse, & Confidiũ, timore perterritum, quod
 non vidisset, pro viso sibi renunciassẽ. eo die, quo consuerat, * interuallo
 hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. postri-
 die eius diei: quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum

metiri oporteret: & quòd à Bibracte, oppido Aeduorum longè maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat: rei frumentariae prospiciendum existimauit: iter ab Heluetiis auertit: ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos L. Aemilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetii, seu quòd timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quòd pridie, superioribus locis occupatis, praeliũ non cõmiserunt, siue eò quòd re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac laceessere cœperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximũ collẽ subducit: equitatumq; qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicẽ aciẽ instruxit legionum quatuor veteranorum, ita ut supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia *citeriore proximè conscripserat, & omnia auxilia, collocarit, ac tutum montem hominibus *complerit. Interea sarcinas in vnum conferri, & cum ab iis, qui in superiore acie constiterant muniri iussit. Heluetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in vnum locum contulerunt: ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primũ suo, deinde omnium è conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, praelium commisit. * milites è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum scutis, vno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque sinistra impedimenta, satis commodè pugnare poterãt. Multi ut diu iactato brachio, præoptarent scutũ manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem vulneribus defessi, & pedẽ referre, & quòd mons suberat circiter∞ passuũ eo se recipere cœperũt. Capto mōte, & succedentibus nostris, Boii & Tulingi, qui hominum milibus circiter xv. agmen hostium claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circũuenere. Id conspicati Heluetii, qui in montẽ sese receperant, rursus instare, & praelium redintegrare cœperunt. Romani conuersa signa bipartito intulerunt: prima ac secunda acies, ut victis, ac summotis, resisteret: tertia ut venientes sustineret. Ita ancipiti praelio diu, atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent: alteri se, ut cœperant, in montem receperunt: alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. * nam hoc toto praelio, cum ab hora septima ad 12 vesperum pugnatum sit, aduersum hostem videre nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quòd pro vallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela coniciebant, * & nonnulli inter carros, rotasque mazaras ac tragulas subiiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque vnus è filiis captus est. ex eo praelio circiter millia hominum cxx. superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: * in nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv. peruenerunt, cum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar

far ad Lingones literas, nunciosque misit, ne eos frumento, neue alia re iu-
 uarent: qui si iuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios habiturum. ipse
 triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cepit. Heluetii, omnium
 rerum inopia adducti, legatos de deditioe ad eum miserunt: qui cum eum
 in itinere conuenissent, seque ad pedes proiecissent, suppliciterque locuti,
 flentes pacem petissent: atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduen-
 tum expectare iussisset, paruerunt. eò postquam Cæsar peruenit, obsides, ar-
 ma, seruos, qui ad eos per fugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & con-
 feruntur, nocte intermissa, circiter hominum millia vi. eius pagi, qui Ver-
 bigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis, supplicio affi-
 cerentur, siue spe salutis inducti, quòd in tanta multitudine deditiorum
 suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, * prima
 nocte ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesque Germanorum
 contenderunt. quod ubi Cæsar rescuit, quorum per fines ierant, his, uti con-
 quirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperauit: reductos in
 hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis,
 in deditioem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde
 erant profecti, reuerti iussit: & quòd omnibus frugibus amissis, domi nihil
 erat, quo famen tolerarēt, Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam
 facerent: ipsos oppida, vicosque, quos incenderant, restituere iussit. id ea
 maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Heluetii discesserant,
 vacare: ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum inco-
 lunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transfirent, & finitimi Galliæ pro-
 uinciæ, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Aeduis, quòd egregia
 virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit. quibus illi
 agros dederunt: eosque postea in parem iuris, libertatisque conditionem,
 atque ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt,
 literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlata: quibus in tabulis nomina-
 tim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre
 possent, & item separatim pueri, senes, mulierisque. quarum omnium re-
 rum summa erat, capitum Heluetiorum millia c cl x i i i. Tulingorum mil-
 lia x x x v i. Latobrigorum x i i i i. Rauracorum x x i i i. Boiorum x x x i i. Ex
 his, qui arma ferre possent, ad millia x c i i. summa omnium fuerant ad mil-
 lia c c c l x v i i i. eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar im-
 perauerat, repertus est numerus millium c. & x. Bello Heluetiorum con-
 fecto, totius ferè Galliæ legati, principes ciuitatum ad Cæsarem gratula-
 tum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro ceteribus Heluetiorum
 iniuriis populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non mi-
 nus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quòd eo
 consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetii reliquissent, ut toti Gal-
 liæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna
 copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimū, ac fructuosissimum
 iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberēt. petierunt, uti sibi con-
 cilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate fa-
 cere liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo pe-
 tere vellent. ea re permessa, diem concilio constituerunt, & iure iurando,

nequis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterent: petieruntque * vti sibi secretò, & in occulto 16 de sua omniumque salute cù eo agere liceret. ea re, impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes proiecerunt: non minùs se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quàm vti ea, quæ vellent, impetrarent, propterea quod si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus: Gallia totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, vti ab Auernis, Sequanisque Germani mercede accerferentur. horum primò circiter millia x v. Rhenum trāsisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum homines feri, ac barbari adamassent, traductos plures. nunc esse in Gallia ad c. & x x. millium numerum: cum his Aeduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse, magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse: quibus præliis, calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum antè in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare, nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere sese, neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploratos, neque recusatos, quò minùs perpetuò sub illorum ditione, atque imperio essent. vnum se esse ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, vt iuraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse auxilium postulatum, quòd solus neque iureiurando, neque obsidibus teneretur: sed peius victoribus Sequanis, quàm Aeduis victis, accidisse: propterea quòd Ariouistus rex Germanorum in eorum finibus confedisset, tertiàmque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Gallia, occupauisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus antè Harudum millia hominum x x v i. ad eum venissent, quibus locis ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, vti omnes è Gallia finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transfirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam: Ariouistum autem, vt semel Gallorum copias prælio vicerit, quòd prælium factum sit Amagetobria, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatu edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare, populòque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quòd Heluetii fecerunt, vt domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunamque, quæcunque accadat, experiantur: hæc si enunciata Ariouisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua, atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudine Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariouisti iniuria

iniuria posse defendere. Hac oratione à Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt: animaduertit Cæsar vnos ex omnibus Sequanos, nihil earum rerum facere, quas cæteri facerēt, sed tristes, capite demisso, terram intueri: eius rei quæ caussa esset miratus, ex ipsis quæsiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. cùm ab iis sæpius quæreret, neque vllam omnino vocem exprimere posset: idem Diuitiacus Aeduus respondit, hęc esse miseriores, & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum: quòd soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent, absentisq; Ariouisti crudelitatem, velut si coràm adesset, horrerent: propterea q̄ reliquis tantum fugę facultas daretur: Sequanis verò, qui intra fines suos Ariouistū recepissēt, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorū animos verbis confirmauit: pollicitusque est, sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariouistum, finem iniuriis facturum. hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret, in primis quòd Aeduos, fratres, consanguineosque sæpenumero ab Senatu appellatos, in seruitute, atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quòd in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi, & Reipublicæ esse arbitrabatur. paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos existimabat: quin, cùm omnem Galliam occupassent, vt antè Cimbri, Teutonique fecissent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. quibus rebus quam maturimè occurrendum putabat. ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, vt ferendus non videretur. quamobrem placuit ei, vt ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, vt aliquem locum medium vtriusque colloquio deligeret: velle sese de Reipublicæ & summis vtriusque rebus cum eo agere. Eilegationi Ariouistus respondit: Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: * si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere. præterea, se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, 17 quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno comœtu, * atque emolumento in vnum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotii esset? His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit. Quoniam tanto suo, populiq; R. beneficio affectus, cùm in cōsulatu suo rex, atque amicus à senatu appellatus esset, hanc sibi, populóq; R. gratiam referret, vt in colloquium venire inuitatus grauaretur, * neque de communi re dicendum sibi, & cognoscendum 19 putaret, hęc esse, quæ ab eo postularet. primùm, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde, ob-

fides, quos haberet ab Aeduis, redderet: Sequanisque permetteret, ut quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret, neue Aeduos iniuria lacerasset, neue his, sociisque eorum bellum inferret: * si id ita fecisset, sibi 20 populoque R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messala L. Pisone Coss. Senatus censuisset, uti quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset: Aeduos, ceterosque amicos populi R. defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit: Ius esse belli, ut qui vicissent, iis quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populorum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consueisse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo iure videretur, non oportere se à populo R. in suo iure impediri: Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendarios esse factos: magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu veteralia sibi deteriora faceret: Aeduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumque quotannis penderet: si id non fecissent, * longè iis fraternum nomen populi R. abfuturum. Quod sibi Cæsar denun- 21 tiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum neminem secum sine sua pernicie contendisse: cum vellet congregaretur, intellecturum, quid inuisi Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XI v. tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur: & legati ab Aeduis, & Treuiris veniebant: Aedui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autem, paucos centum Sueuorum ad ripam Rheni confedisse, qui Rhenum transire conarentur: præesse Nasuam, & Cimberium fratres. quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne si noua manus Sueuorum cum veteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset, minùs facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrimè potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit: cum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vefontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam à suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum vsui erant, summa erat in eo oppido difficultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Alduabis, ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC. * quia flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisque itineribus contendit: occupatoque oppido, sibi præsidium collocat. dum paucos dies ad Vefontionem rei frumentariæ, comæatusque causa moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædi-

²² prædicabant, sæpenumero sese cum iis cōgressos, ne vultum quidem,* at-
 que aciem oculorum dicebant ferre potuisse, tantus subitò timor omnem
 exercitum occupavit, vt non mediocriter omnium mentes, animosq; per-
 turbaret. hic primùm ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisque,
²³ qui ex vrbe, amicitia causa, Cæsarem secuti,* non magnum periculum
 miserabantur, quòd non magnum in re militari vsum habebant. quorum
 alius, alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse di-
 ceret, petebat vt eius voluntate discedere liceret. nonnulli pudore addu-
 cti, vt timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum finge-
 re, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis, aut
 suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum
 miserabantur: vulgò totis castris testamenta obsignabantur. horum voci-
 bus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris vsum habebant,
 milites, centurionesque, quiq; equitatu præerant, perturbantur. qui se
 ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed an-
 gustias itineris, & magnitudinem sylvarum, quæ inter eos, atque Ariouis-
 tum intercederent, aut rem frumentariam, vt satis commodè supporta-
 ri posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cùm ca-
 stramoueri, ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque
 propter timorem signa laturos. Hæc cùm animaduertisset Cæsar, con-
 uocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurio-
 nibus, vehementer eos inculcavit: primùm, quòd, aut quam in partem, aut
 quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent: Ari-
 ouistum, se consule, cupidissimè populi R. amicitiam appetisse, cur hunc
 tam temerè quisquam ab officio discessurum iudicaret? sibi quidem persua-
 deri cognitis suis postulatis, atq; æquitate conditionis perspecta, eum neq;
 suam, neq; populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si, furore, atq; amen-
 tia impulsus, bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute,
 aut de ipsius diligentia desperarent? factum eius hostis periculum patrù no-
 strorum memoria, cùm Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsus, non mino-
 rem laudem exercitus, quàm ipse imperator meritis esse videbatur: factum
 etiam nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen aliquis vsus ac disciplina,
 quam à nobis acceperant, subleuaret: ex quo iudicari posset, quantum ha-
 beret in se boni constantia, propterea quòd, quos aliquandiu inermes sine
 causa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique, hos
 esse eosdem Germanos, quibuscum sæpenumero Heluetii congressu non
 solum in suis sedibus, sed etiam in illorum finibus plerumque superassent,
 qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: si quos aduersum
 prælium, & fuga Gallorum comuoueret, hoc si quærent, reperiri
 posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum, cùm multos men-
 ses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset,
 desperantes iam de pugna, & dispersos subitò adortum, magis ratio-
 ne, ac consilio, quàm virtute vicisse: cui rationi contra homines bar-
 baros, atque imperitos, locus fuisset. hac ne ipsum quidem sperare, no-
 stros exercitus capi posse: qui suum timorem in rei frumentariæ simula-
 tionem, angustiasque itineris, conferrent, facere arroganter: cùm aut de

officio Imperatoris desperare, * aut ei præscribere auderent: hæc sibi esse 25
 curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, iamque
 esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos breui tempore iudicatos.
 Quod non fore dicto audientes, neque signa laturo dicantur, nihil se ea re
 commoueri: scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit:
 aut malè re gesta, fortunam defuisse, aut aliquo facinore comperto, auari-
 tiam esse coniunctam: suam innocentiam perpetua vitæ felicitate Heluetio-
 rum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus es-
 set, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum,
 vt quamprimùm intelligere posset, vtrum apud eos pudor, atque officium,
 an timor plus valeret: quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola
 decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que eam Prætoriam co-
 hortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipuè, & propter vir-
 tutem confidebat maximè. Hac oratione habita, mirum in modum conuer-
 sæ sunt omnium mentes, summâque alacritas, & cupiditas belli gerendi in-
 nata est: princèpsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de
 se optimum iudicium fecisset, seque ad bellum gerendum paratissimam con-
 firmavit. deinde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum
 centuriones egerunt, vti Cæsari satisfacerent: se neque vnquam dubitasse,
 neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed Imperatoris esse
 existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitia-
 cum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, vt millium amplius
 quinquaginta circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, vt
 dixerat, profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab explora-
 toribus certior factus est, Ariouisti copias à castris millibus passuum xv, &
 xx. abesse. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit:
 quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius
 accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret: non respuit con-
 ditionem Cæsar: iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur: cum id
 quod antea petenti denegasset, vltro polliceretur: magnamque in spem ve-
 niebat, pro suis tantis, populi que R. in eum beneficiis, cognitis suis postula-
 tis, fore vti pertinacia desisteret: dies colloquio dictus est ex eo die quintus.
 * Interim cum sæpe vltro, citroque legati inter eos mitterentur, Ariouistus
 postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se,
 ne per insidias ab eo circumueniretur: vterque cum equitatu veniret: alia ra-
 tione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquiũ, interposita caussa,
 tolli volebat, neq; salutem suam Gallorũ equitatu comittere audebat, com-
 modissimũ esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legiona-
 rios eò milites legionis decimæ, cui quam maximè confidebat, imponere, vt
 præsidium quàm amicissimũ, si quid opus factum esset, haberet. q̄ cum fieret,
 nõ irridiculè quidã ex militib. decimæ legionis dixit, Plus quã pollicitus es-
 set Cæsare facere: pollicitũ esse in cohortis prætorix loco, decimã legionem
 biturum, ad æquum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus ter-
 reus, satis grandis. hic locus æquo ferè spacio ab castris vtriusque aberat
 * eò, vt erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam
 equis deuexerat, passibus cc. ab eo tumulo constituit, item equites
 Ariouisti

Ariouisti pari interuallo constiterunt. Ariouistus, vt ex equis colloquerentur, & præter se denos ad colloquium adducerent, postulauit. vbi eò ventum est, Cæsar initio orationis, sua, Senatúsque in eum beneficia commemorauit, q̄ rex appellatus esset à Senatu, quòd amicus, quòd munera amplifimè missa. quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consueuisse tribui docebat: illum, cùm neque aditum, neque causam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac Senatus ea præmia consecutum. docebat etiam, quàm veteres, quàmque iustæ causæ necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent, quæ Senatusconsulta, quoties, quàmque honorifica in eos facta essent, vt omni tempore totius Galliæ principatū Aedui tenuissent, priùs etiam, quàm nostrā amicitiam appetissent: populi R. hãc esse cõsuetudinē, vt socios, atq; amicos nõ modò sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore* auctiores velite esse. Quod verò ad amicitia populi R. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulauit deinde eadē, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut corū sociis bellum inferret: obsides redderet, si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit, de suis virtutibus multa prædicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna spe, magnifque præmiis domum, propinquosque reliquisse, sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides, ipsorum voluntate datos: stipendium capere iure belli, quod victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ ciuitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse, eas omnes copias vno ab se prælio fufas, ac superatas esse: si iterum experiri velint, paratum se decertare: sin pacem malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus dependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & dedititii subtrahantur, non minùs libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quàm appetierit: quòd multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, * non Galliæ oppugnandæ causa facere: eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus, non venerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit: se priùs in Galliam venisse, quàm populum R. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ prouinciæ finibus egressum; quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros finibus impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quòd in suo iure se interpellaremus. Quod ex S. C. * Aeduos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum, neq; tam imperitum esse rerum, vt non sciret, neq; bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxiliū tulisse, neq; ipsos in his contentionibus, quas Aedui secū, & cū Sequanis habuissent, auxilio populi R. vfos esse. * debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitū in Gallia habeat; sui opprimendi causa habere: quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi R. gratum

esse facturum, id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere posset: quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliae tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum, & quaecunque bella geri vellet, sine ullo eius labore, & periculo confecturum. Multa à Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset: & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, uti optimè meritos socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quam populi R. Bello superatos esse Auernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouisset: neque in prouinciam redegit: neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. iustissimum esse in Gallia imperium. si iudicium Senatus seruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. Dum haec in colloquio geruntur, Caesari nunciatum est equites Ariouisti propius tumultum accedere: * & ad nostros adequitare lapides, telaque in nostros coniecere. Caesar loquendi finem facit: seque ad suos recepit: suisque imperauit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. * nam, etsi sine ullo periculo legionis delectae commissum cum equitatu praelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsus hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in vulgus militum relatum est, quae arrogancia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo maior alacritas, studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Caesarem mittit, velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus vellet, ex suis legatis alium quem ad se mitteret. Colloquendi Caesari causa visa non est, & eodem magis, quod pridie eius diei, Germani retineri non poterant, quin in nostros tela coniecissent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum existimabat: commodissimum visum est * M. Valerium Proculum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater à C. Valerio Flaco ciuitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguae Gallicae scientiam, qua multam Ariouistus, longinqua consuetudine utebatur: & quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere: & M. * Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. his mandauit, ut quae diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. quo cum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo praesente, conclamauit. Quid ad se venirent? an speculandi causa? conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum vi. à Caesaris castris sub monte confedit. post die eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit, & millibus passuum ii. ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento, com meatuque, qui ex Sequanis, & Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die dies continuos v, Caesar pro castris suas copias produxit, & acciem instructam habuit: ut si vellet Ariouistus praelio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri

equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI. totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa, delegerant. cum his in præliis versabantur, ad hos se equites recipiebant: hi si quid erat durius, concurrebant: si qui, grauiore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: Si quò erat longiùs prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, vt, iubis equorum subleuati, cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, vltra eum locum, quo in loco Germani confederant, circiter passus DC. ab his castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa, ad eum locum venit: primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit: hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, vti dictum est, aberat. Eò circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiae nostros deterrerent, & munitione prohiberent, nihilo secius Cæsar, vt antè constituerat, duas acies hostem propulsare: tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum, quatuor reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris vtrisque copias suas eduxit, paululumque à maioribus castris progressus, aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit: tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter vtrinque vsque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariouistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Cùm ex captiuis quæreret Cæsar quamobrem Ariouistus prælio non decertaret, hanc reperiēbat causam, quòd apud Germanos ea consuetudo esset, vt matres familias eorum fortibus, & vaticinationibus declararent, vtrum prælium committi ex vsu esset, nec ne: eas ita dicere. Non esse fas Germanos superare, si ante nouam Lunam prælio contendissent. Postridie eius diei Cæsar præsidium vtrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit: omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quòd minùs multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, vt ad speciem alariis vteretur. ipse, triplici instructa acie, vsque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerunt. generatimque constituerunt, paribusque interuallis, Harudes, Marcomanos. Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemque aciem suam rhedis, & carris circudederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur: eò mulieres imposuerunt, quæ in prælium proficiscentes milites passis manibus, flentes implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit, vt eos testes suæ quisque virtutis haberet: ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animaduertat, prælium commisit. ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt: itaque hostes repenti, celeriterque procurrerunt, vt spatium pila in hostes coniiciendi non daretur. Reiectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine

sua, phalange facta, impetus gladiatorum exceperunt: reperti sunt complures nostri milites, qui in phalanges insilirent: & scuta manibus reuellerent, & desuper vulnerarent. Cùm hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuersa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. id cùm animaduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quòd expeditor erat, quàm hi, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit: ita prælium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter ueruerunt. ibi per pauci, aut viribus confisi, tranare contenderunt, aut lintrinibus inuentis salutem sibi petierunt. in his fuit Ariouistus, qui, nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti vxores, vna Suena natione, quam domo secum adduxerat, altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, à fratre missam. vtráque in ea fuga periit. * duæ ³⁴ filia harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procilius, cùm à custodibus in fuga trinis catenis vincus traheretur, in ipsum Cæsarem, hostium equitatum persequentem, incidit. quæ quidem res Cæsari non minore, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit, quòd hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque eius calamitate de tanta voluptate, & gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is se præsentem de se ter fortibus consultum dicebat, vtrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item M. Titius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni venerant, domum reuerti cœperunt, quos vbi qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar vna æstate, duobus maximis bellis confectis, maturiùs paulò quàm tēpus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit: hybernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS
COMMENTARIORVM DE
BELLO GALLICO,
LIBER II.

CVM esset Cæsar in citeriore Gallia in hybernis, ita uti supra demonstrauius, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. coniurare, obsidisque inter se dare: coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab non nullis Gallis sollicitarentur, partim, qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi R. exercitum hyemare, atque inueterascere in Gallia molestè ferebant: partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperiis studebant: ab non nullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant vulgò regnabant, qui minùs facilè eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis, literisque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & incunte æstate, in vltiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit: ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiores faciant. Hi, constanter omnes nunciauerunt manus cogi, * exercitus in vnum locum conduci: tum verò dubitandum non existimauit, quin ad eos proficisceretur. re frumentaria comparata, castra mouet, diebusque circiter xv. ad fines Belgarum peruenit. Eò cum de improviso, celeriusque omnium opinione venisset, Rheni qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt: qui dicerent se, suaque omnia in fidem, atque potestatem populi R. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino coniurasse: paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, cæterisque rebus iuuare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui ripas Rheni incolunt, sese cum his coniunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Sueffones quidem fratres, consanguineosque suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, vnum imperium, vnumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Cum ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent: sic reperiebat. plerosque Belgas esse ortos

à Germanis: Rhenúmque, antiquitus traductos propter loci fertilitatem, ibi
 confedisse: Gallósque, qui ea loca incolerent, expulisse: solósque esse, qui pa-
 trum nostrorum memoria omni Gallia vexata, * Teutones, Cimbrósque 37
 intra fines suos ingredi prohibuissent. Qua ex re fieri, vti earum rerum me-
 moria magnam sibi auctoritatem, magnósque spiritus in re militari fume-
 rent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebát, propte-
 rea quod propinquitatibus, affinitatibusque; coniuncti, quantam quisque; mul-
 titudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus esset, co-
 gnouerant. plurimùm inter eos Bellouacos & virtute, & auctoritate, & ho-
 minum numero valere. hos posse conficere armata millia centum, pollici-
 tos ex eo numero lecta millia lx. totiúsque belli imperium sibi postulare.
 Sueffones suos esse finitimos, latissimos, feracissimósque agros possidere.
 Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliae po-
 tentissimum, (qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britaniæ
 imperium obtinuerit) nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam,
 prudentiamque; summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida ha-
 bere numero xli. polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios,
 qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissiméque; absint: xv. millia Atre-
 bates: Ambianos x. millia: Morinos xv. millia: Menapios vii. millia: * Cale- 38
 tos x. millia: Verocasses, & Veromandos totidem: Catuacos xxix. millia:
 Condrufos, Eburones, Cæræfos, Pæmanos, qui vno nomine Germani ap-
 pellantur, arbitrari ad xl. millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberalitérque
 oratione profecutus, omnem senatum ad se conuenire, principúmque libe-
 ros obsides ad se adduci iussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta
 sunt. ipse Diuitiacum Aeduum magnopere cohortatus, docet quantopere
 Reip. communisque salutis inter sit, manus hostium distineri, ne cum tanta
 multitudine vno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Ae-
 dui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorú agros populari cœperint.
 his mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarú copias in vnum
 locum coactus ad se venire vidit, neque iam longè abesse ab his, quos mise-
 rat, exploratoribus: & ab Rhemis cognouit flumen Axonam, quod est in ex-
 tremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit: atque ibi castra
 posuit. quæ res, & latús vnum castrorum ripis fluminis muniebat, & post
 eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reli-
 quisque ciuitatibus vt sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo
 flumine pons erat. ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titu-
 rium Sabinum legatum cum vi. cohortibus reliquit. castra in altitudinem
 pedum xli. vallo, fossaque xlix. pedum munire iubet. ab ipsis castris oppi-
 dum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum lxx. id ex itinere
 magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est.
 Gallorum eadē, atque Belgarú oppugnatio est. hi vbi circunieccta multitudi-
 ne hominú totis incenibus, vndique; in murú lapides iaci cœpti sunt, murúsque;
 defensoribus nudatus est, testitudine facta, portis succedunt, murúmque; sub-
 ruunt. quod tum facile fiebat: nam tanta multitudo lapides, ac tela conicie-
 bant, vt in muro consistendi potestas esset nulli. Cùm finem oppugnandi
 nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate, & gratia inter suos, qui tum
 oppida

oppido præfuerat, vnus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar, iisdem ducibus vsus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, * & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. quorum aduentu & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrósque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copiis contenderunt: & à milibus passuum minùs 11. castra posuerunt. quæ castra, vt fumo, atque ignibus significabatur, ampliùs millibus passuum 11 x. in latitudinē patebant. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio superferre statuit. quotidie tamen equestribus præliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura oportuno, atq; idoneo, quòd is collis, vbi castra posita erant, paululùm ex planicie editus, tantùm aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex vtraque parte lateris deiectus habebat: * & in fronte leuiter fastigiatus paulatim ad planiciem redibat, ab vtroque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum C D. & ad extremas fossas castella constituit: ibique tormenta collocauit: ne cùm aciem instruxisset, hostes (quòd tantùm multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. Hoc factò, duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, vt si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes expectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, vt imeditos aggredierentur parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, vt si possent, castrum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscinderent: sin minùs possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis vsui ad bellum gerendum erant, comeatúq; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum, & leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariósque pontem traducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatú est. hostes imeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt. per eorú corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. Hostes vbi & de expugnãdo oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit, concilio conuocato constituerunt optimum esse, domum suam quenque reuerti: & quorum in fines primùm Romani exercitum

introduxissent, ad eos defendendos vndique conuenire, vt potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent, & domesticis copiis rei frumentariæ vterentur. Ad eam sententiam cum reliquis caussis, hæc quoq; ratio eos duxit: * quòd Diuitiacum quoque, atque Aeduos finibus Bellouacorum ⁴² appropinquare cognouerant: his persuaderi vt diutius morarentur, ne suis auxiliũ ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cũ strepitu, ac tumultu, castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum peruenire properaret, fecerunt vt consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus, quòd qua de causa discederent nondum perspexerat: exercitum, equitatumq; castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimũ agmen moraretur, præmisit: eiq; Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cũ legionibus tribus subsequi iussit. hi nouissimos adorti, & multa millia passuum profecti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. * Cũ ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorũ militum sustinerent, priores, quòd abesse à periculo viderentur, neque vlla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine vlllo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt, seque in castra, vti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar, prius quàm se hostes * ex pauore, ac fuga reciperent, ⁴³ in fines Sueffonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum cõtendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris muniis vineas agere, quæque ad oppugnandum vsui erant, comparare cœpit: interim omnis ex fuga Sueffonum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis vt conseruarentur, impetrant. Cæsar obsidibus acceptis primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueffones accepit: exercitumq; in Belouacos duxit: qui cum se, suaque omnia in oppidum Bratupatium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v. abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatem venire, neque contra populum R. armis contendere. item cum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus, suo more, pacẽ à Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nã post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copiis, ad eum reuerterat) facit verba. Bello-uacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Aeduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent Aeduos à Cæsare in seruitutem redactos, omnes indignitates, contumeliásque perferre: & ab Aeduis defecisse, & populo

populo R. bellum intulisse. qui huius consilii princeps fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Pètere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Aeduos, vt sua clementia, ac mansuetudine in eos vtatur. quòd si fecerit, Aeduum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci, atq; Aeduum causa, sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum, dixit: sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, D. C. obsides poposcit, his traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se, suaque omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Neruii attingebant: quorum de natura, moribusque Cæsar cum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri: quòd his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem proiecissent: confirmare sese neque legatos missuros, neque vllam conditionem pacis accepturos. * Cum per eorum fines triduum iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x. abesse. trans id flumen omnes Neruios confedisse, aduentumque ibi Romanorum expectare, vnà cum Atrebatibus, & Veromãduis finitimis suis. nam his vtrisque persuaserant, vt eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere mulieres, quique propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant: cum ex dedititiis Belgis, reliquisse Gallis complures Cæsarem secuti, vnà iter facerent, quidam ex his (vt postea ex captiuis cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliqueque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum vt reliquæ contra consistere non auderent. Adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quòd Neruii antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei resistunt, sed quidquid possunt, pedestribus valent copiis) quòd facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusque interiectis effecerant, vt instar muri hæc sæpes munimenta præberent: quòd non modo non intrari, sed ne perspicere quidem posset. Iis rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Neruii existimauerunt. loci natura erat hæc, quæ locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuus, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, vergebat. ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter c. c. infimus apertus, ab superiore parte syluestris, vt non facile introrsus perspicere

posset. Intra eas sylvas hostes in occulto sese continebant: in aperto loco
 secundum flumen paucae stationes equitum videbantur. Fluminis erat alti-
 tudo circiter pedum IIII. Cæsar equitatu præmissis, subsequeretur omni-
 bus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat ac belgæ ad Ner-
 uios detulerant. * Nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæ- 45
 sar VI. legiones expeditas ducebat. post eas totius exercitus impedimenta
 collocabat. inde duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum ag-
 men claudebant, præsidioque impedimentis erant. equites nostri cum fun-
 ditoribus, sagitariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium
 commiserunt. Cùm se illi identidem in sylvas ad suos reciperent, ac rursus
 è sylua in nostros impetum facerent, neque nostri longiùs, quàm quem ad
 finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi audent, in-
 terim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimisso castra munire cœ-
 perunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in syluis abdi-
 latebant, visa sunt: quod tempus inter eos committendi prælii conuenerat,
 ita ut intra syluam aciem, ordinisque constituerent, atque ipsi sese confir-
 mauerant, subito omnibus copiis prouolarunt, impetumque in nostros e-
 quites fecerunt. * His facile pulsus, ac perturbatis, incredibili celeritate ad 46
 flumen decurrerunt: ut penè vno tempore & ad sylvas, & in flumine etiam
 in manibus nostris hostes viderentur. eadem autem celeritate aduerso col-
 le ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.
 Cæsari omnia vno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod
 erat insigne, cùm ad arma concurrere oporteret: signum tuba dandum: ab opere
 reuocandi milites. qui paulò longiùs, aggeris petendi causa, processerant, ac-
 cersendi. acies instruenda. milites cohortandi. signum dandum. quarum rerum
 magnam partem temporis breuitas, & incursus hostium impediēbat. His difficul-
 tatibus duæ res erant subsidio, scientia, atque usus militum: quod superio-
 ribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commodè ipsi sibi
 præscribere, quàm ab aliis doceri poterant, & quod ab opere, singulisque
 legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, * viderat.
 Hi propter celeritatem, & propinquitatem hostium nihil iam Cæsaris im-
 perium expectabant: sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar
 necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors
 obtulit, decurrit, & ad legionem decimam deuenit. milites non longiore o-
 ratione est cohortatus, quàm uti suæ pristinae virtutis memoriam retinerent,
 quia non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adici posset, prælii
 committendi signum dedit: atque item in alteram partem cohortandi causam
 profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, ho-
 stiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modò ad insignia ac-
 commodanda, * sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta de- 47
 trahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deue-
 nit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quaerendis suis
 pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu, magis ut loci natura, de-
 iectusque collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio, atque
 ordo postulabat, cùm diuersis locis legiones alia alia in parte hostibus re-
 sisterent,

sisterent, sepibusque densissimis, ut antè demonstrauimus, interiectis, pro-
 spectus impediretur, neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque
 parte opus esset prouideri, neque ab vno omnia imperia administrari pote-
 rant. itaque in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque euentus varii se-
 48 quebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei con-
 stiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, vulneribusque con-
 fectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in
 flumen compulerunt: & transire conantes insecuti, gladiis magnam partem
 eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt, &
 49 in locum iniquum progressi, * rursus regressos, ac resistentes hostes, redinte-
 grato prælio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legio-
 nes, vndecima & octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant con-
 gressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur: ac totis fere ca-
 stris à fronte, & à sinistra parte nudatis, cum in dextro cornu legio duodeci-
 ma, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruii con-
 fertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum
 locum contenderunt: quorum pars, aperto latere legiones circunuenire,
 pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites no-
 stri, leuisque armaturæ pedites, qui cum his vnà fuerant, quos primo ho-
 stium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus
 occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab
 Decumana porta, ac summo iugo collis nostros victores flumen transire
 conspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris
 50 castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui
 cum impedimentis veniebant, * clamor, fremitusque exaudiebatur. aliis-
 que aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti
 equites Treuiri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui
 auxilii causa à ciuitate missi ad Cæsarem venerant, cum multitudine ho-
 stium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circumuentas teneri,
 calones, equites, funditores Numidas, diuersos, dissipatosque in omnes par-
 tes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Roma-
 nos pulsos, superatosque, castris, impedimentisque eorum hostes potitos,
 ciuitati renunciauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dex-
 trum, cornu profectus, vbi suos vrgeri, signisque in vnum locum collatis
 duodecimæ legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedi-
 mento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque inter-
 fecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus terè centurionibus aut
 vulneratis, aut occisis, in his Primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro,
 multis, grauibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, re-
 liquos esse tardiores, & non nullos à nouissimis desertos prælio excedere,
 ac tela vitare: hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermitte-
 re, & ab vtroque latere instare, & rem esse in angusto vidit, neque vllum esse
 subsidium, quod submitti posset, scuto ab nouissimis vni militi detracto,
 (quòd ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit, centurioni-
 busque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, &
 manipulos laxare iussit, quòd facilius gladiis uti possent. Huius aduentu spe

illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar cum septimam legionem, quæ iuxta constiterat, item vrgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, vt paulatim sese legiones coniungerent, & conuersa signa in hostes inferrēt. quo facto, cum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent ne auersa ab hoste circūuenirentur, audaciùs resistere, ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in nouissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus cōspiciebantur. & T. Labienus castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cum ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, vt nostri etiam, qui vulneribus confecti procubissent, scutis in-nixi prælium redintegrarēt. Tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt: equites verò, vt turpitudinem fuga virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, vt cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, vt ex tumulo tela in nostros conicerent, pilasque intercepta remitterent: vt non nequidquam tantæ virtutis homines iudicari deberet * ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo rede-gerat. Hoc prælio facto, & propè ad internecionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos vnà cum pueris, mulieribusq; in æstuaris, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, qui supererant, consensu legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dederunt. & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex D. C. ad III. senatores, ex hominum millibus lx. vix ad D. qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, vt in miseros, ac supplices vsus misericordia videretur, diligentissimè conseruauit: suisque finibus, atque oppidis vti iussit: & finitimis imperauit vt ab iniuria, & maleficio se suosque prohiberent. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cum omnibus copiis auxilio Neruiis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt: cunctis oppidis, castellisque delertis, sua omnia in vnum oppidum egregiè natura munitum contulerunt: quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq; haberet, vna ex parte leniter ac cliuis aditus, in latitudinem non amplius c. pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro munierant. Tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque procreati: qui cum iter in prouinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, * custodia ex suis, ac præsidio v. i. millia hominum vnà reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos

annos à finitimis exagitati, cùm aliàs bellum inferrent, aliàs, illatum defen-
 derent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum de-
 legerunt, ac primo aduentu exercitus nostri, crebras ex oppido excursiones
 faciebant, paruulisque præliis cum nostris contendebant. postea vallo pe-
 dum XII. in circuitu xv. millium, crebrisque castellis circumniti, oppido
 sese continebant. Vbi vineis, aggere, exstructo, turrim constitui procul vi-
 derunt, primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quòd tanta
 machinatio ab tanto spatio instrueretur. quibus nam manibus, aut quibus
 viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerunque omnibus Gal-
 lis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est)
 53 * tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? Vbi verò moueri,
 & appropinquare mœnibus viderunt, noua, atq; inusitata specie commoti,
 legatos ad Cæsarem de pace miserunt: qui ad hunc modum locuti: Non se
 existimare Romanos sine ope deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis
 machinationes tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare
 possent. se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. vnum pete-
 re, ac deprecari, si fortè pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ipsi ab a-
 liis audissent, statuisset Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispolia-
 ret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti inuidere, à quibus
 se defendere traditis armis non possent. sibi præstare, si in eum casum dedu-
 cerentur, quamuis fortune à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum in-
 interfici, inter quos dominari consuessent. * Ad hæc Cæsar respondit, Se
 magis consuetudine sua, quàm merito eorum, ciuitatem conseruaturum, si
 prius quàm aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditiois nullam esse
 conditionem, nisi armis traditis: se id quod in Neruios fecisset, facturum, fi-
 nitimisque imperaturum ne quam deditiis populi R. iniuriam inferrent.
 Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum
 magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, iacta, sic vt
 propè summam muri, aggerisque altitudinem acerui armorum adæquarent:
 54 & tamen circiter parte tertia (* vt postea compertum est) cælata, atque in
 oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt vsi. sub vesperum Cæsar
 portas claudi, militisque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani à
 militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (vt intellectum est) consilio,
 55 quod deditioe facta * nostros præsidia deducturos, aut denique indiligen-
 tius seruatuos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant, & cælaue-
 rant armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ sub-
 itò (vt temporis exiguitas postulabat) pellibus induerant, tertia vigilia, quæ
 minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis
 repentè ex oppido eruptionem fecerunt. celeriter (vt antè Cæsar imperaue-
 rat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursum est, pu-
 gnatumque ab hostibus ita acriter, vt à viris fortibus in extrema spe salutis
 iniquo loco contra eos, qui ex vallo, turribusque tela iacerent, pugnari de-
 buit: cùm vna in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum
 millibus xv. reliqui in oppidum reiecti sunt. postridie eius diei, refractis
 portis cùm iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, se-
 ctionem eius oppidi vniuersam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, ca-

pitum numerus ad eum relatus est millium lxxx. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione vna miſerat ad Venetos, Vnellos, * Oſifinos, Curiolitas, Sefuuios, Aulercos, Rhedones, quæ ſunt maritimæ ciuitates, Oceanumque attingunt, certior factus eſt omnes eas ciuitates in deditionem, poteſtatemque populi R. eſſe redactas. His rebus geſtis, omni Gallia pacata, tanta huius belli ad Barbaros opinio perlata eſt, vt ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas pollicerentur. quas legationes Cæſar, quòd in Italiam, Illyricumque properabat, in ita proxima æſtate ad ſe reuerti iuſſit. Ipſe in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, vbi bellum geſſerat, legionibus in hyberna deductis, in Italiã profectus eſt. ob eãſ que res ex literis Cæſaris dies xv. ſupplicatio decreta eſt: quod ante id tempus acciderat nulli.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO, LIBER III.

Cum in Italiam proficiſcerentur Cæſar, Ser. Galbam cum legione duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosque miſit, qui à finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad ſummas Alpes pertinent. Cauſſa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, (quò magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire conſueuerant) pateſieri volebat. huic permisit, ſi opus eſſe arbitraretur, vt in iis locis legionem hyemandi cauſſa collocaret. Galba ſecundis aliquot præliis factis, caſtellisque cõpluribus eorum expugnatis, miſſis ad eum vndique legatis, obſidibusque datis, & pace facta, conſtituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipſe cum reliquis eius legionis cohortibus in vicum Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hyemare. qui vicus poſitus in valle, non magna adiecta planicie, altiffimis montibus vndique continetur. Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius vici Gallis ad hyemandum conceſſit, alteram vacuam ab his relictam, cohortibus attribuit. Eum locum vallo, foſſaque muniuit. Cum dies hybernorum complures tranſiſſent, frumentumque eò comportari iuſſiſſet, ſubitò perplexatores certior factus eſt, ex ea parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, montesque, qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de cauſſis acciderat, vt ſubitò Galli belli renouandi, legionisque opprimendæ conſilium caperent. primùm, quòd legionem, neque eam pleniffimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus ſigillatim, qui commeatus petendi cauſſa miſſi erant, abſentibus, propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam, quòd propter iniquita-

quitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conice-
 17 rent, * ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Ac-
 cedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant: &
 Romanos, non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, cul-
 mina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adiungere, si-
 bi persuasum habebant. His nunciis acceptis Galba, cum neque opus hy-
 bernorum, munitionesque plenè essent perfectæ, neque de frumento, reli-
 quòque comœatu satis esset prouisum, & deditioe facta, obsidibusque ac-
 ceptis, nihil de bello timendum existimauerat, concilio celeriter cõuocato,
 sententias exquirere cœpit. quo in concilio cum tantum repentini periculi
 præter opinionem accidisset, ac iam omnia fere superiora loca multitudine
 armorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque com-
 meatus supportari, interclusis itineribus, posset, propè iam desperata salute,
 nonnullæ huiusmodi sententiæ dicebantur, vt, impedimentis relictis, eru-
 ptione facta, iisdem itineribus, quibus eò peruenissent, ad salutem conten-
 derent. maiori tamen parti placuit hoc reseruato ad extremum consilio, in-
 18 terim rei euentum experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, vix
 vt his rebus, quas constituissent, * collocandis, atque administrandis tempus
 daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere: lapides, * gestasque
 in vallum conicere. Nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neque
 vllum frustra telum ex loco superiore mittere: vt quæque pars castrorum nu-
 data defensoribus premi videbatur, eò occurrere, & auxilium ferre. sed hoc
 superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi, * cum prælio excedebant,
 alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucita-
 tem fieri nihil poterat, ac non modò defessio ex pugna excedendi, sed ne sau-
 cio quidem eius loci, vbi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas
 dabatur. Cum iam amplius horis vi. continenter pugnaretur, ac non solum
 vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset
 iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus primipili centurio,
 (quem Neruico prælio compluribus cõfectum vulneribus diximus) & item
 C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni, & virtutis, ad Galbam ac-
 currunt, atque vnã esse spem salutis docent: si eruptione facta extremum au-
 xilium experirentur. itaque conuocatis centurionibus, celeriter milites certio-
 res facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa excipe-
 rent, seque ex labore reficerent. post signo dato è castris erumperent, atque om-
 nem spem salutis in virtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt, ac subito om-
 nibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neque sui col-
 ligendi hostibus facultatẽ relinquunt. ita cõmutata fortuna, eos, qui in spem
 potiendorm castrorum venerant, vndique circũuentos, interficiunt, & ex ho-
 minum millibus amplius xxx. quem numerum barbarorum ad castra venisse
 se constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam con-
 iiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur: sic omnibus
 hostium copiis fuis, armisque exutis, se in castra, munitionesque suas reci-
 piunt. Quo prælio facto, & sapius fortunam tentare Galba volebat, atque
 19 alio sese in hyberna cõsilio venisse meminerat, * aliis occurrisset viderat;

maximè frumenti, commeatúsque inopia permotus, postero die omnibus
 eius vici ædificiis incensis, in prouinciam reueri contendit: ac nullo hoste
 prohibente, aut iter demorante, incolumen legionem in Antuates, inde in
 Allobrogas, perduxit, ibique hyemauit. His rebus gestis, cum omnibus de
 caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Ger-
 manis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hyeme, in Illyricum profe-
 ctus esse, quòd eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat,
 subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli hæc fuit causa. P. Crassus
 adolescens cum legione VII. * proximis Oceano in Andibus hyemabat. is, 60
 quòd in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complu-
 res in finitimas ciuitates, * frumenti, commeatúsque petendi causa dimisit. 61
 quo in numero erat T. Terrasidius, missus in * Vnellos: M. Trebius Gallus 62
 in Curiosolitas: Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. huius ciuitatis est lon-
 gè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quòd & na-
 ues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt:
 & scientia, atque usu nauticarum rerum * cæteros antecedunt: & in magno 63
 impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, o-
 mnes fere, qui eodem mari uti consueuerunt, habent vectigales. Ab iis fuit
 initium retinendi Silii, atque Velanii, quæ per eos suos se obsides, quos Cras-
 so dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi addu-
 cti (vt sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de causa Trebiu,
 Terrasidiuque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter
 se coniurant, nihil, nisi communi consilio acturos, eundemque omnis for-
 tunæ exitum esse laturos: reliquasque ciuitates sollicitant, vt in ea libertate,
 quam à maioribus acceperant, permanere, quam Romanorum seruitutem
 perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perdu-
 cta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recuperare,
 obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus: * quòd 64
 ille aberat longius: naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod
 influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresque
 comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primùm per
 anni tempus potuit, ad exercitum contendit. * Veneti, reliquæque ciuitates, 65
 cognito Cæsaribus aduentu, simul quòd quantum in se facinus admisissent,
 intelligebant, legatos, (* quòd nomen apud omnes nationes sanctum, inui- 66
 latumque semper fuisse) retentos abs se, & in vincula coniectos, pro ma-
 gnitudine periculi bellum parare, & maximè ea, quæ ad usum nauium per-
 tinerent, prouidere instituunt: hoc maiore spe, quòd multum natura loci
 confidebāt: pedestria esse itinera concisa æstuariis, nauigationē impeditam
 propter inscitiam locorum, paucitatēque portuū sciebant. neque nostros exer-
 citus propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebāt:
 ac iam, vt omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum na-
 uibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neque eo-
 rum locorum, vbi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque nouisse:
 ac longè aliam esse nauigationem in concluso mari, atque in vastissimo,
 * ac apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consiliis, oppida mu-
 niunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naues in Venetiam, vbi
 Cæsa-

Cæsarem primùm bellum gesturum esse constabat, quàm plurimas possunt,
 cogunt: socios sibi ad id bellum Osifinos, Lexobios, Nannetes, * Ambilia-
 67 res, Morinos, * Diablintres, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britannia, quæ
 68 contra eas regiones posita est, accersunt. Erant hæc difficultates belli geren-
 di, quas supra ostendimus: sed multa tamen Cæsarem ad id bellum incita-
 bant: iniuriæ retentorum equitatum Romanorum: rebellio facta post dedi-
 tionem: defectio datis obsidibus: tot ciuitatum coniuratio: in primis, ne
 hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur: itaque,
 cum intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobi-
 69 liter, celeritèrque excitari, omnes autem homines natura * libertati stu-
 dere, & conditionem seruitutis odisse, priùs quàm plures ciuitates conspi-
 rarent, partiendum sibi, ac latiùs distribuendum exercitum putauit. itaque
 T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum
 equitatu mittit: huic mandat Rhemos, reliquòsque Belgas adeat, atque in
 officio contineat: Germanòsque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur,
 si per vim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum co-
 hortibus legionariis xii. & magno numero equitatus in Aquitaniam pro-
 ficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ na-
 tiones coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus iiii.
 in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiòsque mittit, qui eam manum distinandam
 curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisq; nauibus, quas ex Pi-
 etonibus, & Sentonis, reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat,
 præfecit: & cum primùm posset, in Venetos proficisci iubet. ipse eò pede-
 stribus copiis contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, vt posita in
 extremis lingulis, promontoriisq; neque pedibus aditum haberent, cum
 ex alto se æstus incitauisset, quod bis semper accidit horarum xii. spatio:
 neque nauibus, quòd rursus minuente æstu, naues in vadis afflicterentur.
 ita vtraque re oppidorum oppugnatio impediabatur: ac si quando magni-
 tudine operis fortè superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his fer-
 me mœnibus ad æquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero
 nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia de-
 portabant, seq; in proxima oppida recipiebant. ibi se rursus iisdem oppor-
 tunitatibus loci defendebant. Hæc eò faciliùs magnam partem æstatis facie-
 bant, quòd nostræ naues tempestatibus detinebantur: summáq; erat vasto,
 atque aperto mari, magnis æstibus, raris, ac propè nullis portibus difficultas
 nauigandi: namque ipsorum naues ad hunc modum factæ, armatæq; erant.
 carinæ aliquantò planiores, quàm nostrarum nauium, quòd faciliùs vada,
 ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atq; item pup-
 pes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumque accommodatæ. naues to-
 tæ factæ ex robore, ad quamuis vim, & contumeliam perferendam. Tran-
 stra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti polli-
 70 cis crassitudine, ancoræ pro funibus, ferreis catenis reuinctæ. pelles pro ve-
 lis, alutæq; tenuiter confectæ, sine propter lini inopiã, * atq; eius vsus incitiã:
 siue (quod est magis verisimile) q̄ tantas tempestates Oceani, tantòsque impe-
 tus ventorum sustineri, ac tanta onera nauium regi velis non satis commo-
 dè arbitrabatur. Cum his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, vt

vna celeritate, & pulsu remorum præstaret, reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora, & accommodatiora: neque enim his nostræ rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem facile telum adigebatur, & eadem de causa minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat, vt cum sæuire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent faciliùs, & in vadis consistenter tutiùs, & ab æstu derelictæ, nihil saxa, & cautes timerent: quarum rerum omnium nostris nauibus * casus erat extimescendus. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, vbi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam: captis oppidis reprimi, neque his noceri posse: statuit expectandam classem: quæ vbi conuenit, ac primùm ab hostibus visa est, circiter c c x. naues eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris aduersæ constitierunt. Neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibûsque, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat quid agerent, aut qua * ratione pugnæ insisterent, rostro enim noceri non posse cognouerât: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat, vt neque ex inferiore loco satis commodè tela adiici possent, & missa à Gallis grauiùs acciderent. Vna erat magno vsui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ, affixæque longuriis, * non absimili forma muralium falcium. his cum funes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi, adductisque erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessariò concidebant: vt, cum omnis Gallicis nauibus spes in velis, armamentisque consisteret, his ereptis, omnis vsus nauium vno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabât: atque eò magis, quòd in conspectu Cæsar, atque omnis exercitus res gerebatur, vt nullum paulò fortius factum latere posset: omnes enim colles, & loca superiora, vnde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis, (vt diximus) antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant, quod postquam Barbari fieri animaduernerunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium fuga salutem petere contenderunt. ac, iam conuersis in eam partem nauibus, * quòd ventus ferebat, tanta subitò malacia, ac tranquillitas exstitit, vt se loco mouere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum * maximè fuit opportuna, nam singulas nostri confectati expugnauerunt, vt perpauca ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere i v. vsque ad Solis occasum pugnaretur: quo prælio bellum Venetorum, totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilii, aut dignitatis fuit, eò conuenerant. tum nauium, quod vbique fuerat, vnum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. itaque se, suæque omnia Cæsari dederunt: in quos eò grauiùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentius in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum conseruaretur: itaque omni fenatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur,

Q. Titurius

Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnelorum peruenit. his præerat Viridouix, ac summam imperii tenebat earum omnium ciuitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat: atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouiique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clausurunt, seque cum Viridouice coniunxerunt, magnaque præterea multitudo vndique ex Gallia perditorum hominum, latronumque conuenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium spatio confedis, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, * vt iam non solum hostibus in contemptum Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, vt iam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum, delegit (Gallum) ex iis, quos auxilii causa secum habebat. huic magnis præmiis, pollicitationibusque persuadet, vt ad hostes transeat, & quid fieri velit, edocet. qui vbi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit: quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi causa, proficiscatur. quod vbi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod ferè libenter homines id, quod volunt, credunt. Iis rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum arma vti capiant, & ad castra contendant: qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis, virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. Locus erat castrorum editus, & paulatim ab imo accliuus, circiter passus ∞. huc magno cursu contenderunt, vt quam minimum spatii ad se colligendos, armandosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, vt ne vnum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consecuti, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic vno tempore & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: ciuitatesque omnes se statim Titurio dederunt. nam, vt ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus; sic mollis, ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore, P. Crassus, cum in

Aquitaniam peruenisset, quæ pars (vt antè dictum est) & regionum latitudi-
 ne, & multitudine hominum, * ex tertia parte Gallia est existimanda, cum 67
 intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, vbi paucis antè annis L. Va-
 lerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque vnde L.
 Manilius procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi di-
 ligentiam adhibendam intelligebat. itaque re frumentaria prouisa, auxiliis,
 equitatúque comparato, multis præterea viris fortibus* Tolosa, & Narbo- 77
 ne, quæ sunt ciuitates Gallia prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nomi-
 natim euocatis, * in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu 78
 cognito, Sontiates, magnis copiis coactis, equitatúque, quo plurimum va-
 lebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prælium commi-
 serunt: deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subitò pede-
 stros disiectos adorti, prælium reuocauerunt: pugnatum est diu, atq; acriter
 cum Sontiates, superioribus victoriis freti, in sua virtute totius Aquitania
 salutem positam putarent: nostri autè quid sine Imperatore, & sine reliquis
 legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperēt. Tandem
 confecti vulneribus hostes, terga vertere: quorū magno numero interfecto
 Crassus ex itinere oppidum Sontiatium oppugnare cœpit: quibus fortiter resi-
 stentibus, vineas, turrésq; egit. illi, aliàs eruptione tentata, aliàs cuniculis ad-
 aggerem, vineasq; actis (cuius rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea
 quod multis locis apud eos * ærariæ secturæ sunt) vbi diligentia nostrorū ni- 79
 hil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seq; in-
 ditionem vt recipiat petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt:
 atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Ad-
 cantuannus, qui summam imperii tenebat, cum D. C. de votis, * quos illi 80
 Soldurios appellant, quorum hæc est conditio, vt omnibus in vita commo-
 dis vnà cum his fruantur, quorum se amicitia dederint: si quid iis per vim
 accidat, aut eundem casum vnà ferant, aut sibi mortem consciscant: neque
 adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius
 se amicitia deuouisset, mori recusaret. Cum iis Adcantuannus eruptionem
 facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma mili-
 tes concurrissent, vehementérq; ibi pugnatum esset, repulsus in * oppidum
 est: vti tamen eadem deditio conditione vteretur, à Crasso impetrauit.
 Armis obsidibusque acceptis, * Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusa- 81
 tium profectus est. Tum verò Barbari commoti, quòd oppidum & natura
 loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum erat, expugnatum
 cognouerant, legatos quoquo versus dimittere, coniurare, obsides inter se
 dare, copias parare cœperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ
 sunt citerioris Hispania, finitimæ Aquitania: inde auxilia, ducésq; accer-
 tur: quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum mul-
 titudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui vnà cum Q.
 Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere
 existimabantur. Ii consuetudine populi Romani loca capere, castra mu-
 nire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod vbi Crassus
 animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hostem
 &

& vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere, ob eam causam
 minus commodè frumentum, commeatúmque sibi supportari, in dies ho-
 stium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decerta-
 ret. Hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum
 diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie
 instructa, auxiliis in mediam aciem collocatis: quid hostes consilii caperent
 expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, pau-
 citatémque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant, tamen tutius
 esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine vlllo vulnere vi-
 ctoria potiri: & si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere
 cœpissent, impeditos agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri co-
 gitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum co-
 82 piis, sese castris tenebant. Hac re perspecta, * Crassus cum sua cunctatio-
 ne, atque opinione timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnan-
 dum effecisset, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non o-
 portere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus ad ho-
 stium castra contendit. Ibi cum alii fossas complerent: alii multis telis con-
 iectis defensores vallo, munitionibusque depellerent, auxiliariesque, qui-
 bus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisque sub-
 ministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opi-
 nionem pugnantium præberent: cum item ab hostibus constanter, ac non
 timidè pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent,
 equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, non eadem esse
 diligentia ab Decumana porta castra munita, facilémque aditum habere.
 Crassus equitum præfectos cohortatus, vt magnis præmiis, pollicitationi-
 busque suos excitarent, quid fieri velit ostendit. Illi (vt erat imperatum) e-
 ductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labo-
 re erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici
 possent, omnium oculis, mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad
 eas, quas diximus, munitiones peruenerunt: atque his perruptis, prius in
 hostium castris constiterunt, quàm planè ab his videri, aut quid rei gere-
 retur cognosci posset. Tum verò clamore ab ea parte audito, nostri redin-
 tegratis viribus; quod plerunque in spe victoriae accidere consuevit, acrius
 * impugnare cœperunt. Hostes undique circumuenti, desperatis omni-
 bus rebus, se per munitiones deiicere, & fuga salutem petere contenderunt:
 quos equitatus apertissimis campis consecutus, ex millium l. numero, quæ
 ex Aquitania, Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relictæ, mul-
 ta nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniae
 sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tar-
 83 belli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarufates, * Flustates, Garites, Auf-
 ci, Garumni; Sibutzates, Cocofatesque. Pauca vltimæ nationes, anni
 tempore confisæ, quòd hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere
 tempore Cæsar, etsi propè exacta iam æstaserat, tamen, quòd omni Gal-
 lia pacata, Morini, Menapiisque supererant, qui in armis essent, neque ad
 cum vnquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter con-
 84 fici posse, * eò exercitum adduxit: qui longè alia ratione, ac reliqui Galli,
 E. ij.

bellum gerere cœperunt. Nam, quòd intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse, continentésque sylvas, ac paludes habebant: eò se, suáq; omnia contulerunt: ad quarum initium sylvarum cùm peruenisset Cæsar, castráque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus sylvæ euolauerunt: & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arcepunt, eòsque in sylvas repulerunt: & compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerunt. Reliquis deinceps diebus Cæsar sylvas cædere instituit: & ne quis inermibus, imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, & pro vallo ad vtrumque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cùm iam pecus, atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores sylvas peterent, eiusmodi tempestates sunt consecutæ, vti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent: itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis, ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobisique, reliquis item ciuitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO, LIBER IV.

HA, QV AE secuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso Coss. Vsi petes Germani, & item Tencheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longè a mari, quòd Rhenus influit. Caussa transeundi fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebãtur, & agricultura prohibebantur. Sueuorum gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussa suis ex finibus educunt. * reliqui, qui domi remanserint, se, atque illos alunt. hi rursus inuicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, atque vsus belli intermittitur: sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. neque longiùs anno remanere vno in loco incolendi caussa licet. neque multum frumento, sed maximam partem lacte, atque pecore viuunt, multumq; sunt in venationibus, quæ res, & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quòd à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciunt) & vires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, vt locis frigidissimis
* neque

86* neque vestitus, præter pelles habeant: quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eò, vt quæ bello ceperint, quibus vendat habeant, quàm quò vllam rem ad se importari desiderent. quin etiam iumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non vtuntur: sed quæ sunt apud eos nata parua, atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi vt sint laboris, efficiunt. Equestribus præliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt: ad quos se celeriter, cum vsus poscit, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis vti. Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd eare ad laborem ferendum remollescere homines, atque effœminari arbitrantur. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum ciuitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque vna ex parte à Sueuis circiter millia passuum DC. agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Vbii, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, vt est captus Germanorum: qui paulò sunt eiusdem gentis etiam cæteris humaniores: propterea quòd Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cum Sueui, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatèmq; ciuitatis finibus expellere non potuissent, tamen vestigales sibi fecerunt, * ac multò humiliores, infirmioresque redegerunt. In eadem caussa fuerunt Vsiptes, & Tenchtheri, quos supra diximus: qui, cum plures annos Sueuorum vim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum peruenerunt, quas regiones Menapii incolebant, * & ad vtramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant. Sed tantæ multitudinis aduentu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigrauerunt, & cis Rhenum dispositis præsiidiis, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam nauium, neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes, regionesque simulauerunt: & tridui viam progressi, rursus reuerterunt, atque omni hoc itinere vna nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesque Menapios oppresserunt: qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigrauerant. His interfectis, nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hyemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorū veritus, quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, & nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, vt & viatores etiam inuitos consistere cogant, & quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quærant: & mercatores in oppidis vulgus circumstiat: quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognouerint, pronunciare cogant: & his rumoribus, atque auditionibus

permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt, quorum eos è vestigio pœnitere necesse est, cum incertis rumoribus feruiant, & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, vt gratiori bello occurreret, maturiùs, quàm consueuerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cùm venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatósque eos vt ab Rheno discederent, omniáque, quæ postulassent, ab se fore parata. Qua spe adducti Germani, latiùs iam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui sunt Treuironum clientes, peruenerant. Principibus Galliaeuocatis, Cæsar ea, quæ cognouerat, dissimulanda sibi existimauit, eorúmque animis permulsis, & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re flumentaria comparata, equitibúisque deletis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat, à quibus cùm paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt: quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre, neque tamen recusare, si laceasantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, * quicumque bellum inferant resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse inuitos, eiectos domo: si suam gratiam Romani velint, posse eis vtiles esse amicos: vel sibi agros attribuunt, vel partiantur eos tenere, quos armis possiderent: sese vnis Sueuis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem interris esse neminē, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quod visum est, respondit: sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitia esse posse, si in Gallia remanerent: neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque vlllos in Gallia vacare agros, qui dari, tantæ præsertim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si velint, in Vbiorum finibus confidere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniuriis querantur, & à se auxiliū petant: hoc se ab Vbiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, & re deliberata post diem tertium ad Cæsarem reuersuros: interea ne propiùs se castra moueret, petierunt: ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit: cognouerat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus antè prædandi, frumentandique caussa * ad Ambiuaritos trans Mosam missam. hos expectari equites, atque eius rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosâ profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & * parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Vacalos, insulam efficit Batauorum, neque longiùs ab eo millibus passuum lxxx. in Oceanum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, * Medio-90
 matricum, Tribocorum, Treuironum citatus fertur: & vbi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis, ingentibúisque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus, atque ouis auium viuere existimantur: multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar cùm ab hoste non ampliùs passuum xli. millibus abesset, vt erat constitutum, ad eum legati reuertuntur: qui in itinere congressi, magnopere ne longiùs progredetur, orabant: cùm id non impetrassent, petebant vt ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret,

præmitteret, eosque pugna prohiberet, sibi que vti potestatem faceret in
 Vbios legatos mittendi, quorum si principes, ac senatus sibi iureiurando
 fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se vsuros ostendebant.
 Ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem
 illo pertinere arbitrabatur, vt tridui mora interposita, equites eorum, qui
 abessent, reuenterentur: tamen sese non longius millibus passuum *IV.* aqua-
 tionis causa, processurum eo die dixit: huc postero die quàm frequentissi-
 mi conuenirent, vt de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos,
 qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes præ-
 lio lacefferent, & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu
 propius accessisset. At hostes vbi primùm nostros equites conspexerunt, quo-
 rum erat *v.* millium numerus, * cum ipsi non amplius *DCCC.* equites habe-
 rent, quòd *ii.* qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierat,
 nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paulò ante à Cæsare discesse-
 rant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu factò, celeriter nostros
 perturbauerunt: rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes de-
 silierunt, suffossis que equis, compluribusque nostris deiectis, reliquos in fu-
 gam coniecerunt: atque ita perterritos egerunt, vt non prius fuga desisteret,
 quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus no-
 stris interficiuntur *IV & LXX.* in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplif-
 simo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab
 senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxiliũ fer-
 ret, illum ex periculo eripuit: ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit,
 fortissimè restitit. Cum circumuentus multis vulneribus acceptis, cecidisset,
 atque id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset, incitato e-
 quo sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc factò prælio, Cæsar ne-
 que iam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur
 ab iis, qui per dolum, atque insidias, petita pace, vltro bellum intulissent: ex-
 pectare verò dum hostium copiæ auerentur, equitatusque reuenteretur, sum-
 mæ dementiae esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum
 iam apud eos, hostes vno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: qui-
 bus ad consilia capienda nihil spatii dandũ existimabat. His cõstitutis rebus,
 & consilio cum legatis, & quæstore communicato, ne quẽ diem pugne præ-
 termitteret, opportunissimè res accidit, quòd postridie eius diei manè ea-
 dem & perfidia, & simulatione vsi Germani, frequentes omnibus principi-
 bus, maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt: simul, vt dice-
 batur, sui purgandi causa, quòd contra, atque esset dictum, & ipsi petissent,
 prælium pridie cõmisissent: simul, vt si quid possent, de induciis fallendo im-
 petrarent: quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iussit. Ipse omnes copias
 castris eduxit, equitatusque receti prælio perterritum esse existimabat, agmen
 subsequi iussit. Acie triplici instructa, & celeriter *IX.* millium itinere confe-
 cto, prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur Germani sentire
 possent. qui omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduētus nostri, &
 discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatium dato,
 perturbabantur, vt copiasne aduersus hostem educere, an castra defendere,

an fuga salutem petere, nescirent quid præstaret. Quorum timor cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra iruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atque inter carros, impedimentaque prælium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cepit: ad quos confectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis, signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt, & cum ad confluentem Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atque ibi timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad vnum omnes incolumes, per paucis vulneratis ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum $c d x x x$. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia, cruciatumque Gallorum veriti, quorum agros vexauerant, remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit: cum intelligerent & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsiptum, & Tenthorum; quam supra commemoravi prædandi, frumentandique causa Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines* Sicambrorum receperat, seque cum iis coniunxerat: ad quos ⁹² cum Cæsar nuncios misisset, qui postularent eos, qui sibi, Galliaque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: si se inuito Germanos in Galliam transire, non æquum existimaret, cui sui quidquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbi autem, qui vni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obfides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauius ab Sueuis premerentur: vel, si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum: tantum esse nomen, atque opinionem ⁹³ exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio facto, uti etiam ad vltimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreuerat, sed nauibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi Romani dignitatis esse statuebat: itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis interuallo pedum duorum inter se iungebat: hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam

turam fluminis procumberent : his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenam ab inferiore parte, contra vim, atque impetum fluminis conuersa statuebat : hæc vtraque bipedalibus trabibus immixtis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis vtrinque fibulis ab extrema parte distinebantur : quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quod maior vis aquæ se incitauisset, hoc anctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur, ac nihilò fecius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ * pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, vim fluminis exciperent : & aliæ item supra pontem mediocri spatio : ut si arborum trunci, siue naues deiiciendi operis causa essent à Barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x. quibus materia cæpta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad vtramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. Interim à compluribus ciuitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsequiumque ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris, atque Vsi-
 petibus apud se habebant, finibus suis excefferant, suæque omnia exportauerant, seque in solitudinem, ac sylvas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab iis cognouit : Sueuos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, ut de oppidis demigrarent, liberos, vxores, suæque omnia in sylvas deponerent : atque omnes, qui arma ferre possent, vnum in locum conuenirent : hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent : ibi Romanorum aduentum expectare, atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sicambros vlcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino xii. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem * profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. Exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hyemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde ministrata auxilia intelligebat : & si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi vsui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset : & genus hominum perspexisset : loca, portus, aditus cognouisset : quæ omnia fere
 96 Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores * adit ad illos quisquam, neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est : itaque conuocatis ad se vndique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem vsus belli haberent, aut quibus institutis vterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem

idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa premitit: huic mandat, vt exploratis omnibus rebus, ad se quamprimum reuertatur. ipse, cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quòd inde erat breuissimus in Britanniam transiectus. Huc naues vndique ex finitimis regionibus, & quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, * atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus 97 auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, vt in ea sententia permanerent, eos domum remisit: & cum his vnà Comium, quem ipse Atrebatibus suratis, regem ibi constituerat, cuius & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, hortaturque, vt populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eò venturum nuncie. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se Barbaris committere non auderet, v. die ad Cæsarem reuertitur: quæque ibi perspexisset renunciat. Dum in his locis Cæsar nauium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quòd homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Romano fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. Hæc sibi satis importunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, * neque has 98 tantularum rerum occupationes Britannia anteponeudas iudicabat, magnum his numerum obsidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter lxx. onerariis coactis, contractisque, quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea nauium longarum habebat, quæstori, legatis, perfectisque distribuit. Huc accedebant xlix onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum lxx. vento tenebantur, quòd minùs in eundem portum peruenire possent: has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venierant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, naues idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere vigilia soluit, equitesque in vltiorè portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus cum paulò tardiùs esset administratum, ipse hora circiter diei iiii. cum primis nauibus Britanniam attigit, atque ibi in omnibus collibus exploratas hostium copias armatas e conspexit. cuius loci hæc erat natura, * atque ita 99 montibus angustis mare continebatur, vt ex locis superioribus in littus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, indum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam iiii. in ancoris expectauit. interim legatis, tribunisque mil. conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri vellet, ostendit: monuitque vt rei militaris ratio, maximèque vt res maritimæ postularent, vt quàm celerem, atque instabilem motum

motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis & ventum, & æstum vno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis ancoris, circiter millia passuum *IX.* ab eo loco progressus, aperto, ac plano littore naues constituit. At Barbari, consilio Romanorum cognito, præmissis equitatu, & essedariis, quo plerunque genere in præliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebat. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naues propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant: militibus autem, ignotis locis, im-peditis manibus, magno, & graui onere armorum pressis, simul & de nauibus desiliendum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido, aut paululum in aquam progressi, omnibus membris ex-pediti, notissimis locis audacter tela conicerent, & equos assuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque huius omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat Barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paululum remoueri ab onerariis nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis hostes propelli, ac submoueri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti Barbari, constiterunt: ac paulum modò pedem retulerunt. at nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui *X.* legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certè meum Reipublicæ atque Imperatori officium præstitero. Hoc cum magna voce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit: tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, vniuersi ex naui desilierunt. Hos item alii ex primis, proximi nauibus, cum cospexissent, subsecuti, hostibus appropinquarent. pugnatum est ab utrisque, acriter: nostri tamen, neque ordines seruare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex naui, quibuscunque signis occurrerat, se aggregabat magnopere perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur. Plures paucos circumstitebant: alii ab latere aperto in vniuersos tela coniciebant. quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit, & quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. Nostri simul atque in arido confugerunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc vnum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides duros, quæque imperasset, sese facturos polliciti sunt. Vnà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem supra demonstraeram à Cæsare in Britanniam præmissum. hunc illi è naui egressum, cum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula coniecerant. tunc, facto prælio;

remiserunt, & in petenda pace eius rei * culpam in multitudinem coniecerunt: & propter imprudentiam, vt ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus, quòd, cum vltro in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidésque imperauit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex lōginquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principésque vndique conuenere, & se, ciuitatésque suas Cæsari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem i v. quàm est in Britanniam ventum, naues x i i x. de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni vento soluerunt. quæ cum appropinquarent Britannia, & ex castris viderentur, tanta tempestas subito coortæ, referrentur: aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cum periculo deiicerentur: quæ tamē, ancoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessariò aduersa nocte in altum prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, vt esset Luna plena, quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostris que id erat incognitum. ita vno tempore & longas naues, quibus Cæsar exercitum transportandum curauerat, quásque in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad ancoras erant deligatæ, tempestas afflictabat: neque vlla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus nauibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, ancoris, reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naues erant aliæ, quibus reportari possent: & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas vsui sunt: & quòd omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemem prouisum non erat: quibus rebus cognitis, principes Britannia, qui post prælium ad ea, quæ iusserat Cæsar, facienda conuenerant, inter se collocti: cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent: quæ hoc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportauerat, optimū factu esse duxerunt, rebellionem facta, frumento, commeatūque nostros prohibere, & rem in hyemem producere: quòd his superatis, aut reductu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transitarum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi non dum eorum consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quòd obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat: nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat: & quæ grauissimè afflictae erant naues, earum materia, atque ære ad reliquas reficiendas utebatur: & quæ ad eas res erant vsui, ex continenti comportari iubebat. Itaque cum id summo studio à militibus administraretur, x i i. nauibus amissis, reliquis vt nauigari commodè posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, vna frumentatum missa, quæ appellabatur v i i. neque vlla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret,

titaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciarunt puluerem maiorem, quàm consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat suspicatus, aliquid noui à Barbaris initu consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, iussit. Cùm paulò longiùs à castris processisset & suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conici animaduertit. Nam, quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, vna pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. Genus hoc est ex essedis pugnae: primò per omnes partes perequitant, & tela coniciunt, atque ispo terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerùmque perturbant: * & cùm se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & * pedites præliantur. Aurigæ interim paulùm è prælio excedunt, atque ita se collocant, vt si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant, ac tantùm vsu quotidiano, & exercitatione efficiunt, vt in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citissimè recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. quo facto, ad laceffendum hostem, & committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit: & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis prædicauerunt, & quanta prædanda faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusque coacta, ad castra venerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, vt si essent hostes pulsus, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter x x. quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & viribus efficere potuerunt complures ex iis, occiderunt: deinde omnibus longè, latèque ædificiis incensis, se in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperauerat, duplicauit, eosque in continentem adduci iussit. Quòd ¹⁰³propinqua die æquinoctii, * infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit: quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt.

Ex his onerariæ II. eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt sed paulò infra delatæ sunt. Quibus ex nauibus cùm essent expositi milites circiter c c. atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollēt, arma ponere iusserunt. Cùm illi, orbe factò, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI. conuenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque ampliùs horis fortissimè I V. pugnauerunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit, hostes, abiectis armis, terga verterunt, magnùsq; eorum numerus est occisus. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter siccitates paludum, quò se recipere non haberent, quo per fugio superiore anno fuerant vsi, omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisq; incensis, quòd Menapii omnes se in densissimas sylvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hyberna constituit. Eò duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt, reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum XX. supplicatio à senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO, LIBER V.

LV C I O Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, vt quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, vti quamplurimas possent hyeme naues ædificandas, veteresque reficiendas curarent. Earum modum, formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque paulò facit humiliores, quàm quibus nostro mari vti consueuimus: atque id eò magis, quòd, propter crebras commutationes æstuum * minùs magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam paulò latiores, quàm quibus in alio mari vti assueuerant. Has omnes acturias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quæ sunt vsui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod à Pirustis finitimam partem prouinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò cùm venisset, ciuitatibus milites imperat, certumque in locum conuenire iubet: qua re nunciata,

ciata, Pirustę legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. ** accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci iubet: nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem dersecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, vt imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, conuentibusque peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò cum venisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summa rerum omnium inopia, cirriter D C. eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas x x i x. inuenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. 106 Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, * quid fieri velit, ostendit: * atque omnes ad portum Ibiu[m] cõuenire iubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognouerat, * circiter millium passuum xxx. transmissum à cõtinenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis i v. & equitibus D C C C. in fines Treuironum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. Hæc ciuitas longè plurimum totius Gallie equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, vt supra demonstrauimus, tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contēdebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter simulatque de Cæsaris, legionumque aduentu cognitum est, ad eum venit: se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos confirmauit, quæque in Treuiris gererentur ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatumque cogere: iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuironum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. Sed postea quàm non nulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere non possent: veritus ne ab omnibus desereretur, Induciomarus legatos ad Cæsarem mittit, sese iccirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quod facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laboretur. Itaque ciuitatem in sua potestate esse, seque si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, ciuitatisque, fortunas eius fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quæque cum res ab instituto consilio deterreret, tamen ne 109 æstatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus * ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum c c. obsidibus venire iussit. His adductis, & filio, propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, vt in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuironum ad se conuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod cum merito eius à se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum grauer tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: & qui iam antè inimico in nos animo fuisset

multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus peruenit. Ibi cognoscit xl. uaes, * quæ in Meldis factæ erant, tempestate reiectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, vnde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas inuenit. Eodẽ equitatus totius Galliæ conuenit, numero milliũ i v. principesq; ex omnibus, ciuitatibus ex quibus perpaucos, quorum se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidũ loco secum ducere decreuerat: quod, cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. Erat vnà cum cæteris Dumnorix Aeduus, de quo à nobis antea dictum est, hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri, quod dictum Aedui grauiter ferebant, neque recusandi, aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant: id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, vt in Gallia relinqueretur: partim quod infuetus nauigandi mare timeret: partim quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, seuocare singulos, hortarique cœpit vt in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, vt Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, vt quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret: fidem reliquis interponere, iusiurandũ poscere, vt quod esse ex vsu Gallie intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quod tantum ciuitati Aeduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat: quod longius eius amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter x xv. in eo loco commoratus, quod Corus ventus nauigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit dabat operam, vt Dumnorigem in officio contineret, nihilò tamen fecius omnia eius consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum à castris insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nunciata, Cæsar intermissa profectioe, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum inferendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici iubet. Nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. * Ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque ciuitatis esse. Illi, vt erat imperatum, circumstant, hominẽque interficiunt. At Aedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum i i. legionibus, & equitum millibus i l. relicto, vt portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet: ipse cum legionibus v. & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum

quem in continēte reliquerat, ad Solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit: & longiùs delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstus commutationem secutus, remis contendit, vt eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, grauibúsq; nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adæquauerunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore: neque in eo loco hostis est visus. Sed, vt postea Cæsar ex captiuis comperit, cùm magnæ manus eò conuenissent, multitudiue nauium perterritæ, (quæ cum annotinis, priuatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, ampliùs DCCC. *vno erant visę tēpore) à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, vbi ex captiuis cognouit quo in loco hostium copiæ confidissent, cohortibus x. ad mare relictis, & equitibus ccc. qui præsidio nauibus essent, de III. vigilia ad hostes contēdit, eò minùs veritus nauibus, quòd in littore molli, atque aperto deligatas ad ancoras relinquebat, & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter xli. hostium copias conspiciatus est. Illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregiè & tūra, & opere munitum, quem domestici belli (vt videbatur) causa iam antè præparauerant. Nam crebis arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis raris propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis vii. testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosque ex syluis expulerunt, paucis vulneribus acceptis: sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit, & q̄ loci naturam ignorabat, & quòd, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinquere volebat. Postridie eius diei manè tripartitò milites, equitesque in expeditionem misit, vt eos, qui fugerant, persequerētur. His aliquantum itineris progressis, cùm iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent superiori nocte maxima coorta tempestate, propè omnes naues afflictas, * atq; in littus eiectas esse: quod neque ancoræ, funesq; subsisterent, neq; nauæ, gubernatorésq; vim tempestatis pati possent: itaq; ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque reuocari, atque itinere desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quæ ex nunciis, literisque cognouerat, coram perspicit, sic vt amissis circiter xli. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex cōtinenti alios accersiri iubet. Labieno scribit, vt quamplurimas posset iis legionibus, quæ sunt apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat * multæ operæ, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris vna munitione coniungi. In his rebus circiter dies x. consumit, ne nocturnis quidem tēporibus ad laborem militum intermissis. Subductis nauibus, castrisque egregiè munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit. Ipse eòdem, vnde re-

dierat, proficiscitur. Eò cum venisset, maiores iam vndique in eum locum copiae Britannorum conuenerant. Omnia imperii, bellique administrandi communi consilio permessa est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum lxx. huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continetia bella intercesserant, sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioque praefecerant. Britaniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui praedae, ac belli inferendi causa ex Belgio transierant: qui omnes fere iis nominibus ciuitatum appellatur, quibus ortis ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illo ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaeque aedificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: vtuntur autem nummo aereo, * aut anulis ferreis ad certum pondus ¹¹³ examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: aere vtuntur importato: materia cuiusque generis, vt in Gallia est, praeter fagum, atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare fas non putant: haec tamen alunt animi, voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius vnum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naues appellantur, ad Orientem Solem, inferior ad Meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem, qua ex parte est Hybernia, dimidio minor (vt existimatur) quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona: complures praeterea minores obiectae insulae existimantur: de quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos xxx. sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiēbamus, nisi quod certis ex aqua mensuris breuioribus esse noctes, quam in continente videbamus. Huius est longitudo lateris, vt fert illorum opinio, DC C. millium passuum. Tertium est contra Septentrionem, cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. ** hoc millia passuum DCCC. in longitudinem esse ar- ¹¹⁴ bitrantur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte, & carne viuunt, pellibusque sunt vestiti: * omnes verò se Britanni glasto inficiunt, quod caeruleum efficit colorem: ¹¹⁵ atque hoc horribiliore sunt in pugna aspectu: capillorumque sunt promisso, atque omni parte corporis rafa, praeter caput, & labrum superius. Vxoribus habent deni, duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quaeque ductae sunt. Equites hostium, effedariique acriter praelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, vt nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas, collisque compulerint, sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatium, imprudentibus nostris, atque occupatis

in munitione castrorum, subito se ex syluis eiecerunt, impetúque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum II. cum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum, quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minùs aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consultò plerunq; cederent: & cum paululùm ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælii ratio & cedentibus, & insequentibus par, atq; idem periculum inferebat. Accedebat huc, vt nunquam cõferti, sed rari, magnisque interuallis præliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique, & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & lentiùs, quàm pridie nostros equites prælio laceffere cœperunt. sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa III. legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repentè ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic vti ab signis, legionibusque non absisterent. Nostri acriter in eos impetu facto repulerunt, neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites (cum post se legiones viderent) præcipites hostes egerunt: magnòque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neq; consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ vndique conuenerant, auxilia discesserunt, neq; post id tempus vnquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim in fines Cassiellauni exercitum duxit, quod flumen vno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eò cum venisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita, eiusdem generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captiuis, perfugisque, Cæsar præmissis equitatu celsim legiones subsequi iussit. sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, vt hostes impetum legionum, atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiellaunus (vt supra demonstraui) omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter I v. essedariis retentis, itinera nostra seruabat, paululùmque ex via excedebat, locisque impeditis, atque syluestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in syluas compellebat: & cum equitatus noster liberiùs vastandi, prædandique causa se in agros effunderet, omnibus viis notis, semitisque essedarios ex syluis emittebat, & cum magno periculo nostrorum equitum cum iis confligebat: atq; hoc metu latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, vt neque longiùs ab

agmine legionū discedi Cæsar pateretur, & tātūm in agris vastandis, incen-
 diisq; faciēdis hostibus noceretur, quātūm labore, atq; itinere legionarii mi-
 lites efficere poterāt. Interim Trinobātes, propè firmissima earū regionum
 ciuitas (ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in
 continentem Galliam venerat, cuius pater Imanuētius in ea ciuitate regnū
 obtinuerat, interfectusque erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortē vitauerat,
 legatos ad Cæsarē mittunt, pollicenturq; sese ei dedituros, & imperata factu-
 ros: petunt, vt Mādubratiiū ab iniuria Cassiuellauni defendat, atque in ciui-
 tatē mittat, qui præsit, imperiūq; obtineat. His Cæsar imperat obsides xl. fru-
 mētūmq; exercitui: Mandubratiiūmq; ad eos mittit. Illi imperata celeriter
 fecerunt: obsides ad numerū, frumentūmq; miserūt. Trinobātibus defensis,
 atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segōtiaci, Ancalites,
 * Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dederūt. Ab his cognoscit
 non lōgè ex eo loco oppidū Cassiuellauni abesse, syluis, paludibusq; muni-
 tū, quò satis* magnus hominū, pecorisq; numerus cōueniret. Oppidū autem 116
 Britāni vocāt, cūm syluas impeditas vallo, atq; fossa munierūt, quò incur-
 nis hostiū vitādæ causā cōuenire cōsueuerunt. Eò proficiscitur cū legioni-
 bus: locū reperit egregiè natura, atq; opere munitum: tamē hunc duabus ex
 partibus oppugnare cōtendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum
 impetū nō tulerunt, seseq; ex alia parte oppidi eiecerunt: magnus ibi nume-
 rus pecorū repertus, multiq; in fuga sunt cōprehēsi, atq; interfecti. Dum hæc
 in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cātium, q̄ esse ad mare suprā demō-
 strauimus, quibꝰ regionib. 117
 .iv. Reges præerāt, Cingetorix, Caruilius, Taxima-
 gulus, Segonax, nuncios mittit: atq; his imperat, vt coactis omnib. copiis ca-
 stra naualia de improviso adoriātur, atq; oppugnēt. Hi cūm ad castra venis-
 sent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiā nobili duce
 Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus hoc prælio nun-
 ciato, tot detrimētis acceptis, vastatis finibus, maximè etiā permotus defe-
 ctione ciuitatū, legatos per Atrebatē Comium de deditone ad Cæsarē mit-
 tit. Cæsar* cum statuisset hyemare in cōtinēte propter repētinos Galliarū mo 117
 tus, neq; multūm æstatis superesset, atq; id facilè extrahi posse intelligeret,
 obsides imperat, & quid in annos singulos vectigalis populo R. Britānia pen-
 deret, cōstituit: interdicit, atq; imperat Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu
 Trinobātib. noceat. Obsidibus acceptis, exercitū reducit ad mare, naues in-
 uenit resectas. his deductis, q̄ & captiuorū magnum numerū habebat, & nō
 nullæ tēpestate deperierāt naues, duobus cōmeatib. exercitum reportare cō-
 stituit. Ac sic accidit, vt ex tātō nauium numero, tot nauigationib., neq; hoc
 neq; superiore anno, vlla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur.
 At ex iis, quæ inanes ex continēte ad eum remitterētur, & prioris cōmeatus
 expositis militibus, & quas postea Labienus faciēdas curauerat, numero lx.
 perpauca locū caperēt, reliquæ fere omnes reiicerētur. quas cūm aliquādiu
 Cæsar frustra expectasset, ne anni tēpore nauigatione excluderetur, q̄ equi
 noctium suberat, necessario angustiū milites collocauit: ac summā trāquil-
 litatem consecutus, secunda inita cūm soluisset vigilia, prima luce terrā atti-
 git, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, cōcilioq; Gallo-
 rum* Samarobrinæ peracto, q̄ eo anno frumētum in Gallia ppter siccitates 118
 angu-

angustiū prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare, legionēsq; in plures ciuitates distribuere: ex quibus vnā in Morinos ducendā C. Fabio legato dedit: alterā in Neruios Q. Ciceroni: tertiā in Effuos L. Roscio: quartā in Rhemis cum T. Labieno, in cōfinio Treuorum hyemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quæstorē, & L. Munatium Plācum, & C. Trebonium legatos præfecit: vnā legionē, quā proximē trās Padum cōscripserat, & cohortes v. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis, & Catiulci erāt, misit. his militibus Q. Titurium Sabinū, & L. Aurunculeium Cottā legatos præesse iussit. Ad hunc modū distributis legionibus, facillimē inopia frumētariæ sese mederi posse existimauit: atq; harū tamen omnium legionum hyberna (præter eā, quā L. Roscio in pacatissimā, & quietissimā partē ducendā dederat) millibus passuum c. cōtinebātur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaq; hyberna cognouisset, in Gallia morari cōstituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerāt. huic Cæsar, pro eius virtute, atq; in se beneuolentia, q̄ in omnibus bellis singulari eius opera fuerat vsus, maiorū locum restituerat. tertium iā hunc annum regnātem *inimici palām, multis etiā ex ciuitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarē: ille veritus (q̄ ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plācum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare. *quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos cōprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribúsq;, quibus legiones tradiderat, certior factus est in hyberna peruentum, locumq; hybernis esse munitum. Diebus circiter xv, quibus in hyberna vētum est, initium repētini tumultus, ac defectionis ortū est ab Ambiorige, & Catiulco: qui, cum ad fines regni sui Sabino, Cottēq; præsto fuissent, frumentūq; in hyberna cōportauissent, Induciomari Treuiri nunciis impulsī, suos cōcitauerunt, subitōq; oppressis lignatoribus, magna manu* ad castra oppugnanda venerunt. Cū celeriter nostri arma cepissent, vallūmq; ascendissent, atq;, vna ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more cōclamauerunt, vti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re cōmuni dicere velent, quibus cōtrouersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa* C. Carpineius eques Romanus, familiaris Q. Titurii, & Q. Iunius ex Hispania quidā, qui iā antē iussu Cæsarī ad Ambiorigē ventitare cōsueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese pro Cæsarī in se beneficiis plurimū ei cōfiteri debere, q̄ eius opera stipēdio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere cōsueisset: quodq; ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidum numero missos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suāque esse eiusmodi imperia, vt nō minū haberet in se iuris multitudo, quā ipse in multitudinem: ciuitati porrō hāc fuisse belli causam, q̄ repentinæ Gallorum cōiurationi resistere non potuerit: id se facilē ex humilitate sua probare posse: q̄ non adēdō sit imperitus rerum, vt suis copiis populum R. se superare posse cōfidat: sed esse Gallix cōmune consiliū, omnib. hybernīs

Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne quæ legio alteri legioni
 * subsidio venire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim ¹²³
 cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur: qui-
 bus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii: pro
 beneficiis Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum
 salutem consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum
 transisse, hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velint ne prius, quam
 finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem, aut ad La-
 bienum deducere: quorum alter millia passuum circiter l. alter paulò am-
 plius * ab iis absit: illud se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se ¹²⁴
 iter per fines suos daturum: quod cum faciat, & ciuitati sese consulere,
 quod hybernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac o-
 ratione habita discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant ad
 legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non
 tamen negligenda existimabant: maximè que hac re permouebantur, quod
 ciuitatem ingnobilem, atque humilem Eburonum sua sponte populo Ro-
 mano bellum facere ausam vix erat credendum. Ita que ad concilium rem
 deferunt: magnaque inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L.
 Aurunculeius, complurèsque tribuni mil. & primorum ordinum centurio-
 nes, nihil temere agendum, neque ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum
 existimabant: quanta suis magnas copias etiam Germanorum sustineri pos-
 se munitis hybernis docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium
 impetum, multis vltro vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint: re frumen-
 taria non premi: interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conuentura
 subsidia: postremò quid esse leuius, aut turpius, quam auctore hoste de sum-
 mis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamita-
 bat, cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent: aut
 cum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum: breuem con-
 sulendi esse occasionem: Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec ali-
 ter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Ebu-
 rones, si ille adesset, tanta * cum contemptione nostri ad castra venturos ef-
 se: non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum: magno esse
 Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras victorias: ardere
 Galliam tot contumeliis acceptis, sub populi R. imperium redactam, supe-
 riore gloria rei militaris extincta. Postremò, quis hoc sibi persuaderet, sine
 certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam senten-
 tiam in vtranque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad
 proximam legionem peruenturos: si Gallia omnis cum Germanis consen-
 tiat, vnam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum,
 qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens pe-
 riculum, at certè longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in vtran-
 que partem habita disputatione, cum à Cotta, primisque ordinibus acriter
 resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, ut ma-
 gna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui grauissimè ex vobis
 mortis periculo terrear: hi sapient, si grauius quid acciderit, abs te ratio-
 nem repositent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis
 coniuncti,

coniuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant, ne reiecti, & relegati longè ab cæteris, aut ferro, aut fame intereant. Confurgitur ex concilio: comprehendunt vtrumque, & orant ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò vnum omnes sentiât, ac probent: contrà in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediã noctem perducitur: tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini: pronuntiatur prima luce ituros: consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cùm sua quisq; miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & langore militum, & vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur (vt quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum) longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectioe eorum senserunt, collocatis infidiis, bipartitò in syluis, opportuno, atque occulto loco à millibus passuum circiter II. Romanorum aduentum expectabant: & cùm se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex vtraque parte eius vallis subitò sese ostenderunt, nouissimosque premere, & primos prohibere ascensu, atque * iniquissimo nostris loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius, vti qui nihil antè prouidisset; trepidare, & concurrere, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque vt eum omnia deficere viderentur: quod plerunque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectioe auctor non fuisset, nulla in re cõmuni salutem deerat: & in appellandis, cohortandisque militibus Imperatoris, & in pugna militis officia præstabat: cùmque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendum esset, * prouidere possent, iusserunt pronuntiari, vt impedimèta relinquerent, atque in orbem cõsisterent: quod consilium, etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incõmodè accidit: nã & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quòd nõ sine summo timore, & desperatione id factum videbatur: præterea accidit (quod fieri necesse erat) vt vulgò milites ab signis discederent, quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimètis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia cõplerentur. At Barbaris consilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reseruari quæcunque Romani reliquissent, proinde omnia in victoria posita existimarent. Erant & virtute, * & numero pugnandi pares nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebantur) tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat: qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet, vt procul tela coniciant, neu propiùs accedant, & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant (leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse) rursus se ad signa recipientes

insequantur. Quo præcepto ab iis diligentissimè obseruato, cum quæpiam
 cohors ex orbe excefferat, atque impetum fecerat, hostes velocissimè refu-
 giebant: interim eam partem nudari necesse erat, & ab latere aperto tela
 recipi. Rursus cum in eum locum, vnde erant egressi, reuerti cœperant, &
 ab iis, qui cesserant, & ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur: sin
 autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tan-
 ta multitudine coniecta tela * à confertis vitari poterant. Tamen tam mul- 127
 tis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, & ma-
 gna parte dici consumpta, cum à prima luce ad horam i i x. pugnaretur, ni-
 hil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum * T. Baluentio, qui su- 128
 periore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis,
 vtrumque femur tragula traicitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis, fortissimè
 pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus o-
 mnes cohortes, ordinésque adhortans, in aduersum os funda vulneratur.
 His rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortan-
 tem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, roga-
 tum, vt sibi, militibusque parcat. Ille appellatus respondit: si velit secum
 colloqui, licere: sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum sa-
 lutem pertineat: ipsi verò nihil nocitum iri, inque eam rem se, suamque
 fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur pugna vt
 excedant, & cum Ambiorige vnà colloquantur, * * sperare se ab eo suam, 129
 ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum
 negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. cir-
 cum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: & cum
 propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abiicere, imperata facit, suis-
 que vt idem faciant imperat. interim dum de conditionibus inter se agunt,
 longiorque consultò ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuen-
 tus interficitur. Tum verò suo more victoriam conclamant, atque vlula-
 tum tollunt: impetúque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta
 pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra reci-
 piunt, vnde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna
 multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit: ipse
 pro castris fortissimè pugnans occiditur, alii ægre ad noctem oppugna-
 tionem sustinent: noctu ad vnum omnes, desperata salute, se ipsi inter-
 ficiunt: pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per sylvas ad T. Labie-
 num legatum in hyberna perueniunt, atque eum de rebus gestis certio-
 rem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Aduaticos,
 qui erant eius regno finitimi, proficiscitur, neque diem, neque noctem in-
 termittit, peditatúmque se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisque
 liberandi, atque vlciscendi Romanos pro iis, quas acceperint iniuriis, oc-
 casionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exer-
 citus interisse demonstrat, nihil esse negotii subitò, oppressam legionem,
 quæ cum Cicerone hyemet, interfici: se ad eam rem proficetur adiutorem.
 Facile hac oratione Neruii persuadet: itaque confestim dimissis nunciis
 ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub
 eorum

corum imperio sunt, quàm maximas manus possunt; cogunt: & de improviso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit (quod fuit necesse) ut nonnulli milites, qui lignationis, munitionisque causa in sylvas discessissent, repente equitum aduentu interciperentur. His circumuentis, magna manu Eburones, Aduatici, Neruii, atque horum omnium focii, & clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt: valium conscendunt: ægrè is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, *turres cxx. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die multò maioribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur: pinnae, loricaeque ex cratibus attextuntur. ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu, ac vocibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesque Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt: facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant fidei faciundæ causa: errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumque Romanum animo, ut nihil, nisi hyberna recusent, atque hanc inueterasce-re consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunque partes velint sine metu proficisci. Cicero ad hæc vnum modò respondit: Non esse consuetudinem populi Romani vllam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adiutore vtantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro eius iustitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruii, vallo pedum xi. & fossa pedum xv. hyberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant: & quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur: sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea: *gladiis cespites circuncidere, manibus, *sagulisque terram exhaurire cogebantur, qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. *Nam minùs horis III. *decem millium passuum circuitu munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testitudinesque, quas iidem captiui docuerant, parare, ac facere ceperunt. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, feruen-

tes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, & venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. hostes maximo clamore infecuti, quasi parta iam, atque explorata victoria, turres, testitudinesque agere, & scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, vt cum vndique flamma torrerentur, maximæque telorum multitudine premerentur, suæque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modò demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam: ac tum omnes acerrimè, fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, vt eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur, vt se sub ipso vallo constipauerant, recessumque primis ultimi non dabant. Paulùm quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, III. cohortis centuriones ex eo, quostabant, loco recesserunt, suosque omnes remouerunt: nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo: tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque successa est. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ii perpetuas controuersias inter se habebant, vter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, cum acerrimè admunitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum * probandæ virtutis tuæ expectas? hic dies, hic dies de nostris controuersis iudicabit. Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, & quæ pars hostium confertissima visa est, in eam erumpit: ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque vnum ex multitudine procurrentem traiecit: quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum vniuersi tela coniiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. Auertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo conuertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominus rem gerit, atque vno interfecto, reliquos paulùm propellit. Dum cupidius instat, in locum inferiorem deiectus concidit: huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamine vtrunque * seruauit, vt alter alteri inimicus auxilio, salutique esset, neque diiudicari posset, vter vtri virtute anteferendus videretur. Quantò erat in dies grauior, atque asperior oppugnatione, & maximè quòd magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tantò crebriores literæ, nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat vnus inter Neruios, nomine Vertico.

Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. hic seruo spe libertatis, magnisq; persuadet præmiis, vt literas ad Cæsarem deferat, has ille in iaculo illigatas effert, & Gallus inter Gallos sine vlla suspicione versatus, ad Cæsarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit Cæsar, acceptis literis circiter hora XI. diei, statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus, alterum ad C. Fabium legatum mittit, vt in Atrebatium fines legionem adducat, quæ sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paulò aberat longiùs, non putat expectandam: equites circiter CD. ex proximis hybernis cogit. Hora circiter III. ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius, vt imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, & cede cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiarum venissent, veritus, si ex hybernis fugæ similem profectiõnem fecisset, vt hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, literas Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus, equitatusque copias Treuirorum III. millia passuum longè ab suis castris consedissee. Cæsar consilio eius probato, et si opinione III. legionum deiectus, ad II. redierat, tamen vnum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: venit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit quæ apud Ciceronem gerantur, quantumque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, vt ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam literis mittit: ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet vt tragulam cum epistola ad amentum diligenter intra munitiones castrorum adiiciat. In literis scribit se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur vt pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, vt erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa, tertio die à quodam milite conspicitur: dempta ad Ciceronem defertur, ille perlectam in cõuentu militum recitat, maximamque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiõrum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt: eę erant armatorum circiter millia IX. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone (quem supra demonstrauius) repetit, qui literas ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter cautè, diligenterque faciat: perscribit in literis, hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem conuertisse. quibus literis circiter media nocte allatis, Cæsar, suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. postero die

luce prima mouet castra, & circiter millia passuum *IV.* progressus trans val-
 lem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni pe-
 riculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen, quoniam libera-
 tum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate
 existimabat. confedit, & quàm æquissimo loco potest, castra communit:
 atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium *VII.*, præsertim
 nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum quàm maximè potest con-
 trahit, eo consilio, vt in summam contemptionem hostibus veniat. Interim
 speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat quo commodissimè iti-
 nere vallem transire posset. eo die paruulis equestribus præliis ad aquam fa-
 ctis, vtrique sese suo loco continent: Galli quòd ampliores copias, quæ non-
 dum conuenerant, expectabant: Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes
 in suum locum elicere posset, citra vallem, vt pro castris prælio contende-
 ret: si id efficere non posset vt exploratis itineribus, minore cum periculo
 vallem, riuumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit,
 præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites ce-
 dere, seque in castra recipere iubet: simul ex omnibus partibus castra altio-
 re vallo muniri, portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quàm
 maximè concurrari, & cum simulatione agi timoris iubet. Quibus omni-
 bus rebus hostes inuitati, copias traducunt, aciemque iniquo loco consti-
 tuunt: nostris verò etiam de vallo deductis, propius accedunt, & tela intra
 munitationem ex omnibus partibus coniciunt, præconibusque circummis-
 sis pronunciari iubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam
III. ad se transire, sine periculo licere, post id tempus non fore potestatem.
 ac sic nostros contempserunt, vt obstructis in speciem portis singulis ordi-
 nibus cespitem, * quòd eà non posse introrumpere videbantur, alii vallum
 manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tunc Cæsar omnibus por-
 tis eruptione facta, equitatusque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic vt
 omnino pugnandi causa resisteret nemo: magnùmque ex his numerum oc-
 cidit, atque omnes armis exiit. Longius profèqui veritus, quòd syluæ, palu-
 desque intercedebant, neque etiam paruulo detrimento illum locum relin-
 qui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem per-
 uenit. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur: le-
 gione producta, cognoscit non decimum quenque esse relictum militem si-
 ne vulnere. Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo, & * quanta
 cum virtute sint res administratæ: Ciceronem pro eius merito, legionemque *132*
 collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque mil. appellat, quorum egre-
 giam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, &
 Cottæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die concione habita, rem ge-
 stam proponit: milites consolatur, & confirmat: quòd detrimentum culpa,
 & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd
 beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo,
 * neque hostibus diutina lætitia, neque ipsis longior dolor relinquatur. In- *133*
 terim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsar's fa-
 ma perfertur, vt, cum ab hybernis Ciceronis millia passuum *L.* abesset, eoque
 post horam *X.* diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castro-
 rum

rum clamor orietur, quo clamore significatio victorię, gratulatioq; ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omnes in Treuiros reducit. Cęsar Fabiũ cum legione in sua remittit hyberna: ipse cum III. legionibus circum Samarobrinã trinis hybernis hyemare constituit: & quoddam tantum motus Gallię extiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Gallię ciuitates de bello consultabant, nuncios, legationesque in omnes partes dimittebant, & quid reliqui consilii caperent, atque vnde initium belli fieret, explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque vllum totius hyemis tempus intercessit sine sollicitudine Cęsarum, quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XII. pręfecerat, certior est factus magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quę Armoricę appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse, neque longius millia passuum IIX. ab hybernis suis abfuisse, sed nuncio allato de victoria Cęsarum, discessisse, adeo vt fugę similis discessus videretur. At Cęsar principibus cuiusque ciuitatis ad se vocatis, * aliàs territando, cum se scire quę fierent denuncia- ret: aliàs cohortando, magnam partem Gallię in officio tenuit. Tamen Senones, quę est ciuitas imprimis firma, & magnę inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Cęsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritagus aduentu in Galliam Cęsarum, cuiusque maiores regnum obtinuerat, interficere publico consilio conati, cum ille pręsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt, & missis ad Cęsarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussisset, dicto audientes non fuerunt: tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantumque omnium voluntatis commutationem attulit: vt pręter Aeduos, & Rhemos (quos pręcipuo semper honore Cęsar habuit, alteros pro veteri, ac perpetua erga populum Romanum fide: alteros pro recentibus belli Gallici officiis) nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandum ne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maximè quod qui virtute belli omnibus gentibus pręferebantur, tantum se eius opinionis deperdisse, vt populi Romani imperia perferrent, grauissimè dolebant. Treuiri verò, atq; Induciomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent: ciuitates sollicitarent: pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem: neq; tamen vlli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, vt Rhenum transfret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spelapsus Induciomarus, nihilominus copias cogere, * exigere à finitimis, equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis pręmiis ad se allicere cępit: ac tantam sibi iam iis rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, vt vndique ad eum legationes concurrerent: gratiam, atque amicitiam publicè, priuatimque peterent. Vbi intellexit vltro ad se veniri, altera ex parte Senones, Carnutesque consensu facinoris instigari: altera Neruios, Aduaticosque bellum

Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias de fore, si ex finibus suis progredi cœpisset armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi omnes puberes armati conuenire coguntur: & qui ex iis nouissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauius, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat, bonaque eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ ciuitatibus: huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumque agros populaturum, ac prius quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum; quæque fieri velit, præcipit. Labienus cum & loci natura, * & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac ¹³⁵ legionis periculo nihil timebat: sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesque vndiq; conuocat. Iis certam diem conueniendi dicit. interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius vagabatur, aliàs vt situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut territandi causa. equites plerumque omnes tela intra vallum conieciabant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscunq; poterat rebus augebat. Cùm maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte vna intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligētia omnes suos custodiis intra castra continuit, vt nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atq; ibi magnam partem diei consumit: equites tela conieciunt, & magna contumelia verborum nostros ad pugnam euocant. nullo à nostris dato responso: vbi visum est, sub vesperum dispersi, ac dissipati discedunt. subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis (quod fore, sicut accidit, videbat) omnes vnum peterent Induciomarum, neu quis quēquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret, quod mora reliquorum illum, spatium nactum effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, & cùm vnum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus interficitur, caputque eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt consecratur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant, copiæ discedunt, pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE

BELLO GALLICO,

LIBER VI.

M

ULTIS de causis Cæsar maiorem Galliaë motum expectans, per M. Syllanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reipublicæ causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliaë existimans, tantas videri Italiaë facultates, vt, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copiis posset. Quod cum Pompeius & Reipublicæ, & amicitiaë tribuisset, celeriter confecto per suos delectu, ante exactam hyemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit quid populi Romani disciplina, atque opes possent. Interfecto Induciomaro, vt docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. * illi finitimos, atque Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non desistunt. cum ab proximis impetrare non possent, vltiores tentant: * inuentis nonnullis, ciuitates iureiurando inter se confirmant: obsidibusque de pecunia cauent: Ambiorigem sibi societate, & foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar cum vndique bellum parari videret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus, finitimisque ciuitatibus consilia communicare, à Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitari: maturius sibi de bello cogitandum putauit. itaque nondum hyeme confecta, proximis *iv.* legionibus coactis, de improviso in fines Neruiorum contendit: & prius, quam illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris, atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliaë primo Vere, vt instituerat, indicto, cum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treuirisque venissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, vt omnia postponere videretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatèmq; patrum memoria coniunxerant,

sed ab hoc concilio abfuisse existimabatur. Hac re pro suggestu pronuncia-
ta, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineri-
bus eò peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consilii fue-
rat, iubet in oppida multitudinem conuenire: conantibus, prius quàm id
effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessariò sententia desistunt, le-
gatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt: adeunt per Aeduos, quo-
rum antiquitas erat in fide ciuitas. libenter Cæsar petentibus Aeduis dat
ueniam: excusationemque accipit: quòd æstiuum tempus instantis belli,
non quæstionis esse arbitratur. Obsidibus imperatis c. hos Aeduis cu-
stodiendos tradit. eòdem Carnutes legatos, obsidesque mittunt, vbi depre-
catoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. per-
agit concilium Cæsar, equitesque imperat ciuitatibus. Hac parte Gallia pa-
cata, totus & mente, & animo in bellum Treuironum, & Ambiorigis infi-
stit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis
aut ex huius iracundia, * aut ex eo, quòd metuerat, odio ciuitatis motus ex-137
istat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem præ-
lio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspectabat.
Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, syluis-
que muniti, qui vni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquam mise-
rant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros venisse
Germanos in amicitiam cognouerat. hæc prius illi detrahenda auxilia ex-
istimabat, quàm ipsum bello laceffendum: ne desperata salute, aut se in Me-
napios abderet, aut cum Transrhenanis congregari cogere. Hoc inito
consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit,
duasque legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis v.
in Menapios proficiscitur. illi nulla coacta manu, loci præsidio freti, in syl-
uas, paludesque confugiunt: suaque eòdem conferunt. Cæsar partitis co-
piis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pon-
tibus, adiit * tripartitò ædificia, vicosque incendit, magno pecoris, atque
hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum
pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus acceptis, hostium se habitu-
rum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos finibus suis re-
cepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custo-
dis loco in Menapiis relinquit: ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc
à Cæsare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusque copiis,
Labienum cum vna legione, quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri pa-
rabant. iamq; ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legio-
nes missu Cæsaris cognoscunt. positis castris à millibus passuum xv. auxilia
Germanorum expectare constituunt. Labienus hostium cognito confi-
lio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v. cohorti-
tatu contra hostem proficiscitur: & ∞. passuum intermisso spatio, castra
communit. Erat inter Labienum, atque hostem difficili transitu flumen,
ripisque præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes
transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in
concilio palàm: quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas,
exer-

exercitúsq; fortunas indubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum, celeriter hæc ad hostes deferuntur, vt ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis mil. primísq; ordinibus conuocatis, quid sui consilii sit, proponit: &, quò facilius hostibus timoris det suspensionem, maiore strepitu, & tumultu, quàm populi Romani fert consuetudo, castra mouere iubet. his rebus fugæ similem profectiorem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cùm Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neque suam pati dignitatem, vt tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem, atq; impeditam adoriri non audeant: flumen transire, & iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, vt omnes citra flumen eliceret, eadem vsus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum, præmissis paulùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis: Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem; hostem impedito, * atque iniquo loco tenentis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis; eum adesse, & hæc coràm cernere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciemque dirigi iubet: & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes iaciunt. illi vbi præter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire viderunt, impetum modò ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam coniecti, proximas syluas petiuerunt: quos Labienus equitatu consecutus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus citatem recipit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treuironum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate excessere. Cingetorigi, quem ab inito permansisse in officio demonstraui-
mus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar postquam ex Menapiis in Treuiros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit, quarum erat altera, quòd auxilia contra se Treuiris miserant: altera ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus, paulùm supra eum locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem instituit, nota, atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque traducit. Vbii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant neque ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neque ab se fidem læsam: petunt, atque orant, vt sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendât. * si ampliùs obsidum vellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse: Vbiorum satisfactionem accepit: aditus, viasque in Sueuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Vbiis certior, Sueuos omnes in vnum locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare vt auxilia peditatus, equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumen-

tariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbiis imperat, vt pecora deducant, suáq; omnia ex agris in oppida conferát, sperans Barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi cōditionē posse deduci. mandat, vt crebros exploratores in Sueuos mittát, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt: & paucis diebus intermissis referunt, Sueuos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis, sociorúmque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse: syluam esse ibi infinita magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longè introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscis à Sueuis, Sueuósque à Cheruscis iniuriis, incursionibúsq; prohibere: ad eius initium syluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse videtur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. IN GALLIA non solùm in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibúsq; sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt, earumq; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciúmque summa omnium rerum, consiliorúmque redeat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorum auxilium egeret. Suos enim opprimi quisq; & circumueniri non patitur: neque aliter si faciat, vllam inter suos habet auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namq; omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. Cùm Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erát Aedui, alterius Sequani. Ii cùm per se minùs valerēt, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnæq; eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariouistú sibi * adiunxerant, eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibúsq; perduxerant. præliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, vt magnam partem clientium ab Aeduis ad se traducerent, obsidésq; ab iis principum filios acciperent, & publicè iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros: & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent: Galliæq; totius principatú obtinerent. Qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilii petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta redierat. Aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis, quòd ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque imperio æquiore se vti videbant, reliquis rebus eorum gratia, dignitatēq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant: quos, * quòd adæquare apud Cæsarem gratia intelligebant ij, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam * dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repentè collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, vt longè principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Galliæ eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Plerique cùm aut aë alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese

sefe in feruitatem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in feruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidū, alterum equitum. Illi rebus diuinis interfunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controuersis publicis, priuatisque constituunt: & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, iidem decernunt: præmia, pœnâsque constituunt. Si quis aut priuatus, aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt: hæc pœna apud eos est grauissima: quibus ita est interdictum, ii numero impiorum, ac scelaretorum habentur: ab iis omnes decedunt, aditum eorum, sermonemque defugiunt, ne quid ex cõtatione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest vnus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: *aut si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur: non nunquã etiam de principatu armis cõtendunt. In certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, confidunt in loco consecrato. huc omnes vndique, qui controuersias habent, conueniunt, eorumque iudiciis, decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerunque illò discendi causa proficiscuntur. Druides à bello abesse consueuerunt, neque tributa vnâ cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusque mittuntur: magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque non nulli annos videnos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea literis mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis, priuatisque rationibus Græcis literis vtantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur: quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos, qui discunt, literis confisos minus memoriæ studere, quod fere plerisque accidit, vt præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. Imprimis hoc volunt persuadere; Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios: atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea desideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi, ac potestate disputant, & iuuetuti tradunt. Alterum genus est equitum. Hi, cum est vsus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris aduentum fere quotannis accidere solebat, vti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur, atque eorum vt quisque est genere, copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientisque habet. hanc vnâ gratiam, potentiâque nouerunt. * Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in præliis, periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolatuos vouent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus vtuntur, quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, * non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur: publi-

cæque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra viuis hominibus complent: quibus succensis, circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut in aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc viarum, atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam. de his eandem fere, quam reliquæ gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Mineruam operum, atque artificiorum initia tradere: Iouem imperium cælestium tenere, Martem bella regere. Huic, cum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerunque deuouent: quæ superauerint animalia capta, immolant, reliquasque res in vnum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspici licet. neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt: & dies natales, & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut nocte dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur: filiumque in puerili ætate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab vxoribus dotis nomine acceperunt, tãtas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus comunicant. huius omnis pecuniæ coniectim ratio habetur, fructusque seruantur. vter eorum vita superarit, ad eum pars vtriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in vxores, sicuti in liberos, vitæ, necisque habent potestatem: & cum pater familiæ illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem venit, de vxoribus in seruilem modum quæstionem habent: & si comperitum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa, omniaque, quæ viuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paulo supra hanc memoriã, serui, & clietes, quos ab iis dilectos esse constat, iustis funeribus confectis, vnà cremabantur. Quæ ciuitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neue cum quo alio comunicet: quod sæpe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quæ visa sunt occultant: quæque esse ex vsu iudicauerint, multitudini produnt. de Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus diuinis præsent: neque sacrificiis student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur, Solem

Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab paruulis duritiei, ac labori student. qui diutissimi impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali hoc vires, neruósque confirmari putant. Intra annum verò xx. sceminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio: quòd & promiscuè in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis vtuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student, maiórque pars vitus eorum in lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet, sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus; cognationibusque hominum, qui vnà coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt agri: atque anno post aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs ad frigora, atque æstus vitandos ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensionésque nascuntur: vt animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis equari videat. Ciuitatibus maxima latus est, *quàm latissimis circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præ sint, vt vitæ, necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed princeps regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. atque vbi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui se qui velint, profiteantur: consurgunt ii, qui & causam, & hominē probant, suumque auxiliū pollicentur: atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorū, ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. Hospites violare fas non putant: qui quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctosque habent: iis omnium domus patent, victusque communicatur. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & vltro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrisque inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt Germaniæ loca circum Herciniam syluam (quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant) * Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi conederunt. quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet iustitiæ, & bellicę laudis opinionem. nunc quòd in eadem inopia, egestate, patientiâque Germani permanent, eodem victu, & cultu corporis vtuntur: Gallis autem prouinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque vsum largitur. Paulatim assuefacti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Huius Hercyniæ syluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo i x. dierum iter expedito patet: non enim

aliter finiri potest, neque mensuras itinerum nouerunt. oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se fleatit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est huius Germaniæ, * qui se aut audisse, aut ¹⁴⁵ adisse ad initiū eius syluæ dicat, cum dierum iter lx. processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarū nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures vnum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. * ab eius summo sicut palmæ, ramique latè diffunduntur. eadem est fœminæ, marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum. Sunt item quæ appellantur Alces. harum est consimilis capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paulò antecedunt: mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisque habent, neque quietis causa procumbunt: neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut subleuare possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modò reclinatæ, quietem capiunt: quarum ex vestigiis cum est animaduersum à venatoribus, quò se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut * abscidunt arbores, tantum vt summa species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque vnà ipsæ concidunt. Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur. ii sunt magnitudine paulò infra elephantos: specie, & colore, & figura tauri. magna vis est eorum, & magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam conspexerunt, parcut. hos studiosè foueis captos interficiunt. hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere venationis exercent: & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. sed assuescere ad homines, & mansuescere, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species multum à nostrorum bouum cornibus differt. hæc studiosè conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis vtuntur. Cæsar postquam per Vbios exploratores comperit Sueuos sese in syluas recepisse, inopiam frumenti veritus, quòd (vt supra demonstraui) minimè omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui Barbaris tolleret, atque vt eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem vltimam pontis, quæ ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum cc. rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum ¹⁴⁶ i v. constituit, præsidiumque cohortium xii. pontis tuendi causa ponit: magnisque eum locum munitionibus firmat. Eiloco, prædiòque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse cum maturescere frumenta inciperent, * ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam syluam (quæ ¹⁴⁷ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni, finibusque Treuirorum ad Neruios pertinet, millibusque amplius d. in longitudinem patet) L. Minucium Basiliū cum omni equitatu præmittit: si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit, monet vt ignes fieri in castris

stris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit. Basilius, vt imperatum est, facit: celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, vt in ipsum incautum, * atque etiam imparatum incideret: priusque eius aduentus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, crepto, rhedis, equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. sed hoc quoque factum est, quod ædificio circumdato sylua, (vt sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa plerunque syluarum, ac fluminum petunt propinquitates) comites, familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorum vim paulisper sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem syluæ texerunt. sic & ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. * Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimauerit: an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. sed certè, clam dimissis per agros nunciis, sibi quenque consulere iussit: quorum pars in Arduennam syluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas æstus efficere consueverunt. multi ex suis finibus egressi, se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui vnà cum Ambiorige consilium inierat, ætate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia, Germaniæque copia est, se exanimauit. Segni, Condrusiq; ex gente, & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Treuirósque, legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, causam esse vnã iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re, quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se vt reducerentur imperauit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negauit. Tum copias in tres partes distribuit, impedimenta omnium legionum * ad Vatumcam contulit. id castelli nomen est: hoc fere est in mediis Eburonum finibus, vbi Titurius, atque Aurunculeius hyemandi causa confederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, vt militum laborem subleuaret. præsidio impedimentis legionem xlv. reliquit, vnã ex iis lvi. quas proximè conscriptas ex Italia traduxerat. ei legioni, castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus lvi. ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci iubet, C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen * Scaldium, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat.

discedens post diem VII. sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumque hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: ubi cuique aut vallis abdita, * aut ¹⁵² locus syluestris, aut palus impedimenta spem præsidii, aut salutis aliquam offerebat, confederat. hæc * loca vicinatis erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda, (nullum enim poterat, vniuersis perterritis, ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius euocabat, ac syluæ incertis, occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio, & cõsuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat præsidio Barbaris, neque ex occulto insidiandi, & dispersos circunueniendi singulis deerat audacia: ut in eiusmodi difficultatibus quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid ommitteretur (etsi omnium animi ad vlciscendum ardebant) quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit, omnes euocat spe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in syluis Gallorum vita, * quam legio- ¹⁵³ narium, periclitaretur: simul ut magna multitudo circunfusa pro tali facinore, stirps, ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter conuenit. hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diésque appetebat VII. quem ad diem Cæsar ad impedimenta, legionemque reuerti constituerat. hic quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus (ut demonstrauimus) manus erat nulla, quæ paruum modò timoris causam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama diripi Eburones, atque vltro omnes ad prædam euocari. cogunt equitum III. millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsiptes supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusque, xxx. millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi Barbari, potiuntur. inuitati præda longius procedunt, non hos palus in bello, latrociniisque natos, non syluæ morantur: quibus in locis sit Cæsar ex captiuis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. atque vnus ex captiuis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam licet esse fortunatissimis? III. horis ad Vatucã venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidii tantum est, ut * ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt, ipsi ad Vatucam contendunt, vsi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero, qui per omnes

omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset, v. i. die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quòd longiùs eum progressum audiebat, neque vlla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum eiusmodi casum expectans, quo, i. x. oppositis legionibus, maximòque equitatu, dispersis, ac penè deletis hostibus, in millibus passuum i. ii. offendi posset: v. cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra vnus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relictì; ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant, circiter ccc. sub vexillo vnà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur. Hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, protinùsque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumperere conantur: nec priùs sunt visi obiectis ab ea parte syluis, quàm castris appropinquarent, vsque eò, vt qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re noua perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. ægre nostri portas tuentur, reliquos aditus locus ipse per se, munitiòque defendit: totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit: neque quòd signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu, atque Imperatore, victores Barbaros venisse contendit: plerique nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque, & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio Barbaris, vt ex captiuo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cuius mentionem superioribus præliis fecimus: ac diem iam v. cibo caruerat. hic diffusus suæ, ac omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in porta consistit. * sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. paulisper prælium vnà sustinent. relinquit animus Sextium, grauibus accipitis vulneribus. * deficiens, ægre per manus tractus seruatur. hoc spatio interposito reliqui sese confirmant, tantum vt in munitionibus consistere audeant, specièmq; defensorum præbeant. interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: præcurrunt equites: quanto res sit in periculo cognoscunt. hinc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modò conscripti, atque vsus militaris imperiti ad tribunum mil. centurionèsque ora conuertunt: quid ab his præcipiatur expectant: nemo est tam fortis, * qui non rei nouitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt: redisse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captiuis cognouerant. postea despecta paucitate, ex omnibus

partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumultum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa, manipulosque coniiciunt. eò magis timidos perterrent milites. alii cuneo facto, vt celeriter perumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alii in iugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo vnà profectos docuimus: itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perumpunt, incolumésque ad vnum in castra perueniunt omnes, hos subsequuti calones, equitésque, eodem impetu, militum virtute seruantur. At ij, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc vsu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, vt se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatémque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, causa virtutis, in superiores erant ordines huius legionis transfusi, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit: pars à Barbaris circumuenta periit. Germani desperata expugnatione castrorum, quòd nostros iam constitisse in munitio- nibus videbant, cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, vt ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, * fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic * omnium animos timor præoccupauerat, vt penè alienata mente, deletis omnibus copiis, * equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnatos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, vnum, quòd cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ, questus, * ne minimo quidem casu locum relinquere debuisset, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit, multò etiam ampliùs, quòd penè ab ipso vallo, portisque castrorum Barbaros auertissent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transfierant, vt Ambiorigi fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine iumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: vt, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, vt non modò visum ab se Ambiorigem in fuga * circumspecterent captiui, sed nec planè etiam abesse ex conspectu contenderent, vt spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inuituros putarent, penè naturam studio vincerent:

vincerent: semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac syluis, aut saltibus se eriperet: & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non maiore equitum praesidio, quam IV. quibus solis vitam suam committere audebat. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Caesar duarum cohortium damno, * Durocortum Rhemorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum, & Carnutum quaestionem habere instituit, & de Acone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit. nonnulli iudicium veriti, profugerunt, quibus cum aqua, atque igni interdixisset, I. legiones ad fines Treuirorum, II. in Lingonibus, VI. reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit, frumentoque exercitui prouiso, vt instituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE

BELLO GALLICO,

LIBER VII.

QVIETA Gallia, Caesar, vt constituerat, in Italiam ad conuendus peragendos proficiscitur. vbi cognoscit de P. Clodii caede: de Senatusque consulto certior factus, vt omnes Italiae iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur: addunt ipsi, & affingunt rumoribus Galli, (quod res poscere videbantur) retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissentionibus ad exercitum venire posse. Hac impulsione, qui iam antè se populi R. imperio subiectos dolerent, liberiùs, atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis, syluestribus, ac remotis locis, quaeruntur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliae fortunam, omnibus pollicitationibus, ac praemiis deposcunt qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. * Eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, vt Caesar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hybernis egredi, neque Imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit: postremò, in acie praestare interfici, quam non veterem belli gloriam, libertatemque, * quam à maioribus acceperant, recuperare. His rebus agitata, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in praesentia de * obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, vt iureiurando, ac fide sanciantur petunt, collatis militaribus signis, * quod more eorum grauissima caerimonia con-

tinetur, ne factò initio belli, à reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. Vbi ea dies venit, Carnutes Cotuato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus * Genabin dato signo concurrunt, ciuésque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant (in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Cæsaris præerat) interficiunt, bonâque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ ciuitates fama perfertur. nam vbi maior, atque illustrior incidit res, clamore per agros, regionésque significant: hinc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt, vt tunc accidit. Nam quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter c l x. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtili filius Aruernus, summæ potentiaë adolescens (cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus) conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. Cognito eius consilio, ad arma concurritur: * ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergouia, non tamen desistit, atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu, quoscunque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit: hortatur vt communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis, aduersarios suos, à quibus paulò antè erat eiectus, expellit ex ciuitate: Rex ab suis appellatur: dimittit quoque uersus legationes: obtestatur vt in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium, qua oblata potestate, omnibus iis ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. armorum quantum quæque ciuitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatu studet: summæ diligentiaë summam imperii seueritatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit: nam maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa, auribus defectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, vt sint reliquis documento, & magnitudine poenæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Luæterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in Bituriges proficiscitur. Eius aduentu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quò facilius hostium copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum reuertunt, legatisque nostris renunciant, se, Biturigum perfidiam veritos, reuertisse: quibus id consilii fuisse cognouerint, vt si flumen transissent, vna ex parte ipsi, altera Aruerni se circumfisterent. id ea ne de causa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum * Auernis

coniungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, cum iam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum peruenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire posset, nam si legiones in provinciam accerferet se absente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat. Interim Lucærius Cadurcus in Ruthenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: profectus in Nitiobriges, & Gabalos, ab vtrisque obsides accipit: & magna coacta manu, in provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. quare nunciata, Cæsar omnibus consiliis anteuertendum existimauit, vt Narbonem proficisceretur. Eò cum venisset, timentes confirmat: præsidia in Ruthenis, provincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circunquæ Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex provincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucærio, & remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediabat, tamen discussa niue vi. in altitudinem pedum, atq; ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinantibus, quòd se Gebenna, vt muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini vnquam eo tēpore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, vt quàm latissimè possent, vagantur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circumsistunt, atque obsecrant, vt suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cum videat omne ad se bellum translatum: quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige vsu ventura opinione perceperat, percausam supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet vt in omnes partes equites quàm latissimè peruagentur: daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. * his constitutis rebus, omnibus suis innopinantibus, quàm maximis potest itineribus Viennam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Aeduorum in Ligones contendit vbi i. legiones hyemabant, vt si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in vnum locum omnes cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nunciari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus * Gergouiam, Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio victos Cæsar collocauerat, Aeduisque attribuerat, oppugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hyemis vno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse:

sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando comœatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque vt in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, qui expeditiore re frumentaria vteretur, oppugnare instituit, idque biduo circunvallauit. Tertio die missis ex oppido legatis de deditio- ne, arma proferri. iumenta produci, D. C. obsides dari iubet: ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit: ipse vt quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primùm, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar peruenit, & castris ante oppidum positus, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quæque ad eam rem vsui sint, militibus imperat: &, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus ne noctu ex oppido profugerent, II. legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulò ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intronittit, atque oppido potitur, per paucis ex hostiũ numero desideratis, quin cuncti caperentur, & pòtis, atque itinerum angustie multitudini fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit: prædam militibus donat, exercitum Ligerim traducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, vbi de Cæsaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via Nouiodunum oppugnare instituerat: quo ex oppido, cum legati ad eum venissent oratum, vt sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret, vt celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. partem iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intronittit, qui arma, iumenta que conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. quem simulatque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum noui aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupauerunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi iubet præliumque equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter C. D. submittit: quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam coniecti, multis amissis sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatem existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis

confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum, quod erat maximum, munitif-
 simumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus
 est, quod eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem reda-
 cturum confidebat. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellauno-
 duni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet
 longè alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus
 modis huic rei studendum, vt pabulatione, & commeatu Romani prohi-
 beantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundant: & quod anni tempore
 subleuentur: pabulum secari non posse: necessariò dispersos hostes ex ædi-
 ficiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea salu-
 tis caussa, rei familiaris commoda negligenda, vicos, atque ædificia incen-
 163 di oportere, hoc spatium à Boia quo quo versus, * quod pabulandi caussa ad-
 ire posse videantur: harum ipsis rerum copiam suppeteret, quod quorum in
 finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam
 non laturos, aut magno cum periculo longiùs à castris progressuros, neque
 interesse ipsos ne interficiant, impedimentisve exuât, quibus amissis bellum
 geri non possit: præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione, &
 loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam mili-
 tiam receptacula, neu Romanis propofita ad copiam cõmeatus, prædamq;
 tollendam: hæc si graua, aut acerba videantur, multò illa * grauiùs æstimari
 debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici: quæ sit ne-
 cesse accidere victis. Omnium consensu hac sententia probata, vno die am-
 plius xx. vrbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus.
 in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore
 omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, propè explo-
 rata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de
 Auarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt
 Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Galliæ
 urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere
 cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod propè ex omni-
 bus partibus flumine, & palude circumdata, vnum habeat, & per angustum
 aditum. datur petentibus venia, dissuadete primo Vercingetorige, post con-
 cedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. defensores idonei op-
 pido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequi-
 tur, & locum castris deligit paludibus, syluisque munitum, ab Auarico
 longè millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula diei * tem-
 pora, quæ ad Auaricum agerentur cognoscebat: & quid fieri vellet impe-
 rabat: omnes nostras pabulationes, frumentationesque obseruabat, dis-
 persosque, cum longiùs necessariò procederent, adoriebatur, magnoque in-
 commodo afficiebat: etsi, quantum ratione prouideri poterat, ab nostris
 occurrebatur, vt incertis temporibus, diuersisque itineribus iretur. Castris
 ad eam partem oppidi positus Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palu-
 de aditum (vt supra diximus) angustum habebat, aggerem apparare, vi-
 neas agere, turres duas constituere cœpit: nam circunvallere loci na-
 tura prohibebat: * de re frumentaria Boios, atque Aeduos adhorta-
 ri non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum

adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis ædificiorum, vsque eo, vt complures dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquiribus vicis adaçto, extremam famem sustarent, nulla tamen vox est ab iis audita, populi Romani maiestate, & superioribus victoriis indigna. Quinetiam Cæsar, cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, vniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo imperante meruisse, vt nullam ignominiam acciperent, nunquam * infecta re discederent: hoc se ignominia laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quam non ciuibus Romanis, qui Genabi perfidia Gallorù interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, vt per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditisque, qui inter equites præliari consueissent, * insidiarum causa eò profectum, quòd nostros postero die pabulum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. Illi, celeriter per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros, impedimenta que sua in arctiores sylvas abdiderunt, copias omnes in loco edito, atque aperto instruxerunt. Quare nunciata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuus: hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in ciuitates, omnia vada, ac saltus eius paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, vt si eam paludem Romani percurrere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: vt qui propinquitatem loci viderent, paratos propè æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferè posset tantulo spatio interiecto, & signum prælii exposcentes, edocet quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse * esset constare victoriam: quos cùm sic animo paratos videret, vt nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat chariorem. sic milites consolatus, eodem die reducit in castra: * reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administra-¹⁶⁵ re instituit. Vercingetorix, cùm ad suos redisset, proditiõis insimulatus, quòd castra propius Romanos mouisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent, * non hæc omnia fortuito,¹⁶⁶ aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Gallie malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus, ad hæc respondit: Quòd castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: Quòd propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui

qui se ipsum munitione defenderet: Equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse vtilem, quò sint profecti: Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret, quòd diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunæ: si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quòd & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despiciere potuerint: qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint: imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur: quod vt intelligatis, inquit, sincerè à me pronunciarì, audite Romanos milites. Producit seruos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciauera. ii iam antè edocti quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt, fame, & inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere * cuiusquam, nec ferre operis laborem posse; itaq; statuiffe Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis infimulatis: cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consumptum videtis: * quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum administrari posse. statuunt vt x. milia hominum delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent: quòd penè in eo, si oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebant, vt est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoq; traduntur, aptissimum, nam & laqueis falces auertebant, quas cum destimauerant, tormētis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omnè genus cuniculorum notum, atque vsitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has coriis intexerāt, tum crebris diurnis, nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant: & * apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt. Trabes directæ, perpetuæ in longitudinem, paribus interuallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. * eæ reuinciuntur extrorsus, & multo aggere vestiuntur. eæ autem, quæ diximus, interualla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis, & * coagmentatis, alius insu-

per ordo adiicitur, ut idem illud intervallum seruetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interiectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus * contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc enim in speciem, varietatēque opus deformatum non est, alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum ad utilitatem, & defensionem urbium, summā habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunque introrsus reuincta, neque perumpi, neque distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, * milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbribus * tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerūt, & diebus x x v. aggerē, latū pedes c c c x x x. altum pedes lxxx. extruxerunt. Cum is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulò ante III. vigiliā est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. eodēque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces, atq; aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quò primū curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, * duæque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggerēque interfcinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum * concurreret. Cum in omnibus locis, cōsumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium videbāt, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnēque Gallie salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quòd dignum memoria visum, * prætermittendum non existimauimus. * Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac picis traditas glebas in ignem è regione turris proiciebat: scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusque concidit. hunc ex proximis vnus iacentem transgressus, eodem illo munereungebatur: eadem ratione icū scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atq; omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die concilium ceperunt ex oppido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige, id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iamque hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repentè in publicum procurrerunt, flentēque proiectæ ad pedes suorum omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & virium infirmitas impediret. Vbi eos perstare in sententia viderunt, quòd plerunque in summo periculo timor misericordiam non recipit,

pit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore per-
 territi Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, cōsilio de-
 170 stiterunt. Postero die Cæsar promotâ turri, * perfectisq; operibus, quæ fa-
 cere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendū con-
 silium tempestatem arbitratus est, quod paulò incautiùs custodias in muro
 dispositas videbat, suosque languidiùs in opere versari iussit, & quid fieri
 vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, vt
 aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi
 murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi
 subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter complerunt.
 Hostes re noua perterriti, muro, turribusque deiecti, in foro, ac locis paten-
 171 tioribus, cuneatim constiterunt: hoc animo, * vt, si qua ex parte obuiam con-
 trâ veniretur, acie instructa depugnarent. Vbi neminem in æquum locum
 sese demittere, sed toto vndiq; muro circumfundi viderunt, veriti ne omni-
 172 no spes fugæ tolleretur, abiectis armis, * vltimas oppidi partes continenti
 impetu petiuerunt: parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi preme-
 rent, à militibus: pars iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. nec
 fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic & Genabensi cæde, & labore operis
 incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt.
 denique ex omni eo numero, qui fuit circiter xl. millium, vix D C C. qui pri-
 mo clamore audito, se ex oppido * ciecerant, incolumes ad Vercingeto-
 173 rigem peruenerunt. quos ille multa iam nocte * silentio ex fuga excepit,
 veritus ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio
 oriretur, vt procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque ciuita-
 tum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique ciuitati pars
 castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consola-
 tus, cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neue perturba-
 rentur incommodo: non virtute, * neque acie vicisse Romanos, sed artifi-
 cio quodam, & scientia oppugnationis: cuius rei fuerint ipsi imperiti: erra-
 re si qui in bello omnes secundos rerum euentus expectent: sibi nunquam
 placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet, sed factū impru-
 dentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, vti hoc incommodum
 * acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam
 quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiunctu-
 rum, atque vnum concilium totius Galliæ effecturum: cuius consensu ne
 orbis quidem terrarum possit obsistere: idque se propè iam effectum ha-
 bere: interea æquum esse ab iis communis salutis causa impetrari, vt ca-
 stra munire instituerent, quò faciliùs hostium repentinos impetus * susti-
 nere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maximè quòd ipse animo
 non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdide-
 rat, neque conspectum multitudinis fugerat, plusque animo prouidere, &
 præsentire existimabatur, quòd re integra primò incendendum Auaricum,
 post deserendum censuerat. Itaque vt reliquorum imperatorum res aduer-
 sæ auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas, incommodo ac-
 cepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant eius affirmatione, de
 reliquis adiungendis ciuitatibus: primùmque eo tempore Galli castra

munire instituerunt, & sic sunt animo consternati homines infueta laboris, * vt omnia, quæ imperarentur, sibi patienda, & perferenda existima-¹⁷⁵ rent. nec minùs, quàm est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, vt reliquas ciuitates adiungeret, atque earum principes donis, pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola, aut amicitia facillimè capi posset. Qui Auarico expugnato refugerant, armandos, vestiendosque curat: simul vt diminutæ copię redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Cæsar Auarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atque inopia refecit. Iam propè hyeme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constitisset, siue eum ex paludibus, syluisque elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt, oratum vt maximè necessario tempore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rem: quod cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consueissent, duo magistratum gerant, & se vterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolanem, florentem, & illustrem adolescentem: alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentia, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controuersia, fore vti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello, atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat: tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consueissent: ne tanta, & tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma descenderet: atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerferet, huic rei præuertendum existimauit: & quod legibus Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure, aut legibus eorum diminuisset videretur, ipse in Aeduos proficisci statuit, * senatumque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euoca-¹⁷⁶ uit. Cum propè omnis ciuitas eò conuenisset, docereturque, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum: cum leges duos ex vna familia, viuo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum magistratum depoenere coegit: Conuictolanem, qui per sacerdotes, more ciuitatis, intermissis magistratibus esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito, cohortatus Aeduos, vt controuersiarum, ac dissensionum obliuiscerentur, atque omnibus omissis his rebus, huic bello seruirent, * ea que, ¹⁷⁷ quæ

quæ meruissent, præmia ab se deuicta Gallia expectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x. sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causa disponeret, exercitum in duas partes diuisit, i v. legiones in Senones, Parisiosque Labieno ducendas dedit: v. ipse in Aruernos, ad oppidum Gergouiam secundum flumen Elauer duxit: equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita, Vercingetorix omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere cepit: * Cum vterque vtrique esset exercitui in conspectu, ferèque è regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent. * erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorem æstatis partem flumine impediretur, quòd non ferè ante autumnum Elauer vado transiri soleat. itaque, ne id accideret, syluestri loco castris positus, è regione vnus eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, * postridie cum i i. legionibus in occulto restitit: reliquas copias, cum omnibus impedimentis, vt consueuerat, misit, demptis quartis quibusque cohortibus, vti numerus legionum constare videretur, iis quàm longissimè possent, progredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra peruentum, iisdem subleuatis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cepit. Celeriter effecto opere, legionibusque * traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogere-
 retur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit, equestrisque prælio eo die leui factò, perspecto vrbs situ, quæ posita in altissimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione desperauit: de obsessioe non prius agendum constituit, quàm rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, * castris pro oppido in monte positus, mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quæ despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesque earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat: seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque vllum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi, ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circuncisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohiberetur. Tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, prius, quàm subsidium ex oppido venire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit, fossamque duplicem duodenum pedum à maioribus castris ad minora perduxit, vt tuto ab repentino hostiù incursum etiã singuli cõmeare possent. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aeduus, cui magistratum adiudicatum à Cæsare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur: quorùm erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. * cum iis primum communicat, hortaturque eos, vt se liberos, & imperio natos meminerint:

vnam esse Aeduorum ciuitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam disti-
 neat : eius auctoritate reliquas contineri : qua traducta, locum consistendi
 Romanis in Gallia non fore : esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum,
 sic tamen vt iustissimam apud eum causam obtinuerit : sed plus communi
 libertati tribuere. Cur enim potius Aedui de suo iure, & de legibus* ad Cæ- 181
 sarem disceptaturi, quàm Romani ad Aeduos veniant? Celeriter adoles-
 centibus & ratione magistratus, & præmio deductis, cum se vel principes
 eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur. Quòd ciuita-
 tem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant, pla-
 cuit vt Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur,
 præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Cæsarem præ-
 currerent : reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus accepto
 exercitu, cum millia passuum circiter xxx. ab Gergouia abesset, conuo-
 catis subito militibus, lacrymans, Quò proficiscimur, inquit, milites? o-
 mnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit : principes ciuitatis, Epore-
 dorix, & Viridomarus insimulati proditiōis, ab Romanis* indi&ta causa 183
 interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego
 fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor
 quæ gesta sunt pronunciare. Producentur ij, quos ille edocuerat quæ dici
 vellet: atque eadem, quæ Litauicus pronunciauerat, multitudini exponunt:
 omnes equites Aeduorum interfectos, quòd collocti cum Aruernis di-
 cerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media
 cæde profugisse. Conclamant Aedui, & Litauicum obsecrant vt sibi con-
 sulat. quasi verò, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Ger-
 gouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere. an dubitamus,
 quin nefario facinore admissio, Romani iam ad nos interficiendos con-
 currant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mor-
 tem, qui indignissimè interierunt, atque hos latrones interficiamus. o-
 stendit ciues Romanos, qui eius præsidii fiducia vnà erant. Continuo ma-
 gnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excru-
 ciatos interficit : nuncios tota ciuitate Aeduorum dimittit : in eodem
 mendacio de cæde equitum, & principum permanet : hortatur vt simili
 ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Ae-
 duus, summo loco natus adolescens, & summæ domi patientiæ, & vnà
 Viridomarus pari ætate, & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab
 Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat,
 in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. His erat inter
 se de principatu contentio : & in illa magistratum controuersia, alter pro
 Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugauerat. Ex iis Epore-
 dorix, cognito Litauici consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem de-
 fert : orat ne patiatu ciuitatem prauis adolescentium consiliis ab amicitia
 populi Romani deficere : quod futurum prouideat, si se tot hominum mil-
 lia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negli-
 gere, neque ciuitas leui momento æstimare possit. Magna affectus solici-
 tudine hoc nuncio Cæsar, quòd semper Aeduorum ciuitati præcipuè in-
 dulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas i v. equitatumq;
 omnem

omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quòd res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus i. castris præsidio relinquit: fratres Litauici cùm comprehendi iussisset, paulò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum xxv. agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur; atque impedit, interdicitque omnibus, ne quenquam interficiant. Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare iubet. Iis cognitatis, & Litauici fraude perspecta, Aedui manus tendere, & deditioem significare, & proiectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus (quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos) Gergouiam profugit. Cæsar nunciis ad ciuitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. Medio ferè itinere equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: cùm crebrò integri defessis succederent, nostròsque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuò ¹⁸⁴ * esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, * atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno vsui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. His rebus cognitatis, Cæsar summo studio militum ante ortum ¹⁸⁵ solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Aedui, * primis nunciis à Litauico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maximè illi hominum generi est innata, vt leuem auditionem habeat pro re compta. Bona ciuium Romanorum diripiunt, cædes faciunt: in seruitutem abstrahunt: adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis, plebèmq; ad furorem impellit, vt facinore admissio ad sanitatem reuerti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cauiillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi causa ibi constitierant. hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt: repugnantes diem, noctemque obsident: multis vtrunque interfectis, * maiorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litauici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum causa. sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, & timore pænæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, ciuitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quàm mitissimè potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam, leuitatemque vulgi grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aeduos beneuolentia diminuere. Ipse maiorem Galliæ motum expectans,

ne ab omnibus ciuitatibus circūfisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret: ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ: nam cū minora in castra operis perspiciendi caussa venisset, animaduertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatū hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus quærit ex perfugis causam, quorū magnus ad eū quotidie numerus confluebat. cōstabat inter omnes (quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouerat) dorsum esse eius iugi prope æquū. * sed syluestre, & angustum, quā esset aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, vno colle ab Romanis occupato, * si alterum amisissent, quin penè circunuallati, atque omni exitu, & pabu-¹⁸⁶ latione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercin- getorige euocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum * turmas eò de media nocte: iis imperat, vt paulò tumultuosius omnibus in locis peruagarentur: * Prima luce magnum numerum impedimentorum ex ca-¹⁸⁷ stris detrahi, mulionésque cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circunuehi iubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido videbantur, vt erat à Gergouia despectus in castra: neque tanto spatio certi quid esset, explorari poterat. Legionem vnā eodem iugo mittit, & paulum progressam inferiore loco constituit, syluisque occultat. augetur Gallis suspicio. atque omnes illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido auertentur, ex maioribus castris in minora traducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet ostendit: in primis monet, vt contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi proponit: hoc vna celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio ascensu eodem tempore Aeduos mittit. Oppidi murus ab planitie, atque initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) ∞ c c. passus aberat. Quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, * vt natura montis ferebat, ex grandibus faxis v l. pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, produserant Galli: atque inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis vsque ad murum oppidi densissimis castris compleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, * eamque transgressi, trinīs castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, vt Theutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, vt meridie conqueuerat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani iussit: * legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere: at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, * quod satis magna vallis ¹⁸⁸ intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, vt erat à Cæsare præceptum,

ceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro oppidi, portisque appropinquarent. Tum vero ex omnibus vrbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. * Matresfamilias de muro vestem, argentumque iactabant, & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent: ne, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus abstinerent: nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius centurio legionis III. quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis subleuatus, murum ascendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstrauius, munitionis causa conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo conuenisset, matresfamilias, quæ paulò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico, passum capillum ostentare, liberisque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: simul & cursu, & spatio pugnae defatigati, non facile recentes, atque integros sustinebant. Cæsar, cum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem * minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut si nostros depulsos loco vidisset, quò minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnae expectabat. Cum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco, & numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui visi ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextera parte alio ascensu, manus distinenda causa miserat. Ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis, animaduertebantur, quod insigne pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, qui que unà murum ascenderant, circumuenti, atque interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudine oppressus, * ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me unà vobiscum seruare non possum, vestrae quidem certè salutis prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus, in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul irrupit in medios hostes, duobusque interfectis, reliquos à porta paulum submouit. conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, mea vita subuenire conamini, quem iam sanguis, virisque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite. ita pugnans post paulum concidit, ac

suis salutem fuit. Nostri cum undique premerentur, XLVI. centurionibus amissis, deieci sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio X. tardavit, quæ pro subsidio paulò equiore loco constiterat. hanc rursus XLII. legionis cohortes exceperunt: quæ ex castris minoribuseductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primùm planiciem attingerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulò minùs desiderati. postero die Cæsar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quòd sibi ipsi iudicauissent quò procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis mil. legatisque retineri potuissent: exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne paruum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci * acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quòd plus se, quàm imperatorem de victoria, atque exitu rerum sentire existimarent: * nec minùs se ¹⁹⁰ in milite modestiam, & continentiam, quàm virtutem, atque animi magnitudinem desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permouerentur, neu quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectio cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui factò equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Aeduos castra mouit. ne tum quidem insecutis hostibus, ¹⁹¹ III. die ad flumen Elauer * pontem refecit, atque exercitum traduxit. Ibi à Viridomaro, atque Eporedorige Aeduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Aeduos profectum: opus esse, * & ipsos præcedere ad confirmandum ciuitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem ciuitatis existimabat, tamen retinendos eos non censuit, * ne aut in- ¹⁹² ferre iniuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breuiter sua in Aeduos merita exposuit, quos, & quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis * sociam * in fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, vt non solum in ¹⁹³ pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis, eos ab se dimisit. Nouiodunum erat oppidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum, atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, huius belli causa in Italia, atque Hispania coemptorum, miserat. Eò cum Eporedorix, Viridomarúsque venissent, & de statu ciuitatis

tatis cognouissent. Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamque partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace, & amicitia concilianda publicè missos, non prætermittendum tantum commodum existimauerunt. Itaque interfectis Nouiodunicultodibus, qui que eò negotiandi, aut itineris causa conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt: oppidum, quòd ab se teneri non posse iudicabant, ne cui esset vsui Romanis, incenderunt: frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt: reliquum flumine, atque incendio corruerunt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, iniiciendi timoris causa, ostentare cœperunt: * vt ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quòd Liger ex niuibus creuerat, vt omnino vado transiri non posse videretur. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, vt priùs, quàm essent maiores eò copiarum coactæ, dimicaret. Nam vt commutato consilio iter in Prouinciam conuerteret, * id ne tum quidem necessariò faciundum existimabat, cum infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediabat: tum maximè, quòd * adiungi Labieno, atque iis legionibus, quas vnà miserat, vehementer cupiebat. itaque admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit, vadòque per equites inuento, pro rei necessitate opportuno, vt brachia modò, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumen exercitum traduxit, frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, vt esset impedimentis præsidio, cum i v. legionibus Lutetiam proficiscitur. * id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiarum conueniunt. summa imperii traditur Camulogeno Aulercio, qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. Is cum animaduertisset perpetuam esse paludem, quæ infueret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hinc confedit, nostròsque transitu prohibere instituit. Labienus primò vineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio è castris III. vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum peruenit. id est oppidum Senonum in insula Sequanæ positum, vt paulò antè Lutetiã diximus. Deprehensis nauibus circiter L. celeritèq; coniunctis, atq; eò militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur, refectioneque ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit, &

secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes re cognita ab iis, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesque eius oppidi rescindi iubent. ipsi profecti à palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra confidunt. Iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Galli que in colloquiis interclusum itinere, & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum in prouinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem defectione Aeduorum cognita, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacefferet, sed ut incolumen exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Nanque altera ex parte Bellouaci (quæ ciuitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis) instabant: alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à præsidio, atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque sub vesperum concilio conuocato, cohortatus ut ea, quæ imperasset, diligenter, industrièque administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta vigilia, v. millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se expectari iubet, v. cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: v. eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat: conquirat etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas in eandem partem mittit. ipse post paulò, silentio egressus cum III. legionibus, eum locum petit, quò naues appellii iusserat. Eò cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur, exercitus, equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paulò infra milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrediretur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. Prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ pristinae virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cuius ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent, dat signum prælii. Primo concursu ab dextero cornu, vbi VII. legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam coniiciuntur: ab sinistro (quem locum XII. legio tenebat) cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicionem

cionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at incerto etiam nunc exitu victoriæ, cum VII. legionis Tribuni essent nunciata quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumuenti omnes, interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus: at ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relictæ, cum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collémque ceperunt, * neque nostrorum militum, victorúmque impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fugientibus permisti, quos non syluæ, montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum, vbi impedimenta totius exercitus relictæ erant. inde cum omnibus copiis ad Cæsarem peruenit. Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant: petunt à Vercingetorige Aedui, vt ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt vt ipsis summa imperii tradatur: & re in controuersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt vndique frequentes, multitudinis suffragiis res permittitur. ad vnum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt. Illi, quod amicitiam Romanorum sequebatur: Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt se deiectos principatu: queruntur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, xv. millia numero, celeriter conuenire iubet. peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum, sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus, pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendiant: qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatémque se consequi videant. His constitutis rebus, Aeduis, Segusianisque, qui sunt finitimi ei prouinciæ, x. millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus iubet. Altera ex parte Gabalos, proximósque pagos Aruernorum in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volgarum, Aremicorumque depopulandos mittit. * hic nihilo minus clandestinis nunciis, legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciæ pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Heluii sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio, principe ciuitatis,

compluribusque aliis interfectis, intra oppida, murosque compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura, & diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus nulla re ex Provincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat, equitesque ab his accersit, & leuis armaturae pedites, qui inter eos praeliari consueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, * a tribunis mil. reliquisque 199 equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisque distribuit. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conueniunt. Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quod facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter millia passuum x. ab Romanis trinis castris Vercingetorix confedit: conuocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliamque excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium parum proficisci: maioribus enim coactis copiis reuersuros, neque finem belli facturos: proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites * suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse: sin (* id quod magis futurum 200 confidebat) relictis impedimentis, suae salutis consulant, & usu rerum necessariorum, & dignitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quod maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. Conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. Probata re, atque omnibus ad * iurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duae se acies a duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum tripartitò diuisum, ire contra hostem iubet. * pugnatur una 201 omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi videbantur, eò signa inferri Caesar, aciemque conuerti iubebat. quae res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis confederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Qua re animaduersa, reliqui, ne circunuenirentur veriti, se fugae mandant: omnibus locis fit caedes: tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat, & Cauiarillus, qui post defectionem Litauici pedestribus copiis praefuerat, & Eporidrix, quo duce ante aduentum Caesaris Aeduis cum Sequanis bello contenderant. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit, protinusque Alexiam, * quod est oppidum Mandu- 202 biorum, iter facere coepit, celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi

subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, duabus-
 que legionibus præsidio relictis, sequutus quantum diei tempus est passum,
 circiter 111. millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad
 Alexiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quòd equi-
 203 tatu, * qua * maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus
 ad laborem milites, Alexiam circinuallere instituit. Ipsum erat oppidum in
 colle summo, admodum edito loco, vt nisi obsidione expugnari non posse
 videretur: cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina subleuant.
 Ante id oppidum planicies circiter millia passuum 111. in longitudinem pa-
 tebat: reliquis ex omnibus partibus colles * mediocri interiecto spatio pari
 altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orien-
 tem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossam-
 que, & maceriam sex in altitudinem pedum producerant. Eius munitionis,
 quæ ab Romanis instituebatur, circuitus x 100. passuum tenebat. castra op-
 portunis locis erant posita: ibiq; castella x x 11. facta, in quibus castellis in-
 terdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. Hæc eadem
 noctu excubitoribus, ac firmis præsiidiis tenebantur. opere instituto fit eque-
 stre prælium in ea planicie, quam intermissam collibus 111. millium passuum
 in longitudinem patere supra demonstrauius. Summa vi ab vtrisque con-
 tenditur. laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro
 castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio
 legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam coniecti, se ipsi
 multitudine impediunt, atque angustiis portis relictis, * coarctantur.
 Germani acrius vsque ad munitiones sequuntur. fit magna cædes: nonnul-
 li relictis equis fossam transire, & maceriam transcendere conantur. Paulùm
 legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoueri iubet. non minùs
 qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: veniri ad se confestim exi-
 stimantes, ad arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum irrum-
 punt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis inter-
 fectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix,
 prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem
 a se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat vt suam quisque
 eorum ciuitatem adeat, omnesq;, qui per ætatem arma ferre possint, ad bel-
 lum cogant: sua in illos merita proponit, obtestaturque, vt suæ salutis ra-
 tionem habeant, neu se de communi libertate optimè meritum in crucia-
 tum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum L x x x.
 delecta secum interitura demonstrat: * Ratione iniita, frumentum se exiguè
 dierum x x x. habere, sed paulò etiam longiùs tolerare posse parcendo. his
 datis mandatis, quæ erat nostrorum opus intermissum, secunda vigilia silen-
 tio equitatum dimittit: frumentum omne ad se ferri iubet: capitis pœ-
 nam iis, qui non paruerint, constituit: pecus (cuius magna erat ab Man-
 dubiis compulsæ copia) viritim distribuit, frumentum parcè, & paula-
 tim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in op-
 pidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum admi-
 nistrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Cæsar hæc
 genera munitionis * instituit. fossam pedum viginti latam directis

lateribus duxit, vt eius solum tantundem pateret, quantum summa labra
 distabant. reliquas omnes munitiones * ab ea fossa pedibus CD. reduxit: id 204
 hoc consilio, quoniam tantum esset * necessariò spatium complexus, ne fa-
 cilè totum opus militum corona cingeretur: ne de improviso, aut noctu ad
 munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdum tela in nostros operi
 destinatos coniecere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas x v. pedes la-
 ras, eadem altitudine perduxit: quarum interiorè campestribus, ac demissis
 locis, aqua ex flumine deriuata compleuit. post eas aggerem, & vallum x i.
 pedum extruxit. huic loriam, pinnasque adiecit grandibus ceruis, eminenti-
 busque ad commissuras pluteorum, atque aggeris, qui ascensum hostium
 tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXX. inter se di-
 starent. Erat vno tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones
 fieri necesse. Diminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur,
 & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppi-
 do pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera
 addendum Cæsar putauit, quò minore numero militum munitiones defendi
 possent. itaque truncis arborum, * haud admodum firmis ramis accisis, atque
 horum delibratis, atque * præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes
 altæ ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli pos-
 sent, ab ramis eminebant. quini erant ordines coniuncti inter se, atque impli-
 cati: quò qui intrauerant, se ipsi acutissimis vallibus induebant. hos Cippos ap-
 pellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncè dispositis, scrobes trium
 in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio.
 * huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti, & præulsi, 205
 demittebantur, ita vt non amplius i v. digitis ex terra eminent. simul con-
 firmandi, & stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra * exculca-
 bantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus, ac * vir-
 gultis integebatur. huius generis octoni ordines * ducti ternos inter se pe-
 des distabant. id ex similitudine floris lilium appellabant. Ante hæc taleæ 206
 pedem longæ * ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur: medio-
 cribusque intermissis spatiis omnibus locis differebantur, quos Stimulos
 nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quàm potuit æquissimas,
 pro loci natura x i v. millia passuum complexus, pares eiusdem generis mu-
 nitiones, diuersas ab his, contra exteriorē hostem perfecit, vt ne magna
 quidem multitudo, si ita accideret, eius discessu munitioum præsidia cir-
 cunfundere possent, neu cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum
 xxx. pabulum, frumentumque habere omnes conuectum iubet. Dum hæc
 ad Alexiam geruntur, Galli concilio principum indicto, non omnes, qui ar-
 ma ferre possent (vt censuit Vercingetorix) conuocandos statuunt, sed cer-
 tum numerum cuique ciuitati imperandum, ne tanta multitudo confusa,
 nec moderari, nec discernere suos, nec * frumenti rationem habere pos- 207
 sent. Imperant Aeduis, atque eorum clientibus, Segusianis, * Ambuaretis,
 Aulercis, Brannouicibus, Brannouis hominum millia xxxv. parem nu-
 merum Aruernis, adiunctis * Heleutetis, Cadurcis, Gaballis, * Velauis, qui
 sub imperio Aruernorum esse consueuerunt: Senonibus, Sequanis, Bituri-
 gibus, * Xanthonibus, Ruthenis, Carnutibus xxi. millia, Bellouacis x: toti- 208
 dem

dem Lemouicibus, octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Heluetiis: Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitobrogibus quina millia: Aulercis, Cenomanis totidem: Atrebatibus 1 v. millia, Bellocassis, Lexouuis, Aulercis, Eburonibus terna: Rauracis, & Boiis x x x. vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine
 209 Armoricæ appellantur, quo sunt in numero * Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suum numerum non * contulerunt, quòd se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro eius hospitio 11. millia miserunt. Huius opera Comii, ita vt antea demonstrauius, fideli, atq; vtili superioribus annis erat vsus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat: iura, legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen vniuersæ Galliæ consensus fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, vt neque beneficiis, neque amicitia memoria mouerentur, omnesq; & animo, & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum 11 x. millibus, & peditum circiter c c x i. Hæc in Aeduorum finibus recenscebantur: numerusq; inibantur: præfecti constituebantur: Comio Atrebatii, Viridomaro, & Eporedorigi Aeduis, Vergasillauno Aruerni, consobri-
 210 no Vercingetorigis summa imperii traditur. Iis delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & * fiducia pleni ad Alexiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam, qui aspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim anticipi prælio: cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiae equitatus, peditatusq; cernerentur. At ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, infeci quid in Aeduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditioem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Aruernis * natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditioem nomine appellant, neque hos habendos ciuium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se vltro morti offerant facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atq; ego hanc sententiam probarem: (nam * apud me multum dignitas potest) si nullam præterquam vitæ nostræ iacturam fieri viderem. Sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. Quid hominum millibus L x x x. vno loco interfectis, propinquis, consanguineisque nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerint, nec stultitia, ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti * addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide, constantiaque

dubitatis? quid ergo Romanos in illis vltioribus munitionibus animine,
 caussa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non pote-
 stis, omni aditu precepto, iis vtimini testibus appropinquare eorum aduen-
 tum, cuius rei timore exterriti, diem, noctemque in opere versantur. * quid 211
 ergo? mei consilii est facere quod nostri maiores nequaquam pari bello
 Cimbrorum, Teutonumque fecerunt, qui in oppida compulsi, ac simili in-
 opia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur,
 vitam tolerauerunt, neque se hostibus tradiderunt. cuius rei exemplum si
 non haberemus, tamen libertatis caussa institui, & posteris prodi pulcherri-
 mum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia, magna-
 que illata calamitate Cimbri finibus nostris aliquando excefferunt, atque
 alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Roma-
 ni verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi inuidia adducti, quos fama
 nobiles, potentésque bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusque con-
 fidere, atque his æternam iniungere seruitutem? neque enim vnquam alia
 conditione bella gesserunt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus ge-
 rantur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in prouinciam redacta,
 iure, & legibus commutatis, feris securibus subiecta, perpetua premitur ser-
 uitate. Sententiis dictis, constituunt, vt qui valetudine, aut ætate inutiles
 sunt bello, oppido excedant, atque omnia prius experiantur, quàm ad Cri-
 tognati sententiam descendant: * illo tamen potius vtendum consilio, si res
 cogat, atque auxilia morentur, quàm deditiois, aut pacis subeundam con-
 ditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis, atque vxori-
 bus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum accessissent, flen-
 tes omnibus precibus orabant, vt se in seruitutem receptos cibo iuarent.
 * hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. Interea Co-
 mius, & reliqui duces, quibus summa imperii permessa erat, cum omnibus
 copiis ad Alexiam perueniunt, & colle exteriori occupato, non longius D.
 passibus à nostris munitionibus confidunt. Postero die equitatu ex castris
 educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem I I I. millia passuum
 patere demonstrauius, complent, pedestrésque copias paulum ab eo lo-
 co abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido * Alexia despe-
 ctus in campum. concurritur, his auxiliis visis, fit gratulatio inter eos, at-
 que omnium animi ad lætitiã excitantur: itaque productis copiis, ante
 oppidum confidunt: & proximam fossam cratibus integunt, atque agge-
 re explent: seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar o-
 mni exercitu ad vtranque partem munitionum disposito, vt si vsus veniat,
 suum quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & præ-
 lium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum vndique iu-
 gum tenebant, despectus, atque omnium militum intenti animi pugnae ex-
 uentum expectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque leuis
 armaturæ interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & no-
 strorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso
 vulnerati, prælio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli con-
 fiderent, & nostros premi multitudine viderent, ex omnibus partibus & ij,
 qui munitionibus continebantur, & ii, qui ad auxilium conuenerant, cla-
 more,

more, & vlulatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè, aut turpiter factum celari poterat: utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cùm à meridie propè ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani vna in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, * eosque propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarii circumuenti, interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes vsque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alexia processerant, mœsti propè victoria desperata, se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt, subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, vt superioribus diebus suis cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt: fundis libralibus, fudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa vtrinque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex vltioribus castellis deductos submittebant. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quàm propius successerunt, aut se ipsi stimulis opinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, & turribus traiecti pilis muralibus, interibant. Multis vndique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cùm lux appareret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent, diutius in iis rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, quàm munitionibus appropinquarent: ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant consulunt: locorum peritos adhibent: ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant, nostri, necessario penè iniquo loco, & leniter decliui castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus legati cum i. legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium lx. millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto agi placeat, occultè inter se constituunt. adzundi tempus definiunt, cùm meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Aruernum, vnum ex i. ducibus, propinquum Vercingetorigis præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Cùm iam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstrauius, con-

tendit: eodémque tempore equitatus ad campeftres munitiones accedere, & reliquæ copiæ feſe pro caſtris oſtendere cœperunt. Vercingetorix ex arcæ Alexiæ ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur: è caſtris longurios, muſculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis cauſſa parauerat, profert. pugnatur vno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur: * quæ minimè viſa pars firma eſſet, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. Multùm ad terrendos noſtros valuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus exitit, quòd ſuum periculum * in aliena vident virtute conſiſtere: omnia enim plerunque, quæ 213 abſunt, vehementiùs hominum mentes perturbant. Cæſar idoneum locum naçtus, quid quaque in parte geratur cognoscit, laborantibus ſubmittit, vtriſque ad omnia occurrit: vnum illud eſſe tempus prædicat, quo maximè contendi conueniat. Galli, niſi * perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant. Romani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad ſuperiores munitiones laboratur, quòd Vergaſillaunum miſſum demonſtrauimus. Exiguum loci ad decliuitatem faſtigiũ, magnum habet momentum. alii tela coniciunt. alii, teſtudine facta, ſubeunt, deſatigatis inuicem integri ſuccedunt. Agger ab vniuerſis in munitionem coniectus, & aſcenſum dat Gallis, & * quæ in terram occultauerant Romani contigit. nec iam arma noſtris, nec vires ſuppetunt. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum cohortibus v. i. ſubſidio laborantibus mittit, & imperat, ſi ſuſtinere non poſſit, deductis cohortibus * eruptione pugnet: id, niſi ne- 214 ceſſariò, non faciat. Ipſe adit reliquos: cohortatur ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fruçtum in eo die, atque hora docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, * loca prærupta ex aſcenſu tentant. huc ea, quæ paraue- 215 rant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: * aggere, & cratibus aditus expediunt: falcibus vallum, ac loriam reſcin- 216 dunt. Cæſar mittit primò Brutum adoleſcentem cum * cohortibus v. i. poſt cum aliis v. i. Fabium legatum: poſtremò ipſe, cum vehementiùs pugnetur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prælio, ac reſuſtis hoſtibus, eò, quòd Labienũ miſerat, contendit: cohortes i. v. ex proximo caſtello educit: equitum ſe partem ſequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hoſtes adoriri iubet. Labienus poſtquam neque aggeres, neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant, coactis * vna de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit, Cæſarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet. Accelerat Cæſar, vt prælio interſit: eius aduentu ex colore veſtitus, cognito (quo inſigni in præliis vti conſueuerat) turmiſque equitum, & cohortibus viſis, quas ſe ſequi iuſſerat, vt de locis ſuperioribus hæc * decliuiã, & deuexa cernebantur, hoſtes committunt prælium. Vtrinque clamore ſublato, * excipitur ruruſus ex vallo, atque 217 omnibus munitionibus clamor. Noſtri, emiſſis pilis, gladiis rem gerunt: repente poſt tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hoſtes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius dux, & princeps Lemouicum occiditur: Vergaſillaunus Aruernus viuus in fuga comprehenditur: ſigna militaria LXXIV. ad Cæſarem referuntur.

runtur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicantur ex oppido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitio-
nibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quòd
nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes ho-
stium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus nouissi-
mum agmen consequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: re-
liqui ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Vercingetorix, concilio
conuocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed commu-
nis libertatis causa demonstrat: & quoniam sit fortunæ cedendum, ad v-
tranque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu viuum
tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Iubet arma tradi,
principes produci: ipse in munitione pro castris concedit: eò duces produ-
cuntur. Vercingetorix deditur: arma proiiciuntur: reseruatis Aeduis, atque
Aruernis, si per eos ciuitates recuperare possent, ex reliquis captiuis toto e-
xercitui capita singula, prædæ nomine distribuit. His rebus confectis, in
Aeduos proficiscitur: ciuitatem recipit. Eò legati ab Aruernis missi, quæ
imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsi-
dum: legiones in hyberna mittit: captiuorum circiter x x. millia Aeduis,
Aruernisque reddit: T. Labienum cum II. legionibus, & equitatu in Se-
quanos proficisci iubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fa-
bium, & L. Minucium Basilium cum II. legionibus in Rhemis collocat,
ne quam à finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C. Antistium Re-
ginum in Ambibaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum
in Ruthenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P.
Sulpitium Cabiloni, & Matisconæ in Aeduis ad Ararim rei frumenta-
218 riæ causa collocat: ipse Bibractæ hyemare constituit. * Huius anni rebus
cognitis, Romæ dierum x x. supplicatio indicitur.

219* **A HIRTII, VEL OPPII,**
COMMENTARIORVM DE
BELLO GALLICO,
LIBER IIX.

COACTVS assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quoti-
diana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed
inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam
rem suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gesta-
rum Galliæ, non comparandos superioribus, atque in-
sequentibus eius scriptis, contexui, nouissimèq; * imperfe-
cta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, vsq; ad exitum non quidem Ciuilibis
dissensionis, cuius finem nullū videmus, sed vitæ Cæsaris: quos vtinam qui
legent, scire possent, quàm inuitus susceperim scribendos, quòd facilius
caream stultitiæ, atque arrogantiae crimine, qui me * medium interposue-
rim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis

esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur, qui sunt editi, ne scientia tantarum * rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum est admiratio. Cæteri enim quam bene, atque emendatè: nos etiam quam facilè, atque celeriter eos * perfecit scimus.

Erat autem in Cæsare cum facultas, atq; elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atq; Africano bello interesset: quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota, tamen aliter audimus ea, quæ rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt: aliter quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quòd me iudicio cuiusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

Omni Gallia deuicta, Cæsar cum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militésque hybernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet, complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationésque facere: cuius rei verisimilis causa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neq; vlla multitudine in vnum locum coacta, resisti posse Romanis: nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. 220 Antonium quæstorem suis præfecit hybernis: ipse * equitatus præsidio pridie kal. Ianuarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XII. quam non longè à finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem XI. quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, vnius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationésque facerent. Repentino aduëtu Cæsaris accidit (quod imparatis, disiectisq; fuit necesse) ut sine timore vllò rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent: nanque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdico sublatum, ne aut copia pabuli, frumentique, si longius progredi vellet, deficeret, aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hospitiiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat vlli ciuitati spatium de aliena potiùs, quam de domestica salute cogitandi. Qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita, Bituriges, cum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates sine vlla pœna dedisse obfides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore,

labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigori-
 bus intolerandis, studiosissimè permanferant in labore, duce nos sestertios,
 centurionibus I I. millia numum prædæ nomine condonanda pollicetur:
 legionibusque in hyberna remissis, ipse se recepit die XI. Bibracte. Ibi cum
 ius diceret, Buturiges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra
 Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum non
 amplius X. & I I X. dies in hybernis esset commoratus, legiones XI X. & VI.
 ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumen-
 tariae causa, superiore comentario demonstratum est. Ita cum I I. legioni-
 bus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum fama exercitus ad ho-
 stes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis, op-
 pidisque, quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis repente exiguis ad ne-
 cessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida di-
 miserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore
 acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Ge-
 nabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, * partim coniectis
 celeriter stramentis, quæ tentorium integendorum gratia erant inædifi-
 cata, milites contegit: equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes par-
 tes mittit, quascunque petisse dicebantur hostes: nec frustra: nam plerun-
 que magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppressi Carnutes hyemis
 difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consiste-
 re auderent, nec sylvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent,
 dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas ciuitates. Cæ-
 sar tempore anni difficillimo, cum satis haberet conuenientes manus dissi-
 pare: ne quod initium belli nasceretur: quantumque in ratione esset, explo-
 ratum haberet, sub tempus æstiuorum nullum summum bellum posse con-
 flari, C. Trebonium cum I I. legionibus, quas secum habebat, in hybernis
 Genabi collocavit: ipse, cum crebris legationibus Rhemorum certior fie-
 ret Bellouacos (qui belli gloria Gallos omnes, Belgasque præstabant) fi-
 nitimasque iis ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Comio Atrebate, exer-
 citum comparare, atque in vnum locum cogere, vt omni multitudine in fi-
 nes Sueffionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: perti-
 nere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudica-
 ret, nullam calamitatē socios optimè de repub. meritos accipere, legionem
 ex hybernis euocat rursus XI. Literas autem ad C. Fabium mittit, vt in fines
 Sueffionum legiones I I. quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus à
 T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorum opportunitas, bellique ra-
 tio postulabat, perpetuo suo labore inuicem legionibus expeditionū onus
 iniungebat. His copiis coactis, ad Bellouacos proficiscitur, castrisque, in eo-
 rum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos
 excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio fun-
 cti, renunciant paucos in ædificiis esse inuentos, atque hos, non qui agrorū
 incolendorū causa remansissent, (nanq; esse vndiq; diligenter demigratum)
 sed qui speculandi gratia essent remissi. A quibus cum quæreret Cæsar quo
 loco multitudo esset Bellouacorum, quodque esset consilium eorum, inue-
 niebat Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in vnum locum cōuenisse:

itémque Ambianos, Aulercos, Caletes, * Velliocassos, Atrebates locum ca-²²¹
 stris * excelsum, impedita circumdatum palude delegisse, omnia impedimen-
 ta in vltiores sylvas contulisse: complures esse principes belli auctores, sed
 multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio esse no-
 men populi Romani intellexissent: paucis antè diebus ex his castris Co-
 mium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas
 propinqua, & multitudo esset infinita: constituisse autem Bellouacos, o-
 mnium principum consensu, summa plebis cupiditate, * vt, si diceretur ²²²
 Cæsar cum III. legionibus venire, offerrent se ad dimicandum, ne miseriore,
 ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogentur: sin-
 maiores copias adduceret, in eo loco permanerent, quem delegissent: pabu-
 latione autem, quæ propter anni tempus cum exigua, tum disiecta esset, &
 frumentatione, & reliquo comœtu ex insidiis prohibere Romanos. Quæ
 Cæsar cum consentientibus plurimis cognouisset, atque ea, quæ propone-
 rentur, consilia plena prudentiæ, longèque à temeritate Barbarorum remo-
 ta esse iudicaret, omnibus rebus inseruendum statuit, quò celerius hostes,
 contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis
 veterrimas legiones VII. IIX. & IX. habebat, summæ spei, delectæq; iuuentu-
 tis XI. quæ octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliquarum, non-
 dum eandem vetustatis, & virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio ad-
 uocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multi-
 tudinis confirmat: si fortè hostes III. legionum numero posset elicere ad di-
 micandum, agminis ordinem ita constituit, vt legio VII. IIX. IX. ante omnia
 iret impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen
 erat mediocre, vt in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI. ne maioris
 multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac
 ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius
 opinione eorum exercitum adducit: * quas legiones repente instructas,
 velut in acie certo gradu accedere Galli cum viderent, quorum erant ad
 Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito
 aduentu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec
 loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamen admiratus
 tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem de-
 pressa, quàm latè patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat valle
 pedum XII. muniri, * * coronisq; pro hac ratione eius altitudinis in adi-²²³
 ficari: fossam duplicem pedum quinûm denûm lateribus directis deprimi,
 turres crebras excitari in altitudinem III. tabulatorum, pontibus traiectis,
 constratisq; coniungi: quorum frontes viminea lorica munirentur, * vt
 hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pon-
 tibus, quò tutior altitudine esset, hòc audaciùs, longiùsque tela promitteret:
 * alter, quò propior hostem in vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus ²²⁴
 telis tegerentur. Portis fores, altioresque turres imposuit. Huius munitionis
 duplex erat consilium: nanque & operum magnitudinem, & timorem suum
 sperabat fiduciam Barbaris allaturum: & cum pabulatum, frumentatumque
 longiùs esset proficiendum, paruis copiis castra munitione ipsa videbat
 posse defendi. Interim, crebrò, paucis vtrinque procurrentibus inter bina
 castra,

castra, palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumque transibant, acriusque hostes insequabantur, * aut vicissim hostes eodem transgressi, nostros longius submouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id, quod accidere erat necesse, cum raris, disiectisq; ex ædificiis pabulum * conquireretur) * vt impeditis locis dispersi pabulatores circumuenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruatorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat Barbarorum, atque eò magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis, tamen Germanorum aduentu Barbari * inflabantur. Cæsar cum animaduerneret hostem complures dies castris, palude, & * locis natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciose, nec locum munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu posse, literas ad Trebonium mittit, vt quàm celerrimè posset legionem XIII., quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, accerferet, atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, 226 * præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. Quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minuere-tur, (quod plerunque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta * manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, syluestribus locis insidias disponunt, eodemque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggredierentur: cuius mali fors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanque ij, cum repètè hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, à peditibus vndique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quàm consuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, præfecto equitum: qui cum vix equo propter ætatem posset vti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura vsus erat, neque dimicari sine se voluerat. Instantur, atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe, & præfecto Rhemorum interfecto. Nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem: non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu vtrorunque castrorum, quæ ad vada, transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani (quos propterea Cæsar traduxerat Rhenum, vt equitibus * interpositi præliarentur) cum constantius vniuersi paludem transissent, paucisq; resistantibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt: nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut * nonnulli, pudore coacti, longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, vt vix iudicari posset, vtrum secundis, minimisque rebus insolentiores, an aduersis, mediocribusque timidiores essent. Compluribus diebus iisdem in

castris consumptis, cum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognouissent duces Bellouacorum, veriti similem obsessionem Alexia, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, vnâque reliqua impedimenta, quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, * copiis armatorum, castrorum vias intruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis ascensu laceffendos iudicabat, neq; non vsq; eò legiones admouendas, vt discedere ex eo loco sine periculo Barbari militibus instâibus nō possent: * ita cum paludē impeditâ à castris castra diuidere (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id iugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animaduerneret, pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterque in summam planiciem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniabatur. Ibi legionibus instructis ad vltimum iugum peruenit, aciemque eo loco constituit, vnde tormento missa tela in hostium cuneos conici possent. Barbari cōfisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paulatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie manserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar xx. cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri iubet castra: * absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. * Fasces, vbi confederant (nam in acie sedere Gallos²²⁷ consuesse superioribus commentariis declaratum est) per manus stramentorum, ac virgultorum (quorum summa erat in castris copia) inter se traditos ante aciem collocauerunt, extremoque tempore diei, signo pronunciatō, vno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente * à conspectu texit Romanorum: quod vbi accidit, Barbari vehementissimo²²⁸ cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animaduerrere non poterat, incendiis oppositis, tamen id consilium cum fugæ causâ initum suspicatur, legiones promouet, & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardiùs procedit. Equites, cum intrare * fumum, & flammam densissimam timerent, ac si qui cupidius intrauerant, * vix suorum ipsi²²⁹ priores partes aduerterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul, calliditatisque plena, sine vllō detrimento millia non ampliùs x. progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt: inde cum sæpe in insidiis equites, peditésque disernerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebriùs accideret, ex captiuo quodam comperit Cæsar Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia vi. peditum delegisse, equitésque ex omni numero ∞., quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum propter copiam frumētī, ac pabuli Romanos pabulatum missuros suspicaretur.

Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit, equi-
 tatúmque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueuerat,
 præmittit: huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus
 quàm potest maximè appropinquat. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi
 delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes
 partes passibus ∞. * syluis vndique impeditissimis, aut altissimo flumine,
 velut indagine munitum, hunc insidiis circundederunt nostri. Explorato
 hostium consilio, nostri ad præliandum animo, atq; armis parati, cum sub-
 sequentibus legionibus nullam dimicationem recusarēt, turmatim in eum
 locum deuenerunt. Quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasio-
 nem rei gerendæ existimaret, * primus cum paucis se ostendit, atq; in pro-
 ximas turmas impetum facit. Nostri constanter impetum sustinent insidia-
 torum, neque plures in vnum locum conueniunt: quod plerunq; equestri-
 bus præliis* cum propter aliquem timorem accidit, * tum multitudine ipso-
 rum detrimentum accipitur. Cum dispositis turmis inuicem rari præliaren-
 tur, neque ab lateribus circunueniri suos paterentur, erumpunt cæteri. Cor-
 beo præliante ex syluis, fit magna contentione diuersum prælium: quod
 cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex syluis instructa multitudo
 procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter sub-
 ueniunt leuis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui: turmisq;
 nostrorum interpositi, constanter præliantur. Pugnatur aliquandiu pari
 contentione: deinde vt ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos im-
 petus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus
 imprudentes acceperāt detrimentum. Accedunt propius interim legiones,
 crebrique eodem tempore & nostris, & hostibus nuncii afferuntur, impera-
 torem instructis copiis adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi
 nostri, acerrimè præliantur, ne, si tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriam
 communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atq;
 itineribus diuersis fugā quærunt nequidquam: nam quibus difficultatibus
 locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebātur: victi tamen, * per-
 culsiq; maiore parte amissa consternati, * quòd fors tulerat confugiunt: par-
 tim syluis petitis, partim flumine, qui tamen in fuga à nostris acriter inse-
 quentibus conficiuntur, * cum interim nulla calamitate victus Corbeus
 excedere prælio, syluasque petere, haud inuitantibus nostris ad deditiōē,
 potuit adduci, quin, fortissimè præliando, complurésque vulnerando, co-
 geret elatos iracundia victores in se tela conuicere. Tali modo re gesta, re-
 centibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existi-
 maret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non lon-
 giùs ab ea cæde* abesse plus minùs I I X. millibus passuum dicebātur (tametsi
 flumine impeditum transitum videbat) tamen exercitu traducto progredi-
 tur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repentè ex fuga paucis, atque his vul-
 neratis, receptis, qui sylvarum beneficio casum euitauerant, * omnibus ad-
 uersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis
 peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repentè cantu
 tubarum conuocato, conclamant vt legati, obsidésque ad Cæsarem mittan-
 tur. Hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit

Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat: cæteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque vt ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate nunquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis, tamen magnum, vt in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio commodum esse consecutos, quòd Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: nunquam enim senatum tantum in ciuitate, illo viuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos, cæterasque Gallia ciuitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententia permanuisse, neq; ad sanitatem reliquorum deditioe esse perductos: scire, atque intelligere se causam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, vt inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare, & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obliques conficiunt: concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quæ Bellouacorum spectabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt: excepto Comio, quem timor cohibebat cuiusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cum Comium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine vlla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui cum, per simulationem colloqui, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. Cum in colloquium ventum esset, & vt conuenerat, manum Comii Volusenus arripuisset centurio, *velut insueta re permotus, celeriter à familiari-²³² bus prohibitus Comii, conficere hominem non potuit: grauius tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum vtrinque gladii districti essent, non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit vtrorumque consilium: nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quòd insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant: quo facto statuisse Comius dicebatur nunquam in conspectum cuiusquam Romani venire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Cæsar cum videret nullam iam esse ciuitatem, *que bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris effugere, ad præsens imperium euitandum: plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quæstorem cum legione XI. sibi coniungit: C. Fabium legatū cum cohortibus XXV. mittit in diuersissimam partem Gallia: quòd ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rabilum legatum, *qui in illis regionibus præerat,²³³ satis firmas II. legiones habere existimabat. T. Labienum ad se euocat, legionemque XII. quæ cum eo fuerat in hybernis, in Togatam Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum *accideret de incursione Barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset, qui repentino latrocinio, atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad

ad deuaftandos, depopulandósque fines Ambiorigis proficifcitur: quem perterritum, atque fugientem cum redigi poffe in fuam poteflatem defperaffet, * proximum fuæ dignitati effe ducebat, aded fines eius uaftare ciuibus, ædificiis, pecore, ut odio fuorum Ambiorix, fi quos fortuna feciffet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cum in * omnes fines partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiffiffet, atque omnia cædibus, incēdiis, rapinis uaftaffet, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum II. legionibus in Treuiros mittit: quorum ciuitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate non multum à Germanis differebat: neq; imperata unquam, nifi exercitum coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, cum magnam multitudinem conueniffet hoftium in fines Pictonum literis, nunciiffetque Duracii cognouiffet, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanferat, quòd pars quædam ciuitatis eius defeciffet, ad oppidum Lemouicum contendit. Quòd cum aduentaret, atque ex captiuis certius cognofceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium claufum, Lemouicum oppugnari: neque infirmas legiones hoftibus committere auderet, cafta munito loco pofuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouiffet, copiis omnibus ad legiones conuerfis cafta Romanorum oppugnare inftituit. Cum complures dies in oppugnatione confuliffet, & magno fuorum detrimēto nullam partem munitionum conuellere potuiffet, rurfus ad obfidendum Lemouicum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obfidibus firmat, literiffetque C. Caninii certior fit quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficifcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus aduentu Fabii cognito, defperata falute, fi tempore eodem coactus effet Romanum, & exterminum fuftinere hoftem, & refpicere, ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit: nec fe fatifutum fore arbitratur, nifi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem * conftitutum, copias traduxiffet. Fabius, etfi nondum in confpectum venerat hoftium, neque fecum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturam, potiffimum credidit hoftes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum proceffiffet fine defatigatione equorum in eadem fe reciperet cafta. Confequuntur equites noftri, ut erat præceptum, inuaduntque Dumnaci agmen, & fugientes, perterritosque fub farcinis in itinere aggreffi, magna præda multis interfectis, potiuntur: itaque re bene gefa fe recipiunt in cafta. Infequenti nocte Fabius equites præmittit fic paratos, ut confligerent, * atque omne agmen morarentur, dum confequeretur ipfe: cuius præceptis ut res gereretur, * Q. Titatius Varus præfectus equitum fingularis & animi, & prudentiæ vir, fuos hortatur, agmenq; hoftium confulutus, turmas partim idoneis locis difponit, partim equitum prælium cõmittit. * Confiftit audaciùs equitatus hoftium fuccedentibus fibi peditibus, qui toto agmine * fuftitētes, equitibus fuis cõtra noftros ferunt auxiliū: fit prælium acri certamine. nanq; noftri

contemptis pridie, superatisque hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & * cupiditate per se conficiendi praelii fortissimè contra pedites praeliantur, hostesque nihil ampliùs copiarum accessurum credentes vt pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. Cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio, tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt: quibus visis percussæ Barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paulò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant, lætitiæ victoriæ elati, magno vndique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cedendum valent, tantum eo praelio interficiunt: itaque ampliùs millibus XII. aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga cum constaret Drapetem Senonem, (qui, vt primùm defecerat Gallia, collectis vndique perditis hominibus, seruis ad libertatem vocatis, exilibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, * impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat) non ampliùs hominum II. millibus ex fuga collectis prouinciam petere, vnâque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore Commentario, prima defectione Galliæ facere in prouinciam impetum voluisse cognitum est: Caninius legatus cum legionibus II. ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detrimento prouinciæ, magna infamia perditorum hominum atrociniis caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, * reliquasque proficiscitur ²³⁷ ciuitates, quarum eo praelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat quin recenti calamitate submissiores essent futuræ: dato verò spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari: qua in re summa fœlicitas, celeritasque in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditiõem: cæteræque ciuitates, positæ in vltimis Galliæ finibus, Oceano coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, aduentu Fabii, legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, vnâque Luterius, cum legiones, Caniniumque, adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intrare posse, * nec iam liberam vagandi, latrocinandi que, facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Luterius apud suos ciues quõdam integris rebus multum potuisset: semperque auctor nouorum consiliorum magnam apud Barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregiè munitum, occupat suis, & Drapetis copiis, oppidanosque sibi coniungit. Quò cum confestim C. Caninius venisset, animaduertentque, omnes oppidi partes præruptissimis faxis esse munitas, quò defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem

quidem possent: tripartitò cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit: à quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cum animaduernerent oppidani, miserimâque Alexiæ memoria solliciti, similem casum obsessiois vererentur, maximèque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte II. millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes, & Luterius educunt: ij paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere quò minùs sumerent non poterant, magnum numerum frumenti comparant: nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare conatur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. Magna copia frumenti comparata, confidunt Drapes, & Luterius non longiùs ab oppido x. millibus passuum, vnde paulatim frumentum in oppidum supportarent: ipsi inter se prouincia partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit. Luterius agmen iumentorum ad oppidum adducit: dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x. syluestribus, angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit: quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratorisque missi quæ agerentur renunciassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ij repentino malo perterriti diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri vt viderunt, acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero viuum capi patiuntur. * profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit partem copiarum cum Drapete esse in castris * intra millia passuum x. qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magnæ fœlicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed cum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. * Ipse legionem vnã intra castra distribuit: alteram secum expeditam ducit: cum propiùs hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, vt Barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa. * At Germanos, equitesque imprudentibus omnibus de improviso * aduolasse, & prælium commississe: qua re cognita, legionem armatam, instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur: quod vbi accidit, Germani, equitesque signis legionis visis, vehementissimè præliantur: confestim omnes cohortes vndique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur: capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius, fœlicissimè re gesta, sine vllò penè militis vulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur, externoque hoste deleto, cuius timore augere præsidia, & munitione oppidanos * circumdare prohibitus erat opera vndique imperat administrari. Venit eòdem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit

ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Cùm in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quòd præcipuè eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatore belli *Guturuatum ad supplicium deposcit: qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat, tamen celeriter omnium cura quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum * consensu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à * Guturuato accepta referebant, adeò vt verberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Caninij fit certior quæ de Drape, & Luterio gesta essent, quòque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam iudicabat, ne vniuersa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: nèue hoc exemplo cæteræ ciuitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse vnam æstatem suæ prouinciæ: quam si sustinere potuissent, nullum vltra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus ii. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu quàm potest celerrimè ad Caninium contendit. Cùm, contra expectationem omnium Cæsar Vxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animaduertebat, neque ab oppugnatione recedi videret vlla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum vndique oppidum Vxellodunum. Hoc auertere loci natura * prohibebat: sic enim imis radicibus montis ferebatur, vt nullam in partem, depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis, & præruptus eò descensus, vt prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo se recipere possent ascensu. Quæ difficultate eorum cognita, Cæsar sagittariis, funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, apud fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum vnum in locum conueniebat: * sub ipsius enim oppidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum ccc. interuallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cùm optarent reliqui, Cæsar * vnus videret non sine magno periculo, è regione eius vineas agere aduersus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione: * oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerant: non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre, & labore, atque operibus locorum vincere difficultates. * Eodem * tempore tectos cuniculos a-
hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum lxx. collocatur
in eo

in eo turris x. tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id
 244 enim nullis operibus effici poterat) * sed quæ superare fontis fastigium
 posset. Ex ea cùm tela tormentis iacerentur ad fontis aditus, nec sine peri-
 culo possent aquari oppidani, non tantùm pecora, atque iumenta, sed e-
 tiam magna hominum multitudo siti consumebatur: quo malo perterriti
 oppidani, cupas seuo, pice, scandulis complent: eas ardentes in opera pro-
 245 uolunt. Eodem tempore accerrimè præliantur, * vt ab incendio restin-
 guendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repentè in
 ipsis operibus flamma * exiit: quæcunque enim per locum præcipitem
 missa erant, ea vineis, & aggere suppressa comprehendebãt id ipsum, quod
 morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii, lo-
 246 còque iniquo premebantur, * tamen omnia paratissimo sustinebant ani-
 mo: res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri:
 247 magnúsque vtrinq̃ue clamor oriebatur: * ita vt quisque poterat, maximè
 insignis, quò notior, testatiórque virtus eius esset, telis hostium, flammeque
 se offerebat. Cæsar, cùm complures suos vulnerari videret, ex omnibus op-
 pidi partibus cohortes montem ascendere, & simulatione mœnium oc-
 cupandorum clamorem vndique iubet tollere: quo factò perterriti oppi-
 dani, cùm quid ageretur in locis reliquis * essent ignari, reuocant ab impu-
 gnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri sine prælii factò,
 celeriter opera flamma comprehensa partim restingunt, partim interscin-
 248 dunt. * Cùm pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum
 siti amissa, in sententia permanebant: ad postremum cuniculis venæ fontis
 intercisæ sunt, atque auersæ. quò factò repentè fons perennis exhaustus,
 tantam attulit oppidanis desperationem, vt id non hominum consi-
 lio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti se
 tradiderunt. Cæsar cùm suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque
 vereretur ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exi-
 tum consiliorum suorum animaduerneret, sitali ratione diuersis in locis
 * plures rebellare cœpissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos exi-
 249 stimauit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, * manus præcìdit, vitámque
 concessit, quò testatior esset poena improborum. Drapes, quem captum es-
 se à Caninio docui, siue * indignatione, & dolore vinculorum, siue timore
 grauioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eo-
 dem tempore Luterius, quem profugisse ex prælio scripsi, cùm in potesta-
 tem venisset Epasnaкти Aruerni, (crebrò enim mutandis locis multorum fi-
 dei se cõmittebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus vi-
 debatur, cùm sibi conscius esset quàm inimicum deberet Cæsarem habe-
 re) hunc Epasnactus Aruernus, amicissimus populi Romani sine dubitatio-
 ne vlla vincitum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treuiris equestre
 prælium secundum facit, compluribusque Treuiris interfectis, & Germa-
 250 nis, * qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum
 viuos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Aeduum, qui & * vir-
 tutis, & generis summam nobilitatem habebat, solúsque ex Aeduis ad id
 tempus permanerat in armis. Ea re cognita, Cæsar cùm in omnibus parti-
 bus Gallia bene res gestas videret, iudicaretque superioribus æstiuis Gal-

liam deuictam, & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per
 P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum 11 legionibus in eam partem est
 profectus, vbi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rem, sicut
 cætera, celeriter, fœliciterque confecit: nanque omnes Aquitanix ciuitates
 legatos ad eum miserunt, obsidesque * ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse
 cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in
 hyberna deduxit: 11 v. legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C.
 Trebonio, & P. Vatino, & Q. Tullio legatis: 11. in Aeduos misit, quorum in
 omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: 11. in Treuiris ad fines Car-
 nutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano contineret:
 11. reliquas in * Lemouicum fines, non longè ab Aruernis, ne qua pars Gal-
 liæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in prouincia moratus, cum cele-
 riter omnes conuentus percucurrisset, publicas controuersias cognouisset,
 bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem
 habebat * quali quisque animo in remp. fuisset totius Gallix defectione, quam
 sustinuerat fidelitate, atque auxiliis prouinciæ illius) his rebus confectis, ad
 legiones in Belgium se recipit. hybernâtque * Nemetocennæ. Ibi cognoscit,
 Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse: nam cum Anto-
 nius in hyberna venisset, ciuitasque Atrebatum in officio maneret, Comius,
 qui post illam vulnerationem, quam suprâ commemoravi, semper ad omnes
 motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus au-
 ctor armorum, duxque deesset, * parente Romanis ciuitate, cum suis equiti- 251
 bus se, suosque latrociniis alebat, infectisque itineribus comineatus complu-
 res, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat. Erat attri-
 butus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hy-
 bernaret: hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit: Vo-
 lusenius autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium
 Comij adiungebat, quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque dis-
 positis insidiis, sæpius eius equites aggressus: secunda prælia faciebat. Nouis-
 simè, cum vehementiùs contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi 252
 Comij cupiditate pertinaciùs eum cum paucis infecutus esset, * ille autè fuga
 vehementi Volusenum longiùs produxisset: repente omnium suorum inuo-
 cat fidem, atque auxilium ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur
 * inulta, conuersoque equo, se à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Fa-
 ciunt idem * omnes eius equites, paucosque nostros conuertunt, atque inse-
 quuntur. Comius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lan-
 ceaque infesta medium femur eius magnis viribus traiecit. Præfecto vulnera- 253
 to, non dubitant nostri resistere, * & conuersi hostem pellere: quod vbi acci-
 dit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsî, vulnerantur, & par-
 tim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod vbi malum dux equi
 velocitate * euitauit, grauius vulneratus præfectus, vt vitæ periculum aditu-
 rus videretur, refertur in castra. Comius autem, siue expiato suo dolore, siue
 magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurum,
 vbi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat:
 vnum illud orat, vt timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuius-
 quam

quam Romani. Quam postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petendi dedit, obsides accepit.

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios fecisse, quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quod infens²⁵⁴ quens annus * L. Paulo, & C. Marcello Coss. nullas habet Galliae magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaque huic commentario statui.

Cæsar cum in Belgio hyemaret, vnum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut causam dare armorum: nihil enim minùs volebat, *quam sub discessu suo necessitatē sibi aliquā imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quòd omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera noua imponendo, defessam tot aduersis præliis Galliam conditione parendi meliore facilè in pace continuit. Ipse hybernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quammaximis itineribus est profectus, vt municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstori sui commendaret sacerdotii petitionem: *contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulò antè præmiserat ad petitionē, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsar²⁵⁵is*intercedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quàm Italiā attingeret, in itinere audierat, tamen non minùs iustam sibi causam municipia, & colonias adeundi existimauit, vt iis gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitissent, *simulque se, & honorē suum insequentis anni cōmendaret petitione, propterea quod insolenter aduersarii sui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum Coss. creatos, qui omnem honorem, & dignitatem Cæsar²⁵⁶is*expoliarent: ereptum Ser. Galbæ consulatum, cum is multò plus gratia, suffragiisque valuisset, quòd sibi coniunctus, & familiaritate, & necessitudine legationis esset. Exceptus est Cæsar²⁵⁷is aduentus ab omnibus municipiis, & coloniis incredibili honore, atq; amore. Tum primùm enim veniebat ab illo vniuersæ Gallie bello: nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, quæ Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obuiam procedebat: hostiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora, templaq; occupabatur, vt vel expectatissimi triumpho lætitia percipi posset, tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Gallie Togatæ Cæsar percurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennā rediit, legionibusque ex omnibus hybernis ad fines Treuirorū euocatis, eò profectus est, ibique exercitū lustrauit, T. Labienum Gallie Togatæ præfecit, quòd maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tātum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorū propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, vt interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno

credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci: iudicabat enim liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis cum Cæsaris causam, dignitatēque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoniam Pompeii dominatio, atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet vterque ab armis, exercitūque dimitteret. * fore eo facto liberam, & sui 258 iuris ciuitatem. Neque hoc tantum pollicitus est: * sed etiam per se dis- 259 cessionem facere cœpit: * quod ne fieret, consules, amicique Pompeii ius- 260 ferunt, * atque ita rem moderando, discesserunt. Magnum hoc testimo- 261 nium senatus erat vniuersi, conueniēsq̄ superiori facto: nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæsaris dignitatem contra legē Pompeii, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris prouincijs, sententijsque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit: quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quò maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio vna à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur: neque obscurè hæ duæ legiones vni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat * confectam ex delectu pro- 262 uinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, * cum 263 de voluntate aduersariorum se * expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & * ex suo numero xv., quam in Gallia citeriore habuerat, ex S. C. ei iubet tradi: in eius locum xlii. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs xv. deducebatur. * Ipse 264 exercitum distribuit per hyberna: C. Trebonium cum legionibus iv. in Belgio collocat: C. Fabium cum totidē in Aeduos deducit: sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belge, quorum maxima virtus, & Aeduui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quò cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consullem legiones ii. ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinquere- tur iure potiùs disceptandi, quàm belli gerendi.

C. IVLII

C. IVLII CAESARIS

COMMENTARIORVM DE

BELLO CIVILI,

LIBER I.

265
LITERIS à Fabio C. Cæsaris consulibus redditis, egre ab iis impetratum est summa tribunorum plebis contentione, vt in senatu recitarentur: vt verò ex literis ad senatum referretur, impetrari non potuit. * Referunt consules de republica in ciuitate. L. Lentulus consul senatui, rei que publicæ se non defuturum pollicetur, si audacter, ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque eius gratiam sequantur, vt superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo reip. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea velit, imploraturum. * Hæc Scipionis oratio, quòd senatus in vrbe habebatur, Pompeiùsque aberat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, vt primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere antè de * rep. ad senatum referri, quàm deleta tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent: quo præsidio tutò, & libere senatus quæ vellet decernere auderet: vt M. Calidius, qui censebat, vt Pompeius in suas prouincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo i. legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad urbem Pompeius videretur: vt M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur. Ii omnes conuitio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus conuitiis, à sua sententia discessit: sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii plerique compulsi, inuiti, & coacti Scipionis sententiam sequuntur: vt ante certam diem Cæsar exercitum dimittat: si non faciat, eum aduersus rempublicam facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum: dicuntur sententiæ graues. Vt quisque acerbissimè, crudelissimèque dixit, ita quam maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, à Pompeio euocantur: * laudat Pompeius, atque in posterum confirmat, se gniores castigat, atque incitat. Multi vndique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum, atque ordinum

P. iij.

euocantur multi ex duabus, legionibus, quę sunt traditę à Cęsare, accerfun-
 tur: cōpletur vrbs: ad ius comitiōrū. tribunos pl. C. Curio euocat: omnes a-
 mici consulum, necessarii Pōpeii, atq; eorum, qui veteres inimicitias cum
 Cęsare gerebant, coguntur in senatum quorū vocibus, & concursu terren-
 tur infirmiores, dubii confirmantur: plerisq; verò libere potestas decernen-
 di eripitur. Pollicetur L. Piso Censor sese iturum ad Cęserem, item L. Ros-
 cius prętor, qui de his rebus eum doceant: v. dies ad eam rem conficien-
 dam spatii postulant: dicuntur etiam à nonnullis sententię, vt legati ad
 Cęsarem mittantur, qui voluntatem senatus ei proponant. Omnibus
 his resistitur, omnibŭsque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponi-
 tur. Catonem veteres inimicię Cęsarıs incitant, & dolor repulsę. Len-
 tulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & re-
 gum appellandorum largitionibus mouetur, seque alterum fore Syl-
 lam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem
 spes prouincię, atq; exercituum impellit, quos se pro necessitudine parti-
 turum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atque ²⁶⁸
 ostentatio sui, & potentium, qui in rep. iudiciisq; tum plurimū pollebāt.
 Ipse Pompeius ab inimicis Cęsarıs incitatus, quòd neminem dignitate se-
 cum exęquari volebat, totū se ab eius amicitia auerterat, & cum cōmuni-
 bus inimicis in gratiā redierat, quorum ipse maximam partē illo affinitatis ²⁶⁹
 tempore adiunxerat Cęsari. Simul infamia II. legionum permotus, quas ab
 itinere Asię, Syrięque ad suam potentiam, dominatūmq; cōuerterat, rem
 ad arma deduci studebat. His de caussis aguntur omnia raptim, atq; turba-
 tē: neque docendi Cęsarıs propinquis eius spatium datur: nec tribunus pl.
 sui periculi deprecandi, neq; etiam extremi iuris intercessionem retinendi
 quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute die VII. cogita-
 re coguntur: quod illi turbulentissimi superioribus tēporibus tribuni pl. IX.
 denique mense suarum actionum respicere, at timere consueuerāt. Decur-
 ritur ad illud extremum, atque vltimum S. C. quòd nisi penē in ipso vrbs in-
 cendio, atq; desperatione omnium salutis, latorū audacia, nunquam antē
 discessum est: dent operam consules, prętores, tribuni pl. quique procon- ²⁷⁰
 sules sunt ad vrbs, ne quid resp. detrimenti capiat. Hęc S. C. perscribun-
 tur ad VII. Id. Ianuarii: itaque v. primis diebus, quibus haberi senatus po-
 tuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitali, & de
 imperio Cęsarıs, & de amplissimis viris tribunis pl. grauissimē, acerbissi-
 mēq; decernitur. Profugiunt statim ex vrbe tribuni pl. se se q; ad Cęsarem
 conferunt. Is eo tempore erat Rauennę, expectabātque suis lenissimis po-
 stulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset.
 Proximis diebus habetur senatus extra vrbs. Pompeius eadem illa, quę
 per Scipionem ostenderat, agit: senatus virtutem, constantiamq; collaudat:
 copias suas exponit: legiones habere sese paratas x: pręterea cognitū, com-
 pertūque sibi alieno esse animo in Cęsarem milites, neque iis posse per-
 suaderi, vti eū defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad senatū
 refertur, tota vt Italia delectus habeatur: Faustus Sylla properē in Mauritania ²⁷¹
 mittatur: pecunia vti ex ærario Pōpeio detur. Refertur etiā de rege Iu-
 ba, vt socius sit, atque amicus. Marcellus verò passurū se in pręsentia negat.
 De

De Fausto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus S.C. perscribuntur: Prouincię priuatis decernuntur: duę cōsulares, reliquę prætoria. Scipio-
 272 ni obuenit Syria, L. Domitio Gallia: * Philippus, & Marcellus priuato cōsilio
 prætereuntur, neque eorum sortes deiiciuntur: in reliquas prouincias prætore
 273 tores mittuntur, neque expectant, quod superioribus annis acciderat, vt de
 eorum imperio ad populum referatur: * Paludatıque, votis nuncupatis, ex-
 eunt. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex vrbe proficif-
 cuntur, lictoręque habent in vrbe, * & Capitolio priuatim contra omnia
 vetustatis exempla: tota Italia delectus habentur: arma imperantur: pecunię
 à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia diuina, & humana iura
 permiscuntur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: om-
 nium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus * & in-
 ductum, & deprauatum Pompeium queritur inuidia, atque obtrectatione
 laudis suę, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorque fuerit:
 274 nouum in Rempub. introductū exemplum queritur, vt tribunitia interces-
 sio armis notaretur, atque opprimeretur, * quę superioribus annis armis
 esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen in-
 275 tercessionem liberam reliquisse: Pompeium, * qui amissam restituisse videat-
 tur, * bona etiam, quę antę habuerat, ademisse: quotiescunque sit decretum,
 darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet (qua voce, &
 quo S. C. populus Romanus ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legi-
 bus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis, locis que editioribus occu-
 patis: atque hęc superioris ætatis exempla expiata Saturnimi, atq; Grac-
 chorum * casibus docet: quarum rerum illo tempore nihil factum, nec co-
 gitatum quidem. Nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla
 secessio facta. Hortatur cuius Imperatoris ductu i x. annis reip. scelicissime
 gesserint, plurimęque pręlia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniam-
 que pacauerint, vt eius existimationem, dignitatęque ab inimicis defen-
 dant. Conclamant legionis x i i i. quę aderat, milites, (hanc enim initio tu-
 multus euocauerat: reliquę nondum conuenerant) sese paratos esse Impera-
 toris sui, Tribunorūque pl. iniurias defendere. Cognita militum volunta-
 te, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum
 confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iu-
 bet. Eo L. Cæsar adolescens venit, cuius pater Cæsar erat legatus. Is reliquo
 sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se à Pompeio ad eum pri-
 uati officij mandata demonstrar: velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne
 276 ea, quę reip. causa egerit, in suam contumeliam vertat: * semper se reip. com-
 moda priuatis necessitudinibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro sua
 dignitate debere & studium, & iracundiam suam reip. dimittere, neq; adeo
 grauiter irasci inimicis, ne, cum illis nocere se speret, reip. noceat: pauca eius-
 dem generis addit, cum excusatione Pompeij coniuncta. Eadem fere, atque
 eisdem de rebus prætör Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompeium com-
 memorasse demonstrat. Quę res, etsi nihil ad leuandas iniurias pertinere vi-
 debantur) tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quę vellet, ad eum
 perferrentur, petit ab vtroque, quoniam Pompeij mandata ad se detulerint,
 ne grauentur sua quoque ad eum postulata deferre: si paruo labore magnas

controuersias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent, * sibi 277
 semper reipublicæ * primam fuisse dignitatem, vitæque potiorem: doluisse
 se, quòd populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis ex-
 torqueretur: ereptòque semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius ab-
 sentis rationem haberi proximis comitiis populus iussisset: tamen hanc
 honoris iacturam sui, reipublicæ causa æquo animo tulisse. Cùm literas ad
 senatum miserit, vt omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impe-
 trauisse: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II. quæ ab se, simula-
 tione Parthici belli, sint abductæ: ciuitatē esse in armis: quoniã hæc omnia,
 nisi ad suam perniciē pertinere: sed tamē ad omnia se descendere paratum,
 atque omnia pati reipublicæ causa: * proficiscatur Pompeius in suas pro- 278
 uincias: * ipsi exercitus dimittantur: discedant in Italia omnes ab armis:
 metus è ciuitate tollatur: libera comitia, atq; omnis resp. Senatui, populò-
 que Romano permittatur: hæc quòd facilius, certisque conditionibus fiant,
 & iureiurando sanciantur: aut ipse propiùs accedat, aut se patiatur accede-
 re: fore vt per colloquia omnes controuersia componantur. Acceptis
 mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit, ibique Consules, Pom-
 peiùmque inuenit: postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberata respon-
 dent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat sum-
 ma: Cæsar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitte-
 ret: quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides
 esset data, Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros Consu-
 les, Pompeiùmque delectus. Erat iniqua conditio, postulare vt Cæsar Ari-
 mino excederet, atque in prouinciam reuerteretur, ipsum & prouincias, &
 legiones alienas tenere. Exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere:
 polliceri se in prouinciam iturum, neque ante quem diem iturus sit, defini-
 re: vt si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla ta-
 men mendacii religione obstrictus videretur: tempus verò colloquio non
 dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat.
 Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v. Aetium mittit: * ipse 279
 Arimini cum II. legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit: Pisau-
 rum, Fanū, Anconā singulis cohortibus occupat. Interea certior factus. Ti-
 gniū Thermum prætorē cohortibus v. tenere, oppidum munire, omniūmq;
 esse Tigniorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum III. cohorti-
 bus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit: cuius aduentu cognito, dif-
 fisus municipii voluntati Thermus, cohortes ex vrbe * educit, & profugit:
 milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur: Curio omnium
 summa voluntate Tigniam recipit. Quibus rebus cognitis, confisus muni-
 cipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII. ex præsidiis dedu-
 cit, Auximùmque proficiscitur: quod oppidum * Actius cohortibus intro- 280
 ductis tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus habe-
 bat. Aduentu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Actium Varum fre-
 quentes conueniunt: docent sui iudicii rem non esse, neque se, neque reli-
 quos municipes pati posse C. Cæsarem imperatorem bene de Republica
 meritum tantis rebus gestis, oppido, mœnibusque prohiberi: proinde ha-
 beat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus
 Actius

Actius Varus, præsidium quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt, commissoque prælio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perueniunt, atque vnà cum iis deprehensus L. Pupius, primipili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repètè terror inuasit, vt cum Lentulus * consul ad aperiendum ararium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus aperto sanctiore arario ex vrbe profugeret. Cæsar enim aduentare, iam, iamque adesse eius equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, & pleriq; magistratus consecutifunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex vrbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas, in Apulia hybernorum caussa disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur: nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt: delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatorésque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, aique iis equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea, monitus à suis, quòd ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit. Auximo Cæsar progressus, omnem agrum Picenum percurrit: cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant. Etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecunia exadificauerat, ad eum legati veniunt, quæq; imperauit sese cupidissimè facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio xii. Cæsarem consequitur: cum his i. Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther x. cohortibus tenebat: qui, Cæsaris aduentu cognito, profugit ex oppido, cohortésq; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur: relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum caussa: à quo factus Vibullius certior quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: * in iis Camerino fugientem Vlillum Hiram cum vi. cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, xii. efficit: cum iis ad Domitium Aenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæsaremque adesse cum legionibus i. nunciat. Domitius per se circiter xx. cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet: ipse vnum diem ibi, rei frumentariæ caussa moratus, Corfinium contendit. Eò cum venisset, cohortes v. præmissæ à Domitio, ex oppido pontem fluminis interrumpabant, qui erat ab oppido millia passuum circiter i. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commissò, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis, ad oppidum cõstitit, iuxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno

proposito præmio, cum literis mittit, qui petant, atque orent ut sibi subue-
 niat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi
 posse, frumentoque prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius
 xxx. magnūque numerum Senatorum, atque equitum Romanorum in pe-
 riculum esse venturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris dispo-
 nit, certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in con-
 cione agros ex suis possessionibus pollicetur, *quadraginta in singulos iu- 282
 gera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque. Interim Cæsari nuncia-
 tur Sulmonenses (quod oppidum à Corfinio v. i. millium interuallo abest)
 cupere ea facere, quæ vellet, sed à Q. *Lucretio senatore, & Actio Peligno
 prohiberi, qui id oppidum v. i. cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M.
 Antonium cum legionis i. x. cohortibus v. Sulmonenses simul atque nostra
 signa viderunt, portas aperuerunt, vniuersique & oppidani, & milites ob-
 uiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius, & Actius de muro se deie-
 cerunt. Actius ad Antonium deductus, petit ut ad Cæsarem mitteretur.
 Antonius cum cohortibus, & Actio eodem die, quo profectus erat, reuer-
 titur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actiumque incolu-
 men dimisit. Cæsar i. i. primis diebus castra magnis operibus munire, & ex
 finitimis municipiis frumentum *comportare, reliquasque copias expecta-
 re instituit. Eo triduo legio i. x. ad eum venit, cohortesque ex nouis Gal-
 liæ delectibus xxx. i. equitesque à rege Norico circiter c. c. quorum ad-
 uentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem 283
 præfecit: reliquis diebus oppidum vallo, *castellisque circummunire insti-
 tuit: cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pom-
 peium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius *dissimulans in concilio
 pronunciat Pompeium celeriter subsidio venturum, hortaturque eos, ne
 animo deficient, quæque vsui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse
 *arcandò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliūque fugæ cape-
 re constituit. Cùm vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque om-
 nia trepidantius, timidiusque ageret, quàm superioribus diebus consueffet,
 multumque cum suis, *consultandi causa secretò præter consuetudinem 284
 colloqueretur, concilia, conuentusque hominum fugeret, res diutius regi, dis-
 simularique non potuit, Pompeius enim rescripserat sese rem in summum
 periculum deducturū non esse, neque suo consilio, aut voluntate Domitium
 se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se
 cū omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circum-
 munitio fiebat. Diulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii,
 *prima vespere secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centu-
 rionesque, atque honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare:
 opera, munitionesque propè esse perfectas, ducem suum Domitium, cuius
 spe, atque fiducia permanerint, proiectis omnibus, fugæ consilium capere:
 debere se suæ salutis rationē habere. Ab his primò Marci dissentire incipiūt,
 eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant: tantaque inter
 eos dissensio extitit, ut manum conferere, atque armis dimicare conarentur.
 Post paulò tamen, internunciis vltro, citroque missis, quæ ignorabant de L.
 Domitii fuga cognoscunt: itaque omnes vno consilio Domitium productum
 in

in publicum circumsistunt, & custodiunt, legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperavit facere, & L. Domitium viuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur quamprimum oppido potiri, cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis: quod sæpe in bello paruis momentis magni casus intercederent: tamen veritus ne militum introitu, & nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit: portas, murosque asseruari iubet: ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, vt erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, vt contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit, atque hortatur non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. * neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conqueuerit. Tanta erat summa rerum expectatio, * vt nullus in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque euentus exciperet. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem conuenire. facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. Cum eo de salute sua agit, atque obsecrat sibi vt parcat, veteremque amicitiam commemorat, Cæsarisque in se beneficia exponit: quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat: quod prouinciam Hispaniam ex prætura habuerat: quod in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Cæsar interpellat: se non maleficii causa ex prouincia egressum, sed vti se à contumeliis inimicorum defenderet: * vt tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatẽ restitueret: vt se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, vt in oppidum reuerti liceat petit, quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos nonnullos, vt suæ vitæ durius consulere cogantur. Facta potestate discedit. Cæsar vbi illuxit omnes senatores, senatorumque, liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci iubet. * Erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius: præterea filius Domitii, aliique complures adulescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius euocauerat. Hos omnes productos à contumeliis militum, conuiuiisque prohibet: pauca apud eos loquitur: quod sibi * apertè eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis, dimittit omnes incolumes. HS LX. * quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II. viris Corfiniensibus, Domitio reddit: ne continetior in vita hominũ, quam in pecunia fuisse videatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendiũ. Milites Domitianos sacramentũ apud se dicere iubet, atque eo die castra

mouet, iustumque iter conficit VII. omnino dies ad Corfinium commo-
 ratus, & per fines Marrucinarum, *Ferentinorum, Larinatium in Apuliam 289
 peruenit. Pompeius iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Lu-
 ceria proficiscitur Carnusium, atque inde Brundisium: copias vndique o-
 mnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet: seruos, pastores armat, atq; his
 equos attribuit: ex iis circiter c c. equites conficit. L. Manlius prætor Al-
 ba cum cohortibus v. i. profugit. Rutilus Lupus prætor Tarracina cum i. i.
 quæ procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Biuius Curius, reli-
 cto prætore, signa ad Curium transferunt, atq; ad eum transeunt. Item reliquis
 itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Re-
 ducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, præfectus fabri
 Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniã ad id tem-
 pus facultas colloquendi non fuerit, atq; ad se Brundisium sit vêturus, in-
 teresse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui: * neq; verò 290
 idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si co-
 ram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium
 cum legionibus v. i. peruenit, veteranis i. v. reliquis, quas ex nouo delectu con-
 fecerat, atq; in itinere copleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à
 Corfinio in Siciliam miserat. Reperit cōsules Dyrrachium profectos cum ma-
 gna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus x. x.
 neque certum inueniri poterat, obtinendine causa Brundisii ibi reman-
 sisset, quò facilius omne Adriaticum mare extremis Italiae partibus, re-
 gionibusque Græciæ in potestatem haberet, atque ex vtraque parte bel-
 lum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: veritúsque ne
 Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque
 • Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio.
 Quæ fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab vtraque
 parte littoris iaciebat, quòd his locis erat mare vadofum: longius progres-
 sus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquo-
 uersus pedum x. x. è regione molis collocabat. Has quaternis ancoris ex
 quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur. His perfectis, collo-
 catisque, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat: has terra, atque
 aggere contegebat, ne aditus, atque incurfus ad defendendum impedire-
 tur: à fronte, atque ab vtroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. In
 quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò com-
 modiùs ab impetu nauium, incendiisque defenderet. Contra hæc Pom-
 peius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat,
 adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormen-
 tis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, vt ra-
 tes perumperet, atque opera disturbaret: sic quotidie vtrinque eminus fun-
 dis, sagittis, * reliquisque telis pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar admini- 291
 strabat, vt conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi ma-
 gnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis mise-
 rat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata, etsi impetus eius, consiliaq;
 tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Ca-
 ninium Rebilum legatum, familiarem, necessariumque Scriboni Libonis,
 mittit

mittit ad eum colloquii caussa: mandat vt Libonem de concilianda pace hortetur: imprimis vt ipse cum Pompeio colloqueretur postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore vt æquis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atq; existimationis ad Libonem peruenturam, si illo auctore, atque agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur: paulò post renunciat, quòd consules absint, * nihil sine illis de compositione agi posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis x. naues à consulis Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerāt, Brundisium reuertuntur. Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quòd ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectiōnem parare incipit: & quòd facilius impetū Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectiōne milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos, plateasq; inædificat, fossas transversas iis perducit, atque ibi fudes, stipitesque præacutos defigit. Hæc leuibus cratibus, terraq; inæquat: aditus autem, atq; itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis de fixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet: expeditos autem ex euocatis sagittariis, funditoribusq; raros in muro, turribusq; disponit: hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent, atque iis expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus fauebant, itaq; cognita Pompeii profectiōne, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgò ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatē dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. Qui erant in muro custodiae caussa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisq; itineribus ad naues decurrunt: milites positis scalis muros ascendunt, sed moniti à Brundisinis, vt vallum cæcum, fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab iis circumducti ad portum perueniunt, duasque naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis, lintribusq;prehendunt, *prehensasque excipiunt. Cæsar, et si ad spem conficiendi negotii *maximè probabat coactis nauibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quàm ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen rei eius moram, temporisq; *longinquitatem timebat, quòd omnibus coactis nauibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur vt ex longinrioribus regionibus Galliæ, Picentiæque, & à freto naues essent expectandæ: sed id *propter anni tempus, longum, atq; impeditum videbatur: interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii deuincta: auxilia, equitatum parari: Galliam, Italiãque tentari se absente volebat. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II. viris municipiorum omnium imperat, vt naues conquirant, Brundisiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione vna Valerium legatū, in Siciliam Curionem Rom. proprætorem cum

legionibus III. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traduce exercitum iubet: Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam forte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul * ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eiiciunt. Ille, perterritus quod omnem provinciam consentire * intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas veteres reficiebat. nouas ciuitatibus imperabat: * hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutisq; per legatos suos ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimus non necessarium bellum suscepisset: & ab se, reliquisque in Senatu interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Hæc in concione questus ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perueniunt. Tubero, cum in Africam venisset, inuenit in provincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, vt supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atque eam sua sponte vacuam occupauerat, delectumque habito, II. legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & vsu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis antè annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. * hic venientem Uticam cum Nauibus Tuberonem portu, atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis ancoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, vt reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit, ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab X. Tribunis plebis contradicentibus inimicis, * Catone verò acerrimè repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, vt sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur * fieri passus esset sin probasset, cur se vti populi beneficio prohibuisset? patientiam propositam suam, cum de exercitibus dimittendis vltro postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quàm imperium, exercitumque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat, crudelitatem, & insolentiam in circumscribendis Tribunis plebis, conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata commemorat: pro quibus rebus orat, ac postulat Rempublicam suscipiant, atque vnà secum administrant: sin timore defugiant, illis se * oneri non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare quod in Senatu paulò antè Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri: * se verò, vt operibus antè studuerit, sic iustitia, & æquitate velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur,

mitterentur, non reperiabantur, maximèque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent: sic triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur: subiicitur etiam L. Metellus Tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quasque agere instituerat, impediatur. Cuius cognito consilio, Cæsar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. Quò cum venisset, cognoscit * missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus antè, Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuariis *vii.* ** quas Sicilia, & in Cosano à priuatis coactas, seruis, * libertis, colonis suis cõpleuerat: præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clausurunt: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se uocauerunt: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem conuexerunt: armorum officinas in urbe instituerunt: muros, * classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium *xv.* primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare: reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitratur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: intelligere se, diuisum esse populum Romanum in partes duas: neque sui iudicii, neque suarum esse uirium discernere utra pars iustiore habeat causam: principes uero esse earum partium Cn. Pompeium, & C. Cæsarem, patronos ciuitatis: quorum alter * agros Volgarum, Arecomitorum, & * Heluorum publice iis concesserit: alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficiis parem se quoque uoluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit, atque ab iis receptus, urbi præficitur: summa ei belli administrandi permittitur: eius imperio classem quoque uersus dimittunt: onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: * earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasque uentur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reseruāt. Quibus iniuriis permotus Cæsar, legiones *iiii.* Massiliam adducit: turres, uineaesque ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelate numero *xii.* facere instituit. Quibus effectis, armatisque diebus *xxx.* à qua die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat, atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus *iii.* quas Narbone, circumque ea loca hyemandi causa disposuerat, in

Hispaniam præmittit, celeritèrque Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidii tenebantur: legiones reliquas, quæ longiùs hyemabát, subsequi iubet. Fabius, vt erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranij contendit. Aduentu Vibulli Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniá demonstratú est, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pompeii, quorum vnus in legionibus Hispaniá citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anam in legionibus, tertius ab Ana Vectonú agrum, Lusitaniámq; pari numero legionú obtinebat, officia inter se partiútur, vt Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copiis ad Afraniú proficiscatur: Varro cum iis, quas habebat, legionibus, omnè vltiorem Hispaniá tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliáq; totius Lusitaniæ à Petreio, * Celtiberis, Catabris, Barbarisq; omnibus, qui ad Oceanú pertinent, ab Afranio imperátur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afraninm peruenit: cõstituunt communi con-²⁹⁷ filio bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, vt supra demonstratum est, legiones Afranii IIII. Petreii III. præterea scutati citerioris prouinciæ, & cetratæ vltioris Hispaniæ cohortes circiter DCCC. equitum vtriusque prouinciæ circiter V. millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad V. millia auxilia peditum, equitum IIII. millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, * quem ipse * petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus, nobilissimo, & fortissimo quoque euocato. Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisq; ²⁹⁸ qui Galliam prouinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum: simul à tribunis mil. centurionibusque mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo factò, duas res consecutus est, quòd pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nunciisq; tentabat: in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eadem de causâ Pompeiani exercitus duces faciebát, crebròq; inter se equestribus præliis contendebant. Huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ III. flumen trássent, impedimentaq;, & omnis equitatus sequeretur, * subito vi iumentorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte ²⁹⁹ Afranius, quem oppido, castrisq; coniunctum habebat, legiones IV. equitatumque omnem traiecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circunueniri posset: ita congressus impari numero, magnos impetus legionum, equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa III. legionum procul ab vtrisque conspiciuntur, quas C. Fabius vltiore ponte subsidio nostris miserat: suspicatus fore id, quod accidit, vt duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos vterentur: quarum

quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas vterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCC. quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tēpestate interruptus, penè erat refectus: hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti, castrisque præsidio VI. cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranij* constitit: & ibi paulisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem: potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris* constitit. Cæsar vbi cognouit per Afranium stare, quò minùs prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD. castra facere constituit: & ne in operè faciendo milites repentino hostium incursum exterrerentur, atq; opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quòd eminere, & procul videri necesse erat, sed à fronte cōtra hostē pedū XV. fossam fieri iussit. Prima, & secunda acies in armis, vt ab initio constituta erat, permanebat: post* hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vespere Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit: postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quòd longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulæque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda, fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius, Petreiusque terrendi causa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio laceffunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confusus præsidio legionum III, & munitione fossæ: illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. III. die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci iubet.* Erat in oppido Ilerda, & proximo colle, vbi castra Petreius, atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC. atq; in hoc ferè medio spatio tumulus erat paulò editior, què si occupasset Cæsar, & communisset ab oppido, & ponte, & comœatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat: hoc sperans, legiones III. ex castris educit, acieque in locis idoneis instructa, vnius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum iubet. Qua re cognita, celeriter quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur: contenditur prælio, & quòd prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, 300* atque aliis summissis præsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae militum illorum, vt magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere feruarent, rari, dispersiq; pugnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque Barbaris genere quodam pugnae assuefacti: quòd fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, vt multum earum regionum consuetudine moueatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat, insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese

ab aperto latere procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neque sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar, penè omni acie perterrita, quod præter opinionem, consuetudinèmq; acciderat, cohortatus suos legionem i x. subsidio ducit: hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem superimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed i x. legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti* fugiètes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt: hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, vtraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, vt tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neq; equites laborantibus vsui esse possent. Ab *oppido autem decliui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter c d. hæc nostris erat receptus, quòd eo, incitati studio, inconsultius processerant: hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quòd sub ipsis radicibus montis cõstiterant, vt nullum frustra telum in eos mitteretur, tamen virtute, & patientia mitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ, atque ex castris cohortes per oppidum crebrò summittebantur, vt integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur, vt summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. * hoc cum esset modo pugnatum continenter horis v. nostrique grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt, paucisque deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. Summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autè noster ab vtroq; latere, etsi deiectis, atq; inferioribus locis constiterat, tamè in summum iugum virtute connititur, atq; inter duas acies perequitans comodiorè, ac tutiorè nostris receptum dat: ita vario certamine pugnatum est: nostri in primo congressu circiter lxx. ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis xiv. qui propter eximiã virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, vulneratur amplius dc. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, & præter eum centuriones i v. milites amplius cc. sed hæc eius diei præfertur opinio, vt se vtrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quòd cum esse omnium iudicio inferiores viderentur, * cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuisserunt, & initio locum, tumulumq; tenuissent, 301 quæ causa pugnandi fuerat: & nostros primo congressu terga vertere cõgissent: nostri autem, quòd iniquo loco, atq; impari congressi numero, * v. horis prælium sustinuisserunt, quòd montem gladiis districtis ascendissent, quòd ex loco superiore terga vertere aduersarios cõgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præfidiuque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum in eom-

ribus munierunt, præfidiúmque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum
 incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas coori-
 tur, vt nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autem ex
 302 omnibus montibus *nix* profluit, ac summas ripas fluminis superauit,
 pontésque ambos, quos C. Fabius fecerat, vno die interrupit, quæ res ma-
 gnas difficultates exercitui Cæsaris, attulit. Castra enim, vt suprâ demon-
 stratû est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingã, spatio millium
 xxx. neutrum horum trãsiri poterat, necessarióq; omnes his angustiis con-
 tinebantur: neq; ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitia accesserant, frumētum
 supportare, neq; ij, qui pabulatû longiùs progressi erant, interclusi flumini-
 bus reuerti: neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq; veniebãt, in castra
 303 peruenire poterãt. *Tempus erat difficilimû, quo neq; frumēta in hybernis
 erãt, neq; multum à maturitate aberant: ac ciuitates exinanitæ, q; Afranius
 penè omne frumētum ante Cæsaris aduentû Ilerdam conuexerat: reliqui si
 quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secun-
 dum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates lon-
 giùs remouerant: qui erant pabulandi, aut frumētandi caussa progressi, hos
 leuis amaturæ Lusitani, peritíq; earum regionum cetrati citerioris Hispa-
 niæ confectabantur, quibus erat procliue tranare flumen: quòd cõsuetudo
 eorum omnium est, vt sine vtribus ad exercitum non eant. At exercitus A-
 franii omnium rerum abundabat copia: multum erat frumentum proui-
 sum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia
 comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium
 facultates sine vlllo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen in-
 tegra, quò omnino Cæsar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies
 complures: conatus est Cæsar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis
 permittebat, neque ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici pa-
 tiebantur: quòd illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque
 aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in vnum, atque angustum lo-
 cum tela iaciebantur: atque erat difficile eodem tempore, rapidissimo flu-
 mine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio magnos comitatus,
 304 *qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eò sagit-
 tarii ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisque impedi-
 mentis, vt fert Gallica consuetudo. Erant præterea cuiusque generis homi-
 num millia circiter vi. cum seruis, liberisq;: sed nullus ordo, nullum im-
 perium certum, cum suo quisq; consilio vteretur, atque omnes sine timore
 iter facerent, vñ superiorum temporum, atq; itinerum licentia. Erant com-
 plures honesti adolescentes senatorum filij, & equestris ordinis: erant le-
 gationes ciuitatum: erant legati Cæsaris: hos omnes flumina continebant:
 ad hos opprimendos cum omni equitatu, iij. quæ legionibus Afranius
 de nocte proficiscitur, imprudentésque antè missis equitibus aggreditur.
 celeriter tamen sese Galli equites expediunt, præliúmque cõmittunt. Hi dum
 pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerû pauci sustinere,
 sed vbi signa legionum appropinquare cõperunt, paucis amissis, sese in
 montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris
 ad salutem momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperunt:

R. ij.

desiderati sunt eo die sagittarii circiter c.c. equites pauci, calonum, atque
 impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona cre-
 uit, quæ ferè res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis ti-
 more ingrauescere consuevit: iamque ad denarios L. in singulos modios
 annona peruenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat, atque in-
 commoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum fa-
 cta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia neces-
 sariarum rerum conflictarentur: illi omnibus abundarent rebus, superio-
 resque haberentur. Cæsar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant,
 quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat: calones ad longinquo-
 res ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis,
 tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusque, & eorum amici pleniora etiam, atque
 vberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat, ut penè
 bellum confectum videretur. Quibus literis, nunciisque Romam perlatis,
 * magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: 305
 multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur: alii, ut principes talem
 nuncium attulisse, alii, ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissi-
 mi venisse viderentur. Cùm in his angustiis res esset, atque omnes viæ ab A-
 franianis militibus, equitibusque obsiderentur, nec pontes perfici possent,
 imperat militibus Cæsar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus
 annis vsus Britannia docuerat. * Carinæ primùm, ac statumina ex leui ma-
 teria fiebant: reliquum corpus nauium viminibus contextum, coriis inte-
 gebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris
 x x i i. militibusque; his nauibus flumen transportat, continentemque ripæ collem
 improuisò occupat. Hunc celeriter, prius quam ab aduersariis sentiat,ur,
 communit. huc legionem postea traducit, atque ex vtraque parte * pontem 306
 institutum perficit biduo. Ita commeatus, & eos, qui frumenti causa pro-
 cesserant, tutò ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodem
 die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores,
 & sine vllò dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum iumen-
 torum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque; centuriatis subsidio mis-
 sis, scienter in duas partes sese distribuunt: * alii ut prædæ subsidio sint, alii 307
 ut venientibus resistent, atque eos propellant, vnâque; cohortem, quæ te-
 mere ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumue-
 niunt, atque interficiunt, incolumésque cum magna præda eodem pon-
 te in castra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses vsi
 L. Domitii consilio, naues longas expediunt numero x v i i. quarum
 erant x i. teætæ: multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudine
 nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Al-
 bicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præ-
 miis, pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naues Domitius,
 atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic
 omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues proce-
 dunt, quibus præerat D. Brutus. Hæc ad insulam, quæ est contra Massiliam,
 stationes obtinebant. Erat multò inferior numero nauium Brutus, sed de-
 lectos ex omnibus legionibus fortissimos viros antesignanos, centuriones
 Cæsar

Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii manus ferreas, atque harpagones parauerant, magnóq; numero pilorum, tragularum, reliquorúmq; telorum se instruxerant: ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt: cum Mafsiliensibus conflagunt: pugnatumvtrinq; est fortissimè, atq; acerrimè: neq; multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atq; ii, modò digressi à Mafsiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: pastoresq; indomiti spe libertatis excitati, sub oculis Domitii suam probare operam studebant. Ipsi Mafsilienses & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetúsq; eorum excipiebát: * & (quoad licebat latiore spatio) producta longiùs acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: cum propiùs erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum, atque artificii, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minùs exercitatis remigibus, minúsq; peritis gubernatoribus utebantur, qui repentè ex onerariis nauibus erant producti, neq; dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediabantur: factæ enim subitò ex humida materia, non eundem vsu celeritatis habebant. Itaq; dū locus cominus pugnandi darerur, equo animo singulas binis nauibus obiiciebant, atq; iniecta manu ferrea, & retèta vtraque naue, diuersi pugnabant, atq; in hostium naues transcendebant, & magno numero Albicorum, & pastorum interfecto, partem nauium deprimumunt: nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt.

308 Eo die naues Mafsiliensium cum iis, quæ sunt captæ, intereunt i x. * Hoc primùm Cæsari ad Ilerdam nunciatur: simul perfectò ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minùs libere, minùs audacter vagabantur: aliàs non longo ab castris progressi spatio, vt celerè receptum haberent, angustiùs pabulabantur: aliàs longiore circuitu custodias, stationesq; equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, proiectis sarcinis, fugiebant: postremò etiam plures intermittere dies, & præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. Interim Oscenses, & Calaguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur.

310 * hos Tarraconenses, & Lacetani, & Ausetani, * paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus vt se frumento iuuent: pollicentur, atq; omnibus vndiq; conquisitis iumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuitatis consilio, & signa ex statione transfert: magna celeriter fit commutatio rerum, perfectò ponte, magnis v. ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiore ciuitates ab Afranio defciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum x x. in altitudinem cõplures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris auerteret, vadumq; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnū in

timorem Afranius, Petreiusque perueniunt, ne omnino frumento, pabulo-
 que intercluderentur, quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque confi-
 tuunt ipsi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic confi-
 lio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ
 superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates victæ nomen, atque im-
 perium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis
 affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in Barbaris erat nomen
 obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant, & suis
 locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito cõsilio, toto flumi-
 ne Ibero naues cõquirere, & * Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum ³¹²
 positum ad Iberum, milliâque passuum à castris aberat xx. ad eum locum
 fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant fieri: legionésque ii. flumen Si-
 corim traducunt, castrâque muniunt vallo pedum xii. Qua re per explo-
 ratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato, diem noctemq;
 opere in flumine auertendo, * huc iam rem duxerat, vt equites, etsi difficul- ³¹³
 ter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire: pedi-
 tes verò * tantummodo humeris, ac summo pectore extarent: vt tum alti-
 tudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impediren-
 tur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero propè effectus nuncia-
 batur, & in Sicori vadum reperiebatur. Iam verò eò magis illi maturandum
 iter existimabant. Itaque, ii. auxiliariis cohortibus Ilerdæ præsidio reli-
 ctis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum ii. legionibus, quas superio-
 ribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinquebatur Cæsari nihil,
 nisi vti equitatu agmen aduersariorum malè haberet, & carperet. Pons enim
 ipsius magnum circuitum habebat, vt multò breuiore itinere illi ad Iberum
 peruenire possent. Equites ab eo missi, flumen transeunt, & cum de tertia
 vigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissi-
 mum agmen ostendunt, & magna multitudine circumfusa morari, atque
 iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris ca-
 stris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illo-
 rum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atq;
 interrumpi, aliàs inferri signa, & vniuersarum cohortium impetu nostros
 propelli, deinde rursus conuersos insequi: totis verò castris milites contur-
 bari, & dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longiùs duci:
 centuriones, tribunosque militum adire, atque obsecrare, vt per eos Cæsar
 certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret: paratos esse sese posse,
 & audere eà transire flumen, qua traductus esset equitatus. Quorum studio
 & vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exer-
 citum obicere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. Itaque in-
 firmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus,
 aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione vna præsidio ca-
 stris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero iu-
 mentorum in flumine supra, atq; infra constituto, traducit exercitum. Pau-
 ci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac suble-
 uantur: interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias instruit,
 triplicemque aciem ducere incipit: at tantum fuit in militibus studium,
 vt mil-

vt millium vi. ad iter addito ad vadum circuitu, magna que fluminis mora
 interposita, eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei ix. conse-
 querentur. Quos vbi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, noua
 re perterritus, locis superioribus constitit, aciemque instruit. Cæsar in cam-
 pis exercitum reficit, ne defessum prælio obiiciat. Rursus conantes pro-
 gredi insequitur, & moratur. Illi necessariò maturiùs, quàm constituerant,
 castra ponunt. (suberant enim montes, atque à millibus passuum v. itine-
 ra difficilia, atque angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant,
 vt equitatum effugerent Cæsar, præsidis que in angustiis collocatis, exer-
 citum itinere prohiberent: ipsi sine periculo, ac timore Iberum copias tra-
 ducerent, quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) &
 totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distu-
 lerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit: media circiter nocte
 iis, qui ad aquandi causa longiùs à castris processerant, ab equitibus cor-
 reptis, fit ab his certior Cæsar duces aduersariorum silentio copias castris
 educere. Quo cognito, signum dari iubet, & vasa militari more conclama-
 ri. Illi, ex audito clamore, veriti ne noctu impediti sub onere configere co-
 gerentur, aut ne ab equitatu Cæsar in angustiis teneretur, iter supprimunt,
 copias que in castris continent. Postero die Petreius cum paucis equiti-
 bus occulte ad exploranda loca proficiscitur: hoc idem fit ex castris Cæ-
 314 saris. * mittitur L. Decidius Saxo, cum paucis, qui loci naturam perspi-
 ciat: vterque idem suis renunciat: v. millia passuum proxima intercedere
 itineris campestris, inde excipere loca aspera, & montuosa: qui prior has
 angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotii. Dispu-
 tatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectiois quæritur:
 plerique censebant vt noctu iter facerent: posse priùs ad angustias veniri,
 quàm sentirentur. alii, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris
 Cæsar, * argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi no-
 ctu equitatum Cæsar, atque omnia loca, atque itinera obsideri) noctur-
 na que prælia esse vitanda, quòd perterritus miles in ciuili dissensione ti-
 mori magis, quàm religioni consulere consueuerit: at lucem multum per
 se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurio-
 num præsentiam afferre, quibus rebus coerceri milites, & in officio conti-
 neri soleant: quare omni ratione esse interdum perrumpendum: etsi aliquo
 accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locum, quem petant, ca-
 pi posse. Hæc vicit in concilio sententia, & prima luce postridie constituunt
 proficisci. Cæsar exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris
 315 educit, magnòque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. * Nanque
 itinera, quæ ad Iberum, atque Octogefam pertinebant, castris hostium op-
 positæ tenebantur: ipsi erant transcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ:
 saxa multis locis prærupta iter impediabant, vt arma per manus necessariò
 traderentur, milites que inermes, subleuatique alii ab aliis magnam partem
 itineris conficerent, sed hunc laborem recusabat nemo, quòd cum om-
 nium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, &
 frumento prohibere potuissent. Ac primò Afraniani milites, visendi caus-
 sa, læti ex castris procurebant, contumeliosis que vocibus prosequabantur,

necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti: erat enim iter à proposito diuersum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent, multumque eorum opinionem adiuuabat, quòd sine iumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant, vt non posse diutius inopiam sustinere confiderent. Sed vbi paulatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt, iamque primos superare regionem castrorum animaduenterunt, nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes copie, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, vtri prius angustias, montesque occuparent: sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant: Afranij copias equitatus Caesaris insequens morabatur: res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, vt si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent: impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas seruare non possent: quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar, atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius cum ab equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco i. v. cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, vti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere iugis Octogesam perueniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt, omnesque ab his circumuenti, in conspectu vtriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendae rei: neque verò id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum vndique equitatu, cum in loco aequo, atque aperto confligeretur, idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrerant legati, centuriones, tribunique mil. ne dubitaret praelium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranios contra multis rebus sui timoris signa misisse: quòd suis non subuenissent: quòd de colle non recederent: quòd vix equitum incursum sustinerent, collatisque in vnum locum signis conferti, neque ordines, neque signa seruarent: quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem: quòd certè inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna, & sine vulnere suorum rem conficere posse, quòd re frumentaria aduersarios interclusisset. cur etiam secundo praelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperatoris consilio superare, quàm gladio. Mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos videbat: quibus saluis, atque incolumibus rem obtinere malebat. * Hoc consilium Caesaris à plerisque non probabatur. Milites verò palam inter se loquebantur: quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturus: ille in sua

sua sententia perseverat: & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem ad-
 uersariis minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate in castra sese re-
 ferunt, Cæsar præfidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso iti-
 nere, quam proximè potest hostium castris castra communit. Postero die
 duces aduersariorum perturbati, quod * omnem rei frumentariæ, fluminis-
 que Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat vnum iter,
 318 illud si reuerti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. * Hæc consul-
 tantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita,
 crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum, legionariarum-
 que intericiunt cohortes, vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt,
 ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id o-
 pus inter se Petreius, atque Afranius partiuntur: ipsique perficiendi operis
 causa longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites collo-
 quiorum facultatem, vulgò procedunt, & quem plerisque in castris notum,
 319 aut municipem, habebat, * conquirunt, atque vocat. Primum agunt gratias o-
 mnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent, eorum se beneficio
 viuere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectène se illi sint commissuri: &
 320 quod non ab initio fecerint, * armæque cum hominibus necessariis, & con-
 sanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab
 imperatore de Petreii, & Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse,
 neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa
 transluros confirmant, legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad
 Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra inuitandi causa adducunt alii ab
 suis abducuntur, adeo ut vna castra iam facta ex binis viderentur: compluresque
 tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant.
 Hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in ca-
 stris habebant obsidum loco. In suos notos, hospitesque quærebant, per quem
 quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam
 filius adolescens, de sua, & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpitium le-
 gatum agebat: erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta
 pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur:
 magnamque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat,
 consiliumque eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab
 instituto opere discedit, seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut
 quicumque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius ve-
 ro non deserit sese; armat familiam: cum hac, & prætoriam cohortem cetrato-
 rum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caus-
 sa habere consueuerat, improvise ad vallum aduolat: colloquia militum in-
 terrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui
 coeunt inter se, & repentino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt,
 gladiosque dstringunt, atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, ca-
 strorum propinquitate confisi: seque in castra recipiunt, & ab iis cohortibus,
 quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens
 Petreius manipulos circuit, militesque appellat, neu se, neu Pompeium ab-
 sentem, imperatorem suum, aduersariis ad supplicium tradant, obsecrat. fit
 celeriter concursus in prætorium. Postulant, ut iurent omnes, se exercitum,

ducésq; non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis
 consilium capturos. Princeps in hæc verba iurat: ipse ad idem iusiurandum
 adigit Afranium: subsequuntur Tribuni militum, centurionésque. * Centu-
 riatim producti milites idem iurant: edicunt penes quem quisque sit miles
 Cæsaris, vt producat: productos palàm in prætorio interficiūt. * sed ple- 321
 ritus à ducibus, crudelitas in supplicio, * vna religio iusiurandi, spem præsen- 322
 tis deditiois sustulit, mentésque militum conuertit, & rem ad pristinam
 belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tem-
 pus colloqui venerant, summa diligentia conquiri, & remitti iubet: sed ex
 numero Tribunorum militum, centurionúmque, nonnulli sua voluntate
 apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit: * cen- 323
 turiones, amplioris que ordinis equites Romanos in Tribunitium restituit
 honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre: fru-
 menti copiam legionarii * nonnulli habebant, quòd dierum xxi. ab
 Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cætrati, auxiliariésque nullam, quo-
 rum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera
 portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugie-
 bat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitus
 videbatur ad Ilerdam reuerti: quod ibi paululum frumenti reliquerant:
 ibi se reliquum consilium * expleturos confidebant. Tarraco aberat lon-
 gius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc proba-
 to consilio, ex castris profiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui nouis-
 simum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur:
 nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur.
 Genus erat hoc pugnæ. Expedites cohortes nouissimum agmen clauden-
 dant, pluresque in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascenden-
 dus, facilè ipsa loci natura periculum repellent, quòd ex locis superiori-
 bus qui antecesserant, suos ascendentes protegebant. Cùm vallis, aut locus
 decliuis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre pote-
 rant: * equites verò ex loco superiore in aduersarios tela coniciebant: tum 324
 magno erat in periculo res, tum inquirebant, vt cùm eiusmodi esset locus
 appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoque impetu
 equitatum repellerent: eo summoto, repentè incitato cursu sese in valles
 vniuersi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus con-
 sisterent. Nam tantùm ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum nume-
 rum habebant magnum, vt eos superioribus perterritos præliis, in medium
 reciperent agmen, vtróque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excede-
 re licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. Tali dum pugnatur mo-
 do, lentè, ac paulatim proceditur, crebróque, vt sint auxilio suis, subsistant,
 vt tum accidit: millia enim progressi xv. vehementiúsque peragitati ab equi-
 tatu, montem excelsum capiunt, ibique vna fronte contra hostem castra
 muniunt, neque iumentis onera deponunt. Vbi Cæsaris castra posita, ta-
 bernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduer-
 tere, sese subitò proripiunt hora circiter vi. eiusdem diei, & spem nasci
 moræ, discessu nostrorum equitum iter facere incipiunt. * Qua re animad- 325
 uersa,

uerfa, Cæsar, relictis iis munitionibus, subsequitur: præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora x. subsequi pabulatores, equitèsq; reuocari iubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeò vt penè terga còuertant, complurèsq; milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsar, atque vniuersum imminet. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessariò, & procul ab aqua, & natura iniquo loco, castra ponunt: sed iisdem de causis Cæsar, quæ suprà sunt demonstratæ, prælio amplius non lacessit, & eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent.

327 * Illi, animaduerso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris conuertunt. Hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt: sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tantò aberant ab aqua longius, & præfenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die, præsidio in castris relicto, vniuersas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditioem, quam prælio decertare malebat: conatur tamen eos vallo, fossaque circummunire, vt quàm maximè repentinæ eorum eruptiones demoretur, quò necessariò descensuros existimabat. Illi & inopia

328 pabuli adducti, * & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus, consiliisq; biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Cæsar, processerat. * Illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter i i x. signo dato, legiones educunt, aciemq; sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum, famamque omnium videri prælio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem de causis, quæ sunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, mouebatur: atque hoc etiam magis, quò spatii breuitas, etiam in fugam coniectis aduersariis, non multum ad summam victoriæ iuuare poterat: non enim amplius pedum millibus i i. ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant, tertia vacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta: si prælium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior prælio non lacessere. * Acies erat

330 Afraniana duplex: legio v. & i i i. in subsidiis locum alariæ cohortis obtinebat: Cæsar, triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes v. legione tenebant: has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem suæ cuiusque legionis subsequebantur: sagittarii, funditorèsq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere vterque propositum videbatur: Cæsar, vt nisi coactus, prælium non committeret: ille, vt opera Cæsar impediret. Producitur tamen res, aciesq; ad solis occasum continentur: inde vtriq; in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent.

Quare animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, equitumq; partem

flumen traicit, crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id, si fieri possit, semoto à militibus loco. Vbi id à Cæsare negatum, & palàm si colloqui vellent, cōcessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare voluerint, sed satis iã fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè vt fœminas, circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolore, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad vltimũ supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississimè, atque subiectissimè exponit. Ad ea Cæsar respondit. Nulli omnium has partes, vel querimoniam, vel miserationis, minùs conuenisse: reliquos enim omnes suum officium præstitisse: se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo configere noluerit, vt quàm integerrima essent ad pacem omnia: exercitum suum, qui iniuria etiam accepta, suisque interfectis, * quos in sua potestate habuit, conseruarit, & texerit: illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt, sic omnium ordinum partes in misericordia constituisse, ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloqui, neque induciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere soleat, vt eò recurrant, & id cupidissimè petant, quod paulò antè contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim v. legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot, tantasque classes paratas, neque summissos duces rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad vsum prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui: vt idem ad portas vrbis præsideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, vt semper, sed per paucos probati, & electi in prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quòd superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se vno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, vt rebus fœliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominia, domum reuertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, vt ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant, quo contra se vti possint: proinde, vt esset dictum, prouinciis excederent, exercitumque dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc vnam, atque extremam pacis esse conditionem.

nem. Id verò militibus fuit pergratum, & iucundum, vt ex ipsa significatio-
 ne potuit cognosci: vt qui aliquid victi incommodi expectauissent, vltro
 inde præmium missionis ferrent. Nam cum de loco, & tempore eius rei
 controuersia inferretur, & voce, & manibus vniuersi ex vallo, vbi consti-
 terant, signicare cœperunt, vt statim dimitterentur, neque, * omni interpo-
 sita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset
 in vtranque partem verbis disputatum, res huc deducitur, vt ii, qui ha-
 beant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim, reliqui ad Varum
 flumen dimittantur: ne quid eis noceatur, neue quis inuitus sacramento
 dicere cogatur à Cæsare, cauetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen
 Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, vt * quid
 quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui ami-
 334 serint, * restituatur: militibus æqua facta æstimatione, * pecuniam pro iis
 rebus soluit. Quasunque postea controuersias inter se milites habuerant,
 335 sua sponte ad Cæsarem * introduxerunt. Petreius, atque Afranius cum sti-
 pendium ab legionibus, penè seditione facta, flagitarentur, cuius illi diem
 336 nondum venisse dicerent, * Cæsar vt cognosceret, postulatum est: eoque
 vtrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo bi-
 duo dimissa, II. legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, vt non
 337 longo inter se spatio castra facerent: * eique negotio Q. Fufium Calenum
 legatum præfecit. Hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumen est
 iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVLII CAESARIS.

COMMENTARIORVM DE

BELLO CIVILI,

LIBER II.

VM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus,
 qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus
 ex partibus aggerem, vineas, turrésque ad oppidum
 agere instituit. Vna erat proxima portui, naualibusque:
 altera ad partem, qua est aditus ex * Gallia, atque Hi-
 spania ad id mare, quod * adigit ad ostium Rhodani.
 Massilia enim fere ex III. oppidi partibus mari alluitur:
 reliqua quarta est, quæ aditum habet * à terra. Huius quoque spatii pars
 ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita, longam,
 & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebo-
 nius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni pro-
 uincia vocat: vimina, materiámque comportari iubet: quibus comparatis
 rebus, aggerem in altitudinem pedum lxx. extruit. sed tanti erant antiqui-
 tus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantáq; multitudo tor-
 mentorum, vt eorú vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent.

Asseres enim pedum XII. cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missis, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. Itaque *pedalibus lignis coniunctis inter se, porticus integebatur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX. æquandi loci causa facta: item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent: sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebræ tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri, & turribus inferebantur. Quæ facile nostri repellebant milites, magnisque vltro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiecebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium XVI. in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio, Massiliensibusque subsidio missis, fretò Siciliæ, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur, appulsisque Messanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac Senatus fuga facta, ex nauibus eorum vnã deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam versus perficit, præmissaque clàm nauicula, Domitium, Massiliensibusque de suo aduentu certiores facit, eosque inagnopere hortatur, vt rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, configant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex nauibus productas naues refecerant, summæque industria armauerant, (remigum, gubernatorumque magna copia suppetebat) piscatoriasque adiecerant, atque contexerant, vt essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis, tormentisque compleuerant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati, vt extremo tempore ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm antè dimicauerant, naues conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, vt inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, vt tum accidit. Aduentus enim L. Nasidii summa spe, & voluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Taurenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt, ibique naues expediunt, rursusque se ad configendum animo confirmant, & consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eodem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captiuæ Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superauissent, vt victos contemnerent, plenus spei bonæ, atque animi, aduersus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, vt omnis iuuentus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque vxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra proiecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum consistere existimaret; nam & honesti ex iuuentute, & cuiusque ætatis amplissimi, nominatim euocati, atque obsecrati, naues conscenderant, vt si quid aduersi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent:

viderent: si superauissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis de salute urbis confiderent. Commisso prælio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit, sed memores eorum præceptorum, quæ paulò antè ab suis acceperant, hoc animo decertabant, vt nullum aliud tempus ad conandum habituri * viderentur: & quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multò se reliquorum ciuium fatum antecedere existimarent, quibus, vrbe capta, eadem esset belli fortuna patienda: diductis que nostris paulatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locis dabatur, & si quando nostri facultatem naçti, ferreis inieçtis manibus, nauem religauerant, vndique suis laborantibus succurrebant. Neque verò coniuñti Albici cominus pugna deficiebant, neque multùm cedebant virtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus, atque impeditis vulnera inferebant, conspicatæ que naues triremes 11. nauem D. Bruti, * quæ ex signo facilè agnosci poterat, 11. ex partibus sese in eam incitauerant: sed * tantùm, re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, vt paruo momento antecederet. Illæ adèò grauitè inter se incitatæ conflixerunt, vt vehementissimè vtræque ex concursu laborarent: altera verò, perfractò rostro, tota collaberet. Qua re animaduersa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe * naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeritèrque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naues nulli vsui fuerunt, celeritèrque pugna excefferunt: non enim has * aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque * ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v. sunt depressæ, 1 v. captæ, 1. cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petierunt. At ex reliquis vna præmissa Massiliam, huius nuncii perferendi gratia, cum iam appropinquaret vrbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac * re cognita, tātus luctus excepit, vt vrbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo segniùs ad defensionem vrbs reliqua apparare cœperunt. Est animaduersum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse præsidio posse, si pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinos incurfus humilè, peruamq; fecerant. Huc se referebāt: hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabāt: hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. Patebat hæc quoquouersus pedes xxx. sed parietum crassitudo pedum v. postea verò, vt est rerum omnium magister vsus, hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse vsui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est. Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eamque in parietes instruxerunt, ita vt capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, vbi ignis hostium adhèresceret, hæc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt, supraque eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directò transuersas trabes iniecerunt, easq; afferibus religauerunt: has trabes paulò

longiores, atque eminentiores, qui extremi parietes erant, effecerunt, ut esset ubi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes extruerentur, eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constrauerunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem parietum turris, latas *v*. pedes fecerunt, easque ex *iii*. partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt. Quod vnum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo, neque tormento traici posse. Vbi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere cœperunt, ubi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus extruebant, rursusque * alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primò tecta, extremis lateribus instruebant, ex quibus ea contignatione rursus summam contabulationem, storiâsque eleuabant. Ita tutò, ac sine vllò vulnere, ac periculo *vi*. tabulata extruxerunt, fenestrâsque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedum *lx*. longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cuius musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes *iv*. collocantur, in quibus eis collumellæ pedum in altitudinem *v*. defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocantur. Eò super tigna bipedalia iniiciunt, eaque laminis, clauisque religant: ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas * regulas, *iv*. patentes digitos defigunt; quæ lateres, qui super * musculo struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus, lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Supra lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni, ac lapibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis, ad ipsam turrem perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrem hostium admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti subito oppidani, saxa quàm maxima possunt vectibus promouent, præcipitataque muro in musculum deuoluunt. Ictum firmitas materiæ sustinet, & quidquid incidit, * fastigio musculi delabitur. 340 Id ubi videt, mutant consilium; cupas, tæda, ac pice refertas incendunt, easque de muro in musculum deuoluunt; inuolutæ labuntur: delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere remouentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris, telis, tormentisque defenditur, hostesque ex muro, ac turribus submouentur: non datur libera muri defendendi

defendendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars eius turris concidit: pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira percussi, urbis direptione perterriti, inerme cum infulis sese porta foras vniuersi proripiunt: ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit, militesque auersi à prælio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos, exercitumque peruenerunt, vniuersi se ad pedes proiciunt: orant ut aduentus Cæsaris expectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam, itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quò minùs cum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. Hæc, atque eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia, fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facta, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur, agrèque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, grauiusque eam rem pertulerunt, quò stetit per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli quærunt. * Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma verò omnia reposita, * connectaq; essent: * portis se foras erumpunt: secundo, magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti vno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam * conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam quemadmodum accidisset animaduerti posset. Nostrum repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alii ex castris sese incitant: fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibique musculum, turrimque lateritiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentauerunt hoc idem Massilienses: postero die eandem nocte tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt, multumque ignem intulerunt. * sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaque multis interfectis, reliquos, infecta re, in oppidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multò maiore studio militum administrare, & reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus malè cecidisse viderunt: induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quò vnde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum,

* omnibus arboribus longè, latèq; in finibus Massiliensium excisis, & con-³⁴⁴
 uectis: * aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris,
 fenum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere
 instituerunt, æqua ferè latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat ag-
 ger. Vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare vi-
 deretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quæ firmamen-
 to esse possint: & quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq;
 luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus
 plutei * obiectu, operi quæcunque vsui sunt, sine periculo supportat: celeri-
 ter res administratur: diuturni laboris detrimentum solertia, & virtute mili-
 tum breui reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis causa in
 muro relinquuntur. Quod vbi hostes viderunt, ea, quæ diu, longoque spa-
 tio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta,
 vt nullius perfidiæ, neque eruptioni locus esset, neque quidquam omnino
 relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset, eo-
 demque exemplo sentiunt totam urbem, quæ sit aditus ab terra, muro, tur-
 ribusque circumiri posse: sic vt ipsis consistendi in suis munitionibus locus
 non esset * cum penè ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia videren-³⁴⁵
 tur, * ac tela manu conicerentur, suorúmque tormentorum vsum, quibus ipsi
 magna sperauissent, spatio propinquitatis interire, parique conditione è
 muro, ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intel-
 ligunt, ad easdem deditiois conditiones recurrunt. M. Varro in vltiore
 Hispania, initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gesta, diffidens Pom-
 peianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur: preoccupatum sese legatio-
 ne, ab Cn. Pompeio teneri obstructum fide: necessitudinè quidem sibi nihilo
 minorem cum Cæsare intercedere, neque se ignorare, quod esset officium
 legati, qui fiduciarium operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga
 Cæsarem totius prouinciæ. * Hæc omnibus referebat sermonibus: neque se³⁴⁶
 in vllam partem mouebat. Postea verò, cum Cæsarem ad Massiliam * detine-
 ri cognouit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna au-
 xilia conuenisse, magna esse in spe, atque expectatione, & cõsentire omnem
 citeriorem Prouinciam, quæq; postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei
 frumentariæ accepit, atque hæc ad eum latiùs, atque inflatiùs Afranius per-
 scribebat: se quoque ad motum fortunæ mouere cœpit: delectum habuit to-
 ta prouincia: legionibus completis 11, cohortes circiter xx. alarias addidit:
 frumenti magnum numerum cõegit, quod Massiliensibus, item quod A-
 franio, Petreioque mitteret: naues longas x. Gaditanis vt facerent imperauit:
 complures præterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniâq;
 ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò vi. cohortes
 præsidii causa ex prouincia misit: Caiumque Gallonium, equitem Roma-
 num, familiarem Domitii, qui eò procurandæ hæreditatis causa venerat,
 missus à Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica
 in domum Gallonii contulit: * ipse habuit graues in Cæsarem conciones: se-
 pe ex tribunali prædicauit, aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum nume-
 rum ab eo militum ad Afranium perfugisse: * hæc se certis nunciis, certis au-³⁴⁷
 ctoribus comperisse. * Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius pro-
 uinciæ,

uinciæ, sibi ad Rempublicam administrandem HS. c x c. millia, & argenti
 348 pondo x x. millia, tritici modios c x x. millia polliceri cogit. * Quas Cæsari
 esse amicas ciuitates arbitratur, iis grauiora * onera iniungebat: qui ver-
 ba atque orationem aduersus Rempublicam habuissent, eorum bona in
 publicum addicebat, præsidiaque eò deducebat, & iudicia in priuatos red-
 debat: prouinciam omnem in sua, & Pompeii verba per iusiurandum adi-
 gebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat
 bellum. Ratio autem hæc erat belli, vt * secum II. legiones Gadis confer-
 ret, naues frumentumque omne ibi contineret: prouinciam enim omnem
 Cæsaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusque com-
 paratis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar etsi multis, necessa-
 riisque rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam par-
 tem belli in Hispaniis relinquere: quòd magna esse Pompeii beneficia, &
 magnas clientelas in citeriore prouincia sciebat. Itaque duabus legioni-
 bus missis in vltiorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno plebis ipse
 cum equitibus D C. magnis itineribus progreditur, edictumque præmittit ad
 quam diem magistratus, principesque omnium ciuitatum sibi esse præstò
 Cordubæ vellet. Quo edicto tota prouincia * peruulgato, nulla fuit ciuitas,
 quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret, nullusue ciuis Ro-
 manus paulò notior, quin ad * diem conueniret. simul ipse Cordubæ con-
 uentus per se portas Varroni clausit: custodias, vigiliasque in muro, turri-
 busque disposuit: cohortes I I. quæ colonicæ appellabantur, cum eò casu
 venissent tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonen-
 ses, quæ est longè firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis III. in ar-
 cem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portas-
 que præclusit. Hoc verò magis properare Varro, vt cum legionibus quam
 primùm Gades contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur. * tanta,
 ac tam secunda in Cæsarem voluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei
 paulò longiùs literæ à Gadibus redduntur: simul atque cognitum sit de edi-
 cto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium,
 quæ essent ibi in præsidio, vt Gallonium ex oppido expellerent, urbem, in-
 sulamque Cæsari seruarent. Hoc inito consilio, denunciaffe Gallonio, vt
 sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset,
 sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus ex-
 cessisse. His cognitis rebus, altera ex I I. legionibus, quæ Vernacula appella-
 batur, ex castris Varronis, astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseque
 Hispalim recepit, atque in foro, & Porticibus sine maleficio consedit. Quod
 factum ad eò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, vt domum
 ad se quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus
 349 Varro, * cum itinere conuerso, sese in Italiam venturum promisisset, cer-
 tior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum verò omni interclusus iti-
 nere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse, legionem, cui iusserit, tradere. Ille
 ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro
 Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide,
 quod penes eum est pecuniæ, tradit: & * quod vbiq; habeat frumenti, ac
 nauium ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim

gratias agit: ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent
 habere: Hispanis, quòd præsidia expulissent: Gaditanis, quòd conatus ad-
 uersariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent: tribunis mil-
 centurionibusq;, qui eò præsidii causa venerant, quòd eorum consilia sua
 virtute confirmassent: pecunias, * quas erant in publicum Varroni ci-
 ues Romani polliciti, remittit: bona restituit iis, quos liberius locutos
 hanc poenam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatísque
 præmiis: reliquos in posterum bona spe complet, biduumq;, Cordubæ com-
 moratus, Gades proficiscitur: pecunias, monumentaq;, quæ ex Fano Her-
 culis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet: provin-
 ciæ Q. Cassium præficit: huic I V. legiones attribuit: ipse iis nauibus, quas
 M. Varro, quasq;, Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis
 diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris ad-
 uentum expectabant. Eadem ratione priuatim, ac publicè quibusdam ciui-
 tatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq;, Narbonem, atq;
 inde Massiliam peruenit: ibi legem de dictatore latam, seseque dictatorem
 dictum à M. Lepido prætorè cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis,
 rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio nauali superati,
 crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia cõfliccati, ex diutina con-
 clusione, & * mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto
 cum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provin-
 ciarum, & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse co-
 gnouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis antè diebus L.
 Domitius, cognita Massiliensium voluntate, nauibus I II. comparatis, ex
 quibus I I. familiaribus suis attribuerat, vnã ipse conscenderat, nactus tur-
 bidam tempestatem, est profectus. Hunc cõspicatae naues, quæ * missu Bru-
 ti, consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris sequi
 cœperunt. Ex iis vnum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit,
 auxilióq;, tempestatis ex conspectu abiit: duo * perterrita concursu nostra-
 rum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq; ex
 oppido, vt est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibusq; educunt:
 pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro
 nomine, & * vetustate, quàm pro meritis in se ciuitatis conseruans, II. ibi le-
 giones præsidio relinquit: cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficisci-
 tur. Iisdem tēporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, * & iam ab 350
 initio copias P. Atii Vari despiciens, II. legiones ex I V. quas à Cæsare acce-
 perat, & D. equites transportabat, biduóq;, & noctibus III. nauigatione con-
 sumptis, appulit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à
 Clupeis passuum XXII. millia, habetq; non incommodam estate stationem,
 & duobus eminentibus promontoriis continetur. Huius aduentum L. Cæ-
 sar filius cum X. longis nauibus ad Clupeam præstolans, (quas naues. Vtica
 ex prædonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli causa cu-
 rauerat) veritúsq; nauium multitudinem, ex alto refugerat: * appulsáque ad
 proximum littus trireme constrata, & in littore relicta pedibus Adrume-
 tum profugerat. Id oppidum C. Confidius Longus vnus legionis præsidio
 tuebatur

tuebatur: reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor nauibus xii. quas præfidio onerariis nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur, biduūq; iter progressus, ad flumen Bagradam *peruenit: * C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu * antecedit ad castra exploranda Corneliana, quòd his locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, vtraque ex parte præruptum, atque asperum, sed paulò tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. Abest directo itinere ab Vtica * paulò ampliùs passus ∞. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longiùs, latèque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, vi. millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro, oppidòq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, vna ex parte ipso oppido Vtica, altera teatro, quod est ante oppidū, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. Simul animaduertit multa vndiq; portari, atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore, ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, vt diriperet, atq; haberet loco prædæ: eodemq; tēpore his rebus subsidio d. c. equites Numidæ ex oppido, peditēsque c. d. mittuntur à Varo, quos auxilii causa rex Iuba paucis diebus antè Vticam miserat. Huic & paternum hospitium cum Pompeio, & similtas cum Curione intercedebant, quòd tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubæ publicauerat. Concurrūt equites inter se: neq; verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed, interfectis circiter c. x. reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim aduentu longarū nauium, Curio pronunciari onerariis nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter c. c. se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela duxisset. Qua pronunciatione facta, temporis pūcto, sublatis ancoris, omnes Vticam relinquunt, & quòd imperatū est transeūt: quæ res omnium rerum copia compleuit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur. Postero die Vticam exercitum ducit, & prope oppidū castra ponit. Nondum opere castrorum perfectò, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum, peditūmq; ab rege missa Vticam venire: eodemq; tempore vis magna pulueris cernebatur, & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primū impetū sustineant, ac morentur: ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitēsq; committūt præliū: & priùs quàm planè legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quòd nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se coniciunt: equitatuque omni fere incolumi, quòd se per littora celeriter in oppidum recepit, magnū peditū numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi i. ex castris Curionis, cum manipularibus suis xxi. ad Atium Varum perfugiunt. Ii seu verè, quam * habuerant, opinionem per-

ferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt: (nanque volumus, & credimus libenter: & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certè, totius exercitus animos alienos esse à Curione: maximè opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquēdi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atque vna valle non magna interiecta, suas vterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam venerat, legionēsque eas traduxerat * Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar: adeo vt paucis mutatis centurionibus iidem ordines, manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, * ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent: neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent vti fortuna, eademque in obsidione perpeffi: neu pro iis pugnarent, * à quibus in contumeliam perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atque Atium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas vterque copias reducit. * At in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur: vnusquisque enim opiniones fingebat: & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc vbi vno auctore ad plures permanuerat, * atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei videbantur. Ciuile bellum: * genus hominum, quod liceret libere facere: & sequi, quod vellēt: legiones eæ, quæ paulò antè apud aduersarios fuerant. (nam etiam Cæsaris beneficium mutauerat consuetudo) * quæ offerrentur municipia etiam diuersis partibus coniuncta: neque enim ex Marfis, Pelignisque veniebant, vt qui superiore nocte in contuberniis, commilitonēsque nonnulli grauiores sermones militum vulgò durius accipiebant. Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur: quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda censerent: quòd * huiusmodi militum consiliis otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò præstare dicebant * per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos, & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pati. Porro erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliiana recedendum, vt * maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur: simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio vtrunque improbens consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus? aut * verò quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & * fœlicitas rerum gestarum, exercitus benevolentiam imperatoribus, & res aduersæ, odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet,

357 habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem
 exercitus? * nam neque prudentes suspicari oportet sibi parum credi: neque
 improbos scire sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia
 diminuat. Quod si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus
 alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora
 opinione esse confido, quantò hæc dissimulari, & occultari, quàm per nos
 confirmari præstat? an non, vti corporis vulnera, ita exercitus incommoda
 sunt tegenda, ne spem aduersariis augeamus? at etiam, vt media nocte pro-
 358 ficiscamur addunt, * quòd maiorem (credo) licentiam habeant qui peccare
 conentur. Nanque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus re-
 bus nox maximè aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, vt sine spe
 castra oppugnanda censeam: neque tanti timoris: vt ipse deficiam: atque o-
 359 mnia prius experienda arbitror, magnaque ex parte iam me vnà vobiscum
 de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat
 militum: commemorat quo sit eorum vsus studio ad Corfinium Cæsar: vt
 magnam partem Italia, beneficio, atque auctoritate eorum, suam fecerit.
 Vos enim, vestrúmque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt se-
 cuta, neque sine causa & Cæsar amicissimè de vobis, & illi grauissimè iudi-
 cauerunt. Pompeius enim, nullo prælio pulsus, vestri facti præiudicio demo-
 359 tus, Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, * prouinciámque
 Siciliam, atque Africam, sine quibus urbem, atque Italiam tueri non potest,
 vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur, vt à nobis desciscatis: quid
 enim est illis optatius, quàm vno tempore & nos circumuenire, & vos nefar-
 rio scelere obstringere? aut quid irati grauius de vobis sentire possunt, quàm
 vt eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant? & in eorum potestatem
 veniatis, qui se per vos perisse existimant? an verò in Hispania res gestas Cæ-
 saris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas rece-
 ptas prouincias? hæc acta diebus XL. quibus in conspectu aduersariorum
 venerit Cæsar. an qui incolumes resistere non potuerunt, perditis resistent?
 vos autem * incerta victoria Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna,
 victum * sequamini? cum vestri officii præmia percipere debeatis. Desertos
 enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem fa-
 ciunt. Vosne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extre-
 mam pati fortunam paratos proiecit * ille? non sibi, clàm vobis, salutem
 fuga petiuit? nonne proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conseruati?
 Sacramento quidem vos tenere quí potuit? cum proiectis fascibus, & de-
 posito imperio, priuatus, & captus ipse in aliam venisset potestatem.
 Relinquitur noua religio, vt eo neglecto sacramento, quo nunc tenemi-
 ni, respiciatis illud, quod deditioe ducis, & capitis diminutione subla-
 tum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos
 meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & ve-
 stra expectatione leuiores. Sed tamen sui laboris milites semper euentu
 belli præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubita-
 tis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res proces-
 sit, fortunámque cur præteream? An pœnitet vos, quòd saluum, atque
 incolumen exercitum, nulla omnino naue desiderata, transduxerim?

quòd classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinuque aduersariorum c. c. naues onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, vt neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint: Hac vos fortuna, atq; his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, * an Italia fugam, an Hispaniarum deditiorem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellauistis. Cuius si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto, * mihi meum restituite nomen: ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Quoratione * permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, vt magno cum dolore infidelitatis suspensionem sustinere viderentur. Discedentem verò ex concione vniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem, virtutemque experiri. Quo facto communitata omnium * voluntate, & opinione, * consensu suo constituit Curio cum primùm sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat: ne Varus quidem Atius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, vt suprâ demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo ascensu. hanc vterque, si aduersariorum copia transire conarentur, expectabat: * quò æquiore loco prælium committeretur: simul à sinistro cornu P. Atii equitatus omnis, & vnâ leuis armaturæ interiecti complures, cum in vallem demitterent, cœnebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Mar- rucinatorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt, sed amissis equis ad suos refugerunt: relictis ab iis, qui vnâ procurrerant leuis armaturæ, circumueniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quòd magnum habere vsum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostem vides Curio: quid dubitas vti temporis opportunitate? Ille vnum elocutus, vt memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes: a deo que erat impedita vallis, vt in ascensu, nisi subleuati à suis, primi non facile eniterentur: * sed præoccupatis animis Atianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat, omnesque iam se ab equitatu circumueniri arbitrabantur. Itaque prius, * quam telum * abiici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat, vt vnus esse ex eius militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. Vbi ille sapius appellatus aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid vellet quæsiuit, humerum aperit, gladio appetit: paululumque abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto, vitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus, interficitur, * ac fugientium multitudine, ac turba portarum castrorum occupantur, atque * iter impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio, aut fuga intereunt: neque multum abfuit, quin etiam castris

castris expellerentur: ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum con-
 tenderunt, * sed cum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohi-
 bebat: quòd ad prælium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant,
 quæ ad oppugnationem castrorum erant vsui. Itaque Curio exerci-
 tum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, * ex
 numero aduersariorum circiter D C. interfectis, atque vulneratis, qui om-
 nes discessu Curionis, multique præterea per simulationem vulnerum, ex
 castris in oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re animaduersa
 Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatores in castris, & paucis ad spe-
 ciam tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum
 reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummunire in-
 stituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, * diuturnitate otii? Vticen-
 ses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi: conuentus, qui
 ex variis generibus constaret: terror ex superioribus præliis magnus. ita-
 que de deditioe omnes palàm loquebantur, & cum P. Atio agebant, ne
 sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc cum agerentur,
 nuntii præmissi ab rege Iuba venerunt, qui illum cum magnis copiis ad-
 esse dicerent, & de custodia, ac defensione vrbis hortarentur. Quæ res eo-
 rum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni,
 sed aliquandiu fides fieri non poterat, tantam habebat suarum rerum fi-
 duciam. Iamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nuntiis, ac
 literis perferebantur: quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se Re-
 gem * ausurum existimabat. Sed vbi certis auctoribus comperit minùs
 v. & x x. millibus longè ab Vtica eius copias abesse, relictis munitioibus,
 sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra
 munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit vii. le-
 giones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum
 ducendum aptissima, natura, & loci munitioe, & maris propinquitate,
 & aquæ, & salis copia: cuius magna vis iam ex proximis erat salinis eò
 congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius
 erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu,
 Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His consti-
 tutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis au-
 dit, Iubam reuocatum finitimo bello, & controuersis Leptitanorum, re-
 stitisse in regno: Saburam eius præfectum, cum mediocribus copiis mis-
 sum, Vticæ appropinquare: his auctoribus temere credens, consilium
 commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem
 probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis
 prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum o-
 mnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, qui-
 bus præerat Sabura, de quo antè erat auditum, Sed rex cum omnibus co-
 piis insequabatur, & v. i. millium passuum interuallo à Sabura confederat.
 Equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes ho-
 stes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbàra consuetudine, nullis
 ordinibus passim confederant. Hos oppressos somno, & dispersos ador-
 ti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt.

Quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus v. castris praesidio relictis, Progressus millia passuum vi. equites conuenit: rem gestam cognouit: ex captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit, respondent Saburam: reliqua, studio itineris conficiendi, quaerere praetermittit, proximamque respiciens signa, Videtis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire: abesse regem, exiguas esse copias missas, * quae paucis³⁶⁶ equitibus pares esse non potuerunt: proinde ad praedam, ad gloriam propere, ut iam de praemiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus * libenter praedicat. Multa praeterea spolia praeferebantur: capti homines, equitesque producebantur, ut quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese, iterque accelerat, ut quam, maxime ex fuga perterritos adoriri posset. * At illi itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio³⁶⁷ loco resistebant. Ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus a Sabura de nocturno praelio, ii. millia Hispanorum, & Gallorum equitum, * quos suae custodiae causa circum se habere consuevit, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copiis, elephantisque xl. lentius subsequitur, suspicatus, praemissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumque instruit, atque his imperat, ut simulatione timoris, paulatim cedant, ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum praelii daturum, & quod rem postulare cognouisset imperaturum. Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu, xvi. millium spatio consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit: sed peditatundantaxat procul ad speciem vitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio, suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, virtusque deerat: sed ij numero c c., (reliqui in itinere substiterant) quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aduersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant: sic neque in loco manere, ordinesque seruare, neque procurrere, & casum subire tutum videbatur. Hostium copia, summissis ab rege auxiliis, crebro augebantur: nostros vires lassitudine deficiebant: simul ij, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere consueverunt,

consueuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos com-
 mendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant
 omnia timoris, & luctus. Curio vbi perterritis omnibus, neque cohortatio-
 nes suas, neque preces audiri intelligit, * vnā, vt in reliquis rebus, spem
 368 reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere vniuersos, atque
 eò inferri signa iubet. Hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus.
 Tum verò ad summam desperationem nostri perueniunt, & partim fu-
 gientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Horratur
 Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus cir-
 cumsistens, vt fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non
 discessurum pollicetur. At Curio nunquam amisso exercitu, quem à Cæsa-
 re fidei suæ commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum con-
 firmat: atque ita prælians interficitur. Equites perpauca ex prælio se reci-
 piunt: sed ii, quos ad nouissimum agmen, equorum reficiendorum causa,
 substituisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa,
 sese incolumes in castra conferunt. Milites ad vnum omnes interficiun-
 tur. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione, co-
 hortatur suos, ne animo deficient. Illi orant, atque obsecrant vt in Sici-
 liam nauibus reportentur: pollicetur, magistrisque imperat nauium, vt pri-
 mo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit o-
 mnium terror, vt alii adesse copias Iubæ dicerent, alii cum legionibus in-
 stare Varum, iamque se puluerem venientem cernere, quarum rerum ni-
 hil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter aduolaturam suspi-
 carentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat: qui in clas-
 se erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magi-
 stros incitabat. Pauci lenunculi ad officium, imperiūque conueniebant:
 sed tanta erat, completis littoribus, contentio, qui potissimum ex magno
 numero conscenderent, vt multitudine, atque onere nonnulli deprime-
 rentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus ac-
 cidit, vt pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia
 valerent, aut naues adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes perue-
 nirent: reliquæ copię, missis ad Varum * noctu, legatorum numero cen-
 turionibus, sese ei dederunt. Quorum cohortes militum Iuba postero
 die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam
 partem eorum interfici iussit: paucos electos in regnum remisit. Cùm Va-
 rus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet, ipse equo
 in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in nu-
 mero erat Ser. Sulpitius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri
 369 vellet Vticæ constituit, atque imperauit, * diebusque æquè post paucis se
 in regnum cum omnibus copiis recepit.

V. ij.

C. IVLII CAESARIS
 COMMENTARIORVM DE
 BELLO CIVILI,
 LIBER III.

DICTATORE habente comitia Cæsare, consu-
 les creantur Iulius Cæsar, & P. Seruilius. Is enim erat
 annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus
 confectis, cum fides tota Italia esset angustiior, neque
 creditæ pecuniæ soluerentur, constituit vt arbitri da-
 rentur, per eos fierent æstimationes possessionum, &
 rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atq;
 eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tol-
 lendum, minuendûmque, qui ferè bella, & civiles dissensiones sequi con-
 suevit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existi-
 mauit. Item prætoribus, tribunisq; plebis rogationes ad populum ferenti-
 bus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, * illis temporibus, qui-
 bus in vrbe præsidia legionum Pompeius habuerat (quæ iudicia, aliis au-
 dientibus iudicibus, aliis sententiâ ferentibus, singulis diebus erant perfe-
 cta) in integrum restituit: qui se illi initio civilis belli obtulerât, si sua opera
 in bello vti vellet, perinde æstimans, ac si vsus esset, quoniâ sui fecissent po-
 testatem. Statuerat enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo
 beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans
 in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, co-
 mitiisq; omnibus perficiendis x i. dies tribuit, dictaturaque se abdicat, &
 ab vrbe proficiscitur, Brundisiumq; peruenit: eò legiones xii., equitatum
 omnem venire iusserat. Sed tantum nauium reperit, vt angustè xv. millia le-
 gionarium militum, & v. equites transportare possent. Hoc vnum, inopia
 nauium, Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atq; eæ copię ipsæ
 hęc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerât,
 longumq; iter ex Hispania magnum numerum diminuerat, & grauis autu-
 mnus in Apulia, circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ, & Hispa-
 niæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentauerat. Pompeius * anni
 spatium ad comparandas copias nactus, quòd vacuum à bello, atq; ab ho-
 ste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq; insulis, Corcyra, Athe-
 nis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, & Ægypto classem coëge-
 rat: magnam omnibus locis * ædificandam curauerat: magnam imperatam
 Asiæ, Syriæ, regionibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis
 Achaïæ populis pecuniam exegerat: magnam societates earum prouincia-
 rum,

rum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Romanorum I x. v. ex Italia, quas traduxerat: vnam ex Sicilia veteranam, qua factam ex duabus, gemellam appellabat: vnam ex Creta, & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus, in iis prouinciis confederant: I. ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas curauerat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiròq; supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones I. sagittarios, ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque ciuitatibus III. millia numero habebat, funditorum cohortes VI. mercenarias II. equites VI. millia, ex quibus DC. Gallos Deiotarus adduxerat, D. Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & * Safalem filium miserat. Ex Macedonia c. c. erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D. ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii causa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: D c c c. quos ex seruis suis, pastorumque suorum coegerat: c c c., Tarcundarius, Castor, & Donilaus, * ex Gallogræcia dederant. Horum alter vnà venerat, alter filium miserat. c c. ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant: in his plerique hyppotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, & ciuitatum adiecerat: atque eum (quem supra demonstrauimus) numerum expleuerat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, vt mare Cæsarem transire prohiberet: * eiusque rei causa omni in ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis nauibus Pompeius filius: Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius: Syriacis C. Cassius: Rhodiis C. Marcellus, cum C. Pomponio: Lyburnicæ, atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat. Cæsar vt Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, æquo animo * mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent: ipsi expediti naues conscenderent, quod maior numerus militum posset imponi: omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent: conclamantibus omnibus, imperaret quod vellet, quodcunque imperauisset, se æquo animo esse facturos, pridie Non. Ian. naues soluit, impositis (vt supra demonstratum est) legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum, saxa inter, & alia loca periculosa quietam noctem stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersariis arbitratur, ad eum locum, qui appellatur * Pharsalus, omnibus nauibus ad vnã incolumibus, milites exposuit. * Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus x i i x. quibus iussu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum nauibus c x. Corcyræ. sed * neque ii sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi: cum Cæsar omnino x i i. naues longas præsidio duxisset, in quibus

erat etiam ipse: neque illi Bibulus, impeditis nauibus, dispersisque remi-
 gibus, satis maturè occurrit, quòd priùs ad continentem visus est Cæsar,
 quàm de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis
 militibus, naues eadem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur, vt reliquæ
 legiones, equitatusque transportari possent. Huic * officio præpositus erat
 Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus ad-
 hiberet: sed ferius à terra prouectæ naues, neque vsæ nocturna aura, in red-
 eundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduentu Cæ-
 saris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus
 occurrit, & nactus circiter xxx., * in eas diligentia suæ, ac doloris iracun- 376
 dia erupit, omnesque incendit, eodemque igne nautas, dominosque nauium
 interfecit, magnitudine pænæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto
 negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, littoraque omnia longè, latèque
 classibus occupauit, custodisque diligentius dispositis, ipse grauissima hye-
 me in nauibus excubabat, neque vllum laborem, aut munus despiciens, neque
 subsidium expectans, * si in Cæsaris * conspectum veniret. Sed post disces- 377
 sum Lyburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, nauibus
 Salonas peruenit, * ibique concitatis Dalmatis, reliquisque Barbaris, Hispaniam 378
 à Cæsaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationi-
 bus, neque denunciatione periculi permouere possent, oppidum oppugnare
 instituit. Est autem oppidum & loci natura, & colle munitum: sed celeriter
 ciues Romani, ligneis effectis turribus, * sese munierunt: & cum essent in fir- 379
 mi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulne-
 ribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruosque omnes puberes li-
 berauerunt, & præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt.
 Quorum cognita sententia, Octavius quinque castris oppidum circundedit,
 atque vno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi
 omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabāt. * Qua de re missis
 ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, vt poterant, per se in-
 commoda sustinebant: & longo interposito spatio, cum diurnitas oppu-
 gnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridia-
 ni temporis, discessu eorum pueris, mulieribusque in muro dispositis, ne-
 quid quotidianæ cōsuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos
 nuper manumissos liberauerant, in proxima Octavii castra irruperunt. His
 expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & dein-
 cept reliqua, omnibusque eos castris expulerunt, & magno numero inter-
 fecto, reliquos, atque ipsum Octavium in naues confugere cœgerunt. Hic
 fuit oppugnationis exitus. Iamque hyems appropinquabat, & * tantis 380
 detrimentis receptis, Octavius desperata oppugnatione oppidi, Dyrrha-
 chium sese ad Pompeium recepit. * Demonstratum est L. Vibullium Rufum,
 Pompeii præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atque ab eo esse
 dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis benefi-
 ciis Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium
 mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intellige-
 bat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere vtrunque pertinaciæ
 finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari:
 satis

fatis esse magna vtrunque incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, vt reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardina, duabúsque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum c. atque xxx. de morte Curionis, * & detrimento Africani exercitus tanto, militúmque deditio ad Corcyram: proinde sibi, ac reipublicæ parcerent, quantumque in bello fortuna posset, iam ipsis incommodis suis satis essent documento: hoc vnum esse tempus de pace agendi, dum sibi vterq; cõfideret, & pares ambo videretur: si verò alteri paulum modò tribuisset fortuna, non esse vsurú conditionibus pacis cum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea conuenire non potuissent, Romæ à senatu, & à populo peti debere: * interea & reipub. & ipsis placere oportere, si vterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositis que armis, auxiliis que, quibus nunc confiderent, necessariò populi, senatúsque iudicio fore vtrunque contentum. Hæc quò faciliùs Pompeio probari possent, omnes suas, terrestres, vrbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à * Cæsare, non minùs necessarium esse existimauit de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiore, vt ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo continuato, & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, vt adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, itérque ex Macedonia in hyberna, Apolloniam, Dyrrachiúmque habebat: sed re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quò cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompeii oppido præerat, præsidiúmque * ibi Parthorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, * Græcos murum ascendere, atque arma capere iubet. Illi autem cum se contra imperium populi R. pugnatos esse negarent, oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, & se, atque oppidum Cæsari dedit, incolumis que ab eo conseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniã proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidésq; ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò duros se negare, neque portas consuli præclusuros, neque sibi iudicium sumpturos contrà, * atque omnis Italia, populúsque R. iudicauisset. Quorum cognita voluntate, clam * profugit. Appolloniatés ad Cæsarem legatos mittunt, oppidóque recipiunt. Hos sequuntur Bellidéses, Amatini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epirus: & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici, atque Apolloniæ gestæ, Dyrrachio timens, * diurnis eò, nocturnis que itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, vt penè omnes in Epiro, finitimis que regionibus signa relinquerent: complures arma proiicerent, ac fugæ simile iter videretur. Sed cum prope Dyrrachium Pompeius constitisset, castraq;

metari iussisset: perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit, iuratque se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quencunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati: hos tribuni mil- centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. * Cæsar 385
 * profecto occupato itinere ad Dyrrachium, finem properandi facit, castraque ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium, * vt * vigiliis, 386
 castellisque benemeritæ ciuitates tutæ essent, ibique reliquarum ex Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hyemare constituit. Hoc idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes, auxiliâque conduxit. Calenus, legionibus, equitibusque Brundusii in naues * positis, vt erat præceptum à Cæsare, * quantum nauium facultas 387
 tem habebat, naues soluit, paulumque à portu progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, littorâque omnia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauésque omnes reuocat: vna ex iis, quæ perseuerauit, neq; imperio Caleni obtemperauit (quod erat sine militibus, priuatôque consilio administrabatur) delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad vnum interficit. Ita exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, vt supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur: præsidii enim dispositis omnia littora à Cæsare tenebantur, neque lignandi, neq; aquandi, neque naues ad terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariorum premebantur, ad eò vt cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerariis supportare: * atque vno tempore accidit, vt difficilius 388
 ribus vsi tempestatibus, expellibus, quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem * cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstraui angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter oppidi muris, alter præsidii terrestribus præerat: velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc addunt pauca rei confirmandæ causâ, vt de compositione acturi viderentur. Interim postulant, vt sint induciæ, atque ab iis impetrant: magnum enim, quod asserabant, videbatur, & Cæsarem id summè sciebant cupere: & * perfecturum aliquid de Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione vna * profectus erat ad recipiendas vltiores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. Erat autem ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit: ipse Oricum reuertitur. Eò cum venisset, euocantur illi ad colloquium: prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam priuatas cum Cæsare, ex ædilitate, & prætura conceptas: ob eam * rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei, maximæque vtilitatis eius iracundiâ impedirentur: Pompeii summam esse, ac fuisse
 semper

semper voluntatem, vt componerentur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam belli, rerumq; omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua*perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dū ab illo rediri posset: neue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copiis, auxiliisq; suis. Qui-
 389 bus rebus*neq; tum respondendum Cæsar existimabat: neq; nunc, vt memorix prodatur, satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, vt legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perduceret: quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, vt illi classe naues, auxiliâq; sua impedirent: ipse vt aqua, terrâq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis: sin illud tenerent, se quoq; id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, vt hæc non remitterentur: neq; hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neq; periculum præstare eorū, sed totam rem ad Pompeium reicere: vnum instare de induciis, vehementissimèq; contendere. * Quos vbi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ vitandæ causa omnem orationem instituisse, neq; vllam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari posset, neq; susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem vnum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris cõcitauerat, vbi primū, rursus adhibito Libone, & L. Lucio, & Theophane (* quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat) de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut
 390 vita, aut ciuitate opus est, quã beneficio Cæsaris habere videbor? * Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilominus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii, atq; Cæsaris vnum flumen tantū intererat. Apud, crebrâq; inter se colloquia milites habebant, neq; vllum interim telum per pactiones colloquentium traiciebatur. Mittit P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret, & crebrò magna voce pronunciarer, liceret ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere: quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset, præsertim vt id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertaret. Multa suppliciter locutus, vt de sua, atq; omniū salute debebat, silentiòq; * ab vtrifq; militibus*facto responsum est ab altera parte, A. Varronē profiteri, se altera die ad colloquium venturum, atq; vnâ etiam vtrinq; admodum tutò legati venire, & quæ vellent, exponere possent, certūque ei rei tempus constituitur. Quò cum esset postero die ventum, magna vtrinq; multitudo conuenit, magnâque erat eius rei expectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. La-

bienus prodiit: summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vati-
 nio incipit, quorum mediam orationem interrumpunt vndique subito tela
 immissa, quæ ille obiectus armis militum vitauit: vulnerantur tamen com-
 plures: in his Corneliis Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones, mili-
 tésq; nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam
 nobis, * nisi Cæsaris capite relato, pax esse * nulla potest. Iisdem temporibus ³⁹²
 Romæ M. Cælius Rufus prætor, caussa debitorû suscepta initio magistra-
 tus, tribunal suum iuxta C. Trebonii, prætoris vr bani, sellam collocauit: &
 si quis * appellasset de æstimatione, & * de solutionibus, quæ per arbitrum ³⁹³
 fierent, vt Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat
 æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clemētis, &
 moderatè ius dicendū existimabat, vt reperiri non possent, à quibus initium
 * appellandi nasceretur: nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut
 propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctonandi propo-
 nere, etiã mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se de-
 bere fateantur, cuius animi, aut cuius impudētia est: itaq; qui hoc postula-
 ret, reperiatur nemo: atq; ipsis, ad quorū commodum pertinebat, durior
 inuentus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem
 caussam videretur, legē promulgauit, * vt sexies seni dies sine vsuris creditæ
 pecuniæ soluantur. Cùm resisteret Seruilius cōsul, reliquiq; magistratus, &
 minùs opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia, sublata priore
 lege duas promulgauit: vnam, qua mercedes habitationum annuas condu-
 ctoribus donauit: * aliam tabularum nouarum: impetûq; multitudinis in C. ³⁹⁴
 Trebonium factò, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbauit: de
 quibus rebus Seruilius Consul ad senatum retulit, Senatûsque Cœlium ab
 Rep. remouendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, &
 concionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, & dolore permo-
 tus, palàm se proficisci ad Cæsarem simulauit, clàm nunciis ad Milonem
 missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus: atq; eo in Italiam
 euocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoria familia * reliquias ha-
 bebant, sibi coniunxit, atq; eum in Turinum ad sollicitandos pastores præ-
 misit. * Ipse cùm Cassilinum venisset, vnòq; tempore signa eius militaria, ³⁹⁵
 atque arma Capuæ essent * comprehensa, familia Neapoli visa, * atque pro- ³⁹⁶
 ditio oppidi appareret: patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum
 veritus, quòd conuentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum
 existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese auertit. Interim Milò,
 dimissis circum municipia literis, ea, quæ faceret, iussu, atque imperio face-
 re Pompeii, * quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære a- ³⁹⁷
 lieno laborare arbitrabatur, sollicitabat: apud quos cùm proficere nihil pos-
 set, quibusdam solutis ergastulis, Cōsam in agro Turino oppugnare cœpit.
 * Eò cùm à Q. Pedio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro, periit:
 & Coelius profectus, vt dicitur, ad Cæsarem, * peruenit Turios: vbi, cùm ³⁹⁸
 quosdam eius municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis, atque
 Hispanis, qui eò * præsidii caussa missi erant, pecuniam * polliceretur, ab
 iis est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magi-
 stratum, & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem
 exitum

exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe (cui præerat) nauium L. Brundusium venit, insulamque, quæ contra Brundusinum portum est, occupauit, quod præstare vnum locum arbitrabatur, *quâ necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora, ac portus custodia clausos teneri. hic repentino aduentu naues onerarias quasdam nactus, incendit, & vnam frumento onustam abduxit, magnùmque nostris terrorem iniecit, & noctu militibus, & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum deiecit, & ad eò loci opportunitate profecit, vt ad Pompeium literas mitteret, naues reliquas, si vellet, subduci, & refici iuberet: sua classe auxilia sese Cæsaris prohibitorum. Erat eo tempore Antonius Brundusii: qui virtuti militum confusus, scaphas nauium magnarum circiter lx. cratibus, pluteisque contexit, *eoque milites delectos imposuit, atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit, nauisque triremes II. quas Brundusii faciendas curauerat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audaciùs progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes v. ad eas misit: quæ cum nauibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant: illi, studio incitati, incautiùs sequebantur. Iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitauerunt, primòque impetu vnam ex his quadriremem cum remigibus, defensoribusque suis ceperunt: reliquas turpiter *fugere coegerunt. Ad hoc detrimentum accessit, vt equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, *aqua prohiberentur: qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à Brundusio, *obsessionemque nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat: neque Brundusio naues, legionésque ad Cæsarem veniebant: ac nonnullæ eius rei prætermisæ occasiones Cæsari videbantur, quod certè sæpe flauerant venti, quibus necessariò committendum existimabat: quantòque eius ampliùs processerat temporis, tantò erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant, maiorémque fiduciam prohibendi habebant, & crebris Pompeii literis castigabantur, quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, vt reliquos eius exercitus impedirent, duriùsq; quotidie tempus ad transportandù lenioribus ventis expectabāt. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundusium ad suos seueriùs scripsit, vt nacti idoneum vètum, ne occasione nauigandi *dimitterent, & ad Oricum, siue ad littora Apolloniatiù cursum dirigerent: q; eò naues eiicere possent. Hęc à custodibus classium loca maximè vacabant, q; se longiùs *portibus committere non audent. Illi adhibita audacia, & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque vllum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt, atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque *præteruehantur. qui cum essent ex continenti visi: Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit, & cum iam *nostris, remissiore vento, appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam caussam conatu desistebat: sed labore, & perseuerantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat, præteruectósque Dyrrhachium ma-

gna viventi, nihilo * secius sequebatur. Nostri vñ fortunæ beneficio, * ta-
 men impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui
 appellatur Nymphæum, * vltra Lyssum millia passuum III. eò naues intro- 400
 duxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: * le- 401
 uisusque tempestatis, quàm classis periculū existimauerunt. Quò simul atq;
 intus est itum, incredibili scelicitate Auster, qui per biduum flauerat, in
 Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit: qui
 modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus
 periculum intulerant, de suo timere cogebantur: itaque tempore com-
 mutato, tempestas & nostros textit, & naues Rhodias afflixit, ita vt ad vnam
 constratæ omnes numero XVI. eliderentur, & naufragio interirent: & ex
 magno remigum, propugnatorumq; numero pars ad scopulos * allisa inter-
 ficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Cæsar do-
 mum remisit. Nostræ naues I. tardius cursu confecto, in noctem coniectæ,
 cum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, contra Lyssum in ancoris
 constiterunt. * has, scaphis, minoribusque nauigiis compluribus sumptis, 402
 Otacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat: simul de deditioe
 eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis
 ducentos viginti ex legione tironū sustulerat: altera ex veterana paulò mi-
 nus ducētis se compleuerat. His cognosci licuit quantum esset hominibus
 præsidii * in animi fortitudine. Tirones enim, multitudine nauium perter- 403
 riti, & falo, nausæque confecti, iureiurando accepto, nihil iis nocituros ho-
 stes, se Otacilio dederūt: * qui omnes ad eum perducti, contra religionem 404
 iusiurandi in eius conspectu crudelissimè interficiuntur. At veteranę legio-
 nis milites, item conflictati & tempestatis, & sentinæ vitiiis, non ex pristina
 virtute remittendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, &
 simulatione deditiois extracto primo noctis tēpore, gubernatorem in ter-
 ram nauem eiicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis par-
 tem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui
 eam partem oræ maritimæ * asseruabant, circiter c. D. quique eos armati ex
 præsidio secuti sunt, se defenderunt: & nonnullis eorum interfectis, incolu-
 mes ad nostros sese receperūt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum,
 qui Lyssum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, munien-
 dumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuit. Otacilius
 sibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. * Ex omnibus copiis 405
 Antonius, quarum erat summa veteranorum III. legionum, vniūque Ti-
 ronum, & equitum DCC. plerasque naues in Italiam remittit, ad reliquos
 milites, equitēque transportandos: Pontones, quod est genus nauium Gal-
 licarum, Lissi reliquit: hoc consilio, vt si fortè Pompeius, vacuam existimās
 Italiam, eò traiecisset exercitum (quæ opinio erat edita in vulgus) aliquam
 Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeri-
 ter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum trans-
 uexisset. * Hoc eodem fere tempore Cæsar, atque Pompeius cognoscunt: 406
 nam preteruectas Apolloniam, Dyrrhachiūque naues viderant: * ipsi 407
 iter secundum eas terras direxerant: sed quò essent eæ delatæ, primis
 diebus

diebus ignorabant, cognitaque re diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, vt quamprimum secum Antonio coniungeret: Pompeius, vt venientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodémque die vterque eorum ex castris statiuis à flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam, & noctu, Cæsar palam, atque interdium. * Sed Cæsari, circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine, vt vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit, atque, vbi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit, suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit, quod occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nunciis, vnum diem sese castris tenuit: altero die ad eum peruenit Cæsar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circum clauderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusque copiis ad Asparagum Dyrriachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. Quo facto ciuitatibus, tyrannisque, magnas imperauerat pecunias: item à publicanis suæ prouinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutua* præceperat, equitesque toti prouinciæ imperauerat. Quibus coactis finitimis hostibus. Parthis post se relictis, qui paulò antè M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesque ex Syria deduxerat, summæque sollicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciam cum venisset, ac nonnullæ militum voces tum audirentur, sese contra hostem si ducerentur, ituros, contra ciuem, & consulem arma non laturos, deductis Pergamum, atque in locupletissimas vrbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa, diripiendas iis ciuitates dedit. Interim acerbissimè imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur. Multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. In capita singula feruorum, ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cuius modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solum vrribus, sed penè vicis, castellisque singulis cum imperio proficiebantur. Qui horum quid acerbissimè, crudelissimèque fecerat, is & vir, & ciuis optimus habebatur. Erat plena licitorum, & imperiorum prouincia, * conferta præfectis, atque exactoribus: qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato * imperio compendio seruebant. Dictabant enim se domo, patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, vt honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ vsuræ, quod in bello plerunque accidere consuevit, vniuersis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque, æs alienum prouinciæ eo biennio multiplicatum est. Nec minus ob eam causam ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasque ciuitates, certæ pecuniæ imperabantur, mutuasque illas ex S. C. exigi dictabant: publicanis, vt in sorte fecerant, insequentis anni vectigal pro mutuo: præterea Ephesi à fano Dianæ, depositas antiquitus pecunias

Scipio tolli iubebat, * cæterasque eius deæ statuas. Cùm in fanum ventum⁴⁰⁹ esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem: properaret ad se cum exercitu venire, * omniâque posthaberet. His literis acceptis, quod aduocauerat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisque post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causâ posuerat, tentandas sibi prouincias, longiûsque procedendum existimabat: & cùm ad eum legati venissent ex Thessalia, Aetoliâque, qui, præsidio missio, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur xxvii. atque equitibus cc. in * Thessaliam, C. Caluissium Sabinum cum cohortibus v. paucisque equitibus in Aetoliam misit: * maximè eos, quod erat propinquæ regiones, de re frumentaria vt prouideret, hortatus est. Cn. Domitium Caluinum cum legionibus i. l. x. i. & x. i. & equitibus d. in Macedoniam proficisci iubet. Cuius prouincia ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluissius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, præsidii aduersariorum * Calidone, & Naupacto * reiectis, omni Aetolia potitus⁴¹⁰ est. Cassius in Thessaliam cum legione peruenit. Hic cùm essent factiones duæ, varia voluntate ciuitatum utebatur. Egæfaretus, veteris homo potentia, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat, eodémque tempore Domitius in Macedoniam venit: & cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nunciatum est * adesse Scipionem cum legio-⁴¹¹nibus magna & opinione, & fama omnium: nam plerunque in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedonia moratus, magno impetu contendit ad Domitium: & cùm ab eo millia passuum xx. abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit: hoc aded celeriter fecit, vt simul adesse, & venire nunciaretur. & quod iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedonia à Thessalia diuidit, cum cohortibus i. l. x. præsidio impedimentis * legionum reliquit, castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Cassi aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, literæ sunt consecutæ à M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, vbi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus literis acceptis, consilium Scipio, iterque commutat: Cassium sequi desistit: Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit, tam opportuno tempore, vt simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuus biduo moratus, ad flumen, quod

quod inter eum, & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado traducit, & castris positus, postero die manè copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum VI. castris Scipionis aciem suam subiecit. Ille à vallo non discedere perseverauit: attamen ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediabat. Quorum studium, alacritatèque pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, vt postero die aut inuitus dimicare cogere, aut magna cum infamia castris se* contineret, qui cum magna expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum: & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transiit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. & cum quotidiana consuetudine Q. Varus, præfectus equitum Domitii, venisset, subitò illi ex insidiis consurrexerunt: sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeritèrque ad suos quisque ordines rediit, atque vltro vniuersi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX. interfectis, reliquis in fugam coniectis, * duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius speràs Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese angustiis rei frumentariæ adductum, castra mouere, vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III., loco idoneo, & occulto omnem exercitum, equitatumque collocauit. Scipio ad sequendum paratus, equitatum, magnamque partem leuis armaturæ ad explorandum iter Domitii, & cognoscendum præmisit. Qui cum essent progressi, primæque turmæ insidias intrauissent: 412 * ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt: quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. Nostri, cognitis * insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius, præfectus equitum: reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, vt supra demonstratum est, 413 III. cohortes Orici, oppidi tuendi causa reliquit: * iisque custodiam nauium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidòque præerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligauit, faucibusque portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeii filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit, submersamque nauim remulco, multisque * contendens funibus abduxit: atque alteram nauem, * quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, vt ex superiori pugnans loco, integròsque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia oppidi tentans, vt aduersariorum manus diduceret,

labore, & multitudine telorum nostros vicit: deiectisque defensoribus, qui
 omnes scaphis excepti refugerant, * etiam nauem expugnauit: eodemque 415
 tempore ex altera parte molem naturalem obiectam, quæ penè in-
 sulam contra oppidum effecerat: 1 v. biremes, subiectis scutulis, impulsas
 vectibus in interiorem partem traduxit. * ita, ex vtraque parte naves lon-
 gas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque * inanes, 1 v. ex his ab-
 duxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Leuium, ab Asiatica
 * classe abductum, reliquit, qui comneatus * Hellide, atque Amantia im- 416
 portari in oppidum prohibebat: ipse Lyffum profectus, naues onerarias xxx.
 à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit: Lyffum ex-
 pugnare cõatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus,
 militibusque, quos præsidii causa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis
 in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar postquam Pom-
 peium ad Asparagum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, & ex-
 pugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium ha-
 bebat, 111. die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaque; cum castra
 posuit: & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, * decertandi po- 417
 testatè Pompeio fecit. Vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto
 in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. Itaque; postero
 die omnibus copiis, magno circuitu, difficili, angustoque; itinere Dyrrachium
 profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrachium compelli, aut ab eo in-
 tercludi posse, quod omnem comneatum, totiúsque; belli apparatus eod con-
 tulisset, vt accidit. Pompeius enim primò ignorans eius consilium, q̄ diuer-
 so ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ com-
 pulsus discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus, po-
 stero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod
 fore suspicatus Cæsar, militésque; adhortatus, vt æquo animo laborẽ ferrent,
 parua parte noctis itinere intermisso, manè Dyrrhachium venit, cum pri-
 mum agmen Pompeii procul cerneretur, atque; ibi castra posuit. Pompeius
 interclusus Dyrrhachio, vbi propositum tenere non potuit, secundo vsus
 consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque; habet nauibus me-
 diocrem, atque; eas à quibusdam protegit ventis, castra communit: eod par-
 tem nauium longarum conuenire, frumentum, comneatumque; ab Asia,
 atque; omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar lon-
 gius bellum ductum iri existimans, & de Italicis comneatibus desperans,
 quod tanta diligentia omnia littora à Pompeianis tenebantur, classésque;
 ipsius, quas hyeme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum,
 rei frumentariæ * causa, L. Canuleium legatum misit: quodque; hæ regiones
 aberant longius, locis certis horrea constituit, vecturasque; frumenti finiti-
 mis ciuitatibus descripsit. Item Lyffo, Parthinisque; & omnibus castellis,
 quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum, * cum ipsius agri
 natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerunque vtuntur frumen-
 to importato: tum, quod Pompeius hæc prouiderat, & superioribus die-
 bus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque; omne cõquisitum, spo-
 liatis, effocisque; eorũ domibus, per equites comportauerat. Quibus rebus
 cognitis, Cæsar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra
 Pompeii

Pompeij permulti editi, atque asperi colles: hos primùm præfidiis tenuit, castellâque ibi communit: inde, vt loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circunvallare Pompeium instituit: hæc spectans, quòd angusta re frumentaria vtebatur, quòdque Pompeius multitudine equitum valebat, quò minore periculo vndique frumentum, com-
 meatumque exercitui supportare posset: simul vt pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, vt auctoritatem, qua ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obside-
 ri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyrhachioque discedere volebat, quòd omnem apparatus belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumque exercitui nauibus supportabat: neque muni-
 418; tiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet: quod eo tem-
 pore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, vt *extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quàm latissimas regiones præfidiis teneret, Cæsarisque copias, quàm maximè posset, distineret, idque accidit. Castellis enim x x i v. effectis, x v. millia passuum circuitu * amplexus, hoc spatium pabulabatur, multaque erant intra eum locum manu fata, qui-
 bus interim iumenta pascerentur. * atque vt nostri perpetuas munitio-
 nes videbant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erum-
 perent, Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi *
 * interiore spatium perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri in-
 trare, atque ipsos à tergo circunuenire possent. Sed illi operibus vincebant, quòd & numero militum præstabat, & interiore spatium minorem circuitum habebant. Quæ tum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, fun-
 ditorisque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex nostris vulnerabantur, magnusque inceserat timor sagittarum, atque om-
 nes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præfidiis magna vi * vterque vtebatur. Cæsar, vt quàm angustissimè Pompeium contineret: Pompeius, vt quamplurimos colles quàm maximo circuitu occuparet, cre-
 brâque ob eam causam prælia fiebant. In his, cum legio Cæsaris i x. præfidium quoddam occupauisset, & munire cœpisset, huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere cœpit: & cum vna ex parte propè æquum aditum haberet, primùm sagittariis, funditoribusque circuniec-
 419; tis, postea leuis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediabat. Neque erat facile nostris vno tempore propugnare, & munire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, * recipere se iussit, & loco excedere. Erat per de-
 cliue receptus: illi autem hòc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quòd timore adducti, locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nullius vsus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quòd temere essent progressæ. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & aduersas locari:

intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci iussit, locumq;
 in omnes partes quàm maximè impediri. Ipse idoneis locis funditores in-
 struxit, vt præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis * le- 420
 giones reduci iussit. Pompeiani hoc insolentiùs, atque audaciùs nostros
 premere, & instare cœperunt, cratèsq; pro munitione obiectas propulerunt,
 vt fossas transcenderent. Quòd cum animaduertisset Cæsar, veritus ne non
 reducti, sed reiecti viderentur, maiùsque detrimentum caperetur, à medio
 fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba si-
 gnum dari, atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis i. subito
 * constipati pila coniecerunt, & ex inferiore loco * aduersus cliuum incita- 421
 ti, cursu * præcipientes Pompeianos egerunt. Quibus ad recipiendum crates 422
 directæ, longurisque obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fue- 423
 runt. Nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluri-
 bus interfectis, v. omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt, * pau- 424
 lóque circa eum locum morati, aliis comprehensis collibus, munitiones per-
 fecerunt. Erat noua, & inusitata belli ratio, cum tot castellorum numero,
 tantóq; spatio, & tãtis munitionibus, & * toto obsidionis genere, tum etiam
 reliquis rebus. Nam quicumq; alterum obsidere conati sunt, percussos, atq;
 infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permot-
 tos continuerunt, cum ipsi numero militum, equitumq; præstarent. Causa
 autem obsidionis hæc fere esse consuevit, vt frumento hostes * prohibean-
 tur. * At tum integras, atque incolumes copias Cæsar inferiore militum nu- 425
 mero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent: quotidie enim
 magnus vndique nauium numerus conueniebat, quæ com meatum suppor-
 tarent: neq; vllus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cur-
 sum haberet. Ipse autè, consumptis longè, latèque frumentis, summis erat
 in angustiis: sed tamen hæc singulari patiëntia milites ferebant: recordaban-
 tur enim eadem se superiore anno in Hispania perpeffos, labore, & patien-
 tia maximum bellum confecisse: meminerant ad Alexiam magnam se ino-
 piam perpeffos, multò etiam maiorem ad Auaricum, maximarum se gen-
 tium victores discessisse. non illis hordeum cum daretur, non legumina re-
 cusabant: pecus verò, cuius * rei summa erat ex Epiro copia, magno in ho-
 nore habebant. Est etiam genus radicis, inuentum ab iis, qui fuerant cum
 Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam le-
 uat. Id similitudinè panis efficiebat. Eius erat magna copia: ex hoc effectos
 panes cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgò in
 eos iaciebant, vt spem eorum minuerent. Iamque frumenta maturefcere in-
 cipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quòd celeriter se habituros
 copiam confidebant, * crebròq; voces militum in vigiliis, colloquiisq; au-
 diebantur, priùs se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è mani-
 bus dimissuros. * Frequenter etiã ex perfugis cognoscebant, equos * eorum
 vix tolerari, reliqua verò iumenta interisse: vti autem ipsos valetudine non
 bona, cum angustiis loci & odore tetro, * & multitudine cadauerum, & quo-
 tidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos. Om-
 nia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Cæsar * aut
 auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, vt erant loca montuosa,
 & ad

& ad specus angustiae vallium, has sub publicis in terram * dimissis, praesepserat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, * & puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant longius, & celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima valetudine, summaque aquae copia utebatur: tum com meatu omni genere, praeter * frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In nouo genere belli nouae ab utrisque bellandi rationes reperiiebantur. Illi, cum animaduertissent ex ignibus, * nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi, vniuersas in multitudinem sagittas coniciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, haec reperiiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum legionibus II.: cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani. Neque verò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt, primisque deiectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt: sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. * At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cuius consilium reprehendendum non videtur: aliae enim sunt legati partes, atque Imperatoris: alter omnia agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet. Sylla à Caesare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque praelio decertare voluit: quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis * magnam res ad receptum difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progressi loco, in summo constiterant. Si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur: neque multum ad solis occasum temporis supererat: spe enim conficiendi negotii propè in noctem rem * deduxerant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum adigi non posset. Hoc confedit loco, atque eum communiit, omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est: nam plura castella Pompeius pariter, destinendae manus, causa tentauerat, ne ex proximis praesidiis succurri posset. Vno loco * Volcatius Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus III. atque eam loco depulit: altero Germani, munitiones nostras * egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. Ita vno die VI. praeliis factis, III. ad Dyrhachium I. ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, * ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiemus, euocatosque * centuriones complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI. militaria relata. Nostri non amplius XX. omnibus sunt praeliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur, quatuorque ex vna cohorte centuriones oculos amiserunt: & cum laboris sui, periculi que testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX. in castellum coniecta, * Caesari renunciauerunt, scutoque ad eum

relato Scævæ centurionis, inuenta sunt in eo foramina c cxxx. quem Cæ-
 sâr, vt erat de se meritis, & de Republica donauit millibus ducentis æris,
 atque ab octauis ordinibus ad Primipilum se traducere pronunciauit. Eius
 enim opera castellum conseruatum esse magna ex parte constabat: * co- 431
 hortemque * postea duplici stipendio, frumento ve, & speciaris, militari-
 bûsque donis amplissimè donauit. Pompeius, noctu magnis additis muni-
 tionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum x v. effe-
 ctis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit, & v. intermissis diebus,
 alteram noctem subnubilam nactus, extractis omnibus castrorum portis,
 & ad impediendum obiectis, tertia inita vigilia, silentio exercitû eduxit, & se
 in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphiloche per Cas-
 sium Longinum, & Caluissium Sabinum, vt demonstrauius, receptis, ten-
 tandam sibi Achaiam, ac paulò longius progrediendum existimabat Cæ-
 sâr: itaque eò Fusium Calenum misit, & Q. Sabinum, & Cassium cum co-
 hortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achai-
 iam missus à Pompeio obtinebat, Isthmun præmunire instituit, vt Achai-
 Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, * & Orchomenum de vo- 432
 luntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas vrbes per vim expugnauit: re-
 liquas ciuitates, circummissis legationibus, * amicitia Cæsaris conciliare 433
 studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus * deinceps
 diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius
 prælio decertare vellet, vt penè castris Pompeii legiones subiiceret: tan-
 tûmque à vallo eius prima acies aberat, vti ne in eam telo, tormento ve adi-
 gi posset. Pompeius autem, vt famam, & opinionem hominum teneret, sic
 pro castris exercitum constituabat, vt i i i. acies vallum contingeret, omni-
 que eius instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset. Hæc cum
 in Achaiâ, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macc-
 doniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum
 Clodium suum, atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio, &
 commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic
 dat literas, mandataq; ad eum: quorû hæc erat summa: sese omnia de pace
 expertum, nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores e-
 ius rei voluisset, quòd sua mandata perferre non opportuno tempore ad
 Pompeium vererentur: Scipionem ea auctoritate esse, vt non solum libere,
 quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque er-
 rantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui, vt præter au-
 ctoritatem, vires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem
 Italiae, pacem prouinciarum, salutem imperii vni omnes acceptam relatu-
 ros. Hæc ad eum mandata Clodius refert: ac primis diebus, vt videbatur, li-
 benter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipio-
 ne à Fauonio, vt postea confecto bello reperiebamus, infectaque re, sese ad
 Cæsarem recepit. Cæsar, quòd faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrha-
 chium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angu-
 stos demonstrauius, magnis operibus præmuniuit: castellaque his locis
 posuit. Pompeius, vbi nihil * proficere equitatum cognouit, paucis inter-
 missis diebus, rursus eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat
 summa

summa inopia pabuli, ad eò vt foliis ex arboribus strictis, & teneris arundi-
 num radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra
 munitiones sata, consumpserant, & cogebantur Coreyra, atque Acarna-
 nia, longo interiecto navigationis spatio, pabulum supportare, quòq; erat
 eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum to-
 lerare. sed* postquam non modò hordeum, pabulumque omnibus in locis,
 434 herbæque defecæ, * sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis
 equis maciæ, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit.
 Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Ros-
 cillus, & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in ciuitate multis annis ob-
 tinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Galli-
 cis bellis optima, fortissimæque erat vsus. His domi, ob has causas, amplif-
 simos magistratus mandauerat, atque eos extra ordinem in senatum legen-
 dos curauerat, agròsque in Gallia ex hostibus captos, præmiæque rei pecu-
 435 niariæ magna tribuerat, * locupletésque ex egentibus effecerat. Hi propter
 virtutem, non solùm apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exer-
 citum chari habebantur: sed freti amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara ar-
 rogantia elati, despiciebant suos, stipendiùmque equitum fraudabant, &
 prædam omnem domum auertebant. Quibus illi rebus permoti, vniuersi
 Cæsarem adierunt, palàmque de eorum iniuriis sunt questi: & ad cætera
 addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium
 auerterent. Cæsar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, &
 multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam: illos secretò castigauit,
 436 quòd quæstui equites haberent: * monuitque equites, vt ex sua amicitia o-
 mnia expectarent, & ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam
 tamen hæc res illis offensionem, & contemptiõnem ad omnes attulit: idq;
 ita esse, cum ex aliorum * obiectionibus, tum etiam ex domestico iudicio,
 atque animi conscientia intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se
 437 non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, * discedere à nostris, &
 nouam tentare fortunam, nouasq; experiri amicitias constituerunt: & cum
 paucis collocti clientibus suis, quibus tantum facinus committere aude-
 bant, primùm conati sunt præfectum equitum C. Volusenum, interficere,
 vt postea, bello confecto, cognitum est, vt cum munere aliquo perfugisse ad
 438 Pompeium viderentur. * Postquam id difficilius visum est, neque facultas
 perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde
 ac suis satis facere, & fraudata restituere vellent, multis coemptis equis, ad
 Pompeium transierunt cum iis, quos suis consilii participes habebant.
 Quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, & instructi liberaliter,
 magnòque comitatu, & multis iumentis venerant, virique fortes habeban-
 tur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quòdque nouum, & præter con-
 suetudinem acciderat, * per omnia sua præsidia circumduxit, atque ostēta-
 uit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium
 transierat, cum penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent: vulgò
 verò * vniuersi in Epiro, atque Ætolia conscripti milites, earumque regio-
 num omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus,
 seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei

militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, & spatiis locorum, & custodiarum * vera diligentia animaduersa, prout cuiusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque iam antè capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naues actuaras imponit: & de media nocte cohortes L X. ex maximis castris, præfidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare longissimèque à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit: & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione I X. positum habebat: huic, quòd valetudine minùs commoda utebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV. & vallus contra hostem, in altitudinem pedum X. tantundemque eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatium pedum DC. alter conuersus in contrariam partem erat vallus, humiliore paulò munitione: hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu * XII X. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transferens vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnùmque nostris attulit incommodum. Nam ut ad mare nostræ cohortes I X. legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, nouisque eorum aduentus extitit, simulque nauibus circumuecti milites * in interiorem vallum tela iaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cuiusque generis, telisque terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab vtraque parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum (quod vnum nostris erat telum) * viminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent, animaduersum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est: atque inter duos vallos, * quæ perfectum opus non erat, * per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt, atque ex * vtraque munitione deiectos terga vertere coegerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem, & periculum augebat: * hominum enim multitudine receptu impediabatur. In eo prælio, cum graui vulnere esset affectus aquilifer, * & viribus deficeret, conspicatus equites nostros, hanc ego, inquit, & viuis multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro,

439

440

441

obsecro,

obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, vt rei militaris dedecus admittatur, incolumémque ad eum referte. Hoc casu aquila conseruatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. Iámque Pompeiani, magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorû, ea re nunciata, cum cohortibus XI I. descendens ex loco superiore cernebatur: cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrósque firmavit, vt se ex maximo timore colligerent. Neque multò post Cæsar, significatione per castella fumo facta, vt erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsiidiis, eodem venit: qui cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, vt liberè pabulari posset, nec minùs aditû nauibus*habere, commutata ratione belli, quoniam propositû non tenuerat, iuxta Pompeiû munire iussit. Qua perfecta munitione, animaduersum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quòd instar legionis videretur, esse post syluam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se I X. legio Cæsaris obieciisset Pompeianis copiis, * atque opera, vt demonstrauius, circummuniret, castra eo loco posuit. Hęc syluam quandam contingebant, neque longiùs à mari passibus CD. aberant. Post, mutato consilio quibusdam de causis Cæsar paulò vltra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, maiorè adiecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atque arcis locum obtinebãt. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD. quòd liberiùs, ac sine periculo milites aquarentur. Sed his quoque, mutato cõsilio quibusdã de causis, quas cõmemorari necesse non est, eo loco excefferat. Ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integræ omnes erant. Eò signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt, * hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeii castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes I I. quæ speciẽ munitionis præberet: ipse diuerso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes, numero XXXIII. in quibus erat legio IX. multis amissis centurionibus, diminutòque militum numero, ad legionẽ Pompeii, castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam & peruenit priùs, quàm Pompeius sentire posset: & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, vbi erat ipse, eeleriter aggressus Põpeianos ex vallo deturbauit. Erat obiectus portis*eritius: hîc paulisper est pugnatû: cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissimè T. Pulcione (cuius opera proditum exercitum C. Antonii demonstrauius) * eo loco propugnante: sed tamen nostri virtute vicerunt, excisóque eritio, primò in maiora castra, post etiam in castellum, quòd erat inclusum maioribus castris, irruperunt, & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna, quæ plurimùm potest, cum in reliquis rebus,

tum præcipuè in bello paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, vt tum accidit. Munitionem, * quam pertingere à castris ad flumen supra demonstrauius, dextri Cæsaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secuta, cum portam quæreret castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum, coniunctam esse flumini, protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & renunciata, v. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeri spe subsidii confirmata, ab decumana porta resistere conabatur, atque vltro in nostros impetum faciebat: equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens initium fugæ faciebat: dextrum cornu, quod erat à sinistro secusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem oppriueretur, ex parte, * ex qua proruebat, sese recipiebat, ac plerique ex iis, ne in angustias 444 inciderent, x. pedum munitionis sese in fossas præcipitabant, primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites cum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernebant, veriti ne angustiis intercluderentur, cum extra, & intus hostem haberent, * eodem, quò venerant, * receptui consulebant: omniaque erant tu- 445 multus, timoris, fugæ plena, adeò vt cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alii dimissis equis eundem cursum conficerent: alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino confisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius insidias timens (credo quòd hæc præter spem acciderant eius, qui paulò antè ex castris fugientes suos conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat, equitesque eius * angustis, portisque Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita paruæ res magnum in vtranque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeii, propriam, & expeditam Cæsaris victoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his vnus diei prælii * Cæsar desiderauit milites DCCCCLX. & notos equites Romanos Felginatem, Tuticanum, Gallum, Senatoris filium: C. Felginatem: Placentia, Agraium: Puteolis, & Sacratuuirum, Capua: tribunos mil. L. & centuriones xxx. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine vlllo vulnere interiit, signaque sunt militaria xxxii. amissa. Pompeius eo prælio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureæ * protulit. At Labienus, cum ab eo impetrauisset, vt sibi captiuos tradi iuberet, * om- 446 nesque deductos, ostentationis, vt videbatur, causa, quò maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiducia, ac spiritus Pompeianis accessit, vt non de ratione belli

belli cogitarent, sed vicisse iam viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & anticipem terrorem intra, extrâque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, * causæ fuisse cogitabant: non ad * hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prælio dimicatum, sibi que ipsos multitudine, atque angustis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent: nõ denique communes belli casus recordabantur, * quorum quàm parvulæ sæpe causæ vel falsæ suspicionis, vel terroris repentini, vel obiectæ religionis, magna detrimenta intulissent, quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in * exercitu esset offensum: sed perinde ac si virtute vicissent, neq; vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama, ac literis victoriam eius dici concelebrabant. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. Itaque vno tempore, præsidis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in vnum locum exercitu, concionem apud milites habuit, hortatusque est ne ea, quæ accidissent, grauer ferrent, neque his rebus terrerentur, multisque secundis præliis vnum aduersum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent: quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacauissent: quòd finitimas, frumentariasque prouincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portibus, 447 sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati: * si non omnia cederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, * cuiusvis potius, quàm suæ culpæ debere tribui: locum securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris: expulisse, ac superasse pugnantes: sed siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partem iam, præsentemque victoriam * interpellassent, dandam omnibus operam, vt acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si * esset factum, detrimentum in bonum verteret, vt ad Gergouiam accidisset, atque iis, qui antè dimicare timuissent, vltro se prælio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarcindæ, vt nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret, & sibi quisque etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi cum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat. Itaque interposita mora, fauciorum modo, & agrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conuiescere ante iter confectum vetuit. His vna legio missa præsidio est. His * explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de v. vigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit, paruoque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, * & ne citissima eius profectio cognosceretur,

conclamari iussit, statimque egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio eius, moram vllam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque præmisit ad nouissimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos prælio * detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit, expeditosque antesignanos admiscuit c. d. qui tantum profecere, vt questri prælio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, 449 * ipsiq; incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Cæsar, traductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagum confedit, militésq; omnes * intra vall- 450 lum castrorum continuit, equitatumque per caussam pabulandi emissum, confestim decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagum confedit, eiusque milites, quòd ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi, pabulandique caussa longius progrediebantur: alii, quòd subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relictæ, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus adsequendum impeditis, Cæsar quod fore * prouiderat, meridiano scire tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque eius diei itinere, i i x. millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de i v. vigilia ipse egreditur, vt si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, vt altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, i v. die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Cæsari ad faucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium vrbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam: sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne aduentu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, vt si Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparauerat, frumento, ac commeatu * abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur: sin Appolloniam, Oricumque * oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsessò tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis, ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri vellet ostendit, præsidioque Apolloniae cohortibus i v., Lyssi i. i. Orici relictis, quisque erant ex vulneribus ægri, depositis,

depositis per Epirum, atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoq;
 de Cæsaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi
 existimabat, si Cæsar iter illò haberet, vt subsidium Scipioni ferret: si ab ora
 maritima, Corcyraq; discedere nollet, q; legiones, equitatúmque; ex Italia ex-
 pectaret, ipse vt omnibus copiis Domitiú aggredereetur. Iis de caussis vterq;
 451 rios, *ne occasio tēporis deesset. * Sed Cæsarem Apollonia directo itinere
 452 auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habe-
 bat. Accessit *etiam improuisò aliud incommodum, q; Domitius, qui dies
 complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caus-
 453 sa ab eo discesserat, & * Heracleam Senticam, quæ est subiecta Candauia, iter
 fecerat, vt ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Hæc ad id
 tempus Cæsar ignorabat: simul à Pompeio literis per omnes prouincias, ci-
 uitatésq; dimissis, prælio ad Dyrrhachium factò, latiùs, inflatiùsque; multò,
 quàm res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem, penè om-
 nibus copiis amissis. Hæc itinera infesta reddiderant: hæc ciuitates non-
 nullas ab eius amicitia auerterant. Quibus accidit rebus, vt pluribus dimissi
 itineribus, à Cæsare ad Domitiú, & ab Domitio ad Cæsarem nulla ratione
 iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscelli, atque Ægi familiares, quos
 perfugisse ad Pompeium demonstrauius, conspicati in itinere explorato-
 res Domitii, seu pristina sua consuetudine, q; vnà in Gallia bella gesserant:
 seu gloria elati, cuncta, vt erant acta, exposuerút, & Cæsaris profectioem,
 & aduentum Pompeii docuerút. A quibus Domitius certior factus, vix i v.
 horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculú vitauit, & ad Ægi-
 nium (quod est obiectum, oppositúmque; Thessaliæ) Cæsari veniēti occurrit.
 Coniuncto exercitu, Cæsar Gomphos peruenit, (quod est oppidum pri-
 454 mum Thessaliæ venientibus ab Epiro) * quæ gens paucis antè diebus vltro
 ad Cæsarem legatos miserat, vt suis omnibus facultatibus vteretur, præsi-
 diúmque; ab eo militum petierat. Sed eò fama iam præcurrebat, quam supra
 docuimus, de prælio Dyrrachino, quod multis auxerat partibus. Itaq; An-
 drosthenes, prætor Thessaliæ, cùm se victoriæ Pompeii comitem esse mal-
 let, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem
 seruorum, ac liberorú in oppidum cogit, portasque; præcludit, & ad Scipio-
 nem, Pompeiúmque; nuncios mittit, vt sibi subsidio veniāt: * se confidere mu-
 455 nitionibus oppidi, si celeriter succuratur: longinquam oppugnationem su-
 stinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, * La-
 rissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat.
 Cæsar castris munitis, scapas, musculósque; ad repentinam oppugnationem
 fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit,
 quantum vsum haberet ad subleuandam omnium rerú inopiam potiri op-
 pido pleno, atq; opulento: simul reliquis ciuitatibus vrbs huius exemplo
 inferre terrorem: & id fieri celeriter, priùs quàm auxilia concurrerent. Itaq;
 vsus singulari militum studio, eòdem, quo venerat, die, post horam i x. oppi-
 dum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expu-
 gnauit, & ad diripiendú militibus concessit, statimque; ab oppido castra mo-
 uit, & Metropolim venit, sic vt nuncios expugnati oppidi, famámque; antecē-

deret. Metropolitæ eodem primùm vsi consilio, iisdem permoti rumo-
 ribus, portas clauferunt, murósque armatis compleuerunt: sed postea, casu
 ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum produ-
 cendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissimè conseruatis,
 collata fortuna * Metropolitum, cum casu Gomhpensium, nulla Thessaliæ
 fuit ciuitas, præter Larisæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur,
 * quin Cæsarî pareret, atq; imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in
 agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduētum expectare Pompeii;
 eóq; omnem rationē belli conferre cōstituit. Pompeius paucis post diebus
 in Thessaliam peruenit, concionatúsq; apud cunctū exercitū, suis agit gra-
 tias: Scipionis milites cohortatur, vt parta iam victoria, prædæ, ac premio-
 rum velint esse participes: receptisq; omnibus in vna castra legionibus, suū
 cum Scipione honorem partitur, classicūque apud eum cani, & alterum
 illi iubet prætorium tendi. Auctis copiis Pōpeii, duobúsque magnis exerci-
 tibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ au-
 getur, adèd vt quidquid intercederet temporis, id morari reditū in Italiam
 videretur: etsi quando quid Pompeius tardiùs, aut consideratiùs faceret,
 vnus esse negotium diei, se illum delectari imperio, & consulares, præto-
 riósque seruorum habere numero dicerent. Iámque inter se palàm de præ-
 miis, ac sacerdotiis contendebant: in annósque consulatum definiebant.
 Alii domos, bonaque eorum, qui in castris erant Cæsarî, petebant: ma-
 gnaque inter eos in * consilio fuit controuersia, opórteret ne * L. Hirtilii, 456
 quòd is à Pōpeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis ab-
 sentis rationem haberi, cum eius necessarij fidem implorarent Pompeii, vt
 præstaret * quod proficiscenti promississet: ne per eius auctoritatem dece-
 ptus videretur: reliqui in labore pari, ac periculo, ne vnus omnes antecede-
 ret, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsarî Domitius, Scipio, Spinthérque,
 457
 Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas verborum contume-
 lias palàm descenderunt: cū Lētulus etatis honorē ostētaret: Domitius vrba-
 nam gratiã, dignitatémq; iactaret: Scipio affinitate Pōpeii confideret. Po-
 stulauit etiã L. Afraniū proditiōnis exercitus Atius Rufus apud Pōpeium,
 quod gestū in Hispania diceret: & L. Domitius in cōsilio dixit, placere sibi
 bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum * iis, qui ordinis essent
 senatorii, bellóque vnà cum ipsis interfuissent, sententiásque de singulis
 ferrent, qni Romæ remansissent, quique * inter præsidia Pompei fuissent,
 neq; operam in re militari præstitissent: vnã fore tabellam, qui liberan-
 dos omni periculo censerēt: alterã, qui capitis dānarent: tertiã, qui pecunia
 multarēt. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ,
 aut de persequendis inimicis agebant: nec quibus rationibus superare pos-
 sent, sed quemadmodum vti victoria deberent, cogitabāt. Re frumentaria
 præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyr-
 rhachinis præliis intermisso, * quod satis perspectū habere videretur, ten-
 tandū Cæsar existimauit. quidnã Pompeius propositi, aut voluntatis ad di-
 micandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit,
 * primùm suis locis, paulóque à castris Pompeii longiùs: continentibus
 verò diebus, vt progredere-
 tur à castris suis, collibúsque Pompeianis
 aciem subiiceret. Quæ res in dies confirmatiore meius efficiebat exer-
 citum

citum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstraui-
 mus, seruabat, ut quoniam numero multis partibus esset inferior, ado-
 lescentes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitia-
 tem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana consuetudine
 usum quoque eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum,
 ut equites in apertioribus etiam * locis VII. millium Pompeianorum im-
 petum, cum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum
 multitudine terrentur. Nanque etiam per eos dies prælium secundum
 equestre fecit, atque unum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad
 Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, * quia
 castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat:
 semper, ut videbatur, * spectans, si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæ-
 sar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeiū existimans, hanc sibi cō-
 modissimā belli rationē iudicauit, ut castra ex eo loco moueret, semperq;
 esset in itineribus, hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusque ad eundis
 locis, commodiore frumentaria re vteretur: simulque in itinere ut aliquam
 occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeiū
 exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo
 iam profectiois dato, tabernaculisque detentis, animaduersum est paulo
 antè, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pom-
 peii progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar
 * apud suos, cum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in
 præsentia nobis, & de prælio cogitandum, * sicut semper de poposcimus:
 animo simus ad dimicandū parati: nō facile occasionē postea reperiemus,
 cōfestimq; expeditas copias educit. Pompeius quoq; ut postea cognitū est,
 suorum omnium hortatu, statuerat prælio decertare. Nanque etiā in cōcilio
 superioribus diebus dixerat, prius, quàm concurrerēt acies, fore ut exerci-
 tus Cæsar's pelleretur. Id cum essent pleriq; admirati, Scio me, inquit, penè
 incredibilem rē polliceri: sed rationē consilii mei accipite, quò firmiore ani-
 mo in præliū prodeatis. Persuasi equitibus nostris, * idq; mihi se facturos
 cōfirmauerūt, ut cum propius sit accessum, dextrū Cæsar's cornu ab latere
 aperto agrederētur, ut circumuēta ab tergo acie, prius perturbatū exercitū
 pellerēt, quàm à nobis telū in hostē iaceretur. Ita sine periculo legionū, &
 penè sine vulnere, bellum cōficiemus. Id autē difficile nō est, cum tantum e-
 quitatu valeamus. Simul denuntiavit, ut essent animo parati in * posterum:
 & quoniā fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitauissent, ne usu, manuq; re-
 liquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut cum Cæsar's
 copias despiceret, Pompeiū consilium summis laudibus efferret. Noli, in-
 quit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam, Germaniamq;
 deuicerit, omnibus interfui præliis, neq; temere incognitam rem pronun-
 cio. Per exigua pars illius exercitus superest: magna pars deperit: quod ac-
 cidere tot præliis fuit necesse: multos autumni pestilentia in Italia cōsum-
 psit: multi domū discesserunt: multi sunt relictī in cōtinenti. An non audi-
 stis ex iis, qui per causā valetudinis remanserūt, cohortes esse Brundisii fa-
 ctas? hæc copię, quas videtis, * ex delectibus horū annorū in citeriore Gallia
 sunt relictæ: & plerq; sunt ex coloniis Transpadanis. Attamen quod fuit

roboris, duobus præliis Dyrrhachinis interiit. Hæc cum dixisset, iuravit se
 nisi victorem in castra non reuersurum: reliquosq; vt idem facerent, hor-
 tatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iuravit. Nec verò ex reliquis fuit
 quisquam, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna
 spe, & lætitia omnium discessum est. * ac iam animo victoriam percipiebāt, 460
 quòd de re tanta, & a tam perito imperatore nihil frustra confirmari vide-
 batur. Cæsar cum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem
 eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, tradi-
 tæ à Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum vna prima, altera tertia ap-
 pellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius: mediam aciem Scipio cum le-
 gionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hi-
 spanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collo-
 catæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat: reliquas inter aciem
 mediam, cornuâque interiecerat, numeróq; cohortes cx. expleuerat. * hæc 461
 erant millia lv. * euocatorum circiter duo millia, quæ ex beneficiariis supe- 462
 riorum exercituum ad eum conuenerant, quæ tota acie disperferat. Reli-
 quas cohortes vii. castris, propinquisq; castellis præsidio disposuerat: dex-
 trum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat. Quam ad causam
 cunctum equitatum, sagittarios, funditorésque omnes in sinistro cornu
 obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, x. legionem in dextro cornu,
 i x. in sinistro collocauerat: * tametsi erant Dyrrhachinis præliis vehemen- 463
 ter attenuatæ: & huic sic adiunxit i i x. vt penè vnâ ex duabus efficeret: atq;
 alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie lxx. constitutas ha-
 bebat, quæ summa* erat cxxii. cohortes ii. castris præsidio reliquerat. Si-
 nistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præ-
 posuerat. * Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, 464
 quas demonstrauius, timens, ne à multitudine equitû dextrum cornu cir-
 cunueniretur, * celeriter ex*terna acie singulas cohortes detraxit, atq; ex his 465
 quartâ instituit, equitatuq; opposuit, & quid fieri vellet ostēdit, monuitq;
 eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare: simul tertię aciei,
 totiq; exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet,
 vexillo signum daturum. Exercitum cum militari more ad pugnam cohor-
 taretur, suâq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, imprimis com-
 memorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petiisset:
 quæ per Vatinius in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset:
 quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset:
 neque se vnquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu
 priuare voluisse. Hac habitâ oratione, exposcentibus militibus, & studio
 pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu
 Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x. duxerat,
 vir singulari virtute. Hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares
 mei, qui fuistis, & vestro Imperatori, quam constituistis operam date. vnum
 hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos no-
 stram libertatem recuperabimus. Simul * respiciens Cæsarem, faciam, in-
 quit, hodie imperator, vt aut viuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum 466
 dixisset, primus ex* dextro cornu procurrit: * atque cum milites electis 467
 circiter

circiter *ex x.* voluntariè eiusdem centuriæ sunt profecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatium, ut satis esset ad cõcursum vtriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperet, neve se loco mouerent, aciemque eius distrahi pateretur, idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur: ut primus excursus, visque militum infringeretur, aciesque distenderetur, atque suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur, leuiusque casura pila sperabat in loco retentis militibus, quam si ipsi immixtis telis occurrissent: simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur, propterea quod est quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque vniuersi tollerent. Quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non concurrere à Pompeianis, visu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent: paruoque intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei desuerunt: nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt, pilisque missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, vniuersi procurrerunt: omnique multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus cessit, equitesque Pompeiani hoc acriter instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto

468 * circuire cœperunt. Quod ubi Cæsar animaduertit, i v. aciei, quam instituerat ex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii, funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum, ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore i i. aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit: ita cum recentes, atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque vniuersi terga verterunt. Neque verò Cæsarem defellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in i v. acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciauerat. Ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cedes sagittariorum, atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumuenta, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsus vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, aliis diffusus, acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad pratoriam portam posuerat, clarè, ut milites exaudirent,

Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumco, & castrorum praesidia confirmo. Haec cum dixisset, se in praetorium contulit, summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæsar Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, vt beneficio fortunæ vterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi praesidio erant relictæ, industriè defendebantur, multò etiam acrius à Thracibus, Barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti vulneribus, locum reliquerunt, protinusque omnes, ducibus vsi centurionibus, tribunisque mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam designarent, vt facillè existimari posset nihil eos de euentu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent voluptates: atque ij miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriam obiiciebant, cui semper omnia ad necessarium vsum defuissent. Pompeius iam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatoriis, decumana porta se ex castris eiecit, protinusque * equo citato Larissam contendit: neque ibi constitit, sed eadem celeritate, paucos * suorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum xxx. ad mare peruenit, nauemque frumentariam conscendit: sæpe, vt dicebatur, querens, * tantum se opinionem fefellisse, vt à quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo, initio fugæ facto, penè proditus videretur. Cæsar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, * vniuersi iuris eius Larissam versus se recipere cœperunt. qua * spe animaduersa, Cæsar copias suas diuisit, partemque legionum in castris Pompeii remanere iussit, partem in sua castra remisit: v. i. secum legiones duxit, commodiorèque itinere Pompeianis occurrere cœpit, & progressus millia passuum vi. aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subleuebat. Cæsar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque iam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditone, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima lucè omnes eos, qui in monte confederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque * arma proiicere iussit. Quod vbi sine recusatione fecerunt, passisque palmis, proiecti ad terram, flentes * ab eo petierunt salutem: consolatus confurgere iussit, & pauca

apud eos de lenitate sua locutus, quò minore essent timore, omnes conseruanit, militibusque suis * iussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit eodémque die Larissam peruenit. In eo prælio non amplius c. milites desiderauit: sed centuriones, fortes viros, circiter xxx amisit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Craстинi fuisse, optimèque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia xv cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia xxxv: nanque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, * sese Syllæ similiter dediderunt: multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLxxx, & aquilæ Lix. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit: eadémque ratione, quæ factum à Libone antea demonstrauius, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis, instructisque scaphis elicuit naues Lælianas: atque ex his longius productam vnam quinquerehem, & minores duas in angustiis portus cepit: itémque per equites dispositos aqua prohibere classarios instituit. Sed Lælius, tempore anni commodiore vsus, ad nauigandum onerariis nauibus Corfura, Dyrrachioque aquam suis supportabat: neque à proposito deterrebatur, neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insulæque expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatúmque eum nactus, nullis cuctodiis, neque ordinibus certis, magno vento, & secundo completas onerarias naues tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt * ad incendia, in Pompenianam classem immisit, atque omnes naues incendit xxxv. * in quibus erant xx * constrictæ, tantúsque eo facto timor incessit, vt cum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum * defenderetur: & * nisi eo ipso tempore quidam nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, vt amitteretur: sed opportunissimè nunciis allatis, oppidum fuit defensum, Cassiusque ad Sulpitianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisque nostris ad terram nauibus, propter eundem timorem, * pari, atque antea, ratione egerunt. Cassius secundum nactus ventum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incendium immisit, & flamma ab vtroque cornu comprehensa, naues sunt combustæ v. Cúmque ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus legionibus erant relictæ præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues con-

scenderunt, & à terra soluerunt, impetúq; facto in Cassianam classem, quinqueremes 11. in quarum altera erat Cassius, ceperunt. Sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multò post de prælio facto in Thessalia cognitum est, vt ipsis Pompeianis fides fieret. Nam ante id tempus fingi* à legatis, amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascunque in partes ex fuga se recepisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: & * quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemque vnam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat editum Pompeii nomine Amphipoli propositum, vti omnes eius prouinciæ iuniores, Græci, ciuésque Romani iurandi causa conuenirent: sed vtum auertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, vt quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad ancoram vna nocte constitit: & vocatis ad se Amphipoli hospitiibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, nauibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochensium, ciuiumque R. qui illic negotiarentur, arcem antè captam esse excludendi sui causa, nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi. * Nam, quicunque ex fuga Pompeium seque-⁴⁷⁴ rentur, atque in insulam venissent, oppido, ac portu recepti non erant: missisq; ad eos nunciis, vt ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naues soluere iubebantur. Iamque de Cæsaris aduentu fama ad ciuitates perferrebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius deposito ad eundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam priuatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem vsum in naues imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coegerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis cum sorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis antè mensibus per suos propinquos, atque amicos regno expulerat, castraque Cleopatras non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, vt * pro hospitio, atque amicitio patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, vt suum officium Pompeio præstarent, neue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erant regni: sine timore adducti, vt postea prædicabant, ne sollicitato exercitu * regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque

ptumque occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, cumque ad regem venire iusserunt: ipsi clam consilio inito, Achillam praefectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, & in custodia necatur. Caesar cum in Asiam venisset, reperiebat * T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex
475 fano Dianae: eiusque rei causa, * senatores omnes ex provincia vocasse, ut
476 iis testibus summa pecuniae vteretur, sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Mineruae, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die praelium secundum fecisset Caesar, simulachrum victoriae,
477 * quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulachrum Mineruae spectabat, ad valvas se templi, limenque conuertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bistatus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est,
478 ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. * Pergami in occultis, ac remotis templis, quod praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci *Adyta* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo victoriae, ubi Caesaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse ostendebatur. Caesar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pompeium Cypri visum, coiectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque eius loci opportunitates, cum legionibus, vna quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia a Fusio legato euocauerat, equitibusque DCC. & nauibus longis Rhodiis x. & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominum III. millia CC. reliqui vulneribus ex praeliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Caesar confusus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitauerat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum a naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidii causa reliquerat, & concursum ad se fieri videt, quod * fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebrae continuas diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipse enim necessario Etesis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus sunt aduersissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eodem magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo, & lege, & S. C. societas erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolemaeum, atque sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersis iure apud se potius, quam inter se armis disceptare. Erat in

procuratione regni, propter ætatem pueri, nutritius eius, eunuchus nomine Photinus. Is primùm inter suos queri, atque indignari cœpit, regem ad dicendam causam euocari: deinde adiutores quosdam confcios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam euocauit, atque eundem Achillam, cuius suprâ meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, literis, nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, pèrque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Ro. obtestabatur. Tabulæ testamenti, vnæ per legatos eius Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, (eæ, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Cæsarem, isque maximè vellet pro communi amico, atque arbitro controuersias regum componere, subito exercitus regius, equitatusque, omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, cõsiliûmq; Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit, Regemque, hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret, & quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenērūt. Quos ille, cum in conspectû eius venissent, prius, quàm audiret, aut cuius rei causa missi essent, cognosceret, * corripit, ac interfici iussit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit, magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius priuato paucorum, & latronum consilio, quàm regio susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur: millia enim x x. in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ, atque licentiæ venerant, & nomen, disciplinamque populi Romani didicerant, vxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebat. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusque Syriæ, Ciliciæque prouinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea capitis damnati, exulésque conuenerant, fugitiuisque omnibus nostris certus erat Alexandria receptus, certaque vitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quòd in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere: hi bona locupletum diripere: stipendii augendi causa, * regis domum obsidere: regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia i i. qui inueterauerant compluribus Alexandriae bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. hunc usum rei militaris

taris habebant. His copiis fidens Achilles, paucitatēque militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam: præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum eius sustinuit. Eodēque tempore pugnatum est ad portum: ac longè maximam ea res attulit dimicationem: simul enim, *deductis copiis, pluribus viis pugnabatur, & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L. missæ ad Pompeium, quæ prælio in Thessalia factō, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes erant aptæ, instructæque omnibus rebus ad nauigandum. Præter has, x x i i. erant, quæ præsidii causa Alexandriæ esse consueuerant, *constratæ omnes: quas si occupassent, classe Cæsaris erepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent: com-
 481 meatu, auxiliisq; Cæsarem prohiberent. Itaq; tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesque eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit: quod tam latè tueri tam parua manu non poterat, confestimque ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula, obiecta Alexandriæ, portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum D c c c. in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus oppidi magnitudine: quæque ubique naues imprudentia, aut tempestate paululum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, à quibus Pharus tene-
 482 tur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tunc frumentum, auxiliisque nauibus ad eum supportari possent: demisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia euocauit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant angustia loci) paucisque vtrinque
 483 interfectis. Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit*:
 * hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse, habitandi causa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, ne pugnae inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia traiecit, vnaque bellum administrare cœpit. Sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Photinus nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensusque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII. VEL OPPII

COMMENTARIORVM DE
BELLO ALEXANDRINO.

LIBER VNVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciâque omnem classem accersit, ex Crœa sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat: tormenta vndique conquiri, & frumentum mitti, auxiliâque adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes oppidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur, quantumq; aut ruinis deiicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta est Alexandria, quòd sine contignatione, ac materia sunt ædificia, & structuris, atque fornicibus continentur, testâque sunt rudere, aut pauimentis. Cæsar studebat maxime, vt quàm angustissimam partem oppidi palus à meridie interiecta efficiet, hanc operibus, vincisq; agendis, à reliqua parte vrbs excluderet: illud * sperans, primùm, vt cum esset in duas partes vrbs diuisa, acies vno consilio, atque imperio administraretur: deinde vt laborantibus succurri, atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset: imprimis verò vt aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quòdque vtrunque palus largè præbere poterat. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio vlla, aut mora inferebatur: nam in omnes partes, per quas fines Ægypti, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque, delectus habendi causa miserant, magnùmque numerum in oppidum telorum, atque tormentorum conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minus in vrbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant. Hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes vacuas in celeberrimis vrbs locis habebant, vt quacunque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum * opportunæ essent. Omnibus viis, atque angiportis triplicem vallum obdixerant (erat autem quadrato extructus saxo, nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quæque partes vrbs inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea * ambulatorias totidem tabulatorum confixerant, subiectisque * eis rotis, funibus, iumentisque obiectis

obiectis, directis *plateis in quacunq̄ue erat visum partem mouebant. Vrbs
 fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat: ipsi ho-
 mines ingeniosissimi, atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea solertia
 484 efficiabant, *vt nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte mul-
 ta reperiebant, vnóque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas
 defendebant: atque hæc principes in consiliis, concionibusque agita-
 bant, populum Romanum paulatim in consuetudinem eius regni veni-
 re occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægy-
 pto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse, *ac Cæsarem venisse cum co-
 piis, neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Cæsar apud
 se commoraretur, quem si non expulissent, futuram ex regno prouinciam,
 idque agendum maturè: nanque eum, interclusum tempestatibus propter
 anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione
 orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoen, Regis Pto-
 lemæi minorem filiam, vt suprâ demonstratum est, cum vterque vtrique
 insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet, præoccupat Arsinoe
 per Ganymedem eunuchum, nutritium suum, atque Achillam interficit.
 Hoc occiso ipsa sine vlllo socio, & custode omne imperium obtinebat: exer-
 citus Ganymedi traditur: is suscepto officio, largitionem in milites auget,
 reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est ferè tota suffossa, specuf-
 que habet ad Nilum * pertinentes, quibus aqua in priuatas domos induci-
 tur, quæ paulatim spatio temporis liquefcit, ac *subfidit. hac vti domini ædi-
 ficiorum, atque eorum familiæ consueuerunt. nam quæ flumine Nilo fer-
 tur, adeò est limosa, atque turbida, vt multos, variosque morbos efficiat: sed
 ea plebs, ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons vrbe tota nullus
 est. Hoc tamen flumen in ea parte vrbis erat, quæ ab Alexandrinis teneba-
 tur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi,
 qui distributi munitionum tuenda iam causa vicatim, ex priuatis ædificiis
 specubus, & puteis extracta aqua vtebantur. Hoc probato consilio, ma-
 gnum, ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus, atque omni-
 bus vrbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, atquæ magnam vim ex
 mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superiori-
 bus fundere in partem Cæsaris non intermittebat, quamobrem falsior pau-
 lò præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnam-
 que hominibus admirationem præbebat, quam ob causam id accidisset:
 nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis
 aqua dicerent vti, atque antè consueffent: vulgòque inter se conferebant,
 & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Paruo ve-
 rò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior cor-
 ruptior iam, falsiorque reperiebatur. Quo facto, dubitatione sublata,
 tantus incessit timor, vt ad extremum casum * omnes deducti videren-
 tur: atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naues conscendere iube-
 ret: alii multò grauiorem extimescerent casum, quòd neque celari * A-
 lexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi iam paruo spatio dista-
 rent ab ipsis: neque illis imminentibus, atque insequentibus, vllus in
 naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in

parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non mouerat, quòd ea se fidelem
 palàm nostris esse simulabat, & desciuisse à suis videbatur: * vt si mihi de-
 fendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarii,
 * multa oratio frustra absumeretur. Cum verò vno tempore & natio co-
 rum, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem
 nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione, & ratione mi-
 nuebat, * nam puteis, fosisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat: 485
 omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod si alia esset
 littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum, tamen, quoniam mare
 liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse,
 quò minùs quotidie aquam nauibus peterent, vel à sinistra parte à Parato-
 nio, vel à dextra ab insula: quæ diuersæ nauigationes, numquam vno tem-
 pore aduersis ventis præcluderentur: fugæ verò nullū esse consiliū nō solum
 iis, qui primam dignitatē haberent, sed ne iis quidē, qui nihil præterquã de
 vita cogitarēt: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus
 sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnā autē
 morā, & difficultatē ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis: summā
 esse contrā in Alexandrinis velocitatem, * locorumque, & ædificiorum no-
 titiā: hos præcipuè in victoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora, at-
 que ædificia occupaturos: ita fuga, nauibusque nostros prohibitu-
 ros: proinde eius consilii obliuiscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogi-
 tarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis,
 dat centurionibus negotium, vt reliquis operibus intermissis, ad fodiendos
 puteos animum conferant, neque quam partem nocturni temporis intermit-
 tant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis,
 magna vna nocte vis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrino-
 rum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore
 occursum est. Eo biduo legio xxxvii. ex dedititiis Pompeianis militibus,
 cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues à Domitio Calui-
 no, ad littora Africæ, paulò supra Alexandriam delata est. Hæ naues Euro,
 qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur: sed loca
 sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi, cum diu retine-
 rentur, atque aquæ inopia premerentur, nauigio actuario Cæsarem faciunt
 certiore. Cæsar, vt per se consilium caperet, quid faciendum videretur, na-
 uim conscendit, atque omnem classem sequi iussit, nullis nostris militibus
 impositis, quòd, * cum longius paulò discederet, * munitiones nudare no- 486
 lebat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus, a-
 quandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, cum
 longius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt ex-
 cepti: ex iis cognouerunt Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites
 in nauibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam
 obtulisse bene gerendæ rei crediderunt: itaque naues omnes, quas paratas
 habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique re-
 deunti cum classe occurrerunt: qui duabus de causis eo die dimicare nole-
 bat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam x. diei res
 agebatur, nox autē allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum
 notitia

notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quòd nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de causis naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit, quem in locum illos successuros non existimabat. Erat vna naus Rhodia in dextro Cæsar's cornu, longè ab reliquis collocata, hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnòque impetu i v. ad eam constratæ naues, & complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet, * quanquam, si quid grauius accidisset, meritò casurum iudicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita prælium secundissimum est factum: capta est vna hostium quadriremis: depressa est altera. * deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso vento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco victricibus suis * Alexandriam deducit. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, cum non iam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, quibus & superioribus locis subleuebantur, * vt vix ædificiis defendi possent, & materiam cunctam obiicerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia veteres reficere naues, accuratiùsque huic rei studere, atque inseruire * instituerunt: ac, tametsi amplius c. x. nauibus longis in portu, naualibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt: videbant enim non auxilia Cæsar's, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & vrbes, & regionis maritimæ quotidianòque vsu à pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum * bonum refugere cupiebant: & quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii causa dispositæ. Naues veteres erant in occultis regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant vsi: has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant: deerant remi, porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum vsu obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud vrbes copia subministrabat. Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruebant, & in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes x x i. quinqueremes v. confecerunt. Ad has minores, * apertasque complures adiecerunt: & in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues i x. habebat, (nam, x. missis, vna in cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas i x. Lycias v. ex Asia x i i. ex his quinqueremes v. erant, & quadriremes x. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. Tamen virtute militum confusus, cognitis hostium

copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum confideret, Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduersasque naues hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium c. d. passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues videbatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant xxi. : reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium; propterea quod eo, qui intrasset, explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impediores fore videbantur. Rhodiis nauibus præerat Euphranor, animi magnitudine, ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis comparandus, hic ob notissimam scientiam, atque animi magnitudinem, delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar vereri, si hæc vada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus profecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum i. v. Rhodias naues circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt: sustinent illi, atque arte, solertiâque se explicant: at tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transuersa hosti obiiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus aduersæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ: tum necessariò discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta pateret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret. Minimè autem erat par prælii certamen: nostris enim pulsus, neque terra, neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto. illi, si superassent nauibus, omnia tenerent: si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue, ac miserum videbatur, per paucos de summa, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo, aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decertatum

ut neque

vt neque maritimis, nauticisque solertia, atque ars præsidium ferret, neque
 numero nauium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi * ad virtu-
 489 tem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. * Capi-
 tur hoc prælio quinquere mis vna cum defensoribus, remigibusque, & de-
 primuntur tres, nostris incolumibus omnibus: relique propinquam fugam
 ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atque ædificiis immi-
 nentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius acci-
 dere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimauit, vt insulam,
 molémque ad insulam pertinētem, in suam redigeret potestatem. perfectis
 490 enim magna ex parte munitionibus in * oppido, * & illam, & urbem vno
 tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x. & leuis
 armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitratur, in nau-
 gia minora, scaphasque imponit: * alteram insulæ partem, distindæ ma-
 nus causa, cum constratis nauibus aggreditur, præmiis magnis propositis,
 qui primus insulam cepisset. At primò impetum nostrorum pariter susti-
 nuerunt: vno enim tēpore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litto-
 ra armati defendebant: quò propter asperitatem loci non facilis nostris
 aditus dabatur: & scaphis, nauibusque longis v. mobiliter, & scienter an-
 gustias loci tuebantur. Sed vbi locis primùm cognitis, vadisque pertenta-
 tis, pauci nostri in littore constiterunt, atque hos sunt alii subsecuti, con-
 stantérque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt, om-
 nes Pharitæ terga verterunt. * His pulsis, custodia portus relicta, ad littora,
 & vicum applicauerunt, seque ex nauibus ad tuenda ædificia eiecerunt.
 Neque verò diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt. etsi * erat
 non dissimile, atque Alexandria, genus ædificiorum (vt minora maioribus
 conferantur) turrésque editæ, & coniunctæ muri locum obtinebant: neque
 nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppu-
 gnandū, sed terror hominibus mentem, consiliūque eripit, & mēbra de-
 bilitat, vt tunc accidit. Qui se in æquo loco, ac plano pares esse confidebāt,
 iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, x x x. pedum altitudine in æ-
 dificiis consistere ausi non sunt, seque per molē in mare præcipitauerunt,
 491 * & d c c. passuū interuallo ad oppidū enatauerūt. Multi tamen ex iis ca-
 pti, interfectique sunt: sed numerus captiuorum omnino fuit d c. Cæsar, præ-
 da militibus concessa, ædificia diripi iussit, castellūmq; ad pontem, qui pro-
 prior erat Pharo, communiuit, atque ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pha-
 ritæ reliquerant, fortiorem illum, propiorémque oppido Alexandrini tue-
 bantur: sed eum postero die simili ratione aggreditur: quòd his obtentis
 duobus omnem nauigiorum excursus, & repentina latrocinia sublatus
 iri videbatur. Iamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è
 nauibus, sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat, & cohortiū i i i.
 instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiae loci pa-
 tiebantur. Reliquæ copiae in nauibus stationem obtinebant. Quo factò,
 imperat pontem aduersus hostem præuallari, & quæ exitus nauibus erat,
 fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atque ob-
 strui. Quorum altero opere effecto, * vt nulla omnino scapha egredi pos-
 set, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecere,

& contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodémquē tempore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem * constiterunt. * Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole, ab illis ex area, quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militésq; hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellabant: ac multùm proficere multitudine telorum videbantur: sed postquam vltra eum locum, ab latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, vt sine signis certisq; ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperunt. quorum fuga incitati * Alexandrini ex nauibus egrediebantur, nostrósque acriùs perturbatos insequiebantur. Simul, qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauésq; à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri, cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum aduersi sustinerent, veriti ne ab tergo circunuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionē in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proximas naeta naues, multitudine hominum, atq; onere depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli foeliciore exitu, expeditas ad ancoras naues consecuti, incolumes discesserunt: * pauci alleuati scutis, & animo ad conandũ nixi, ad proxima nauigia adnatarũt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pōtem, & munitiones contendere, eodem in periculo versatus * est: postquam vniuersos cedere animaduertit, in suum nauigiũ se recepit: quò multitudo hominum insecuta cum irrumperet, neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longiùs constiterant, naues adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit. Nauigium quidem eius, multitudine depressum militum, vnà cū hominibus interiit. Hoc prælio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter c. D. & paulò post eum numerum classarii, & remiges. Alexandrini eo loco castellũ magnis munitionibus, multisque tormentis confirmauerunt, atque egestis ex mari lapidibus, liberè sunt vsi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantùm abfuerunt, vt perturbarentur, vt incensi potiùs, atque incitati magnas accessiones fecerint. * nam in operibus hostium expugnandis, in præliis quotidianis, quodocunque fors obtulerat, procurentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multùm operibus, & ardentibus studiis militum. Nec deuulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionũ aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: vt magis deterrendi, & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cum Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari viderent, neque vllum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, vt coniectura consequi possumus, aut admoniti

494 admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præfidiis, * aut suo pte confilio per occultos nuncios regis probato, legatos ad Cæsarem miserunt, vt dimitteret regem, transiréque ad suos pateretur: paratã enim omnem multitudinem esse, confectã tãdio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem, amicitiamq; venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs se dederent. Cæsar, etsi fallacem gẽtem, sempérq; alia cogitantẽ alia simulantẽ, bene cognitã habebat, tamen petentibus dare veniã vtile esse statuit: q; si quo * pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurũ in fide dimissum regẽ credebat: sin id, quod magis illorum nature conueniebat, ducem ad bellũ gerendũ regem habere vellent, splendidiũs, atque honestiũs sese contra regem, quàm contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, vt consuleret regno paterno, parcẽret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis, & ruinis esset deformata, ciues suos primũ ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Romano sibiq; præstaret, cum ipse tantũ ei crederet, vt ad hostes armatos eũ mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At * regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrã Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectũ Cæsaris esse iucũdius. Compressis puerilachrymis, Cæsar ipse commotus, celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, vt ex carceribus in liberum cursum emissus, ad eũ contra Cæsarem acriter bellũ gerere cœpit, vt lachrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones, militésque lætabãtur, quòd nimia bonitas eius, fallaciis pueri

495) * elusa esset: * quasi verò id Cæsar bonitate tantũ adductus, & non prudentissimo concilio fecisset. Cũ duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduernerent, eludentibusq; militibus regis ætatem, atque infirmitatem, magnũ dolorem acciperent, neq; se quidquã proficere viderent, rumorésque existerent, magna Cæsari præfidia terrestri itinere Syria, Ciliciãque adduci (quod nondum Cæsari auditum erat) * interea com meatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauibus, insidiabantur nostris com meatibus. Quod vbi Cæsari nunciatum est, classẽ iubet expediri, atque instrui. * Præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naues, atque in his Euphranor,

496) * sine quo nulla vnquam dimicatio maritima parũ etiam fœliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerũque eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorẽ casum referuat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequabatur: nam cũ ad Canopum ventũ esset, instructãq; vtrinq; classis conflisset, & sua consuetudine Euphranor primus præliũ commisset, & illic triremen hostium perforasset, ac demersisset, proximam longiũs insecutus, parũ celeriter insequentibus reliquis, circũuentus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit: siue quòd in ipso satis præfidi pro virtute, ac fœlicitate eius putarent esse: siue q; ipsi sibi timebant. Itaq; vnus

ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremitrione victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei, dignitatîsque in amicitia Cæsaris, missus in Syriam, Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis (quas celeriter, & propensissima ciuitatum voluntate, & sua diligentia confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit, idque oppidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci (nanque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis, defessisque subiciebat, & perseverantia, constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta, Alexandriam ad Cæsarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerunque adest victori, placarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine literæ cepit. nam pars quædam fluminis Nili mirè deriuata inter se duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad littus intervallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouisset, & transeundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copias misit, quibus vel superari, deleri que Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copię flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequenti victoriæ societatem: quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. Cum verò incautè, atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione vndique facta, magnum numerum eorum interficit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naues, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui, ut paululum ab illo timore se recrearent, adiunctis iis, qui subsequerentur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret: cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. Ita penè sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatē proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in qua magnam, & paratam classem habebat. Cæsar eodē itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Cōfederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelssior: planicies ex omnibus partibus subiecta: tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret: tertium palude cingebatur. Inter castra regis, & Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat.

Aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, cum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. Nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat: quæ res incendit dolore milites, equitesque nostros, quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi, vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transarunt: & legionarii magnis arboribus excisis, quæ longitudine vtranque ripam contingerent, proiectis, repente quoque aggere iniecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad regis castra * pertendit. Hæc cum & opere magno vallata, & loci natura munita aduerteret: confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniuerat, brachiisque cum opere castrorum coniunxerat, vici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copiis expugnat: non quod id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. Itaque, eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites infecuti, munitionibus successerunt, acerrimèque eminus præliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus

498 oppugnationis nostris dabatur: una, * quæ liberum accessum haberi demonstrauit: altera, quæ mediocre interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat. Maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex vallo castrorum, * auersisque ex flumine, in quo multæ naues instructe funditoribus, & sagittariis nostros impugnabant. Cæsar cum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: cumque animum aduerteret, excelsum locum castrorum relicto esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi iussit: hisque Carfulenum præfecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quod ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrimè pugnantibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, * magnam multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acruatim se de vallo precipitauerunt in

eam partem, quæ flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt: constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnabant, demerso nauigio perisse. Re felicissimè, celerrimèque gesta, Cæsar magnæ victoriæ fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque * eam partem oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adueniens fructum virtutis, & animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, facrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosque animos regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur, Cæsar Ægypto, atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur: nam maiore ex duobus pueris rege amisso, minori tradidit regnum, * maiori ex duabus filiæ Cleopatæ, quæ manserat in fide, præsi-⁵⁰⁰ diisque eius: minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus noua dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur * regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana vi. secum deducta, cæteras ibi relinquit: quò firmitus esset eorum * regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fideliter permanerant in Cæsaris amicitia: neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem, vtilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsiidiis eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsiidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam, finitimamque pro- uincias administrandas tradiderat, venit, oratum ne Armeniam minorem, regnum suum, neque Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere pecuniãque promissam Cæsari non posse se * persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo R. & Cæsari victori, sibiq; infame esse statueret, regna sociorũ atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios cõfestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociãq; decederet, neque occupatione belli ciuilibis, populi Romani ius, maiestatemque tentaret. Hanc denũciationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, vnã ex tribus xxxvi. * secum ducit, ii. in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas: quarum alterã in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni xxxvi. duas à Deiotaro, quas

501 quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas ha-
 bebat, equitēque centum totidēque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sex-
 tium ad C. Pletorium Quæstorem, vt legionem adduceret, quæ ex tumul-
 tuariis militibus in Ponto confecta erat, * Quintūque Patiscum in Ci-
 liciam ad auxilia accersenda: quæ copiarū celeriter omnes iussu Domitii
 Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cap-
 padocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine
 iurè obtinere deberet: denique eius regni causa integra Cæsari seruetur,
 paratum enim se facere, quod is * statuisset. Cn. Domitius, cum animadu-
 teret eum Cappadocia decessisse, non voluntate adductum, sed necessitate,
 quòd facilius Armeniam defendere posset subiectam suo regno, quàm Cap-
 padociam longius remotam, quòdque omnes III. legiones adducturum
 Domitium * putasset, ex quibus cum II. ad Cæsarem missas audisset, auda-
 ciusque in Armenia sustitisset, perseverare cœpit, vt eo quoque regno de-
 cederet: neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atque Armeniæ: nec iuste
 eum postulare, vt in Cæsaris aduentum res integra differretur: id enim esse
 integrum, quod ita esset, vt fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas
 supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere
 instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est, * pertinens
 502 in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ad Armenia. * cuius itine-
 ris hæ erant certæ opportunitates, quæ in locis superioribus nullus impetus re-
 pentinus accidere hostium poterat, & quæ Cappadocia his iugis subiecta, ma-
 gnam cōmeatus copiā erat subministratura. Complures interim legationes
 Pharnaces ad Domitiū mittit, quæ de pace agerent, regiāque munera Domi-
 tio ferrent. Ea constanter omnia aspernebatur, nec sibi quidquam fore anti-
 quius, quàm dignitatē populi R. & regna sociorū recuperare, legatis respon-
 debat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nico-
 polim, quæ oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, mon-
 tibus tamē altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno interuallo ab op-
 pido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuū VII. Qui-
 bus ex castris, cum locus angustus, atque impeditus esset transeundus, Phar-
 naces in insidiis delectos pedites, omnesque penè disposuit equites. Magnam
 autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosque, &
 oppidanos in iis locis obuersari: vt si amicus Domitius eas angustias transi-
 ret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines ani-
 maduerteret * versari, tanquam amicorum aduentu: sin verò vt in hostium
 fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersisque cæderentur.
 Hæc cum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace,
 atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet eum facilius
 decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit
 causam, ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus ne co-
 gnoscerentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die pro-
 prius Nicopolim accessit, castraque oppido contulit: quæ dum muniunt no-
 stri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto: in fronte enim sim-
 plici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eadem * ratione hæc
 media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraque interuallis, simplicibus

ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitareque à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quâ facillimum accessum, & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II. directas, non ita magno medio interuallo relicto, I V. pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat. Equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat, qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quam suo commoueretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic utrinque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur acriter, varièque pugnatur: nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, aduersosque hostes aggredere. At Pontica ex altera parte legio, cum paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere aggredere hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari verò legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiarum cornu suo dextro, mediæque acie conuerterunt se ad XXXVI. legionem, quæ tamen fortiter vincens impetum sustinuit: magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium, quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci, noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI. legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL. desideratis. Ceciderunt eo prælio splendidi, ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit; ibique & victor, & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam foeliciores euentu destinaret, multa oppida expugnauit: bona ciuium Romanorum, Ponticorumque diripuit: * supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis 503 commendationem habebant, cæque, quæ morte essent miseriora: Ponticumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eò missus æstate cum I I. legionibus Q. Corni-

Cornificius, Cæsaris quæstor, pro prætore, quanquam erat prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus vatasta, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quòd magnam curam suscipiebat, ne quò temerè progrediretur, & recepit, & defendit: nanq; & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit: eaque præda milites donauit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta prouinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: & cum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis nauibus erat potitus: vt vel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: *cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur, complurésque aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, *reliquis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabiniū mittit, vti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciæ inferretur, depelleret: sin ea nõ magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniã legiones adducerent; omnem enim illam partem, regionemque, viuo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse credebat. Gabinius vt in Illyricū venit, hyberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiorē prouinciam existimans, siue multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, siue virtute, & scientia sua confisus, *quam sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuq; suo gesserat, neq; prouinciæ facultatibus subleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus, intercluso mari tēpestatibus, commeatus supportari poterat, magnisq; difficultatibus coactus, non vt volebat, sed vt necesse erat, bellū gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à Barbaris contemptus, vt Salonam se recipiens in oppidum maritimū, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimisque incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus xxxix., tribunis xv. cum reliquis copiis Salonam se recepit, summæque ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mēsis morbo periit, Cuius & infœlicitas viui, & subita mors in magnam spem Octaviū adduxit prouinciæ potiūdæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatini verari passa non est. Vatinius Brundusii cum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, cum crebris literis Cornificii ad auxilium prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octaviū audiret cum Barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per Barbaros, etsi graui valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit incommodū naturæ, difficultatésq; hyemis, & subitæ præparationis. Nam cum ipse paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam ad Q. Calenū * misit, vti sibi classē mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorū flagitabat, qui sustinere impetum

Octavii non poterant, nauibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, * magnitudine quanquam non satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. Has * adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus * legionibus, qui numero ægrorum relictæ erant Brundusii, cum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimâsque nonnullas ciuitates, quæ defecerant, Octavioque se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio præteruehebatur; nec sibi vllius rei moram, necessitatẽque iniungebat, quin quàm celerrimè posset, ipsum Octaviium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra, marique, vbi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit. Octavius, cum Vatiniium classẽ magnam ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouisset, confusus sua classe, substitit ad insulam Thauridem: qua regione Vatinius insequens nauigabat, non quòd Octaviium ibi restitisse sciret, sed quòd eum longiùs progressum insequi decreuerat. Cum propiùs Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quòd & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repentè aduersam ad se venientẽ nauem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod vbi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas iubet, & milites armari: & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequerentur, idem vt facerent significabat. Parabant se Vatiniiani repentè oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur vtrinque acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniiana. Vatinius cum animaduerneret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse * futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit: itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrimè, fortissimèque contra illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt ad eò vehemèter, vt nauis Octauiana, rostro discusso, ligno cõtineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maximè. Nam cum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est, quantòque coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tantò superiores erant Vatiniiani, qui admiranda virtute ex suis nauibus in hostium naues transilire non dubitabant, & dimicatione æquata, longè superiores virtute, rem fœliciter gerebant. Deprimuntur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octavius se in scapham confert, in quam plures cum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum Myoparonem. Eo receptus, cum prælium nox dirimeret, tempestate magna velis * profugit. Sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius, re bene gesta, receptui cecinit, suisque omnibus incolumibus, in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. * Capit ex eo prælio pentiremem I., triremes II. dycrotas I IX. complurèsque remiges Octavianos, posteròque ibi die fuit, dum suas, captiuasque naues reficeret. Post diem III. contendit in insulam Iffam

Iſſam, quòd eò ſe recepiffe ex fuga credebat Octauium. * Erat nobiliſſimum regionum earum oppidum, coniunctiſſimùmque Octauio. Quòd vt peruenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt, comperitque ipſum Octauium, paruis, pauciſque nauigiis, vento ſecundo regionem Græciæ petiſſe, inde vt Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui ſpatio, re præclariffimè geſta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, claſſe aduerſariorũ ex illo toto ſinu expulſa, victor ſe Brunduſium, incolumi exercitu, & claſſe recepit. His autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrachium Pompeium
 505 obſidebat, & prælio * Pharfalico rem foeliciter gerebat, Alexandriaq; cum periculo magno, tum etiã maiore periculi fama, dimicabat. Caſſius Longinus, in Hiſpania proprætor, prouinciæ vltioris obtinendæ cauſſa relictus, ſiue conſuetudine naturæ ſuæ, ſiue odio, quod in illam prouinciã ſuſceperat quæſtor, ex inſidiis ibi vulneratus, magnas odii ſui fecerat acceſſiones: quod vel ex conſcientia ſua, cum de ſe mutò ſentire prouinciã crederet, vel * initis ſignis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia diſſimulãt, animaduertere poterat, & compenſare offenſionem prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaque cùm primùm in vnum locum exercitum conduxit, Hs centena militibus eſt pollicitus: nec multò pòſt, cùm in Luſitania Medobregam oppidum, montemq; Herminium expugnaffet, quò Medobregenſes confugerant, ibique imperator eſſet appellatus, iterum Hs centenſis milites donauit. Multa præterea, & magna præmia ſingulis concedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem: paulatim tamen, & occultè militarem diſciplinam, ſeueritatẽque minuebant. Caſſius legionibus in hyberna diſpoſitis, ad ius dicendũ Cordubam ſe recepit, contractũq; in ea æs alienum, grauiffimis oneribus prouinciæ, conſtituit exoluere: & vt largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebantur: pecuniæ locupletibus imperabantur: quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantùm patiebatur, ſed etiam cogebat: in gregem locupletium * ſimulatũ cauſſæ tenues coniciebantur. Neq;
 506 vllum genus quæſtus, aut magni, & euidentis, aut minimi, & fordidi prætermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris vacaret: nemo erat, qui modò aliquam iaſturam faceret poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur: ita etiam magna ſollicitudo periculorum ad iaſturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de cauſſis accidit, vt cùm Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor, ſimilia rurfus de morte eius prouinciales conſilia inirent. Horũ odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui cùm in illa ſocietate verſarentur rapinarũ, nihilominus * oderant eum, cuius nomine peccabant ſibi que, quod rapuerant, acceptum ferebant: quod interciderat, aut eſt interpellatum, Caſſio aſſignabant. v. legionem nouam conſcribit: augetur odium & * ex ipſo delectu, & ſumptu additæ legionis. Complentur equitum iii. millia, maximis que onerantur impenſis: nec prouinciæ datur vlla requies. Interim literas accepit à Cæſare, vt in Africam exercitũ traiceret, pèr q; Mauritaniã ad fines Numidiæ perueniret, quòd magna Cn. Pompeio Iuba rex miſerat auxilia, maiorãque miſſurus exiſtimabatur. Quibus literis acceptis, inſolenti * voluptate efferebatur, quòd ſibi nouarũ prouinciarũ, & fertiliſſimi regni tanta

oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliâque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauésque c. præpararentur, pecuniâq; describerentur, atque imperarentur: ne qua res, cum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione; non enim labor, aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat. Exercitu coacto in vnum locum, castris ad Cordubam positis pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, cum in Mauritaniâ traiecisset, H s *centena se daturum: v. fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoque ipso die, *meridiana hora, cum in Basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à coniuratis impetus vniuersis. *Munatius Plancus proximum gladio traiecit licitorem. Hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vassius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuuant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus fauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. semper enim *berones, compluresque euocatos cum telis secum habere consueuerat: à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequerentur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tuscus. *Minucius inter saxa, 507 quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur: & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur: nemo enim *in prouincia natus, aut vernaculæ legionis miles, * aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat I. legio, non cum omni prouincia cõsenserat in odio Cassii; nam legiones x x x. & x x i. paucis mensibus in Italia scriptas Cæsar attribuerat Longino. v. legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi, viuere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, x x x. legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori suo: facit hoc idem x x i. subsequitur has v.: cum II. legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permanfit in sententia legio vernacula, nec villo timore de gradu deiecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, iubet comprehendi: legionem v. in castra remittit, cohortibus x x x. retentis. Indicio Minucii cognoscit L. Racilium, & L. Laterensem, & Annum Scapulam, maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominem, sibi que tam familiarem, quam Laterensem, & Racilium, in eadem fuisse coniuratione: nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis tradit excruciantum, item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumque numerum

numerum auget, verè, vt quidam existimant, vt nonnulli queruntur, co-
 actus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures, quos
 Cassius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam pa-
 lām H s c c i o o. cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio quin-
 quaginta. qui, * etsi maximè nocentes sunt multati, tamen periculum
 vitæ, dolorque vulnerum, pecunia remissus, crudelitatem cum avaritia
 certasse significabat. Aliquot post diebus literas à Cæsare missas accipit,
 quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis copiis fugisse. Qua re
 cognita, mistam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncijs lætitiā
 exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. sic
 308 erat * dubius animus, * vtrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis
 vulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptaf-
 que eas iubet referri, quibus parū videbatur imposuisse oneris, amplio-
 rem pecuniam imperat. * æqua autem ratione delectum instituit: quos ex
 omnibus conuentibus, coloniisque conscriptos, transmarina militia per-
 territos, ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vecti-
 309 gal, maius tamen creabat odium. * His rebus confectis, totum exercitum
 lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traie-
 ctum: ipse classem, quam parabat, vt inspiceret, Hispalim accedit, ibique
 moratur, propterea quod edictum tota prouincia proposuerat, vt quibus pe-
 cunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ euocatio vehemen-
 ter omnes turbauit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis
 vernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem x x x., quam Q. Cassius legatus si-
 mul ducebat, * cum Ilurgim ad oppidum castra haberet, seditione facta,
 centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse,
 & ad ii. legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Co-
 gnita re, noctu cum v. cohortibus vndeicesimanorum egreditur, mane
 peruenit. Ibi eum diem, vt, quid ageretur, perspiceret, moratus, * Carnio-
 nam contendit. Hic cum legio x x x., & x x i. & cohortes i v. & v. legio, totusq;
 conuenisset equitatus, audit i v. cohortes à vernaculis oppressas ad Obucu-
 lam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse,
 & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Mar-
 cellum Cordubam, vt eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispa-
 lim mittit. Paucis ei diebus affertur conuentum Cordubensem ab eo defe-
 cisse, Marcellumq; aut voluntate, aut necessitate adductum (nanq; id variè
 nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: ii. cohortes legionis v., quæ
 fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus, mouet
 castra, & postero die Segouiam ad flumē Silice se venit. Ibi habita cōcione,
 militum tentat animos, quos cognoscit non sua, sed Cæsaris absentis causa
 sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari
 prouincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones ad-
 ducit: ac ne dissensionis initium natū seditiosa militum, suæque videretur
 natura: simul vt contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus viribus
 vti videbatur, æquè potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se pro-
 uinciam recuperare velle palām dictitabat: & forsitan etiam hoc fecerit
 odio Cæsaris, & amore Pompeii, cuius nomen multum poterat apud

eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: * sed id qua mente commotus fe- 510
 cerit, coniectura sciri non potest. Certè hoc præ se Thorius ferebat: milites
 adeò fatebantur, vt Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum * haberent.
 * frequens legionibus conuentus obuiam prodit, neque tantùm virorum, 511
 sed etiam matrum familias, ac prætextatorum deprecaturque ne hostili ad-
 uentu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus:
 contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus,
 & lachrymis exercitus commotus, cum videret ad Cassium persequendum
 nihil opus esse Cn. Pompeii nomine, & memoria, tamque omnibus Cæsaria-
 nis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conuentum, neque
 M. Marcellum contra Cæsaris causam posse perducere, nomen Pompeii ex
 scutis detraxerunt: Marcellum, qui se Cæsaris causam defensurum profite-
 batur, ducem adsciuerunt, prætorémque appellarunt, & sibi conuentum
 adiunxerunt, castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter
 1 v. millia passuum à Corduba, citra flumen Bætium, in oppidi conspectu lo-
 co excelso facit castra: literas ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M.
 Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, pro-
 uinciæq; Cæsaris causa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordu-
 bensium agros vastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indi-
 gnitate, legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurre-
 runt: vt in aciem educerentur, orant, priusque configendi sibi potestas fie-
 ret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ, charissimæq; possessiones
 Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammæque consumeren-
 tur. Marcellus, cum configere miserrimum putaret, quod & victoris, &
 victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ
 potestatis esset, legiones Bætium traducit, atque aciem instruit. Cum * Cas-
 sium contra pro castris suis aciem instruxisset loco superiore videret, caus-
 sa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus
 persuadet, vt se in castra recipiant, itaque copias reducere cœpit. Cas-
 sius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus
 equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ri-
 pis interficit. Cum hoc detrimento quid transitus fluminis vitii, difficul-
 tatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætium transfert, cre-
 bròque vterque legiones in aciem educit: neque tamen configitur propter
 locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multò firmior Marcellus: ha-
 bebat enim veteranas legiones, multisque præliis expertas. Cassius fidei ma-
 gis, quam virtuti legionum confidebat. Itaque, cum castra castris collata es-
 sent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quò prohibere aqua
 Cassianos posset, Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur
 in regionibus alienis, sibi que infestis, noctu silentio ex castris proficif-
 citur, celerique itinere Vllam contendit, quò sibi fidele esse oppidum cre-
 debat. Ibi adeò coniuncta ponit mœnibus castra, vt & loci natura (nanque
 Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione vrbs, vndique ab oppu-
 gnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & quam proximè potest
 Vllam, castra castris confert: locorumque cognita natura, quò maximè rem
 deducere volebat, necessitate est adductus, vt neque configeret (cuius si rei
 facul-

facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat) neq; vagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Cassiumque munitionibus clausit. Quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: * quem magno sibi vsui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellum non pateretur: maguo autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit, adiungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, vt in ciuilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones: pugnatur vtrinque acriter, crebroque, vt accidit, fortuna sæpe ad vtrunque transferente victoriam, nec tamen vnquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionariis x x v., magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum venit ea mente Vllam, vt sine vlllo studio contentiones Cassii, Marcelli que componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert, Cassius contra suis se tenet præsiidiis, siue eò, quòd plus sibi iuris deberi, quàm Marcello existimabat: siue eò, quòd, ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarii, verebatur. Ponit ad Vllam castra Lepidus, neque habet à Marcello quidquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat, fidemque suam in re omni interponit. Cùm diu dubitasset Cassius quid sibi faciendum, quid ve Lepido esset credendum, neque vllum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, vt munitiones disicerentur, sibi que liber exitus daretur. * non tantum induciis factis, sed propè iam constituta opera cùm complanarent, custodiaq; munitionum essent deductæ: auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque oppinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi prælium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cùm iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit, * Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur, Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam venit. De cuius aduentu vt cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hyberna distribuit: ipse omnibus suis rebus celeriter correptis, Molacam contendit, ibique aduerso tempore nauigandi naues conscendit, vt ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: vt amici eius dictabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: vt cæteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam veniret. Progressus secunda, vt hyberna tempestate, cùm in Iberum flumen, noctis vitandæ causâ se contulisset, inde paulò vehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in

ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nauis, periit.

CUM in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, literisque urbanis animaduiceret multa Romæ malè, & inutiliter administrari, neque vllam partem Reip. satis commode geri, quòd & contentionibus Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, * & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinèq; militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisque essent, eaq; omnia flagitare aduentum suum videret: tamen præferendum existimauit, quas in prouincias, regionèsque venisset, eas ita relinquere constitutas, vt domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legèsq; acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quòd hæ prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus operis videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neq; excessurum putabat, cum secundo prælio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus ciuitatibus, * quæ maiores sunt dignitate, præmia bene meritis & viri-⁵¹³ tim, & publicè tribuit: de controuersis veteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrannos, dynastas prouinciæ, finitimósq;, qui * omnes ad eum cõcurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis prouinciæ tuendæ, ac defendendæ dimittit, & sibi, & populo Romano amicissimos. Paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Cæsarem, amicum, & necessarium suum, * legionibus⁵¹⁴ Syria præficit: ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam: Cuius prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimúmque est. Ibi rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur, magnisq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazace commoratus, venit Comana, vetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, vt sacerdos eius deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur, id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationèq; generis, iure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritis vterq; eorum de Republica esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, a conditione esset. * Ipse iter cœptum simili veloci-⁵¹⁵ tate conficere cœpit. Cum propius Pontum, finèsque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem penè totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebant, sine dubio autè rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum priuato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratû, vt sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarû, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperiisq; in Cn. Pompeii castris fuisset; neq; enim se iudicem debuisse esse controuersiarum⁵¹⁶ populi

populi Romani, sed parere præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset: cumque defensionem eius nullam posse excusationem * eius imprudentiæ recipere coarguisset, quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset quis urbem, Italiâque teneret: ubi Senatus, populusque Romani ubi Respublica esset: quis deinde post L. Lentulum, C. Marcel- lum consul esset: * sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitia, dignitati, atque hominis præci- bus eorum, qui frequentes concurrissent, hospites, atque amici Deiotari, ad deprecandum: de controuersis Tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. * Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus, natura, disciplinâque nostra constitutam ha- bebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum * adducere iussit. Cum in Pontum venisset, copiasque omnes in vnum locum coëgisset, quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione VI., quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus, peri- culisque functam, multisque militibus, partim difficultate itinerum, ac nau- igationum, partim crebritate bellorum adedò diminutam, ut minùs 60. ho- minum in ea esset: reliquæ erant III. legiones, vna Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) le- gati à Pharnace missi, Cæsarem adeunt, atque imprimis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quæ impe- rata essent, maximèque commemorabant nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei fa- tis fecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ pollice- retur representaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis lega- tos, ne aut Deiotarum sibi obicerent, aut nimis eo gloriarètur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentiùs facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere: neque prouinciarum publicas iniurias condo- nare iis posse, qui * non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemo- rassent, officiû vtilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne vinceretur, quàm sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent: itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorû, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in in- tegrum restituere non posset, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amissam vitam, neque extinctis virilitatem restituere posse: quod quidem sup- plicium grauius morte ciues Romani subissent; Ponto verò decederet con- festim; familiâsque publicanorum remitteret, ceteraque restitueret sociis, ciuibûsque Romanis, quæ penes eum essent: si fecisset, iam tunc sibi mitte- ret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis da- tis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cum festinan- tem, ac properantem Cæsarem speraret libentiùs etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur, quò celerius, honestiùsque ad res magis ne- cessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentiùs agere, decedendi diem postulare longio- rem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calli-

ditate hominis, quòd aliis temporibus natura facere confueuerat, tunc ne-
 cessitate fecit adductus, vt celerius omnium opinione manum confereret.
 Zela est oppidum in Ponto, * positu ipso, vt in plano loco, satis munitum:
 tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore vndique fastigio su-
 stinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni, multique intercisi
 vallibus colles, quorum editissimus vnus, qui propter victoriam Mithrida-
 tis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus
 locis, atque itineribus penè coniunctus oppido, magnam in illis partibus
 habet nobilitatem. Nec multò longius millibus passuum III. abest ab Zela.
 Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum fœlicium castrorum * re-
 fectis operibus, copiis omnibus suis occupauit. Cæsar, cùm ab hoste millia
 passuum v. castra posuisset, videretque eas valles, quibus regia castra mu-
 nirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes
 priores non cepissent, quæ multò erant propiora regis castris: aggerem
 comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte,
 uigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris
 relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in
 quo Mithridates secundum prælium aduersus Triarium fecerat. Huc om-
 nem comportari aggerem è castris, * seruitiâque agi iussit, ne quis ab opere ⁵¹⁸
 miles discederet, cùm, spatium non amplius ∞. passuum, intercisa vallis ca-
 stra hostium diuideret ab opere incepto Cæsarum castrorum. Pharnaces,
 cùm id repentè prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris
 instruxit, quas, interposita à tanta locorum iniquitate, consuetudine magis
 peruulgata militari credebat instrui Cæsar, * vel ad opus suum tardandum, ⁵¹⁹
 quòd plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regis fiduciæ, ne
 munitione magis, quàm manu defendere locum Pharnaces videretur: ita-
 que deterritus non est, quòd minùs prima acie pro vallo instructa, reliqua
 pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci fœlicitate,
 siue auspiciis, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea
 audiebamus: siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cùm
 more operis quotidiani, magnam illam seruatorum multitudinem, quæ ag-
 gerem portabat, militum * esse credidisset: siue etiam veterani fiducia exer-
 citus sui, quem cum legione XXI. in acie conflixisse, & vicisse legati eius
 gloriabantur: simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domi-
 tio duce sciebat: inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœ-
 pit. Cuius aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco
 militum * cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus ef-
 fet: cùm interim Pharnaces * eodem gradu, quo * in prælium descenderat, ⁵²⁰
 vallem ascendere aduersus arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar
 incredibili eius vel temeritate, * vel fiducia motus, neque opinans, impar-
 tusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat; arma capere ⁵²¹
 iubet, legiones opponit, acie instruit. Cuius rei subita trepidatio magnū ter-
 rorem attulit nostris, nondū ordinibus instructis. Falcatae regis quadrigæ
 permistos milites perturbant, quæ tamè celeriter multitudine telorū oppri-
 muntur. Insequitur has acies hostium, & clamore sublato confligitur, mul-
 tum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate:
 qui

qui cum omnibus casibus belli interfunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI. erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, cum in procliu detrunderentur hostes, multò tardiùs, sed tamen iisdem Diis adiuuantibus, sinistro cornu, mediâque acie totæ profligantur copiæ regis. Quæ quàm facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebâtur loci iniquitate. Itaq; multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterânt, armis tamè proiectis, vallè trãsgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoria elati, subire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, viuus in Cæsaris potestatem adductus esset. Tali victoria toties victor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat, * eratque subiti periculi recordatione lætior, quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI. decedere ad præmia, atque honores accipientes in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit: * I. legiones cum Cælio Vetiano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniâque in Asiam iter facit, omniumque earum prouinciarum de controuersis cognoscit, & statuit: iura in tetrachas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem sceleriter, celeriterque gestam in Ægypto superscripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regis educatû (nam eum Mithridates, rex Asiæ totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosque tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, prouinciâsque populi Romani à Barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munuit. Eidem tetrarchiam, legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen vsquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus sceleratissimè, celerrimèque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

D d. iij.

A. HIRTII. VEL OPPII
 COMMENTARIORVM DE
 BELLO AFRICANO.
 LIBER VNVS.

Æ S A R itineribus iustis confectis, nullo die inter-
 misso ad x i v. Kal. Ian. in Lilybæum peruenit, statimq;
 ostendit sese naues velle conscendere: cum non am-
 pliùs legionem tironum haberet vnam, equitèsque vix
 d c. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit,
 vt propè fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne
 quis moræ quidquã fore speraret, & vt omnes in dies,
 horásque parati essent. Incidit per id tempus, vt tempestates ad nauigan-
 dum idoneas non haberet. Nihilò tamen minùs in nauibus remiges, mili-
 tèsque continere, & nullam prætermittere occasionem profectiõis: cum
 præsertim ab incolis eius prouinciæ nunciarentur aduersariorum copiæ,
 equitatus infinitus, legiones regiæ i v., leuis armaturæ magna vis, Scipionis
 legiones x., elephanti c x x., classèsque esse complures. Tamen non deter-
 rebatur, animoque, & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adau-
 geri & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum con-
 uenire, in his veterana legio v., equitum ad i i. millia. Legionibus collectis,
 v i. & equitum i i. millibus, vt quæque prima legio venerat, in naues longas
 imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem nauium
 antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lily-
 bæo, ibique commoratus, bona paucorum vendit publicè: deinde Alieno
 prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo
 exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad
 vi. Kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. Ita, vento certo, celeriq;
 nauigio vectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspe-
 ctum Africæ venit: nanque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento disper-
 sæ, atque errabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præteruehi-
 tur, deinde Neapolim: complura præterea castella, & oppida non longè à
 mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat aduer-
 sariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram mariti-
 mam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter i i i. millibus
 apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ na-
 ues conueirent, exponit exercitum: cuius numerus in præsentia fuit pe-
 ditum i i i. millium, equitum c l. castrisque ante oppidum positus, sine in-
 iuria cuiusquam confedit, cohibetque omnes à præda. Oppidani interim
 muros

muros armatis complent. Ante portum frequentes * confidunt ad se defen-
 dendum : quorum numerus II. legionum intus erat. Cæsar circum oppidum
 vectus natura loci perspecta, redit in castra. Non nemo culpæ eius, impru-
 523 dentiaq; assignabat, * quòd neque certum locum gubernatoribus, præfe-
 ctisq; quem peterent, præceperat: neque, vt mos ipsius, consuetudoque su-
 perioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, vt in tempore iis
 perlectis, locum certum peterent vniuersi. Quòd minimè Cæsarem fefelle-
 524 rat : namque nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro cer-
 to tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur : sed * fortuito oblatam oc-
 casionem egressus occupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, vt
 sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perducì
 ad sanitatem. Itaq; data facultate, literas conscribit, & eas captiuo dat per-
 ferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atq; captiuus * peruenisset,
 literasq; vt erat mandatù, Considio porrigere cœpisset, priùs, quàm accipe-
 ret ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Considius,
 vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tēpore populi R., deinde in cōspectu
 suo captiuum statim interfici iubet, literasq; nondum perlectas, sicut erant
 signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam vna nocte,
 & die ad oppidum consumpta, neq; responsum vllum à Considio dabatur,
 neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad op-
 pidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum, neque
 primo aduentu vulnerari exercitum volebat, & oppidi egregia munitio,
 difficilisque ad oppugnandum erat accessus, & nunciabantur auxilia ma-
 gna equitatus oppidanis suppetias venire : non est visa ratio ad oppugnand-
 um oppidum commorandi: ne dum in ea re Cæsar esset occupatus, circun-
 uentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaque castra cum mouere
 vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio vno
 tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipien-
 dum : castraque, vnde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant, & eius
 agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, sub-
 ito legionarii consistunt, & equites, quanquam erant pauci, tamen contra
 tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, vt
 equites minùs xxx. Galli, Maurorum equitum II. millia loco pellerent, * vr-
 gerentque in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitio-
 nes, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cum sæpius facerent, &
 modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur,
 cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine col-
 locatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quantò
 longius ab oppido discedebatur, tantò tardiores ad insequendum erant
 Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes venire, polli-
 ceri frumentum, paratòsque esse, quæ imperasset, facere. Itaque eo die castra
 posuit ad oppidum Ruspinam Kal. Ian. inde mouit, & peruenit ad oppidum
 Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido veniunt obuiam:
 libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque centurionibus ad
 portas oppidi, & custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut
 iniuriã faceret cuius incola, non longè ab oppido secundum littus facit castra.

Eodem naues onerariæ, & longæ nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ, vt est
 ei nunciatum, incertè locorum, Vticam versus petere visæ sunt. Interim Cæ-
 sar à mari non digredi, neq; mediterranea petere propter nauium errorem,
 equitatúmque in nauibus omnem continere, vt arbitror, ne agri vastaren-
 tur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è na-
 uibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti,
 multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in
 insidiis cum equis inter conualles, & subito exeunt, non vt in campo comi-
 nus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reli-
 quas prouincias finitimas dimisit, vt sibi auxilia, commeatus, frumentum,
 simulatque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim nauibus
 longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum ac-
 cersendum mittit. Interim cum x. nauibus longis ad reliquas naues onera-
 rias conquirendas, quæ decrassent, & simul mare tuendum ab hostibus
 iubet proficisci. Item C. Salustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam
 versus, quam aduersarii tenebant, cum parte nauium ire iubet, quòd ibi ma-
 gnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita * imperabat, itaque vni-
 cuique præcipiebat, * vt, si fieri posset, nec locum vllum excusatio haberet, 525
 nec morâ tergiuersatio, Ipse interea ex perfugis, & incolis cognitæ cõditio-
 nibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. * Re- 526
 gium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. * Tanta hominum 527
 erat dementia, vt mallent regis esse vectigales, quàm cum ciuibus in patria
 in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad iii. Non. Ian. castra mouet: Leptique
 v i. cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, vnde pridie venerat,
 Ruspinam cum reliquis copiis conuertit, ibique sarcinis exercitus relictis,
 ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum, oppida-
 nisque imperat, vt plaustra, iumentaque omnia sequantur. Itaque magno
 frumenti inuento numero, Ruspinam redit. Hoc cum idcirco existimo fe-
 cisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad
 classis receptacula muniret. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem
 Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in
 oppidum quamplurima: ipse cum cohortibus vii., quæ ex veteranis legio-
 nibus in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina
 egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuû i i., ibiq;
 classem sub vesperû cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu insciis, &
 requirentibus Imperatoris consilium, magno metu, ac tristitia sollicitaban-
 tur. Parua enim cum copiâ, & ea tironum, neque omni exposita in Africa
 contra magnas copias, & infidiosa nationis, equitatúmque innumerabilem,
 se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentia, neq; auxilium
 in suorum consilio animaduertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu
 vigore, mirabilique hilaritate. Animum enim altum, & erectum præ se
 gerebat. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia, & consilio omnia
 sibi procliuia omnes fore sperabant. Cæsar in nauibus vna nocte cõsumpta,
 * iam cælo albescente, cum proficisci conaretur, subito nauium pars, de 528
 qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar ce-
 leriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos
 aduenientes

aduenientes milites expectare. Itaque sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx. frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe nauibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire, clam hostibus, voluisse; ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum incidere-
 529 rent: neque eam rem eos voluisse scire, * qui in præsiidiis relictis milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficeret. Interim, cum iam Cæsar progressus esset de castris circiter millia passuum 111., per speculatores, & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspicereceptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum vniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus de castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspicere possent, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari: quorum omnino numerus fuit xxx. cohortium, cum equitibus cd. & sagittariis: & hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita condensauerant, vt procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur, & dextrum, ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, vt poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, vt prouiderent ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur: existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa dimicaturum. Cum vtrinque expectatio fieret, neque Cæsar se * remoueret: & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus * decertandum videret, subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collésque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem egrè sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere conaren-
 530 tur, * subito ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant: pedites interim
 531 resistebant, dum equites rursus, * concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Cæsar nouo genere pugne oblato, cum animaduerneret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim duro equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis i v. pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni, suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi, equis cornuulneratis, paulatim cedere: hostis magis, magisque instare: ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus

in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tyro, tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuauit. In magnum mehercule vos periculum impulit: misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, tyro Labiene, sed de legione x. veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite deiecit, vt cognosci ab eo posset: atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauius aduerso pectori affixit, & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tyronum: circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula vitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, vt vna post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro, sinistroque cornu mediam diuidit, & vnâ partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum, peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua præsidia sese, vt erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ c. electis, peditatumque eiusdem generis satis grandi, ex itinere rectè subsidio suis occurrunt. At cohortes, suis ex terrore firmatis, rursusque renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, se recipientes, nouissimos adori, & impedire cœperunt, quò minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signo conuerti, & medio campo redintegrari prælium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, * Cæsarisque equites, iumentaque; ex nausea receti, siti, languore, paucitate, 532 vulneribus defatigata ad insequendum hostem, perseverandumque; cursum tardiozem haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus, equitibusque circundatis imperat, vt vno iactu contenderent, neque remitterent, donec vltra vltimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque signo dato, cum iam hostes languide, negligentèrque tela mitterent, subito immittit cohortes, turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsus, post collèmq; deiectis, nacti locum, atque ibi paulisper commorati, ita vt erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones; itèmq; aduersarii, malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersariis per fugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditisque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu venisse, vt nouo, atque inusitato genere prælii tyrones, legionarii que pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturum, vt etiam cedendo in ipsa victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primum quòd audierat Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire: deinde quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset: * maxima au- 533 tem

tem auxilia haberet Numidarum, equitumque leuis armaturæ. Præterea ex fuga, prælioque Pompeiano, quos secum à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosque, ibique postea ex Hybridis libertinis, seruisque conscripserat, armauerat, quoque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantés cxx., equitatusque innumerabilis. Deinde legiones conscriptæ ex cuiusque modi generis amplius xix, millibus. Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus

534 Gallis, * Germanisque dcc., Numidarum sine frænis lxx, millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus cc., peditum, ac leuis armaturæ

535 * quater tantis, sagittariis, ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus; his copiis pridie Non. Ian. post diem tertium, quàm Africam attigit, in campis planissimis, purissimisq; ab hora diei quinta usque ab solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius grauitèr ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copiis, vallumq; ab oppido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem: quò tutius ultro, citroq; commeare, auxiliâq; sine periculo sibi succurrere possent; tela, tormentaque ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumq; epibatarumq; armare, & in castra euocare: uti si posset, eadem ratione, qua aduersarii, leuis armaturæ interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus nauibus Ithyreis, Syriis, & cuiusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Scipionem post diem tertium eius diei, quò prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petreio coniungere: cuius copiarum legionum lxx, & equitatum xv. millium esse nunciabantur: officinas ferrarias instruere, sagittasque, & tela uti fierent complura, curare, glâdes fundere, fudes comparare: literas in Siciliam, nunciosque mittere, ut sibi crates, materiamq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset: præterea ferrum, plumbumq; mitteretur. Etiam animaduertebat frumeto se in Africa, nisi importato uti non posse: priore enim anno, propter aduersariorum delectus, quòd stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnemq; regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos, ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus, priuatos ambiendo, & blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus faucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetum deportari. Naues interim Cæsaris onerariæ errandæ malè vagabantur incertæ locorum, atq; castrorum suorum: quas singulas scaphæ aduersariorum complures adortæ incendebant, atque expugnauerant. Hac re nunciata Cæsar, classes circum insulas, portusque disposuit, quò tutius commeatu supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueque

536 obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, * istius ætatis cum esset, ani-

maduertisset, *Remp. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus oppressam, bonos- 537
 que aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitatēq; carere: gloria, &
 animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus, paterni exerci-
 tus reliquiis collectis, penè oppressam funditus, & deletā Italiam, urbemq;
 Romanam in libertatem vindicauit: idēque Siciliam, Africā, Numidiam,
 Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam di-
 gnitatem, quæ est per gentes clarissima, notissimāq;, conciliauit adolescen-
 tulusq; atq; eques Romanus triumphauit. Atque ille, non ita amplis re-
 bus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tantis
 clientelis, nominisq; claritate præditus, in Remp. est ingressus: tu contra, &
 patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligen-
 tiāque præditus, nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, au-
 xilium tibi, Reique publicæ, atq; optimo cuiq; efflagitatum? His verbis ho-
 minis grauiissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusq; modi, ge-
 nerisq; x x x., inibi, paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam;
 regnūque Bogudis est ingressus: expeditōq; exercitu, numero seruorum,
 liberorum i i. millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat,
 ad oppidum Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit re-
 gium. Pompeio adueniente, oppidani vsq; eò passi propius eum accedere,
 donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta,
 prostratos, perterritosq; Pompeianos in mare passim, nauēsque cōpulerunt.
 Ita re malè gesta, Cn. Pompeius filius naues inde auertit, neq; postea litus
 attigit: classēq; ad insulas Baleares versus conuertit. Scipio interim cum
 iis copiis, quas paulò antè demonstrauius, Uticæ grandi præsidio relicto,
 profectus, primū Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies cōmora-
 tus, noctu itinere facto, cum Petreii, & Labieni copiis se coniungit, atque
 vnis castris factis, i i i. millia passuum longè confidunt. Equitatus interim
 eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi, aut a-
 quandi gratia extra vallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersa-
 rios intra munitiones continere. Quare Cæsariani graui annona sunt con-
 flictati, ideo quòd nondum neque ab Sicilia, neq; ab Sardinia commeatus
 supportatus erat: neque per anni tempus in mari classes sine periculo vaga-
 ri poterant: neque amplius millia passuum v i. terræ Africæ quoquo versus
 tenebant, pabulique inopia præmebantur. Qua necessitate coacti veterani
 milites, equitesque, qui multa terra, marique bella confecerant, & periculis;
 inopiaque tali sæpe essent, confictati, alga è litore collecta: * & aqua dulci 538
 elota, & ita iumentis esurientibus data, vitā eorum producebant. Dum hæc
 ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarūq; paucitate,
 non est visum dari spatium conualescendi, augendarūq; eius opum. Itaq;
 comparatis equitum magnis, peditūq; copiis, subsidio suis, egressus è re-
 gno, ire contendit. P. Silius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copiis,
 cognito regis Iubæ egressu, propius eius regnū copias suas admouere: Cir-
 tāmque oppidum eius regni opulentissimū adorti, paucis diebus pugnan-
 do capiunt, & præterea duo oppida Getulorum, quibus cū cōditionem
 ferrent, vt oppido excederent, idque sibi vacuum traderent, conditionēq;
 repudiasent, postea ab eis capti, interfectique sunt omnes. Inde progressi
 agros,

agros, oppidâque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longè à Scipionè, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraq; re expelleretur. Itaque rursus se recipit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisque rebus timens: elephantisque xxx. relictis, suis finibus, oppidisque suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse, conscriptis literis circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitâque commemorare cœperunt. Quorum lachrymis, querelisque Cæsar commotus, * cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita, cunctis copiis, auxiliisque coactis, bellum cum aduersariis suis gerere instituit, literisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catacospum missis, ut sine mora, aut vlla excusatione hyemis, ventorumque exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur, Africam prouinciam perire, funditusque euerti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subuentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidiisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die, quàm misisset literas, nunciûmque in Siciliam, classem, exercitumque morari diceret, noctes, diesque oculos, mentemque ad mare dispositos, directosque haberet. Nec mirum: animaduertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidarique, oppida, castellâque dirui, deserique, principesque ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in-

540 seruitutè abripi: * his se miseris, suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatè esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molésque iacere in mare non intermittere, Scipio interim elephantibus hoc modo * condocere instituit. i. i. instruxit acies, vnam funditorum contra elephantos, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit, ut cum ab aduersariis lapides mitti cœpissent, & elephantibus perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod ægrè, tardèque fiebat. Audere enim elephantibus multorum annorum doctrina, vsuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus

541 administratur, * C. Virgilius Petronius, qui Thapso, oppido maritimo præerat, cum animaduertisset naues singulas cum exercitu Cæsaris, incertas locorum, atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, nauem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & sagittariis: eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Cæsarianas consecrari cœpit: & cum, plures adortus, * pulsus, fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani, adolescentes, tribuni legionis v., quorum patrem Cæsar in senatû legerat, & cum his

T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus, idemque & pecuniam, & ornamenta triumphis Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum, persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseque Virgilio traderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem III. sunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titus à centurionibus, uti se priorem, quam fratrem interficerent: idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus * quotidie 542 mutuis præliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiã Germani, Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III., oppugnare, ac vi irrumperere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum fortè ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius missis, atque eorum decurione percussis, & ad * decumanam defixis, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longè à suis castris passibus ccc. instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patientia Cæsaris, exercitusque eius, vniuersis copiis productis, elephantisque turritis xxx. ante aciem instructis, quam latissimè potuit porrecta equitum, peditumque multitudine, vno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telus ad se perueniret: quod si propius accederetur, quam honestissimè se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusque præstò esset. At hæc non ipse per se coram, cum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animaduvertebat enim, quanquam magnis essent copiis aduersarii freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. Quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque animi, victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen, auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, & valli, fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabilem in modum confiti, vel sine defensoribus aditum aduersariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent

solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tyrociniū præparauerat: non hostium vi, & metu commotus, sapientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quanquam erant pauca, tyronumque, non educebat in aciem, quòd victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus deuictis, tot, tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam, exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset. Scipio interim, paulisper (vt antè dixi) in eo loco commoratus, vt quasi despexisse Cæsarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra, & concione aduocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit: & cohortatus suos, victoriam propriam se eis breuè daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire, & per causam munitionum, tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quòd ipsi, maioresque eorum beneficio C. Marii vsi fuissent, Cæsaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, vt manu facta se, suosque defenderent, & ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspina sunt, legati ex

343 Acilla, ciuitate libera, * etiam vndique ad Cæsarem veniunt, seque paratos, quæcunque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, vt sibi præsidium daret, quòd tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, & quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium, ædilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Confidius Longus, qui Adrumeti cum II. legionibus, & equitibus DCC. præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum IX. cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Confidius interim, cum ad urbem

344 cum copiis accessisset, & animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, * non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos, castris positos, obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduentu C. Decius, quæstorius vir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat comœatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, in magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naues onerarias imponit legiones XII., & XVI., & equites Gallos DCCC., funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum comœatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naues ventum secundum nactæ, IV. die

in portum ad Ruspinam, vbi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenierunt. Ita Cæsar duplici lætitia, ac voluptate vno tempore auctus, frumento, * au- 545
 xiliisq; tandem suis exhilaratis, animo, atque leuata solitudine, depo-
 nit legiones, equitesq; ex nauibus egressos, iubet ex languore, nauica-
 que reficere: dimissos in castella, munitionesq; disponit. Quibus rebus
 Scipio, quiq; cum eo essent comites mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui vi-
 tro conuiesset bellum inferre, ac laceßere prælio, subito commutatum non
 sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum ti-
 morem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissi-
 mos, magnis præmiis, pollicitationibusq; propositis pro perfugis specu-
 landi gratia in Cæsaris castra mittunt. Qui simulatque ad eum sunt deducti,
 petierunt, vt sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpe-
 numero, inquit, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Ma-
 rii, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione i v. & vi. ad te
 volumus, in tuaque præsidia confugere, sed custodiis equitum Numida-
 rum, quò id sine periculo minus faceremus, impediabamur. Nunc, data fa-
 cultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissimè venimus, vt
 perspiceremus num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasque
 valli factæ essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias, compara-
 tionemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciarem. Qui collauda-
 ti à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quo-
 rum orationem celeriter veritas comprobauit: nanque postero die ex legio-
 nibus iis, quas Getuli nominauerunt, milites legionarii complures à Scipio-
 ne in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Ca-
 to, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, seruorum
 denique, & cuiusque modi generis hominum, qui modò per ætatem arma
 ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non
 intermittit. Legati interim ex oppido Tisdro, in quo tritici modia millia
 ccc. comportata fuerant, à negotiatoribus Italicis, aratoribusq; ad Cæsa-
 rem venire, quantaque copia frumenti apud se sit, docent, simulque orant,
 vt sibi præsidium mittat, quò facilius & frumentum, & copiarum suarum conser-
 uentur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiumq; breui tempo-
 re se missurum dixit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Silius
 interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco muni-
 to locato, in quod Iuba belli gerendi gratia, & frumentum, & res cæteras,
 quæ ad bellum vsui solent esse, comportauerat, vi expugnando est potitus.
 Cæsar postquam legionibus veteranis i i. equitatu, leuique armatura copias
 suas ex secundo comite auxerat, naues vi. onerarias statim iubet Lily-
 bæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse vi. Kal. Febr.
 circiter vigilia prima imperat speculatores, apparitoresq; omnes, vt sibi
 præstò essent. Itaque omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia iu-
 bet omnes legiones * ex castris educi, atq; se consequi ad oppidum Ruspinam
 versus, in quo ipse præsidium habuit, & q; primum ad amicitiam eius accessit.
 Inde paruulam * procliuatam digressus, sinistra parte campi * propter ma- 546
 re legiones educit. Hic campus mirabili planicie patet millia passuum xv.
 quem iugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit
 speciem.

speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres, speculaeque; singulae perueteres erant collocatae: quarum* apud ultimam praesidium, & statio fuit Scipionis. Postquam Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit,* atque in vnunquenque collem turres, castellaque facere coepit, atque ea minus semihora efficit, & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique; fuit, quae proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse praesidium, stationemque; Numidarum, paulisper* commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit, brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, usque ad eum, vnde egressus erat, iubet dirigi, ac muniri. Quod postquam Scipio, Labienusque animaduenterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, a suis munitionibus circiter passus ∞ . progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie, minus passus CD. a castris suis constituunt. Caesar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copiis moueri. Iam, cum non amplius passuum* MD. inter hostium acie, suasque munitiones esse animaduertisset, intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat turmae Hispanorum, ut ad proximum collem properent accurrerent, praesidiumque inde deturbarent, locumque; caperet, eodemque iubet leuis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti, partim viuos capiunt, nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoque; sunt potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quod celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui propere totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abcessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV. turribus extructa, quae Labieni prospectum impediabat, ne posset animaduertere ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, & post tergum circunuenti, fortiterque resistentes conciduntur vniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animaduenterunt, metu, ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. Postea Scipione, eiusque copiis campo, collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Caesar cani iussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationibusque adducti, ad eum se contulerant, nonnulli, qui ex Curionis praelio capti, conseruati que parem gratiam in fide partienda praestare voluerant. Horum corpora mirifica specie, amplitudineque, caesa toto campo, ac prostrata diuersa iacebant. His rebus gestis, postero die Caesar* ex omnibus praesidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis, occisis, vulneratisque intra suas continere se munitiones coepit. Caesar instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius

munitiones leniter accessit. Iamq; minùs ∞. passuū ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ, cū Scipio, veritus ne oppidum amitteret, vnde aquari, reliquisque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisq; suppetias ire contendit. Quod vbi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo venire, in eo loco, quem paulò antè commemorauit, ante oppidum constitit, suamq; aciem mediam eo oppido texit. Dextrum, sinistrumque cornu, vbi elephantis erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cū iam propè solis occasum Cæsar expectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum: quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse: sibi que difficile factu esse intellexit, simul & oppidum vno tempore oppugnare, & * in acie in cornu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore loco pugnare, præsertim 548 cū milites à manè diei, ieiuni, sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Confidius, qui Acillam, & IIX. cohortes stipendiarias Numidis, Getulisque obsidebat, vbi C. Messius cohortibus præerat, diu, multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab oppidanis incensis, cū proficeret nihil, subito nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit, atque itinere per regnum Iubæ factu, copias cum Scipione partitus, Adrumetum se recipit. Interea ex secundo comineatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis vna, in qua fuerat * Q. Cominius, & L. Ticius eques Romanus ab residua classe, 549 cū errauisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis, nauiculisque actuariis excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera * na- 550 uis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata, à classe Vari, & M. Octauii est capta, in qua milites veterani cum vno centurione, & nonnulli tyrones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. Qui postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt, non vestra, inquit, sponte vos, certò scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues, & optimum quenque nefariè consecrari, quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, * Rempubicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam, 551 & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hæc habita oratione, Scipio, cū existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XI V. pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam, incolumi-
tatemque

ratémque, belli iure capto polliceris: & forsan isto vterer beneficio, si
 non ei summum scelus adiungeretur. Egóne contra Cæsarem imperato-
 rem meum, apud quem ordinem duxi, eiúsque exercitum, pro cuius di-
 guitate, victoriáque amplius x x x v i. annis depugnaui, aduersus arma-
 túsq; consistam? neque ego istud facturum sum: & te magnopere, vt de
 negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si minús
 antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem vnám,
 quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. Ego autem ex meis
 commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius x. sumam.
 Tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Post-
 quám hæc centurio præsentí animo aduersus opinioném eius est locutus, ira *
 percitus Scipio, atq; animi dolore incensus, annuit céturionibus, quid fieri
 vellet, atq; ante pedes centurioném interfecit, reliquosq; veteranos à tyroni-
 b⁹ iubet secerni. Abducite, inquit, istos nefario scelere cõtaminatos, & cæ-
 de ciuiú saginatos. Sic extra vallú deducti sũt, & cruciabiliter interfec-
 ti. Ty-
 rones autém iubet inter legiones dispertiri, & Commiú cum Tícida in con-
 spectú suú prohibet adduci. Qua ex re Cæsar cõmotus, eos, quos in stationi-
 552 bus eú longis nauibus * apud Thapsum custodiæ causâ esse iusserat, vt suis
 onerariis, longisq; nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominia
 causâ dimittendos ab exercitu, grauissimúque in eos edictum propo-
 nendum curauit. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incre-
 553 dibilis auditu. Namque * Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia se-
 cunda noctis * nimbus cum saxorum grandine subitò est exortus ingens.
 Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar non, more superio-
 rum imperatorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio, quar-
 tóque dié procedendo, propiúsque hostem accedendo, castra commu-
 niebat, operique faciendo milites se circumspectiendi non habebant facul-
 tatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, vt præter ipsum
 militem, & arma, neque vas, neque mancipium, neque vllam rem, quæ
 vsu militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. In Africam autem
 non modò sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam
 propter annonæ caritatem, antè parata consumpserant. Quibus rebus at-
 tenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex ve-
 stimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corisq; contectis, * per-
 554 manebant. * itaque subito imbre, gradinéque consecuta, grauati pon-
 dere, tenebris, aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta, i-
 gnibus extinctis, rebúsque ad victum pertinentibus omnibus corruptis,
 per castra passim vagabantur, scutisq; capita contegebant. Eadem no-
 cte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba
 de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis,
 555 præfecto * Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, * vt secum
 ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris
 cum i i i. legionibus, equitibusq; frænatis d c c c, Numidis sine frænis,
 peditibusq; eius armaturæ grandi número, elephantisq; x x x. egressus
 è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris
 regis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemorauí, haud ita longè à

Scipione confedit. Erat in castris * Cæsaris supetiori tempore magnus ter-
ror, * & expectatione copiarum regiarum exercitus eius * magis suspensio- 556
ne animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquam verò castra ca-
stris contulit, despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita quam
antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo
facto facile fuit * intellectu, Scipioni additum animum, fiduciãque re-
gis aduentu. Nam postero die vniuersas suas, regisque copias cum ele-
phantis LX. productas in aciem, quã speciosissimè potuit instruxit, ac
paulò longiùs progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se
recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ
expectasset, omnia conuenisse, neq; moram pugnãdi vllam fore, per iugum
summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castel-
la munire, propiùsq; Scipionem capiendo loca excelsa occupare contēdit.
Aduersarij magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauē-
runt, atque ita longiùs sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem
collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quò propiore loco
fuerat, eò celeriùs occurrerat. Erat cōuallis satis magna latitudine, altitudi-
ne prærupta, crebris locis speluncę in modum subruptis, * quæ erant trans- 557
eunda Cæsari antè, quã ad eum collem, quem capere volebat, peruenire-
tur: vtrãq; eam conuallem oliuetum vetus, crebris arboribus condensum.
Hic cum Labienus animaduertisset Cæsarem, si vellet eum locum occupa-
re, priùs * necesse conuallem, oliuetum transgredi, eorum locorum peritus,
in insidiis cum parte equitatus, leuique armatura confedit: & præterea post
montem, collẽque equites in occulto collocauerat, vt cum ipse ex im-
prouiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re-
duplici perturbatus Cæsar, eiusque exercitus, neque retro regrediundi, ne-
que vltra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar
equitatu antè præmissis, inscius insidiarum, cum ad eum locum venisset,
abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue veriti ne in fossa ab equitibus
opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis.
Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, * partim viuis sunt 558
potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decussio
Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equi-
tum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar le-
gionibus opera distribuit, atque in eo colle, quò erat potitus, castra
muniuit: deinde ab suis maximis castris per medium campum, è re-
gione oppidi Vzitæ, quòd inter sua castra, & Scipionis in planicie posi-
tum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erige-
re, vt ad angulum dextrum, sinistrumque eius oppidi conuenirent. * Is hac
ratione opus instruebat, vt cum propiùs oppidum copias admouisset, op-
pugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equi-
tatis multitudine circumuentus ab oppugnatione deterreretur. Præterea,
quò faciliùs colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quòd an-
tea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, & sine pericu-
lo fieret. Voluit etiam experiri, cum propiùs hostem accessisset, haberet ne
in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quòd is locus de-
pressus

pressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa,
 & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebant à legionibus,
 interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari, le-
 uisq; armaturæ, præliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere
 cum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni
 equitatu, leuique armatura, Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impe-
 tum fecerunt. Equites Cæsariani, * ex vi vniuersæ, subitæque hostium
 multitudinis pulsî, parumper cesserunt. Quæ res aliter aduersariis cecidit.
 Namque Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium
 tulit. Equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis
 in Numidas cupidè insequentes, dispersosque impetum fecerunt, atque
 eos conuulneratos vsque in castra regia repulerunt, multosque ex iis in-
 terfecerunt. Quod ni in noctem prælium esset coniectum, puluisque veni-
 to flatus omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in po-
 testatem Cæsaris venissent, equitatusque cum leui armatura funditus ad
 internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus, I V. & VI.
 559 Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, * partim in quam-
 quisque poterat regionem peruenire. Itémque equites Curiani, diffusi Sci-
 pioni, eiusque copiis, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum
 Vzitam ab vtrisque ducibus administrantur, legiones duæ, IX. & X., ex
 Sicilia nauibus onerariis profectæ, cum iam non longè à portu Ruspinæ ab-
 essent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum sta-
 bant, veriti, ne in aduersariorum, vt insidiandi gratia ibi commorantium,
 classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt, ac diu, multum-
 que iactati, tandem multis post diebus siti, inopiæque confecti, ad Cæ-
 sare peruenierunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pri-
 stinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam mo-
 dò caussulam nactus Cæsar, quod Auienus tribunus mil. X. legionis na-
 uem com meatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neque militem
 vnum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu, conuocatis omnium
 legionum tribunis, centurionibusque, Maximè vellem, inquit, homines
 suæ petulantia, nimiaque libertatis aliquando finem fecissent, mea que
 560 lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. * Sed, quoniam
 ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimi-
 liter se gerant: egomet ipse documentum more militari constituam. C. A-
 uiene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam insti-
 gasti, rapinasque per municipia fecisti: quodque mihi, Reique publicæ in-
 utilis fuisti, & pro militibus tuam familiam, iumentaque in naues impo-
 suisti, tuaque opera, militibusque tempore necessario respublica caret,
 ob eas res, ignominia causa, ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex
 561 Africa abesse, * & quantum potes proficisci, iubeo. Itémque te, A. Fon-
 tei, quod tribunus mil. seditiosus, malusque ciuis fuisti, ab exercitu di-
 mitto. * T. Alliene, M. Tyro, C. Clusiane, cum ordines in meo exerci-
 tu beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, vt neque bello for-
 tes, neq; pace boni, aut vtilis fueritis, & magis in seditione, cõcitandisq; mi-
 litibus, aduersariorum nostrorum imperatoris, quam pudoris, modestiæq;

fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio, & quantum potestis abesse ex Africa, iubeo. Itaque tradidit eos ceterionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à rege Iuba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, * ne- 562
cessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI. cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eò * usque, ut telum ex oppido abiici non posset, castra munit: balistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque V. legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimique conspectum amicorum, propinquo- rumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res, quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallabat: namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hyempsalis regis erant potestate dati, * occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis circiter ∞. perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Vfitæ locata. Quod postquam Scipio, qui cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attingere eum cum aduersariis colloqui. * Cum nihilominus eius sermonem nuncius ad se referret, * diceretque ut reliqua, quæ vellet, * perageret. Viator postea ab Iuba ad 563
eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit, & dicto audiens fuit regi. Vt venisse hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo Romano honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ Barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut cæsis eiusdem partis ciuibus, incolumem reuerti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium, hominem nouum, paruūque senatorem, sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. Nam cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse vteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ, homini superbissimo, inerrissimoque obtemperaret. Postero die vniuersas omnium copias de castris omnibus deducunt, & * supercilium quoddam excelsum nacti, non longè à Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, * constituit: sine dubio, existimans vltro aduersarios, cum tam magnis copiis, auxiliisque regis essent præditi, promptiusque profiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. Equo circumuectus, legionesque co- hortatus

hortatus, signo dato accessum hostium aucupabatur: ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat: quòd in oppido Vzita, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum, verebaturque, ne si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum caussa tardauit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad vltro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus vtriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Iuba legiones, postea autem Numidas in subsidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, vt procul simplex esse * acies à legionariis militibus videretur: in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elefantos dextro, sinistroque cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Post autem elefantos, armaturas leues, Numidasque substituerat * auxiliares. Equitatum frænatum vniuersum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. * propterea Numidas, leuisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interiecto non minus ∞. passuum spatium, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copiis promouebat: in hoc consilio, vt cum acies II. inter se concurrissent initio certaminis, paulò longius eius equitatus circumuectus ex improviso clauderet multitudinem suam exercitum Cæsaris, atque perturbatum iaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, vt ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam. * Habuit legionem IX, VII. in sinistro cornu, XX, XXIIX, XIII, XIV. XXIIX, XXVI. in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Præterea ex tyronum legionibus paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & vsque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & * ita collocauerat, vt sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur, sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset: eodemque suum omnem contulerat equitatum: & quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V. præmiserat, leuèque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios variè, passimque locis certis, maximèque in cornibus collocauerat. Sic vtrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC. interiecto spatium, quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur, à manè vsque ad horam X. diei perstiterunt. Iamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subito vniuersus equitatus vltior Numidarum, Getulorumque sine frænis ad dextram partem se mouere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se cõferre cœpit. Frænati autè Labieni equites in loco permanere, legionesque distinare: cum subito pars equitatus Cæsaris cum leui armatura cõtra Getulos iniussu, ac temere longius progressi, paludemque transgressi, mul-

titudinē hostium sustinere pauci non potuerunt, leuīque armatura deserti,
 ac pulsi, conuulneratīque, vno equite amisso, multis equis sauciis, leuis arma-
 turæ xxvi. occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio factō,
 Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bel-
 lantibus fortuna tribuere nō decreuit: namque postero die Cæsar cum par-
 te equitatus sui Leptim, frumenti gratiā misit. In itinere prædatores equites
 Numidas, Getulōique ex improviso adorti circiter centum partim occide-
 runt, partim viuorū potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum
 deducere, atque opus facere vallūque, & fossam per medium campum du-
 cere, aduersariorūque excursionibus * iter officere non intermittit. Scipio
 item munitiones cōtra facere, * & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, appro-
 perare. Ita duces vtrique & in operibus occupati erāt, & nihilo minūseque- 564
 stribus præliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam
 antea Vticæ hyemis gratiā subduxerat, cognito legionis vii. & x. ex Sici-
 lia aduentu, celeriter deducit, ibique Getulis remigibus, epibatīque com-
 plet, insidiandīque * gratiā progressus, Adrumetum cum lv. nauibus perue-
 nit. Cuius aduentus inscius Cæsar, L. Cispium cum classe xxvii. nauium ad
 Thapsum versus in stationē præsidij gratiā, cōmeatūque sui mittit: itēque
 Q. Aquilam cum xiii. nauibus longis Adrumetum eadem de causa præ-
 mittit. Cispium, quō erat missus, celeriter peruenit: Aquila tempestate iacta-
 tus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à
 tempestate nactus, cum classe se longiūs à prospectu remouit. Reliqua classis
 in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in littore vagantibus, par-
 tim in oppido, victus sui mercādi gratiā, progressis, vacua à defensoribus sta-
 bat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia se-
 cunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo manē Leptim vniuersā classe
 vectus, naues onerarias, quæ longiūs à portu in salo stabāt, incēdit, & * pen-
 tiremes duas vacuas à defensoribus, nullo repugnante cepit. Cæsar interim 565
 celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quæ abe-
 rant à portu millia passuum vi, equo admissō, omīssis omnibus rebus, cele-
 riter peruenit Leptim: ibique moratus omnes vt se naues consequerentur,
 primū ipse nauigiolum paruum conscendit, in cursu Aquilam multitudine
 nauigiorum perterritum, atque trepidantem nactus, hostium classem se-
 qui cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris, * audaciāque motus, cum vni-
 uersā classe, conuersis nauibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem 566
 Cæsar in millibus passuum i v. consecutus, recuperata quinqueremi, cum
 omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus cxxx. in ea na-
 ue captis triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat com-
 morata, onustam remigum, epibatarūque cepit. Reliquæ naues ho-
 stium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se v-
 niuersæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non
 potuit, atque in salo in ancoris ea nocte commoratus, prima luce Adru-
 metum accedit, ibique nauibus onerariis, quæ erant extra Cothonem
 incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem com-
 pulsas paulisper commoratus, si fortē vellent classe dimicare, rursus se rece-
 pit in

pit in castra. In eanaue captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeium contulerat: inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob periurium, perfidiamque Cæsar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romæ pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipse suam causam Cæsari probauerat, * se Nasidii classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus ferè villis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maximè, hostiumque subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones I. cum equitatu mittit à castris suis millia passuum x., atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progressus à suis castris millia passuum v. per iugum, & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit, atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commenturum, cum magno equitatu, leuique armatura insidiaturus, locis idoneis confedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito manè imperat porta decumana legiones se I. x. veteranas cum parte equitatus sequi: atque equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter v. reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus cum vniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit: cuius vim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atque præsidio Lepti, Ruspinae, Acillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, I. v. noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar: quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summæque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris vnis positus, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum vniuersis copiis per iugum Cæsarem subsequi cœpit: atque ab eius castris millia passuum v. longè trinis castris dispartitis copiis confedit. Oppidum erat Zetta, quod ab erat à Scipione millia passuum x., ad eius regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longè millia passuum x. i. x. Huc Scipio legiones I. I., frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV. vigilia egressus

præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & oppido potitur: legiones
 Scipionis comperit longius in agri frumentaris: & cum eò contendere co-
 naretur, animaduertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias:
 quæ res eius impetum retardauit. Itaque capto C. Biotio Regino, equite R.
 Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio, equite R. de
 conuentu Vticensi, & camelis xxi. regis adductis, præsidio ibi cum Oppio
 legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cum iam non longè à castris
 Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus, Africanus-
 que, cum omni equitatu, leuisq; armatura ex insidiis adorti, agmini eius ex-
 tremo se offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar
 animaduertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in
 aceruum iubet cõportare, atq; celeriter signa hostibus inferre. Quod post-
 quam cœptum est fieri, *primo impetu legionis equitatus, & leuis armatura ^{568.}
 hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cum iam Cæsar e-
 xistimasset hostes pulsos, deterritosq; finem laceffendi facturos & iter cœ-
 ptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, at-
 que eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt
 Numidæ, leuisq; armaturæ, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pu-
 gnabant, & vnâ, pariterq; cum equitibus accurrere, & refugere consueuerât.
 Cum hoc sapius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & re-
 fugerent stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ vteren-
 tur, *eôsque iaculis conuulnerare satis esse crederent: Cæsar intellexit, nihil ⁵⁶⁹
 aliud illos conari, nisi vt se cogent castra in eo loco ponere, vbi omnino
 aquæ nihil esset, vt exercitus eius ieiunus, qui à quarta vigilia vsque ad ho-
 ram x. diei nihil gustasset, ac iumēta siti perirent. Cum iam ad solis occasum
 esset, & nō totos c. passus* in horis i v. esset progressus, equitatu suo, propter
 equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicē ad extremum
 agmen euocabat. Ita vim hostium placidè, lenitèq; procedens, per legiona-
 rium militē cõmodiùs sustinebat. Interim equitū Numidarū copiæ dextrâ,
 sinistraq; per colles percurrere, coronæq; in modū cingere multitudine sua
 Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsariani interim non am-
 pliùs tres, aut quatuor milites veterani, si se cõuertissent, & pila viribus con-
 torta in Numidas infestos cõiecissent, ampliùs i i. millium ad vnū terga ver-
 tebant, ac rursus ad aciem passim, cõuersis equis, se colligebāt, atq; in spatio
 consequebantur, & iacula in legionarios coniciebāt. Ita Cæsar modò pro-
 cedendo, modò resistendo, tardiùs itinere confecto, noctis hora prima om-
 nes suos ad vnū in castris incolumes, sauciis x. factis, reduxit. Labienus circi-
 ter c c c. amissis, multis vulneratis, ac defessis instādo omnibus, ad suos se re-
 cepit. Scipio interim legiones productas cum elephātis, quos ante castra in
 acie terroris gratia, in cõspectu Cæsaris collocauerat, reducit in castra. Cæsar
 contra eiusmodi hostiū genera, copias suas, nō vt Imperator exercitū vete-
 ranū, victorēq; maximis rebus gestis, sed vt lanista tyrones gladiatores con-
 docefaceret, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi
 aduersariis, & in quantulo spatio resisterent, modò procurerent, modò re-
 cederent, comminarētūq; impetū, ac propè quo loco, & quemadmodum
 tela

tela mitterent, præcipit. Mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat, quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum: quòd eos iaculis interficiebant, * & legionarium militem defatigabant propter velocitatem. Grauis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facillè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commouebatur, quia quodcunque prælium quoties erat commissum, equitatu suo sine legionario milite, hostium equitatu, leuîq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autem his rebus, quòd nondû hostium legiones cognouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuîq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc causa, quòd elephantorum magnitudo, multitudôq; militum animos detinebat in terrore. Cui vni rei tamen inuenerat remedium: nanque elephantos in Italiam transportari iusserat, quòd & miles noster speciémq; & virtutem bestię cognosceret, & cui parti corporis eius telum facillè adigi posset, ornatúsq; ac loricatus elephans cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, vt eò tela conicerentur. Præterea vt iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earúmque tarditatem cognoscebant, equitêsque in eos pila præpilata coniciebant, atq; in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemorauimus, solicitabatur Cæsar, tardiôrque, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandiconsuetudine, celeritatêque excesserat: nec mirum. Copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, nimêque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, vt consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conueniret. Itaque, quòd hæc celerius conciperent, dabat operam, vt legiones non in vno loco contineret, sed per causam frumentandi, huc, atq; illuc raptaret, ideo quòd hostium copias ab se, suòque vestigio non discessuras existimabat: atq; post diem III. productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorreere videt, reducit sub vesperum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacca, quod finitimû fuit Vzitæ, cuius Cæsarem potitû esse demonstrauius, veniunt: petunt, & obsecrant, vt sibi præsidium mittat: se res complures, quæ viles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum voluntate, studiôque erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores, Iubam regem celeriter cû copiis suis, antè quam Cæsaris præsidium eò perueniret, ad oppidum * accurrisse, atq; adueniente multitudine circumdata, eo potitum, omnibúsq; eius oppidi incolis ad vnû interfectis, dedisse oppidû diripiendum, delendumq; militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu ad XII. Kal. Apr. postero die productis vn̄uersis copiis, processus à suis castris millia passuû v. * à Scipione circiter II. milliû interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis, diuq; aduersarios à se ad dimicandû inui-

tatos, superfedere pugne animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad oppidum Sarfuran, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium, frumentumque; comportauerat, ire contendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuique; armatura agmen eius extremum carpere coepit, atque ita lixarum, mercatorumque; qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusque; accedit ad legiones, quae existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quae res Caesarem non fefellerat. Namque; expeditos ex singulis legionibus CCC. milites esse iusserat. Itaque; eos in equitatum Labieni immisos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimum contendit fugere, multis eius occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Caesar ad oppidum Sarfuran venit, inspectantibus aduersariis, interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante * P. Cornelio Scipione euocato, qui 572 ibi praerant, atque a multitudine circumuento, interfectoque; oppido potitur; atque; ibi frumento exercitui dato, postero die ad * oppidum Tisdra peruenit, in quo Confidius per id tempus fuerat cum grandi praesidio, cohortemque; sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum I V. ad aquam fecit castra: atque inde I V. * die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabennenses interim, qui sub ditione, & potestate Iuba esse consueverant, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt: rem male gestam docent: petunt, orantque; * ut suis fortun- 573 nis praesto quod bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque; compluribus praesidio Thabennam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut comaeuato dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia I V., equites C D., funditores, sagittariique; .vno comaeuato Caesari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, I I X. millibus passuum a suis castris, ab Scipionis vero I V. millibus passuum, longe constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter C D. habere consueuerat. Eo equitatu dextra, sinistraque; directo oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere . passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in vno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem, leuimque; armaturam, sagittarios, funditoresque; eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, * ut ha- 474 berent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilominus fortissimum, acerrimumque; pugnare. Quod ubi Caesar animaduertit, CCC. quos ex le-

ex legionibus habere expeditos cōsueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie cōstiterat, iubet equitatu succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, faucibusque, ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani cō. vim hostium ad i v. millia numero sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque * cedebant: Cæsar alteram aliam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublato vniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. Insecuti per i i. millia passuum, vsque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam x. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus: in quo prælio Pacidius grauius pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratique sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, vt in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquæ penuriam se posse animaduertent, aduersarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despiciere se intellexit, pridie non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar x v. i. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, vbi Virgilius cum gradi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea, oportunaque complura præsidiis occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca iuteriora capere possent. Scipio interim cognitis Cæsaris consiliis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum i i. x. à Thapso binis castris confedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustia quedam non amplius mille, & quingentos passus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat: namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, cælo albescente non longè à castris, præsidioque, quod supra commemorauimus, ∞ d. passibus, ad mare versus confedit, & castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus i i. relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit, classisque parte ad Thapsum relicta, reliquas naves iubet post hostium tergum quam maximè ad littus appelli, signumque suum obseruare: quo signo dato, subito clamore facto, ex improviso hostibus auersis incuterent terrorem, vt perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quò postquam Cæsar peruenit, * & animaduer-

interiecta, ipse pedibus circū milites concursans, virtutésq; veteranorum, præliáque superiora commemorans, blandéque appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquam in acie dimicassent, hortabatur, vt veteranorum virtutem emularentur, eorúmque famam, nomen, locúmque, victoria parta, cuperent possidere. Itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa vallum trepidare, atque vltro, ciróque pauidos concurrere, & modò se intra portas recipere, modò inconstáter, immoderatéque prodire. Cúmque idem à pluribus animaduerti cœptum esset, subito legati, euocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio, cupiditatíque resistente, sibíque, eruptione pugnari non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Cæsaris, * tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto, ab vniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri: cum centuriones pectore aduerso resisterent, vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo fœlicitatis dato, equo admissio in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariisque concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestia stridore fundarum, lapidúmque perterrita, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatósque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, vnde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v. legionis. Nam cum in sinistro cornu elephante vulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetú fecisset, eúmque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, vibrantique stridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestie offerret, quem postquam elephante ad se telo infesto venire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circundat, atque in sublime extollit armatum. Qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circundatus, cedere quantum viribus poterat non destitit: quo dolore adductus elephante, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapsos, qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue vt suis subsidio occurrerent, siue vt oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare vmbilici sine ingressi, terram petebant: qui à seruis, puerisque, qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, vt refectis castris, rursus sese defenderent, duces aliquem requirunt, quem respicerent, cuius auctoritate, imperioque rem gererent. Qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse præsidio, protinus

protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. * Quò postquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident, desperata salute, in quodam colle consistunt, atque armis demissis, salutationem more militari faciunt: * quibus miseris ea res paruo præsidio fuit. Namque milites veterani ira, & dolore incensi, non modò, vt parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres vrbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius, qui pilo traiectus consultò à milite, interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo factò, complures equites R. senatorésque perterriti ex prælio se receperunt, ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. * Itaque omnes Scipionis milites, cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante, eis vti parcerent, ad vnum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x. millibus, fugatisque compluribus, se recepit, l. militibus amissis, paucis faucis in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit, elephantosque lxxv. ornatos, armatosque cum turribus, ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit, id hoc consilio, si posset & Virgilius, qui cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. Deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitque ad deditiōem, suamque lenitatem, & clementiam commemorauit. Quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu oppidanorum milites collaudat, * totumque exercitum veteranorum donauit præmiis, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, C. Rebillo proconsule cum iij. ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum i. Tisdræ, vbi Considius præerat ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticam antè præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cum Vticam versus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Vbi cum ab incolis non reciperentur, ideo quò fama de victoria Cæsaris præcurrisset, vi oppido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusque rebus eorum congestis, igne subiiciunt, atque eius oppidi incolas cuiusque generis, ætatisque, viuos, constrictosque in flammam coniiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quò Vticensibus, propter beneficium legis Iuliæ, parum in suis partibus præsidii esse existimauerat, plebè inermè oppido eiecerat, & ante portam, belli causa, castris, fossaque paruula duntaxat munierat, ibique custodiis circumdatis, habitare coegerat: senatū autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra ij equites adorti, expugnare cœperunt, ideo quò eos partibus Cæsaris fauisse sciebant, vt eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum vlcerentur. Vticenses, animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus, fustibusque equites repulerunt. Itaque postquam castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atque ibi multos Vticenses interfecerunt, domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret,

vt secum oppidum defenderent, & cæde, rapinisque desisterent, & quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, vnâque cum iis ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt; quos omnes Cato conuocatos, vnâ cum CCC., qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, vt seruitia manmitterent, oppidumque defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset, ampliùs de ea re agere destitit, nauisque iis attribuit, vt in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissimè constitutis, * liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi proquæstor 581 fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu, atque sermone, quo superiore tempore vsus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intrò clam in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. Qui dum, anima nondum expirata, concidisset, impetu factò in cubiculum, ex suspicione medicus, familiarisque continere, atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissimè diuellit, atque animo præsentem se interemit. Quem Vticenses quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quòd dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quòdque Vticam mirificis operibus munierat, turrisque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, vt aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, vt portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari Imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, vt erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus, Vscetam peruenit, vbi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumque rerum cum paruo præsidio habuerat. Hoc adueniens potitur: deinde Adrumetum peruenit. Quòd cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniâque considerata, Q. Ligurio, * C. Confidii filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. Deinde eodem die 582 Adrumeto egressus *, Liuienio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam 583 ire contendit: cui in itinere sit obuius L. Cæsar, subitòque se ad genua proiecit, vitamque sibi, nec ampliùs quidquam deprecatur. Cui Cæsar facillè, & pro sua natura, & instituto concessit. Item Cæcinæ, * Ceteio, P. Atio, 584 L. Cellæ patri, & filio, * M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique 585 liberis ex sua consuetudine tribuit, circiterque noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. Postero die manè oppidum introiit, concionèque aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit: ciues autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC. pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, vt sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, vt qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem * indicturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, vt incolumitatem retinere possent. Quibus metu exangui- bus, de vitâque ex suo * pro merito desperantibus, subitò oblata salute,

* libentes,

* libentes, cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare, vt vniuersis ccc. vno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies H s. his imposito, vt per triennium sex pensionibus populo Romano soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, vt ex prælio fugerat; vnâ cum Petreio interdium in villis latitando, tandem nocturnis itineribus cõfectis, in regnum peruenit, atque ad oppidum Zamam, vbi ipse domicilium, coniuges, liberosq; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportauerat, quòdque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victòria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd bello contra populum Romanum suscepto, in oppido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat, vt si fortè bello foret superatus, omnibus rebus eò coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodẽmque proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque vnâ cum liberis, coniungibus, ciuibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu, multumque primò minis pro imperio egisset cum Zamensibus, deinde, cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, vti se ad suos Deos penates admitterent, vbi eos in sententia peritare animaduertit, nec minis, nec precibus suis moueri quò magis se reciperent, tertio petit ab eis, vt sibi coniuges, liberosque redderent, vt secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, vti antè, quàm rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, oppidum, seque ei reseruare. Legatos collaudatos Cæsar domum iubet antecedere, ac suum aduentum prænunciare. Ipse postero die Vtica egressus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque, vt sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Cæsarem, ab eòq; sunt metu, periculòque liberati. Dum hæc vtrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cede suorum, Domitiique, & legionum aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis Barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli sui comites, in itinere, præde cupidj, concidunt, seque, in quascunque potuere partes, conferunt. C. interim Virgilius, postquam terra, marique clausus, se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, * M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, regem vagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusque copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisque liberis prodesse, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum

Petreio, vt per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugāt (atque firmior imbecilliorē Iuba Petreium facilè ferro consumptit) deinde ipse sibi cum conaretur gladio traicere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, vt se interficeret, idque obtinuit. P. interim Silius, pulso exercitu Saburæ, præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cum iter eum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant: & erant numero circiter 8000. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditiōem accipit: Afranium, & Faustum viuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suæque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & *Platorio Rustiano nauibus longis diu, 588 multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regiū in deferruntur, vbi classis P. Sili per id tempus erat, à qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur, ibique Scipio cum iis, quos paulò antè nominauit, interiit. Cæsar interim, Zamæ auctiōe regia facta, bonisque eorum venditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamenis, qui de rege excludendo consiliū ceperant, tributis, vectigalibusque regis abrogatis, ex regnoque prouincia facta, *atque 589 ibi Crispo Sallustio populi Romani proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba, Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis 8000. millia, conuentui eorum 8000. millia, Adrumetanis 8000. millia, conuentui eorum 8000. millia multa nomine imponit. Ciuitates, bonaque eorum ab omni iniuria, rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad senatum questi per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant, 8000. centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quòd initio per dissensionem principum, societatem cum Iuba iniuerant, cumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, Idibus Iun. Vticæ classē conscendit, & post diem III. Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quòd Nasidium, eiusque classē receperant, copiisque iuuerant, 8000. millibus multat, & pro decumis octauas pendere iubet, bonaque paucorum vendit, & ante diem III. Kalend. Quin. naues conscendit, & à Caralibus secundum terram prouectus, * duode trigesimo die, eò quòd 590 tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIRTII

A. HIRTII, VEL OPPII
 COMMENTARIORVM DE
 BELLO HISPANIENSI.
 LIBER VNVS.

HARNACE superato, Africa recepta, qui ex iis præliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent: cum & vltioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dâdis in Italia detinetur, quò facilius præsidia contrâ cõpararet Pompeius, in fidem vniuscuiusq; ciuitatis cõfugere cœpit. Ita partim precibus partim vi, bene magna cõparata manu, prouinciã vastare cœpit.

Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebât: item nonnullæ portas claudebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritis ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, vt eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiæ, ideóque crebris nunciis in Italiam missis, ciuitates contrariæ Pompeio auxilia sibi de postulabant. C. Cæsar dictator III., designatus IV. multis itineribus antè confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniã conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obuiam veniunt: à quibus nunciabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse; quòd nec oppinantibus aduersariis eius prouincia potitus esset: simulq; quòd tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiores Cn. Pompeiũ de Cæsaris aduentu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, vt quem sibi equitatũ ex prouincia fecissent, præsidio mitteret. Ad quos celerius, quàm ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq; vt ipse voluit, equitatũ sibi præsidio habuit. Erat per idẽ tempus Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod eius prouinciæ caput esse existimabatur: ipse autẽ Cn. Pompeius adolescẽs Vllam oppidum oppugnabat, & ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur.

591 Quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, *legati clam præsidio Cn. Pompeii, Cæsarem cum adissent, petere cœperũt, vt sibi primo quoq; tẽpore sub-

592 sidium mitteret. *Cæsar eam ciuitatẽ omni tẽpore optimè de populo Rom. meritam esse sciebat, XI. cohortes secunda vigilia iubet proficisci, parique equites numero, quibus præfecit hominem eius prouinciæ notum, & non parũ scientem, L. Junium Patiecum. Qui cum ad Cn. Pompeii præsidia

Hh. ij.

venisset, incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, vehementique vento affligeretur. Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis prebebat. Ita cum ad locum venerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum praesidia ad oppidum contendere, mediisque ex praesidiis cum quereretur, qui essent, vnus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant, & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent: signo dato ab oppidanis sunt recepti, * & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim qui remanere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos esse. Hoc misso ad Vllam praesidio, Caesar ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, exque itinere loricatorum viros fortes cum equitatu ante praemisit, qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exisset, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum praelium fecerunt, sic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, literas fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret: ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illud venisset. Ita Cn. Pompeius Vlla prope capta, literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cepit. Caesar, cum ad flumen Betim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita insuper ponte facto, copias ad castra tripartito traduxit. Tenebant aduersus oppidum e regione pontis traves, ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex aduerso pariratione castra ponit. Caesar, ut eum ab oppido, comaeatque excluderet, brachium ad pontem ducere cepit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, vter prius pontem occuparet. Ex qua contentione quotidiana minuta praelia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quae res cum ad maiorem contentionem venisset, ab utrisque comminus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumultos tumultis aequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua conditione posset, aduersarios in aequum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. * Cum animaduertetet aduersarios 593
minime velle, quos ideo a via retraxerat, ut in aequum deduceret, copiis flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multosque lanistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cepit. Cuius rei Pompeio cum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, praesidii causa, Caesar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiae in statione, & in
excubitu

excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduētū Pompeij incidit, vt matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circuncludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic vt vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam, & Vcúbim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicie diuiduntur Salso flumine, proximè tamen Ateguam, vt ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu vtrorunq; oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XII. legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ
594 à Trebonio transfugerant, * & vna facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus. Quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat: reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. nam, * de leui armatura, & equitatu, longè & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, vt longiùs bellum duceret Pompeius, quòd loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parùm idonea. Nam ferè totius vltioris Hispaniæ regio, propter terræ fecunditatem, inopem, difficilémque habet oppugnationem, & non minùs copiosam aquationem. Hic etiam propter Barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur: simulque in his habent speculas, & propter altitudinem, longè, latèq; prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius prouinciæ montibus ferè munita, & natura excellentibus locis est constituta, vt simul aditus, ascensúsque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinetur, vt ciuitates Hispaniæ non facillè ab hostibus capiantur, quod in hoc contigit bello. Nam vbi inter Ateguam, & Vcúbim, quæ oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum I V. grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana. Ibi præsidii causa
595 castellum Cæsar habuit constitutum. * Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quòd remotum erat à castris Cæsaris, animaduvertebat loci
596 difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, * non esse permissu-
597 rum Cæsarem, vt in tanta loci difficultate * ad subsidium committendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, vt laborantibus succurreret. Nostri cum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine iactus facere cœperunt, vti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, cum ex castello repugnare cœpissent, & maioribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III. legionibus est profectus: & cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti: in quibus multi præterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum retulit V. quæ ab oppidanis cœ-
598 pit. * Suo loco perterritus est, quòd equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam

versus iter facere cœpit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus profecuti sunt eos, qui comméatus ad castra Pompeii ex oppido portabant, ex iis capti l. cum iumentis, ad nostra adducti sunt castra. Eodé die Q. Martius tribunus mil. qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit, & noctis tertia vigilia in oppido accerrimè pugnatum est, ignémque multum miserunt, sic vt & omne * genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius, eques R. ex castris aduersariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. Cùm venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio, & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerent. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperámque ad castra nostra peruenerant, præcis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda ex oppido ignem multum, telorúmque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, complurésq; vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, cùm in opere nostri distenti essent, acritérque pugnare cœperunt: quorú vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebántur, l. cùm eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum, qui, etsi inferiore loco præmebantur, tamen repulsi aduersarii bene multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & cùm nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Põpeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quod die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Quaspe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere, * & * oppidú potiri pos- 599 se se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperút, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo factò ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos fecere loricatedos, quique præsidii causa præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se condiciones dare, non accipere consueuisse. Qui cùm in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare promuro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, * quin irruptionem eo die essent facturi. 600 Ita corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissimè, simulque balista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorú, qui in ea turre fuerant, v. deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit, neq; à nostris prohibitus, falsáq; illa opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die, eadem consuetudine, dum longius profecit, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot

turmæ cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque leui armatura inter turmas aduersariorum protrite. Hoc in conspectu vtrorumque castrorum gerebatur, & maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus profsequi cœpissent. Qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, vt consuessent, ex simili virtute* clamore facto, aduersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo, cum eques ad dimicandum, dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit cestamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent, idque in prælio animaduersum esset, complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit: vsque eo, vt cædam proximè à vallo fecerint: in quo prælio aduersariorum ceciderunt cxxiii, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt lxxii, faucii xlii, pedites, & equites v. Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum, crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud Barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, vt ea nocte turres, aggeremque incenderent, & lxxi. vigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpissent, portam, quæ è regione, & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiaque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, * quæ stramentis ab nostris hybernorum causa ædificatæ erant, diruendas, & incedendas: præterea argentum, & vestimenta, vt dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeii se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti, repulso, multisque vulneribus affectos, oppido represserunt, prædæque, & armis eorum sunt potiti, viuosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciauit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit. Utinam quidem Dij immortales fecissent, vt tuus potius miles, quam Cnei Pompeii factus essem, & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. * cuius funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, vt ciues Romani indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in aduersa secundam optinuimus victoriam; qui legionum

tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiatorum ictus, telorumque missus expectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati salutem à tua clementia deposcimus, petimusque, vt qualem te gentibus prestitisti, similem in ciuium deditioe prestes. Remissis legatis, cum ad portam venisset Tit. * Tullius, cum eum introcuntem C. Antonius insecutus non esset, reuersus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animaduertit, simulque pugionem * eduxisset, manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem, Eodemque tempore signiter de legione prima transfugit, & nunciauit, quo die equestre praelium factum esset, suo signo perisse homines xxxv. neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Caesaris castris fuisset, uxoremque, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clam à Caesaris praesidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita, literis acceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebat, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare versus: vnum respondisse, vt potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent: * tum, qui ita locutus esset, iugulatum, Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum literas Caesar oppidanis obiecit, & qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, vt eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit Pompeium, & Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium fecit vsque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, vt superiorem, incederunt idcirco, quod ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transfugit, dixitque se cum familia confuturum habuisse, vt vnà transfugerent ad Caesarem, illam oppressam & iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Caesari: Si mihi vitam tribuis, quonia à Cn. Pompeio sum desertus, quale me illi praestiti, tali virtute, & constantia futurum me in te esse praestabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt, si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros, Quibus respondit, se Caesarem esse, fidemque praestaturum. Ita ante diem xi. Kalend. Martij oppido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditioem oppidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim versus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere coepit. Caesar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricated vnus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciauit, Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, usq; imperauisse, vt diligentia adhibita, perquirent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum victoriae fautores.

tores. Hoc præterito tempore in oppido, quod fuit captum, seruus est pre-
 hensus in cuniculo, quem supra demonstrauius, dominum iugulasse. Is vi-
 uus est combustus. Eodémque tempore centuriones loricati *lxxix.* ad Cæsarem
 transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum aduersariorum e-
 quitibus congressi sunt, & faucii aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea no-
 ãte speculatores prehensi serui *lxxii.*, & vnus ex legione vernacula. Serui sunt
 605 in crucem sublati, * militi ceruices abscisse. Postero die equites, cū leui arma-
 tura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter
lxxi. equites ad aquatores nostros * excucurrerunt, nonnullos interfecerunt,
 item alios viuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites *lxx.* Insequenti
 die Pompeius securi percussit homines *lxxiv.* qui dicebantur esse fautores
 Cæsaris victoriæ: reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt
 606 *lxx.*, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido A-
 tegua Burfauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, vti rem
 gestam Burfauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cū vi-
 derent hospites iugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii caus-
 sa ab his reciperentur. Qui cū ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent
 equites Romani & senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præter
 quàm qui eius ciuitatis fuissent. Quorum responsis vltro, citroque acceptis,
 & redditis, cū ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi
 de præsidio insecuti, ex * auersione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex
 eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum
 Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa,
 ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto,
 eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, il-
 lius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, vt eli-
 ceret legatum ad Cæsarem proficisci; illi se satisfacturum. Potestate data,
 cū inde esset profectus præsidio comparato, cū bene magnam manum
 fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugu-
 lationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfe-
 ctis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, serui
 transfugæ nunciauerunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum
 liceret exire, nisi discinctum. Idcirco quòd ex quo die oppidum Ategua
 esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque
 sibi vllam spem victoriæ propositam habere, vt si quis ex nostris transfuge-
 rit, in leuem armaturam conici, cūque non amplius *lxxvi.* accipere. Inse-
 quenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum
 ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex supe-
 riore loco aduersariorum decurrerunt: nec detinentibus nostris multis
 telis iniectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, vt ait Ennius, nostri
 cessere parumper. Itaque præter consuetudinem, cū à nostris animad-
 606 uersum esset cedere centuriones, ex legione v, * flumen transgredi duo, re-
 stituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures cū agerent, ex superio-
 re loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, cū is compar-
 prælium facere cœpisset, & cū vndique se circumueniri animaduert-
 tisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis viri casu

passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad vallum agere cœperunt. Ita dum cupidius intra præsidia illorum student eadem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, viui capti essent: nam & munitione præsidii ita coangustabantur, vt equites spatio intercluso vix se defendere possent. * Ex vtroque genere pugna complures sunt vul-⁶⁰⁷ neribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquilius. Inter quos ita comminus est pugnatum, vt ex nostris, præter 11. centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria vtræque conuenere copia. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, cum animaduerneret castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum v. distat, hæc res necessariò vocabat, vt ad dimicandum descenderet, neque tamen equo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat vsque eò, vt necessariò cogereetur iniquum locum subire. Quo facto, cum vtrorunq; copia tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq; planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium, vndique autem cedentibus aduersariis, nostri magna in cæde versabantur: quibus mors, non virtus, saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduerserasset, à paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura CCCXXIV., ex legionariis CXXXIX. præterquam quorum arma, & spolia sunt allata. * Ita pridie 11. centurionum internicio hac aduersariorum pœna est litata.⁶⁰⁸

Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco equo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copia concursus facere cœperunt, simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent, vt consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longè sunt egressi, & planicie in equo loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congregiendum * in eum locum non sunt ausi descendere, præter vnum Antistium⁶⁰⁹ Turpionem, qui fidens viribus, ex aduersariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. Hic (vt fertur) Achillis, Memnonisque congressus. * Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congregiendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ: nam inter bellatores, principesq; dubia erat posita victoria, vt propè videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidique suarum quisque partium, expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus celatum (quorum pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum concessum, vt supra demonstrauius, * leui armatura præsidii causa non longè ab opere castrorum constitissent) vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarii cupidius sunt infecuti, vniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem turmae Cassianæ donauit millia XIII., & præfecto torques aureos 11., & leui armaturæ millia x. Hoc die A. Babius, & C. Flavius, & A. Trebellius, equites Romani Astenes,

Astenses, argento propè tecti equites ad Cæsarem transfugerunt, qui nunciauerunt equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, vt transitionem facerent, serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, è quibus occasione capta, se transfugisse. Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius. S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra foelicitas, ex sentetia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tyronum non audent in campum deducere, nostrisq; adhuc freti præsiidiis, bellum ducunt. Nam singulas ciuitates circumfident, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendunt.

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliueto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt ad III. Nonarum Martii * prælium affore ad Soritiam, quo factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Atium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra mouit, * & circa Hispalim in oliueto constitit. Cæsar prius, quàm eodem est profectus, luna hora circiter VI. visa est. Ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, iussit, vt incenderent, & deusto oppido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponde oppidum cum oppugnare cœpisset, deditioe facta, iter fecit in Carrucam, * contra Pompeii castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Nundensem cum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III. vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod Verfaonensium ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descendere, quod maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione, vbi castra habuit constituta. Namque (vt superius demonstrauius) loca excellentia tumulis contineri, * interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter vtraque castra intercedebat, circiter millia passuum v., vt auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum aduersarii procederent, hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, vt locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisque, serenitas, vt mirificum, & optatum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum.

Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quòd in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, vt, quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi ∞. passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarii constituebant. Itaque nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, vt tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, vt aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuum cùm appropinquassent, aduersarii patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies XII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus VI. præterea auxiliares accedebant propè * alterum tantum. Nostra præsidia LXX. cohortibus, & XIX. millibus equitum. Ita cùm in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, vt transeundi superius iter vehementi esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod cùm hominum auribus esset obiectum, molestè, & acerbè accipiebant se impediri, quò minus prælium conficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, vt magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III. & V. legio, itémque cætera auxilia, & equitatus: prælium, clamore facto, committitur. Hic etsi virtute nostri antecedeabant, aduersarii loco superiore defendebantur acerrimè, & vehemens fiebat ab vtrisque clamor, telorumque missus concursus, sic vt propè nostri diffiderent victoriæ: congressus enim, & clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex vtroque genere pugnæ, cùm parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo. Dextrum demonstrauius decumanos cornu tenuisse, qui & si erant pauci, tamen propter virtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quòd suo loco hostes vehementer premere cœperunt, vt ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum traduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu præmere cœpit: at ij eximia virtute prælium facere incipiunt, vt locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita cùm clamori esset intermixtus gemitus, gladiatorumque crepitus auribus oblati, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, vt ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque vehementissimè pugnantés nostri agere cœperunt. Quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi, fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prælio ceciderunt millia hominum circiter XXX., & si quid ampliùs: præterea Labienus, Atius Varus: quibus occisis vtrisque funus est factum: itémque equites Romani partim ex vrbe, partim ex prouincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum ∞., partim peditum, partim equitum, saucii ad D. aduersariorum aquilæ sunt ablatæ XII., & signa, & faeces. Præterea duces belli XVII. capti sunt.

sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum oppidum Mundam sibi constituisent presidium, nostri cogebantur necessario eos circunvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro vallo, insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa vniuersa hostium timorem, virtutisque insignia proposita viderent, & vallo circuncluderentur aduersarii. Ita Galli tragulis, iaculisque oppidum ex hostium cadaueribus sunt complexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc praelio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci, & secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus ad nauale presidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest a Corduba millia passuum CLXX. Quo cum ad octauum milliarium

613 venisset, * P. Caluicius, qui castris antea Pompeii praepositus esset, eius verbis nuncium mittit, cum minus bellè haberet, vt mitteret lecticam, qua in oppidum deferri posset. Literis missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quò erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, vt ab eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caesar ex praelio munitione circundata, Cordubam venit, qui ex eade eò refugerant, pontem occupauerunt. Cum eò esset ventum, conuitari coeperunt, nos ex praelio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula, totius seditionis familiae, & libertinorum caput, ex praelio Cordubam cum venisset, familiam, & libertos conuocauit: pyram sibi extruxit, coenam afferri quam

614 optimam imperauit. * item optimis super additis vestimentis, pecuniam, &

615 argentum in presentia familiae donauit. * Ipse de tempore coenauit: vinum, & nardum identidem sibi infundit. Ita nouissimo tempore seruum iussit, & libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram

616 incendere. Oppidani autem, * simul Caesar castra contra id oppidum posuit, discordare coeperunt, vsque eò, vt clamor in castra nostra perueniret, quae ferè inter Caesarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quae ex perfugis conscriptae, partim, oppidanorum serui, qui erant a Sex. Pompeio manumissi, tunc in Caesaris aduentum descendere coeperunt. Legio XII. oppidum defendere coepit: nam cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt, Denuo legatos ad Caesarem mittunt, vt sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animaduertent homines fugitiui, oppidum incendere coeperunt. Qui superatrum nostris sunt interfecti, hominum millia XXII. praeterquam extra murum, qui perierunt. Ita Caesar oppido positus, dum hic detinetur ex praelio, quos circummunitos superius demonstrauimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti. Caesar Hispalim cum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita cum oppidum sese tueri dixisset, Caninium legatum cum presidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas

617 partes presidium, quod Caesaris presidium receptum indignabatur, * clam

cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidio in Lusitaniam proficitur, & Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit: qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur, præsidium, vigilisque iugulant. Portas præcludunt: de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteiensis renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas præcludissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar cum animaduerneret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditum incenderent, & mœnia delerent. Ita consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere: id quod consultò non existimabant fieri. Ita irrumpendo naues, quæ ad Bætum flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato Astam iter facere cœpit. Ex qua ciuitate legati ad deditioem venerunt, Mundensesque, qui ex prælio in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur, bene multi deditioem faciunt, & cum essent in legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent. Illi eadem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant: pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditioe concitata, partes occupant, cædes fit magna, saucius Pompeius naues xxx. occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item i. v. die nauigatione confecta, insequuntur, * qui imperati à Carteia 618 profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum natura occupat. Equites, & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediebat. Ita lectica à turre, qua esset allatus, in eâ ferebatur. Lusitanus more militari, cum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequabantur aduersarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sapius facto, animaduertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem, & celerifestinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut æquo pede cum aduersariis congregari possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius (ut supra demonstrauius) saucius, & intorto ta-

lo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itémque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris vndique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis.

619 * Ad conuallem autem, atque excelsum locum in spelunca Pompeius se occultate cœpit, vt à nostris non facillè inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cùm Cæsar gradiebatur Hispalim, Pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonsttrauimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eiiciebatur, & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt. Erant parati, qui naues incenderent, incensisque, qui subsidium repeterent: ij sic dispositi erant, vt à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Ancoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cede bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non pretermittunt, & reliquos viuos capiunt, ac deinde Vrfaonem proficiscuntur: quod oppidum magna munitione continebatur, sic vt ipse locus non solùm opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat quòd aqua, præterquam in ipso oppido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur propiùs millia passuum *II X*. Quæ res magno erat adiumento oppidanis. Tum præterea accedebat, vt agger, materisque, vnde solite sunt turres agi, propiùs millia passuum *VI*. non reperiebantur. Ac Pompeius, vt oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intrò congeffit. Ita necessariò deducebantur nostri, vt à Munda, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrfaonem, Cæsar, cùm à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die concione aduocata, commemorat initio quæsturæ suæ eam prouinciam ex omnibus prouinciis peculiarem sibi constitisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis prouinciam liberasse: simulque patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, priuatasque causas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda prouinciæ tribuisse. Eorum omnium commodorum esse & immemores, &

ingratos in se, & in populum Romanum hoc bello, & in præterito tempore cognosse. Vos iure gentium, inquit, & ciuium R. institutis cognitis, more Barbarorum populi Romani * magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius, luce clara Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, vt nullo tempore legiones desinat populi Romani in hac prouincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem vlllo tempore retinere potuistis. Priuatis ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces, imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit: agros, vestramque prouinciam vestro impulsu depopulauit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto non animaduertebatis x. habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cælum diruere possent? quorum laudibus, & virtute.

Defunt nonnulla.

VETERVM

VETERVM

GALLIÆ LOCORVM, POPVLORVM, VR-
bium, montium, ac fluuiorum alphabetica descriptio, eorum maximè, quæ apud Cæsarem in Commentariis sunt & apud Cornelium Tacitum,

AUCTORE

RAYMUNDO MARLIANO VIRO
clarissimo, & sui temporis eruditissimo,

A

Cæsar in Commentariis Galliam in tres partes diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc possessa, Britaniæ vterioris, quam Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transque Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusque inter se etiam tunc differebant.

Aduatici Belgarum populi, regni Eburonũ (nunc Leodiensium) finitimi, ac Neruii (nunc Tornacensibus) proximi, habebant amplum, & in altissimis rupibus oppidum. Fortè nunc, vt quibusdam videtur, est oppidum appellatum *Beaumont*, vicinum Thudui- no in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione vocabuli complures credunt esse eos, qui Donacum, Atrebatensis diocesis oppidum, non longe à Cameraco vrbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Theutonisque prognati erant, qui Transrhenani fuerunt. Sed magis cõiectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam Brabantiam, vbi oppidum Niuella est, partemque Hannoniæ circa Cannelum montem, & Bintiũ oppida Cameracensis diocesis, finitimamque his loca extra Francorum regnum inhabitant, vbi locus quidam in vici formã redactus est ferè desertus, cuius nomẽ Gallica lingua veteri fati alludit, & monumenta adhuc quædam præclara vetustatis visuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Cæsarem, pag. 26. 27. 53. 56. 57. 61. 63.

AEdui popul. finitimi sunt Arnernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latine retinent, inter Burgundos nunc nominati: nec citra Ararim fluuium (qui nunc Saona appellatur) aliquos habent fines, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In ducatu Burgundiæ, & Francorũ regno siti. Ciuitas horum Aeduorum episcopalis est in prouincia Lugdunensi, de quibus sæpe Cæsar.

Auendicum inter celtas oppidũ, Senonibus, Parisiis, Velaunoduno oppido Senonũ, * Genabo Carnutũ oppido, & Nouioduno Auaricõque Biturigũ oppidis proximum, in regno Francorum situm. *Prouins Gallicè*. fol. 75. 78. 93.

Agrippinam, quæ nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris sitam non memorat Cæsar, sed Tacitus: in qua gente Agrippinam, Claudii Cæsaris coniugem, Neronisque matrẽ natam esse, ac veteranos, & Colonia illuc deduci imperasse. Vbiorumque gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in idem suam accepisse, ac eam urbem fatali igne paulò

põst consumptam refert: in qua Capitolium, & loca, ac ædificia fuere, & ritus ad Romanorũ instar. Ex his adhuc non omnia periere.

Aldna *aduisus* Celtarũ est fluuius, Gallicè, *le Doux*, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetiis diuidens, lapsusque per comitatum Burgundiæ, montem Bellicardum, Insulam, ac Clarauallẽ castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc interfecat, dehinc Dolam oppidum præterfluens, circa Viredunum castrum non longe à Cabillonensi vrbe Arari fluuiõ, cui nunc Saona nomen est, miscetur, & Dubius nunc vocatur, ad Sequanos prorsus pertinens. fol. 12.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorũ, in ducatu Burgundiæ, finibusque Aeduorum, non longe à Lingonibus, in vici formam redactum, nomen retinens, à quo etiam hodie, vt plerisque placet, magna pars eius regionis Alecium nuncupatur, nec lõgè distat à vico, qui * Flauiacũ appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lĩ formam Cæsaris iussu, vt ipse scribit, factæ sunt. fol. 94. 95. 97.

Allobroges erant populi citra Rhodanum Fluuium, & ad Iurã montem, & Lemani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos: Geneuam oppidum, in Sabaudia, locaque finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocontis populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasis, ac trans Rhodanũ vicos, & possessiones habebant circa regionẽ, quæ hodie Bressia dicitur, ad Ducem Sabaudia spectans, quam fluius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis satyra prima, & Sallustius in Catilinæ historia, referunturque in epistola Planci inter Familiares Tullii, quæ incipit, Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanũ habitabant, finitimi erant Galliæ prouinciæ Romanorum, propter quod cum Romanis paulò antè bello contenderant, ac nuper pacati erant. Indè constat Delphinatum fuisse tũc ex parte Galliæ prouinciæ, quæ Romanorum erat, cùm esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas Metropoli, secundum Strabonem. Hi sunt hodie Sabaudienfes appellati, quibus dux præest, vetustate imperii, & nobilitate generis lõgè clarissimus. Caput gentis * Taurinũ, Nam Vercellas in dotem eius maiores à Vicecomitibus habuere, pacis admodum studiosi. fol. 2. 4. 5. 9. & alibi.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam v. legiones traduxit per fines Cætronum, qui hodie Tarentasi nominatur. Hæ Graiæ dicuntur, quibus vulgò mons Cinesius, seu Cinerũ no-

men est, quæ & Pœnina (vt quidam volunt) dicuntur, quod Hannibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summæ Cæsar appellat, quod inter omnes magis emineant, quarum iter patefieri volebat, quod magno cum periculo, magnisque cum portorii mercatores ire consueuerant, proximæ Veragris populis, quorum vicus erat Octodorus, nunc D. Mauritius dictus. Harum ynam diœcesis Augustensis, D. Bernardi montem vulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis mons Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & veteres dixere maritimas. Hæ in Prouincia Hebrudunensi, locisque Ligustico mari finitimis consistunt, quæ ex Italia iter erat ad aggrediendâ Narbonensem prouinciam. Alpes item fuere, quas idem Tacitus, & Prisci dixere Reticas, à Reticis populis, qui ex Tuscia profecti duce Rheto, ea loca tenere, forsitan dictæ. Hæ agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiâ, & Aufriâ iter est. Fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis diœcesum oritur, quas Lepontias Cæsar, & alii scriptores appellauerunt. Nunc D. Gotthardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoque finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Reticis, quæ fortè ex Italia per * Taruisinam urbem in Styriam, & Austriam iter est. de Alpibus Cæsar. fol. 28.

Ambarri inter Celtas necessarii erant, & cõsanguinei Aeduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quod fuerint Niuernenses Aeduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione vocabuli, quo ætas nostra vitur. Ambarros etiã (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatũ cliẽtes, seu adherentes. Oppidum Ambarrorũ pagus * Semarius, siue mons Barri dicitur. fol. 4. 5.

Ambiani, *Amiens* vulgò, in Picardia posita. Hanc Rex à duce Burgundiæ repetit. fol. 20. 23. 35.

Ambibaresi erant populi, in quos Cæsar hyemadi causa C. Antistium Rheginum cum legione vna in v. 11. Cõmentarii sine misisse se cõmemorat: & fortè erant Ambianenses, vel aliqui his proximi, vt eos, Atrebatenses, & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est verisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, vt superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus. fol. 101.

Ambibarii populi Celtarũ inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam, in regno Francorum siti fol. 97.

Ambiliates populi inter Celtas, Lexobiiis, Nannetibus, Diablintribus, & Osifsinis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, Gallis *Auranches* fol. 31.

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas populi erant, citra Rhenum, & Mosam flumina. Ad quos prædandi, frumentandique causa partem equitatus miserat Vespertes Germani, & Tèchteri populi, qui cis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc Iuliacenses) expulerat. Inde coniectura est hos Ambiuaritos incoluisse eam dacatus brabantia partem, in qua Buscusducis Breda, & Bergæ oppida Leodiensis diœcesis, & Antuerpia oppidum, Cameracensis diœcesis extant, Nulsiacæ, & Geldria citerior sitæ sunt. Circa quæ loca per Campaniam bra-

bantia, vsque Tugros oppidũ prope vsque Leodiũ, vt plerisque placet, mare Oceanũ protèdebatur. fol. 38.

Anartu, populi trans Rhenum, & Danubium, cui, ac Hercyniæ sylvæ, quæ ingens erat sylvæ Germaniæ, & Dacis finitimi erant. Qui Daci (vt plerisque placet) pridem partem habitauerunt Pannoniæ. fol. 70.

Ancalites populi in Angliã, Trinobantibus, * bi-brogis, Calsiis, & Cenimagnis proximi. fol. 52.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitibus, Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac ducatu bituricensi, Oceanoque proximi, quos Ligeris flumen aluit. Ciuitas est inter Gallia primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, & Fræcorum regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quod ad illam familiam regni iura deueniunt: quæ mox Reges Francorum ex testamento Rhenati vltimi sibi adsciuerunt. fol. 28. 30. 76.

Ansuarius Germaniæ inferioris populos, proximos Phrysiis, pulsos à Caucis non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Antonia, in Angliã fluuius. Tacitus.

Antuates populi citra Rhodanum, extra belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Geneuæ oppido, ac Gallia Prouinciæ Romanorum proximi. Huius nominis adhuc extat vicus, & præfectura quædam Monachorum inter Geneuam, & Delphinatũ, qui est Geneuensis diœcesis. Videntur tamen, secundum Cæsaris descriptionem, Antuates magis fuisse inter Allobrogas, & vicum Veragrorum, cui D. Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est. Hos quidam hodie Vautuates appellant. fol. 28. 30. qui fuerint vide in annotat. in 3. bell. Gall.

Aquitania regionũ latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Gallia existimanda est: hanc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & Oceanum mare attingit. In hac sunt Metropoles, burdegalensis, Auxitana, earumque suffraganeæ: pars item aliarum Metropolum extra terminos eisdem sitarum, quæ tamen Aquitaniæ attribuntur. Guiennam hanc Galli hodie nuncupant. Hæc cum olim à Regibus Francorum ducibus Normanniæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cum illam post varias cõtentiones c. & lx. amplius annos Angli tenuissent, Caroli vii. auspiciis tandem ad Francos rediit. In hac cũ alii principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum Princeps nepos ex sorore Ludouici xii. qui nunc rerum in Gallia potitur, victis apud Rauennam Hispanis memorabili prælio, vitam cum principatu amisit, sicque eius oppida ad Regem nullis relictis hæredibus, rediere, sorore superstiti, Ferdinãdo Regi nupta. f. 34.

Arar Celticæ fluuius est, nunc *la Saone*. Oritur in diœcesi Tullensi, finibusque Burgundiæ, & Lotoringia non longe à monte Vogeso, quo Mosã flumen profluit. Interfecit tum eam Burgundiæ partem, quæ Imperatoria, tũ eam, quæ Regia dicitur. Illi Comes, vt hodie loquuntur, huic Dux, à Francorũ Rege institutus præerat, qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetiis occiso apud Nauceum, ad supremũ ius regũ ascriptus est, vt nullus adhuc Burgundiæ Dux sit, sed Comes tantum. Interfecit Gabillonem, ac Matistionem ciuitates, tunc Aeduorum oppida. Prolapsus ad Lugdunum urbem, Rhodanũ influit. Quem fluuium Virgilius in Bucolicis, *Lacanus* in primo, & Tibullus Elegia sua v. 11. memorant. fol. 4.

Arduenna sylvæ omnino in Belgis totius Gallia maxima, atque ingens, à Rheno fluuiio per fines Treuorum ad

finibus ducatus Cleuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt valde culti, humani, & satis ereminati, continuèque sunt apud eos mercatores, quo per ætates, cõmerciaque mores hominũ mutari cõtat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntinæ, Rhenensis, cum earum suffraganeis, intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina constitutis. Item Brabãtia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniæ maxima portio, sylua Arduenna vniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis: & plerique principes, tum profani, tum sacri, ducẽsque, & Comites: ciuitatẽsque, quarum multæ liberae, suõque iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant. Quod superest, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorũ electores, sunt & Francorum Regis, quos Pares vocant, ferme omnes. Imperator certè, & rex in Belgis coronatur, cõsecratur, & inungitur. Alter Aquisgrani, alter Rhenis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorũ vrbs opulentissima Augusta. vt refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autẽ à Iulio Cæsare vsque in tẽpus inclinantis imperii Legatũ Romani diutius habuerunt. Nũc verò vice proconsulũ, & legatorum Romani Põtificatus Monarchia extat, & Legatos natos, & Primates habet, quibus subsũt Episcopi, ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sũt & Collectores, quos Prisca ætas Quæstores appellauit, atque Reges, Principes, qui velut Censores, decreta Põtificis Maximi, & censuras reuerenter exequuntur. Huic singuli obedientiam exhibet, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsom assidue deferunt. fol. 1.

Belgum erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstans, in qua Cæsar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere. Nomen adhuc retinet. Dictum etiam videri potest Belgium, pro Belgarum Regione, vt apud Liuium Samnium, pro Samnitium regione. fol. 53. Vide Glar. in annotat. in 6 bell. Gall. circa principium.

Bellocaesi populi inter Celtas, proximi Lexobis, quos opinio est esse Baiocenses. Eorum ciuitas est Episcopalis in Prouincia Rotomagẽsi, Ducatu Normanniæ, & Regno Francorum sita. fol. 97.

Bellouaci ciuitas est Episcopalis in prouincia Rhenensi, ac Francorum regno sita. Hodie *Beauuois*. fol. 20. 22. 92. 97. 103.

Berhasios Germaniæ populos, inter belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marfacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, ad vtranque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diocesi Leodiensi. Hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bibracte oppidum Aeduorum in Celtis, longe maximum, ac copiosissimum, & maximã apud Aeduos auctoritatis: in quo totius Galliæ concilium Cæsar indixit, ius dixit, & sæpe hyemauit. In Francorum regno situm, in formam ruris redactum, & in radicibus montis, non longe ab Aduua ciuitate po-

situm, nomen retinet. fol. 8. 91. 93.

Bibrax oppidum Rhemorum in belgis, vltra Axonam flumen, nec longe ab eo, quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat & in eo pons in Francorum Regno situs: nunc nauis, & interdũ vado traicitur. Portus prisicũ oppidi nomen Latine retinet. fol. 20.

* *Bibroci* populi in Anglia, mari proximi, & Cæsis, Ancalibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis. fol. 52.

Bigerrones populi in Aquitania, proximi Tarbelis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti, Comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est in Vasconia constitens. nomen retinet, vbi Turfa est, & castrum begora, & Episcopatus biterrensis Prouinciæ Narbonensis. Hinc profectus vir fortis, Enequus nomine, regnum Nauarræ constituit, pulsisque inde Mauris, successoribus suis regnum per manus reliquit. fol. 25.

Bingiam, nunc Pinguiam, Germaniæ oppidum belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem, & Confluentiam oppidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bituriges populi inter Celtas. Eorum fines ab Aeduis, quorum erant in fide Ligeris fluius diuidit. Proximi sunt Aruernis. xxi, vrbes eorum vno die incenderunt, vt Cæsarem comœatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est Metropolis, retinens nomen. (Carolus vii, qui pulsis Anglis Franco. unum regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex in derisum appellabatur) in regno Francorum sita. Hos memorat Lucanus lib. primo. fol. 76. 79.

Blannouii (Brannouii magis legitur) populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant: qui fuerunt forte & Brannouices, qui dicuntur à Gallis de bianco. fol. 96.

Boii populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiae, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi: qui in agrum Noricum transiuere, Noretanique oppugnarunt, expulsis. vt cõiectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium, non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita, Nonicus ager appellatur. Boiorum pars, Aeduis Cæsarem deprecantibus, deuictis Heluetiis, quorum in societate domo excesserant, in finibus Aeduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobinam ciuitatẽ exiguam, & infirmam, non longè ab Auarico, oppido in finibus biturigum sito, eis per Aeduos attributã, habitauerunt: boii primũ, post boioarii, & nunc bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricũ agrum, vbi Nuringberga est oppidum, in medio fere Germaniæ sitũ, in Augustenses protenduntur: cum quibus, & aliis finitimis Transrhenanis vsque ad brissinam urbem, & terras, quas hodie Sigismũdus, Austriæ dux possidet, ac in fines Tridentinos sæpe tunc, & continue vsque nunc Heluetii Rhenum transeuntes bella gessere. Hi borbonii hodie dicuntur. fol. 2. 8. 9. 77. 79.

Bonniam oppidum ad citeriores Rheni ripas sitũ, & Coloniensi vrbi, ac Confluentiæ oppido proximũ, inter belgas numerandum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Brannouices populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorũ cliẽtes erant. Hodie, *la Moriane*. fol. 96. Iidem fortè, qui & brannouii.

Bratuspantium oppidum bellouacorũ inter belgas, finitimum,

finitimū Sueſſionibus, in Francorum regno ſitū. fol. 22.

Brigantes in Anglia populos, Silurum gentem, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Britannia maioris, cui nomen eſt Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in inſula ipſi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli cauſſa ex belgis tranſierunt, qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remaſerunt, atque agros colere cœperunt. Inde opinio eſt eorum, linguam ex populorum diuerſitate compositam, intellectu, ſcientiaque loquendi difficiliorem eſſe, quodque germanos præ cæteris charos habeant, quia plerique belgæ orti ſunt à germanis, qui antiquitus Rhenum tranſiuerunt, à quibus poſtea Angliæ pars maritima originem ſumpſit. Hos refert Lucanus vltra Oceanum eſſe, & toto diſcretos orbe. Continet tota Anglia inſula in circuitu bis mille millia paſſuum. Apud hos erat, & eſt magnus pecorum numerus. Hæc inſula Angliæ, Germaniæ populis in eam claſſe ſæpius irruentibus, victis veteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verùm partem eius, quæ magis ad Septentrionem vergit, Scoti, & ipſi germani, Pictis admittis, occuparunt, hodièque tenent, Francis amiciffimi, Anglorum Regi maximè ſemper inſeſti, populi moribus inconditi, efferi nullas propè vrbes habent: nemora, & ſyluas bellis ingruentibus petunt. fol. 37. 41.

Bructeros, ex quibus fuit Velleda virgo fatidica, quæ germanis, religione animos eorum occupante, aliquando præfuit, vt auctor eſt Tacitus, germaniæ inferioris populos Tencheris, & Phryſis proximos non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

C

Cabillonum oppidum Aeduorum, inter Celtas, quod coniectura eſt fuiſſe oppidum Cabillonem ad ripas Araris fluminis, vbi rei frumentariæ, cõmerciique, & comæatus cauſſa ſæpe Romani negotiabantur. Matifcõne oppido finitimum, in prouincia Lugdunèſi, ducatu Burgundiæ, & Francorum regno ſitum, nomen retinens, *Chalons ſur Saone*. fol. 101.

Cadetes populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegaueſibus, Cenomanis, in regno Francorum ſiti. fol. 97.

Cadurci populi inter Celtas, proximi Helæuteris, Caballis, Vellauniis, Lemouicibus, & Aruernis, quorum ſub Imperio eſſe conſueuerant: ciuitas episcopalis in prouincia Bituricenſi, ac regno Francorum ſita nomen retinet. Hos memorat Iuuenalis in prima ſatyra tertii libri. Nèc longè erant à finibus prouinciæ Romanorum. fol. 76. 96.

Caletes populi inter Belgas, Morinis, Oceanòque mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi. Ab his breuiſſimus in Britanniam (nunc Angliam) traiectus, nomen retinet. Morinèſis ſunt diœceſis in regno Francorum ſiti. fol. 20.

Camulodunum in Anglia oppidum, ſeu colonia. Nihil de hoc Cæſar, ſed Tacitus, quem poſt Cæſarem ferè c. & x. annis hiftoriam ſcripſiſſe conſtat, præfertim ex libro, quem de oratorum, & poëtarum collatione edidit.

Caninefates populos Batauis finitimos, & eandem inſulam colentes: qui origine, virtute, lingua pares

Batauis, numero ſuperantur. Non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Cantium in Anglia, ad mare eſt in angulo imi, minorisque lateris ex tribus eius inſulæ lateribus, contra Galliam, quò ferè omnes Gallicæ naues appellant, & ad orientem ſolem ſpectat. Ex omnibus autem Anglicis longè ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt, quæ regio eſt maritima omnis, neque multum à Gallica differunt conſuetudine. Huic maritimæ regioni i. v. Reges præerant, quibus Cæſar, quidquid in annos ſingulos vectigalis Populo R. Anglia penderet, conſtituit. Nunc regnum Angliæ, ex voto Henrici Regis, vectigale Romano Pontifici factum eſt, Quæſtorque à Romano Pontifice in Angliam mittitur, qui cenſum annuum exigat, non diſſentiente Rege. In Cantio ciuitas eſt Metropolis, nomen retinens. Ferè habet omnes episcopos angliæ ſibi ſuffraganeos. Eius archiepiscopus legatus natus eſt. Similiter & Eboraceniſis, cui in Anglia (quæ eas duas metropoles ſolùm habebat) duo tantum ſubſunt Suffraganei, quòd omnes olim episcopos Scotiæ, quæ nullum habet archiepiscopum, illi ſubiicerentur. fol. 50. 52.

Cantabri populi ciuitatum citerioris Hiſpaniæ, finitimæ Aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Taruſatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocofatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniæ contra exercitum Cæſaris, cuius dux erat P. Craſſus, M. Craſſi F. qui vnà cum patre à Parthis interceptus eſt. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenæis montibus, ac Garumnæ fluuio. fol. 35.

Cargali populi Tranſrhenani, in Gallia Celticam circa fines Sequanorum, ac Aeduorum, ab Ariouisto Germanorum Rege transportati, quos non ab re opinari poſſumus eoſdem fuiſſe cum Harudibus, ab ipſo Rege ſimiliter translati.

Carantes populi inter Celtas, Andegaueſibus, Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in Elitela Rhemorum. Regio eorum totius Gallia media, à qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas eſt episcopalis, nomè Latinè retinens, in Francorū regno ſita. de quibus ſæpe Cæſar. fol. 28. 53. 61. 64. 67. 75. 103. 110. 112.

Cassi populi Angliæ, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalutibus, & Bibrocis. fol. 52.

Cattos populos Germaniæ trans Rhenū flumè, Ligii Hungariæ populis, Cheruſcis, Herciniæque ſyluæ proximos, ac Hermunduris, cum quibus pro flumine finitimo ſale fecundo pugnaſſent, & in æternum diſcordabant, non memorat Cæſar, ſed Tacitus.

Cauci Germaniæ populi.

Carnaci populi inter Belgas, Neruiis, Caletibus Veromãduis, ac Cõdrufis proximi, quos fortè Douaci oppidi incolas diœceſis Atrebateniſis opinari licet. fol. 20.

Caruriges populi finitimi Cætronibus, ac Garocellis, quæ iter erat ab Alpiſibus Graiis ad oppidū Genuã, lacum Lemanum, & Rhodanū fluuium, quos veriſimile eſt fuiſſe diœceſis, vel ſaltem prouinciæ Tarentaſiæ, extra belgas, Celtas, & Aquitanos. fol. 4.

Celtica, quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur, Veſontina, Senonenſem, bituricenſem, Lugdunèſem ciuitates metropolicas, earumque ſuffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina ſitas, complectitur. In hæc ſunt ducatus bituricenſis, burgundiæ, borbonii, Aruerniæ, Au-

relianensis, Valesii, à quo recentiores Francorum Reges, à Philippo scilicet Valesio, cognominantur, & Normannia, quod citra Sequanam se extendit. Comitatus etià Burgundia, Niuernensis, Alifisiodorensis, môtis belicardi, Fefretensis, Carolotensis, Matifconensis, blesensis, bellouacensis, de Ionigni, Principatus Aurassica, multique alii, & pars comitatus Campaniae. Celtarū clarissimi sunt Aedui. Horū vrbs opulentissima Augustodunum, vt refert Pōponius Mela, cui gallica lingua alludit, *Auium* appellando. Cuius Celtica terminos, quoad R. imperiū in gallis viguit, Rhodanus fluuius praefiniebat, vt nonnulli scripserunt. Hi proprie Franci nunc dicuntur. fol. 1.

Cenimagni populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Seguntiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Calsis. fol. 52.

Centrones populi finitimi Garocelis, & Caturigibus, nō longē à Vocontis, & Allobrogibus erāt, inter alpes Graias, quae hodie dicuntur mōs Cinerum, siue Cinēsius, & urbem Geneuam, lacūque Lemantum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones sunt Tarentasii extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est metropolis. Quidam & Centrones legunt. fol. 4.

Centrones item Belgarum populi, qui sub imperio Neruiorum (nunc Tornacensium) erant, proximi grudiis, Leuacis, Pleumosii, & Gordunnis. Fortē sunt nunc Contracenses in flandria, Tornacensis dioecesis. fol. 56.

Ceracates Germania Transrhenanae populos, Vāgionibus, ac Tribocis proximos, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Chamaeos Germania inferioris populos, pridem Phrysiā partem, Oceanum mare, Rhenū fluuium, & lacum attingentem, paludibus, ac saltibus vberima incolentes, quam mox Tubantes populi, post Vspii (germanica itidem gens) inhabitauerunt, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Cherufci populi germani gente, nomine, & numero appellati: cis Rhenum fluuium inter belgas, Eburonibus, qui hodie Leodienses, & condruis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos Leodiensis dioecesis. fol. 20.

Chrusci germaniae populi Transrhenani, quos baccenis sylua germaniae ingens (nunc Nigra, vt plerisque placet, dicta) à Suenis pro natiuo muro diuidit. Hos Tacitus refert proximos Hermunduris, Cattis, & Ligis Hungariae populis. fol. 66.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes, depositis (vbi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impeditis, omnem Galliam vexando, & occupando, solis bellouacis resistentibus, iterque per galliam, prouinciam Romanorum facientes, in Italia contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. primo, quos à Dacia (quae Dania dicitur) venisse opinio est. Hi Zelandiam hodie tenent, Zelandique nuncupantur. fol. 11. 13. 20. 26. 96.

Cinaronem oppidum, proximum Hifarā flumini, Vocontis populis, montique Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Caesar, sed Plancus inter epistolas familiares Tullii, in illa, quae incipit: Nunquam mehercule. Quibus in locis opinio est Caesarem initio Galli belli v. legiones ex Italia traduxisse: & verisimilius est, quam quod per Eporediam, urbē episcopalem, & Augustam Praetoriam, ac montem, cui Colonia iugum vulgō nomen est, inter Ci-

nesium, & Sancti Bernardini mōtes iter fecerit, cum hoc impeditus, ac prolixius videretur.

Cocofates populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, garumnis, ac Hispaniae citeriori, & garumna fluuiio: in Francorum regno siti. fol. 35.

Condruis Belgarum populi inter Eburones (qui nunc Leodienses sunt) Segnos & Treuiros (quorum erant clientes) Menapiis, Mosā fluuiio, & sylua Arduenna finitimi, gēte nomine, & numero germani, apud quos est ad ripas Mosae oppidum ab Antonino Pio, vt quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatum: nomen retinent. Dioecesis sunt Leodiensis, & vsque ad ciuitatis fere moenia protenduntur, cuius antistiti etiā subiacent: nunc ducatus Luxemburgensi, ac comitatus Namurcensi, & Mosae fluuiio finitimi. fol. 20. 38. 71

Confluens Mosae, & Rheni fluminum in Sicambros (nunc geldrenses) ad Menapios (nunc Iuliacenses) vt olim seipso Menapii protendebant, est lōge ab Oceano fere lxxx. mille passibus, proximus Nouiamagio, geldrenium oppido, dioecesis Traiectensis, prouinciae Colonienensis, inter Buscunducis, & Hoefdem oppida ducatus brabantiae: in quorum Sicambrorum fines equitatus Vspetum, & Tenchtherorum post praelium, & fugam suorum se trans Rhenum recepit: inter quem Confluentem, & Coloniensem ciuitatem (quae post Vbiōrum fuit) ponte facto Caesar primo traiecit exercitum. fol. 40.

Curiosolita populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Andegauenibus, Sefuuiis, Olfisinnis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhodonibus. Hos Corisopitenses esse plerisque placet. Quae ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, Britanniae ducatu, regnoque Francorum siti: *Cornouaille*, Gallis. fol. 28. 30. 31.

D

Daci populi erant Transrhenani, Danubio fluuiō & Anaribus, syluaque Hercyniae finitimi, quos olim Hungariae partem habitasse plerique tradunt, & post in maritima loca Noruegiae proxima celsisse. Lucanus. lib. 2. fol. 70.

Danubius fluuius germaniae, ex monte, qui ab aliis Iraneus dicitur, non longē à Rheticis alpibus, Athetisque & Rheni, germaniae fluminum, fontibus, inter Tridentinam, & Curientem dioeceses oriens, germanos sinistra, & Hungaros, ac Theutones dextra aluens. Post Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostiis immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Diablintres populi inter Celtas, Lexobis, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitibus, Venetis, & Sefuuiis proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliae in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. *Leondoul* gallice fol. 31.

Diuodurum, inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia vrbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est, non memorat Caesar, sed Tacitus. Forte Theonis villa nunc dicta.

Duracii populi in finibus Pictonum, qui perpetuò in amicitia remaserāt Romanorū, propinqui oppido Lemoni, Aruernis, & Ligeri fluuiio, ac Aquitanis: inter Celtas in regno Francorum siti. Hinc Duraciorum

tiorum familia inter Gallos præcipua. Imò verò Duracius proprium viri nomen magis fuisse, ex Cæsaris textu colligitur. vide fol. 109.

Durocororum (quod & Durocortū legitur: & Durocororum) oppidum Rhemorum, inter belgas in regno Francorum situm. fol. 75. In quod Cæsar Galliarum concilium indixit, ac de coniuratione Senonum, & Carnutum quæstionem habere instituit, & de Accortone, qui princeps eius coniurationis fuerat, grauiori sententia pronuntiauit, ac more maiorum supplicium sumpsit, cæteris aqua, & igni interdixit.

E

Eburones populi inter belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Cōdrusis, Menapiis, Aduaticis, Treuiris (quorum clientes erant) & sylvarum Arduennæ finitimi, nunc Leodienses dicti, apud Gallos *Liege*. Horum maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui scilicet Mosam fluuius eos alluit. His Sicambri (qui *Gorenenses* erant Transrhœnani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis: proximi Oceano, & syluis, continentisque paludes habebant. His II. Reges præerant, quò magis constat eos fines quàm latissimos extitisse, quibus coniectura est ducatum Luxemburgensem, & Lotaringensem, ac Iuliaensem partem, & comitatum Namurcensem, urbemque Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt coronam, iuclusos extitisse, ac quantum diocesis ipsa Leodiensis vsquequaque se extendit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in vico Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortum habuisse tradunt. Pipinofque, & Carlomanos, belgas, simulque Germanos fuisse, sicque in Germanos Cistrhenanos, qui belgæ sunt, à Græcis, non in Transrhœnanos est translatum Imperium. Ciuitas nunc est episcopalis prouinciæ Colonienfis. Hos memorat Lucanus in primo, & Suetonius in vita Iulii Cæsaris, quem refert cladem Cottæ, & Aurumculei ægerrimè tulisse. Hanc ciuitatem Carolus dux burgundiæ vltimus solo æquauit, omnesque puberes, & sacerdotes interfecit, quòd episcopo, consanguineo suo, infestiores aliquantò fuissent. fol. 20. 38. 53. 57. 62. 64.

Eburonices inter Celtas populi, Aulercis, Lexouii, Vnellis, & Curiosolitibus proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est populos esse ciuitatis Ebroicorum, quæ est episcopalis in prouincia Rotomagensi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita. fol. 33.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, gergouiam oppidum in altissimo monte positum præterfluens, qui ferè ante Autunum vado transiri non solet, in regno Francorum situs, nomen adhuc retinens: Gallice, *Allier*. fol. 85. 90.

Essui populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus, quæ Armorica appellantur, remoti à belgis vltra c. millia passuum. Hos inter Celtas fuisse coniectura est, fortè in Normannia, aut Britannia citeriore, & regno Francorum siti. galli *Retelois* appellant. fol. 53.

F

Flustates populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, garumnis, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad comitem de Fuxo pertinens. Nomen retinet etiam nunc. fol. 35.

Frisios Oceano, & Batauis finitimos, pluraque lo-

ca, & insulas circa Hollandiam, geldriam, brabatiam, & Traiectensem urbem, ac ostia, quibus Rhenus Oceanum mare influit, habitantes. Non memorat Cæsar, sed Tacitus, referens eos Transrhœnanam gentem tunc fuisse.

G

Gaballi populi inter Celtas, proximi Heluiis, & Cadurcis, Vellauniis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Bituricensis olim, nunc Arelatensis, in regno Francorum sita, nomen retinens. fol. 77. 93.

Galli omnes in Septentrionibus sunt positi: Carnutum autem fines, regio totius Galliæ media. Galli virtute belli omnibus præferebantur, ac Germanos superabant, vt vltro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent, & quòd à Dite patre se prognatos prædicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita vt nocte dies subsequatur. Coniectura est horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres præcipuæ ciuitates, Treuirensis scilicet, Colonienfis, & Maguntina, quæ in Imperatoris electione principatum obtinet. Constituta autem apud Gallos eas coniectura est, vt Christi fortè fidem facilius introduceret apud germanos eorū finitimos. fol. 27.

Garites populi in Aquitania, proximi Aufcis, garumnis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses ciuitas est episcopalis, in prouincia Aufcitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita. fol. 35.

Garoceli populi citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, vltra alpes graias, quibus hodie nomē est mons Cinesius, siue Cinerum. Hac Hannibal, auctore Liuii, non sine ingenti difficultate, exercitum in Italiam traduxit. Hi non longe à Centronibus, qui Tarentasii sunt, nec ab Hisara fluuiio extra Celtas, belgas, & Aquitanos in Sabaudia constituti sunt. fol. 4.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumen, montesque Pyrenæos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. fol. 1. Lucanus in I. & Tibullus Eleg. VII.

Garumni populi in Aquitania, proximi Aufcis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti, fol. 35.

Geberna mons, qui Heluios ab Aruernis separat, vt lib. VII. Cæsar dicit. Distat autem hic mons plurimum à geneua oppido. Meminit huius & Plinius. fol. 77. lib. 3. cap. 4.

Geldubam germaniæ locum, prope Rhenum, Maguntiam, & Coloniam vrbes metropolitanas, nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Genabum inter Celtas Carnutum oppidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agédico oppidis, Senonum ac Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigū, in regno Francorum situm. fol. 78. 103. Ald. genalipum vocat.

Geneua oppidum Allobrogum, proximum Heluetiorum finibus, ex quo pons super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios pertinebat: ubi a lacu Lemano (quem *Lansane* dicunt) Rhodanus adligusticum mare profluit. Finitimum Antuaribus, & à gallia prouincia Romanorum, non longè distans: Nunc duci Sabaudia, siue eius ciuitatis antistiti proprio comita-

tus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanes. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Viennensi, nomen præsertim gallice retinens. Hanc memorat Lucanus lib. 1. fol. 2.3.

Gergobina inter Celtas, Boiorum oppidum, quos Heluetico prælio victor Cæsar ibi collocauerat, Aeduisque attribuerat (vt supra descripsimus) in finibus Aeduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, biturigum oppidis, in regno Francorum situm, fol. 77. Vide, boii.

Gergonia in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positum, omnes aditus difficiles, ac oppositum collem sub ipsius montis radicibus egregie munitum, omnique ex parte circumcisum habens. Erat & iugum, cuius dorsum prope æquum, sylvestre, & angustum, quæ ad alteram oppidi partem aditus, oppidi murus à planitie, atque initio assensio recta regione, si nullus anfractus interdiceret, mille ducentos passus aberat. Fortè nunc Claromontensis, ciuitas episcopalis, in prouincia bituricensi, & Francorum regno sita. fol. 85.

Germania, vt plerisque placet, inter Danubium, & Rhenum flumina protenditur, omnesque illic habitantes populos à fontibus eorum vsque ad maria, in quæ ambo influunt, complectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, & plerosque belgas ortos à germanis cis Rhenum flumen antiquitus in galliam traductos. Superior germaniæ pars, quæ alta dicitur, ab alpibus Italiæ imminentibus vsque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur: inferior ab inde vsque in mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant finitimos longissimè expellere.

Gordunni populi inter belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosius, & grudiis. Gallice *Lamois*, fol. 56.

Grimes inter Coloniensem, Traiectensem vrbes, locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem. Non memorat Cæsar, sed Tacitus: qui, vt coniectura assequi possumus, Cleuis est, vnde Cleuensis ducatus dicitur, cui satis vocabulum alludit. Hinc mater Ludiici xii. Francorum regis, Maria nomine.

Grudii populi inter belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosius, & Gordunnis. Gallice *Lamois*, fol. 56.

Gugernos germaniæ populos, prope rhenum fluium, & geldubam, batavis proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Sunt, qui gugernos malint.

H

Harudes populi Transrhenani sunt, in galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto Germanorum Rege, transportati. fol. 10. 12. 17.

Helueteri populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant in prouincia Bituricensi, & regno Francorum siti. fol. 96. Nonnulli Helueteri corruptè legunt, qua de re vide Glar. in 7. bell. gall.

Heluetii inter Celtas populi sunt, bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Geneuensi, & Vesontinæ diocesisibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi, hique ex maxima parte Vesontinæ prouinciæ sunt, atque ad Sabaudia ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curicensem, & Sedunen-

sem dioceses, montesque Brigam, & Sancti Bernardi, vsque ferè in Bellicensem diocesim, cuius populi, vt coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem à monte Iura circa Basiliensem, & Constantiensem agros, vsque ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde vsque in finem lacus Lemani, vbi pons est, & ciuitas Geneuæ, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc xii. Heluetiorum pagi, vt tempore Cæsar, consistunt. Berna caput nunc gentis, Zuricum, Lucerna, Turcigium, qui olim pagus Tigrinus, Verbigenus, &c. dicebatur. Qui, sæpe vltra Rhenum transeuntes, bella cum bauaris, Sueuis, & aliis Transrhenanis finitimis (quos altos Alemanos nominamus) seu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quæ nunc Constantiensis, Curicensis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diocesim, gerebant. Hos, cum per Galliam, Prouinciam Romanorum, transire prohibiti essent à Cæsare angusto, & difficili itinere, vix quæ singuli carri ducerentur, per loca, vbi Clues, & Iougni castella nunc sunt in extremis Sabaudia, & Burgundia finibus, in Sequanos, qui nunc comitatum burgundia habitant, penetrasse creditur, & ad Ararim fluium circa Surregium, & Viredunum castella, id flumen attingentia, ac in Aeduos, vbi nunc Ducatus est burgundia, contendisse. Hi à plerisque Suintenses, à nonnullis Fœderati dicuntur, agrosque, & vicus possident in Italia citra montem, qui Sancti Gottardi dicitur, in diocesi Mediolanensi. Contra hos Cæsar suo, ac suorum equis amotis se prælium commississe refert, & cum v. Legionibus, equitatuque, & auxiliariis copiis duobus præliis, vno ad Ararim fluium, altero in Aeduis, Heluetios ad cclxiii millia, eorum, qui ferè arma poterat, fudisse, & tamè ancipiti prælio pugnatu diu, atque acriter, vt toto prælio, cū ab hora dici v. vsque ad vesperam pugnaretur, auersum hostem nemo videre potuerit. Hi cum sæpe in Italiam erumperent, à Carmaniola, duce Philippi, Mediolanensis Principis, prælio victi, intra fines se suos postea continere. Nostra demum ætate à Carolo ix. Francorum Rege, in terra Italia cogniti, magnum sibi nomè compararunt, vt nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno, xxx. millibus eorum à Venetis euocatis (id, quod nunquam ante acciderat) fugatis ex Italia gallis, multò magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouaria per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt. fol. 1. 2. 3. 4. 8. 38. 70. 97. Vide Glar. in annot. in i. lib. bell. gall.

Heluii populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons gebena ab Aruernis diuidit. Proximi sunt gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arcomicis, ac galliæ Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est episcopalis in prouincia Bituricensi, & regno Francorum sita, nunc Albienses dicti. Hinc M. Tullii Cicero nis matrem ortam esse Eusebius, & alii tradunt. fol. 77. 93.

Hercynia germaniæ Transrhenanæ sylua est, fortè ab Hercyno monte germaniæ dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, restaque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique putant Hungariæ partem habitasse. Hinc constat Nemetes, qui Spirenses vocantur, & Heluetios trans Rhenum fines tempore Cæsar habuisse. Quæ sylua multò longior, atque latior est, quàm Italia, vel gallia tota. f. 69.

Hermen-

Hermunduros Transhenanos Germaniæ populos, Ligiis, Hungariæ populis, Cattisque, Cheruscis, ac syluæ Hercyniæ, & vltra illam proximos memorat Tacitus.

Hybernia insula est ad Hispaniam, occidentemque solem sita, quæ medium Angliæ latus vergit: dimidio minor (vt existimatur) quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis xxx. millibus passuum in Iberiam appelles, vt in Britanniam. In hac sunt plures metropoles, & ciuitates episcopales, quàm in Anglia. Eam quidam nominant Hirlandiam. fol. 50.

I

Icenos in Anglia populos, ab Ostorio, Romano duce subactos memorat Tacitus, qui fortè Itii portus accola fuerunt.

Iosedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas citeriores attingens, supra Melodunum oppidum ei finitimum, & Lutetiæ (quæ Parisiorum est) proximum, non longè à Senonibus, in Francorum regno situm. Hodie *Corbeil* nominatur, vt quidam existimant, fol. 92. Vide Glar. in lib. v. II. Comm. Cæs.

Itius portus inter belgas, Morinis, Oceanoque mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximus, à continenti Britannia (quam Angliam dicimus) xxx. millia passuum distans, & traiectioni commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Hollandia, & Flandria: ad sinistram autè Comitatus, qui dicitur * Pontus Picardiæ pars, & Normandiæ Ducatus. Ex opposito verò Angliæ consistit. Oppidum est illic populorum, quibus *Calerum* nomen est. Id adiecto Itii portus nomine, vt quibusdam placet, *Calitium* nuncupatur. * Morinensis diocesis in regno, Francorum, & potestate Francorum Regis situm. Hunc portum memorat Lucanus in primo. Dicitur autem videtur Itius ab itando, vt iunuit Paulus Aemilius, lib. v. II. de reb. gest. Franc. fol. 47. 48.

Iura mons Sequanos ab Heluetiis diuidit, incipiens in finibus Basiliensium, ac Cōstatiensium, protèsus ferè in Sebastianos, nunc Bellicèses, prouinciæ Vesontinæ, quæ Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt. Illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Aeduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse, opinio est: ciuitates nanque, oppida, & visci, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita vt plurimum eisdem in locis remanserunt de illorum diocesibus, Prouinciis, Tribubus, ac Regionibus. fol. 1. 2. 3.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Vesontinæ, in ducatu Sabaudia sita, ac eius proprio Antistiti subdita. fol. 29.

Lemans lacus inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamque, Prouinciã Romanorum, ab Heluetiis diuidit, qui hodie Lausanæ lacus dicitur, per quem Rhodanus ad portum Geneuæ vrbs effluit. Lucanus in I. fol. 1. 3. & 28.

Lemouices item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellatur, proximi Vnellis, Venetis, Rhodonibus, Andegauen-sibus, Cenomanis, Lexouis, in prouincia Turonensi, regnoque Francorum siti. *Limosins* Gallicè, fol. 76. 97.

Lepontii populi sunt Germaniæ, qui Alpes incolunt inter Sedunensem, & Curiensem dioceses. Hos

quibusdam placet fuisse Sarmatas, apud quos Rhodanus fluuius oritur. Fortè hodie Suitenses dicti, inter fontem Rhodani fluuii, & Rhetias alpes siti. fol. 38.

Leuaci inter Belgas, sub impèrio Neruorum, proximi Grudiis, Pleumosiis, Gordunis, & Centronibus, hodie *Louanum*. fol. 56.

Leuci populi finitimi Lingonibus, & Sequanis (qui Burgundi sunt) ac Mediomaticibus (qui Metenses hodie dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuirensi prouinciæ. Hodie Tullenenses dicti, ciuitas est episcopalis in Lotaringia regione. Hos memorat Lucanus. lib. 1. fol. 14.

Lexouii, qui & *Loxobii*, populi inter Celtas, sunt proximi Osisinsis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Auleris, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos quidam opinantur esse accolos ciuitatis Lexouiensis, quæ est episcopalis in prouincia Rotomagensi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita. Gallicè *Lisieux*. fol. 31.

Ligeris, seu *Liger*, flumen non longè ab Aeduorum finibus, in Celtis oriens eos à Biturigibus diuidit: in Carnutes diu per Celtas lapsus, multisque obliquis gyris, Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur, à Philippo, qui secundus hoc nomine regnavit apud Gallos, vadum hic primum inventum, cum antea nunquam vado transiri potuisset fol. 30. 76. 78. 91. 134 & 160. Huius fluminis meminit Tibullus Elegia. v. II. Gallicè *Loire* dicitur.

Ligios populos in Hungaria non memorat Cæsar, sed Tacitus, proximos Hermunduris, & Cattis.

Lingones inter Celtas populi finitimi Aeduis, Sequanis, ac Tullensibus (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est episcopalis in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. *Langres*, ab indigenis. Hos memorat Lucanus lib. prim. Hinc Statium Pœtam, qui Thebaida, & Achilleida heroico versu scripsit, ortum tradunt, quanuis Statii nomen seruum significat, vt scribit A. Gellius. fol. 14. 75.

Londinum oppidum in Anglia insigne, copia negotiatorum, & mercatum maxime celebre, non memorat Cæsar, sed Tacitus. Ciuitas est episcopalis, in qua Angliæ Reges, principes, senatus, populi, & mercatores continentur, in prouincia Cantuariensi sita.

Longobardos Cheruscis, Cattis, Caucisque propinquos, inferioris Germaniæ populos, Tacitus refert: quos nonnulli Vuestfalos fuisse opinantur, non longè à Caninefatibus, ac Phrysiis. Quidam verò eos Pannonnes fuisse tradunt. Hi sunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupassent per c. c. & i. v. annos, tandem à Gallicis Rege Carolo pulsi sunt: ita tamen, vt Cisalpinæ Galliæ nomen ab his ad nostra tempora peruenierit.

Lucum municipium Vocontiorum, prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges, Tacitus memorat,

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam Seneca in epistola ad Lucilium refert fatali igne suo tempore exustam: quàm inter Celtas adscribere quibusdam placet, quoniam omnes eius suffraganei, & pars vrbs, ecclesiæque ipsa matrix in Celtis sunt. Hinc Plotius, qui primus Romæ Rhetoricã docuit Latinam, ortus est: à quo Romæ se puerum, cum Q. Fratre, latine primum doctum esse Cicero refert. Oppidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post c. incensum Romani restituere.

Lutetia inter Celtas est, prouinciæ Senonensi ad-
scribitur, oppidum erat Parisiorum, positum in insula
fluminis Sequanæ, quod perpetua palus influit, prox-
imum Bellouacis, Agendico oppido, ac Senonibus, &
Meloduno oppido finitimum: nunc urbem Parisien-
sem esse dicunt. Ciuitas est episcopalis in Francorum
regno sita, in quam Cæsar se concilium transtulisse,
& patrum suorum memoria Parisios cum Senoni-
bus ciuitatem coniunxisse scribit. fol. 91. 92. Ald. à
Parisiiis populis constructum esse scribit.

M

Magetobia locus in Celtis, in quo Ariouistus,
Germanorum Rex, copias Gallorum prælio vicit, nõ
longè à Paludibus: quem Rheno flumini proximum,
& circa ipsum fuisse, coniectura est. Gallicè *Toant*.
fol. 10.

Maguntiacus inter Belgas Germaniæ ciuitas me-
tropolis, quæ nunc Maguntina dicitur, citeriores Rhe-
ni ripas attingens, à Tacito relata, qui etiam molem
à Drufo, ad remoradum Rhenû fluuium factâ refert,
& à Paulino Pompeio, Romanarum Legionû in Ger-
mania duce, sub Nerone Imperatore perfectam.

Mandubii populi erant inter Celtas, incolæ oppi-
di, cui nomen Alexia, inter fines Lingonum, & Ae-
duorum, proximi vico, quem Flauignium dicimus.
Nunc in ducatu Burgundiæ, regionèque Alsetum, ab
Alesia, vt quibusdam placet, dicta, quibus vocabulum
alludit, in diocesi Aeduensi, & regno Francorum siti.
fol. 94. 98.

Marcodurum Vbiorû vicus, procul à Rheni flumi-
nis ripa, & vt coniectura est, Transrhenanus. Tacitus.

Marcomani populi Germani sunt, qui cum Ario-
uisto Germanorum Rege à Cæsare sunt prælio supe-
rati, quos coniectura est fuisse Transrhenanos. Sic, &
Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt. Cuius
ferè omnes reliquas copias cis Rhenum incoluisse vi-
demus, vt sunt Triboci (hodie Argentineses) & Ne-
metes (nunc Spirenses) ac Vangiones (qui Vuorma-
cienses appellantur) & Sedusi, quos fortè Sedunos
propè môtès Brigam, & Sancti Bernardi opinari pos-
sumus, nisi quis forte Marcomanos coniciat eos esse,
qui vallem Heluetiis finitimam incolunt (cui nomen
est Marecomana) Sequanis, & monti Iuræ proximam.
Cum his Marcus Antoninus, cognomento Philoso-
phus, periculosissimum & diuturnum bellum gessit.
Tandem Christianorum præcibus, qui pluuiâ à Deo
impetrarunt, cum exercitus Romanus siti laboraret,
victi, & in ditionem accepti. fol. 17.

Marsacos Germaniæ populos, Batanis, Caninefa-
tibus, Tungrisque proximos, & vt coniectura est, Cis-
rhenanos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Matiscon seu Matiscona inter Celtas oppidum,
tunc in Aeduorum finibus ad Ararim fluuium, qui
Saona nunc dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillo-
nensem vrbes. Ciuitas est nunc episcopalis prouinciæ
Lugdunenensis, nomen retinens, in comitatu Matisco-
neni, & Francorum regno sita. fol. 101.

Matrona fluuius est, Celtas à Belgis definiens, in
finibus Lingonû, & prope Tullensem agrum, nec lon-
ge à fonte Mosæ fluminis oritur, Catalaunum ciuita-
tem episcopalem in Campania Franciæ interfluens,
per Francorum regnum prorsus labens, parùm supra
Parisiensem urbem Sequanæ fluuiio miscetur. fol. 1.

Mediomatrices populi inter belgas, finitimi Treui-
ris, Tullensibus, & Tribocis (hodie Argentinesibus)
Hos Meteses esse constat. Ciuitas est episcopalis prou-
inciæ Treuirensis. fol. 38.

Melodunum inter Celtas oppidum, in insula flumi-
nis Sequanæ positum, Agendico oppido, Senonibus-
que proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisi-
ensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanæ posito, finiti-
mum. Olim ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppi-
dum est in Francorum regno: nomen retinens. Gal-
lice, *Melun*. fol. 91.

Menapii populi Galliæ, inter belgas, Treuiris, Cõ-
drusis, Arduennæ sylvæ, Rhenoque finitimi, densissi-
mas sylvas, perpetuasque paludes, & ad vtrâque Rhe-
ni ripam, agros, ædificia, vicôsque habebant: proximi
vbiis, Eburonibus, & Sicambri, qui hodie Geldren-
ses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad confluentem Mosæ,
Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt. Nunc Iu-
liacensis ducatus est, Coloniensis diocesis: angustior
satis, vt videtur, ac subductior, quàm pridè Menapio-
rum fines essent. fol. 20. 31. 35. 37. 42. 46. 63. 64.

Meriosedum. Vide, Iosedum.

Mæsios, trans Danubium flumen populos, Panno-
nibus finitimos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Mona insula est, sic nominata in medio cursu inter
Angliam, & Iberniam fere ab vtraque x v, millia pas-
suum distans, ad Occidentem vergens: circa quæ loca
etiam complures minores subiectæ insulæ esse existi-
mantur: vbi multò breuiiores sunt noctes, quàm in cõ-
tinenti: sicut etiam quantò magis ad Occidentem ver-
gimus, breuiiores æstate noctes, & hyeme longiores
manifeste videmus. fol. 50.

Monas insulâ in Rheno fluuiio Hollandiæ, Phry-
siæ, ac Geldriæ proximam, vnde forte dicti sunt Mo-
nafterienses, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Morini populi sunt inter belgas, Atrebatibus, Am-
bianis, Neruis, Oceanòq; mari finitimi, à quibus bre-
uissimus in Britanniam, nunc Angliam, est traiectus.
Cõtinentes sylvas, & paludes habebant Eorû finibus
comprehenditur comitatus, cui nomè est Pontus, ad
Abbatiam Sacti Bertini directo iure pertinens, veteri
nomine Ponti, quo regio illa à plerisque describitur.
Ciuitas est episcopalis, quæ Latine nomen retinet.
Gallice verò *Terouane* nũcupatur, in prouincia Rhe-
mensi, & regno Francorum sita. fol. 20. 31. 42. 46.

Mosa flumen profluit ex monte Vogeso, qui est in
finibus Lingonum, in Francorum regno, nõ longe ab
ortu Matronæ, & Araris fluuiorum: & parte quadam
circa Nouimagium ducatus Geldriæ oppidum, longe
ab Oceano fere lxx. millia passuum, ex Rheno re-
cepta, quæ appellatur Vnallis, insulam efficit Batauo-
rum (qui hodie Hollandini dicuntur) Oceanumque in-
fluit, & sic in Celtis oriens immergitur Belgis. f. 38. 53.

Mosellam fluuium, qui circa fines Lingonû in Cel-
tis oriens, Metensem, ac Treuirenses, vrbes præter-
fluit, & Confluentiam Germaniæ Cisrhenanæ oppi-
dum, interfecat, illicque Rhenum influit, nõ memo-
rat Cæsar, sed Tacitus, referens, L. Verum, Nerone
imperante, Romanarum legionum in Germania le-
gatum, Mosellam, atque Ararim flumina, facta inter
vtrunque fossa, parasse cõnectere, vt copiæ per mare,
dehinc Rhodano, & Arare subuectæ per eam fossam,
mox flumine Mosella in Rhenû exin Oceanû decurre-
rent, sublatisque itineris difficultatibus nauigabilia
inter se Occidentis, Septentrionisque littora fierent,
cui operi Aelium Gracilem, Belgicæ legatum inuidif-
se dicit deterrendo. Verum ne legiones alienæ prouin-
ciæ assuescerent studia galliarum affectare, formido-
losum id Imperatori dictitans, quo plerunque prohi-
bentur conatus honesti. Tacitus, lib. xlii.

Nabalæ

N

Nabalie flumen, trans Rhenum, Geldrensem, & Phrysiū agrum alluens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Nannetes populi inter Celtas, Osifinis, Lexobiiis, Ambiliatibus, Diablintribusque proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanū attingentibus, oppositi Angliæ. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Britonante, & regno Francorū sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper ducis Britannia primogenito adscribitur. *Nantes* hodie dicti. fol. 31.

Nantuates, qui à quibusdam perperam Antuates dicuntur, populi Germaniæ citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetiis, ac Saquanis. Hos cōstantiēses nūc esse satis cōstat. Ciuitas est episcopalis Magūtinæ prouinciæ. f. 38. Nantuatū meminisse Plinius lib. 3. cap. 20. & Strabo l. 4.

Narbona Galliæ ciuitas, prouinciæ Romanorum finitima Tolosatibus, & non longè à Sontiatibus populis Aquitaniæ. Ciuitas est metropolitana nomen retinens. In hanc cum C. Cæsar Dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. fol. 34. 77.

Nemetes populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno flumini, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, Alsatia adscribitur, nūc Spirensis dicta. Est & alia Alsatia maritima propè insulam quandā Phrysiæ. Alsatia autem, in qua Spira, & Argētina ciuitates consistunt, vt quidam opinantur, nomen indidit regioni illi ducatus Burgundiæ, in qua Alsetum regio est sita, * atque id nomē ab Alexia olim oppido dictū putant, quasi Ariouistus Germanorum Rex, qui Alsatia præerat, id ei nomen imposuerit. fol. 17. 70.

Nemetocerna in Belgio, vbi interdum hyemauit Cæsar, inter Belgas, dicta fortè à Nemetibus, nunc Spirensibus. fol. 114.

Neruii populi inter Belgas maximè feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaisibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longè absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil vini, reliquarūque rerum ad luxuriam pertinentium, patiebatur inferri, ne eorum animi elanguescerent, virtusque remitteretur, magnæ virtutis homines maius in discrimen, quàm vsquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, vniuersum Cæsaris exercitum deduxerunt: ita vt Neruiorum prælio rem in angusto vidisse, neque vllum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto à nouissimis vni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis imperatori licet, Cæsar ipse testetur. Nunc Tornacenses dicti. Ciuitas est episcopalis in prouincia Rhemenfi, & limitibus Francorum regni sita. fol. 20. & alibi sæpe.

Nitiobriges populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliaque prouinciæ Romanorum, in Bituricensi prouincia, & Francorum regno siti, *Montpellier*, hodie à Gallis dictum. fol. 77.

Noricus ager trans Rhenum non longè à Danubio, & Athesi Germaniæ fluminibus, intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curientem diœceses, sa-

tis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boii, oppugnata * Norica, transferant. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetosque Rhenus fluuius interfuit, quibus Rhetis Lepontii fuere proximi. Norimberga nunc à Germanis. fol. 2.

Novesium oppidum Germaniæ, nunc Nussia dictum. Colonienis diœcesis, Rhenoque fluuiio, & Cleueni ducatu proximum, citeriores Rheni ripas attingens, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Noviodunum inter belgas oppidum finitimum Suefionibus, & Veromanduis, proximum Parisiis: nunc ciuitas episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemenfi, & Francorum regno sita. Gallicè, *Novon*. fol. 22.

Noviodunum item Celtarum oppidum vltra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum oppido, ac Genabo Carnutum oppido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum oppidis, in regno Francorum situm.

Noviodunum item inter Celtas Aeduorum oppidum, ad ripas Ligeris fluuii, proximum Bibracti oppido Aeduorum, in eorum finibus, & Francorum regno situm. fol. 78. 90.

O

Ocelum (quod & Oscellum, seu Oscela) est citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpes in vltiorem galliam, Centronēque (nunc Tarentasios) ac garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est, Auillanæ, & Seclusæ vicis proximum. Nunc, vt coniectura est, Nouesium nuncupatur. Seclusa autem, vt nonnullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab vltiori secludens. Diœcesis est Taurinensis. Tres enim legiones in Aquileia hyemantes poterat Cæsar per Rheticas, vel Lepontias Alpes breuius vltra montes, & in agrum Heluetiorum eundo Tridentum traducere, sed intendens in vltiorem Galliam ad comprimendum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum consistentium, proficisci, vt opinio est, in agrum Cremonæ paulò ante adificatæ, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, quæ proximum iter in vltiorem galliam erat, per Alpes legiones traducturus. fol. 4.

Oitodorus, vicus Veragrorum, hodie dicitur Sancti Mauriti, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in valle non magna adiecta planicie, altissimis montibus vndique continetur, in duas partes Rhodano fluuiio diuisus diœcesis Sedunensis. fol. 28. Hodie vnus est in altera Rhodani parte meridie versus, in quo est hedunarum præfectura: non procul ab Aquila, quæ est in Bernatum ditione.

* *Ordovices* populos in Anglia, arduis montibus proximos, apud quos Ostorius, dux Romanus, Caractacum in Anglia imperantem prostravit, nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Osifini populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Lexobiiis, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitibus, Secuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, regnoque Francorum siti. Horum littora Britannico sunt mari aduersa, vt refert Pomponius Mela. fol. 28. 31.

P

Pomani populi inter Belgas, nomine, & numero

Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheru-
fcis proximi. Hos coniectura est fuisse inter populos
dicecesis Leodiensis. fol. 20.

Pannonies trans Danubium fluiuium populos, quos
Hungaros dicimus, nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Parisi populi inter Celtas, qui Senonensi prouin-
cia attribuentur, Senonibus, Belouacis, & Agendi-
co oppido proximi, ac Meloduno oppido finitimi.
Lutetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem
episcopalem urbem inhabitant, positam in insula flu-
minis Sequanæ, quod perpetua palus influebat, in re-
gno Francorum siti. fol. 76.

Petrocorii, quos Petragorios dicimus populi in A-
quitania, proximi Pictaui, ac Santonibus. Eorum ci-
uitas est episcopalis, nomē retinens in prouincia Bur-
degalensi, & Francorum regno siti. fol. 97.

Pittones populi inter Aquitanos, Santonibus, To-
losatibus, Engolisinensibus, & Petragoriis proximi.
Eorum ciuitas est episcopalis in prouincia Burdega-
lensi, regnōque Francorum sita: nomen retinens. Co-
mitatus titulo insigniti. Non longē ab his, Philippus
Valesius, Gallorum Rex, ab Edoardo Britannia Re-
ge memorabili pugna victus est. *Poictiers* Gallorum
lingua. fol. 31. 76.

Pleumosi populi inter belgas, sub imperio Neruiorū,
proximi Gordunnis, Leuacis, Grudiis, ac Centroni-
bus, in dicecesi Tornacensi siti. Flamingi vulgō. f. 56.

Pratiari populi in Aquitania, proximi Bigeroni-
bus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispania citeriori, in
regno Francorum siti. fol. 35.

Primigenos in Anglia populos, Antonæ & Sabri-
næ fluminibus propinquos, socios aliquando Roma-
norum memorat Tacitus. Nunc in Tacito, lib. x. i. i.
Legas, Quod primi Icenī ab. &c.

Prouincia Gallia Romanorum finitima erat Rho-
dano fluuiō, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligu-
stico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allo-
brogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars,
ac prouincia, seu metropolis Ebredunensis, Tolosa-
na, & Narbonensis pro parte includebantur: licet
Viennam urbem Strabo Allobrogibus adscribat f. i.

Pyrenæi montes altissimi, maximeque diuidunt vl-
teriores Hispaniam ab omni Gallia. fol. 1.

R

Rauraci populi finitimi erant Heluetiorum, inter
Celtas, proximi Rheno flumini, in prouincia Vefon-
tina, quos esse Basilienses coniectura est, quia per Hel-
uetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, &
ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est episcopalis,
quam Rhenus ipse interfecat. Basilienses, non autem
Bernenses, vt vult Marlianus, neque enim vnquam
Berna fuit episcopalis, vti Basilea, & procul à Rheno
distat, minimum itinere duorum dierum, appellantur.
fol. 2. 9. 70. 97. Vide Glar. in ann. in prim. bell. Gall.

Rhedones populi inter Celtas, ex ciuitatibus Ocea-
num attingentibus, quæ Armorica appellantur, pro-
ximi Aulercis, Sefuuiis, Curiosolitibus, Osifinis, Vnel-
lis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est epi-
scopalis in prouincia Turonensi, & Francorum re-
gno sita, nomen retinet, in britanniæ ducatu consistit.
fol. 28. 97.

Rhemi inter belgas proximi Celtis, fratres, & con-
sanguinei, proximique Suefionibus, cum quibus eod-
em iure, & iisdem legibus utebantur, vnum imperiū,
vnumque magistratum cum eis habentes: finitimi
quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Cata-

launēsi, & Laudunēsi dicecesibus, ac syluæ Arduennæ.
Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt
in belgica: nomen retinēs, in qua Frac. Rex vngitur, &
cōsecratur, in regno Frac. sita f. 19. 31. 47. 53. 61. 64. 66.

Rhenus Germaniæ fluiuius, non longē à Danubii,
& Rhodani fluminum fontibus, & ferē in medio eo-
rum oritur ex Lepontiis, qui à nonnullis Sarmata dicitur,
Alpes incolunt, inter fines dicecesum Curienfis,
& Tridentinæ, non longē ab Italia, longōque spatio
per fines Nantuatium, qui hodie Constantienses esse
creduntur Heluetiorum, & Sequanorum (ex quibus
sunt Basilienses) & comitatus Ferretensis, Mediomar-
tricum (hodie Metensium) qui tunc vsque ad Rhenum
extendebantur, Tribocum (nunc Argentinenfium) &
Treuirorum citatus fertur: ac vbi Oceano proximus
est, in plures disluit partes, multis, ingentibusque in-
sulis effectis, quarum tres ferē à Phrysiis, ac reliquæ à
Sicambriis, nunc Geldrensisibus, & Hollandis, qui olim
Bataui dicebantur, ac à quibusdam feris nationibus
incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhe-
tia oriri tradunt, & non longē à locis, vbi vina Oltri-
nasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequa-
nos (hodie Burgundos) nisi à finibus Heluetiorum
circa basileam vsque in fines Argentinenfium. Basi-
lea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffra-
ganea est Vefontinæ metropolis. Inde est, quod reli-
qua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curien-
sem dicecesim prouinciæ Maguntinæ vsque in fines
basiliensium circa ipsum flumen fere tota ad Helue-
tios pertinebat: qui veteres R. in militaribus signis
imitati, capita bouum, aprorum, vrforum, & similia
in vexillis suis depingere consueuerunt. fol. 1. 38. 40.
47. 53. 55. Hac de re vide Glar. Panegyricum.

Rhodanus fluiuius. Sedunos, Veragros, Allobrogas,
& Galliam prouinciam Romanorum, à Celtis dispart-
iens, oritur non longē à Danubii, & Rheni flumi-
num fontibus, circa fines dicecesis Sedunenfis, prope
montem, cui nunc brigā nomen est: & ad Sedunum,
Germaniæ urbem, decurrens, vicum Veragrorum,
qui hodie Sanctus Mauritius dicitur, interfecat: lacui-
que Lemano, quem accolæ Laufanensem nominant,
admissus, & ad pontem Geneuæ urbis eundem lacum
egressus, in Lugdunum, Viennam, aliasque vrbes, &
insignia loca ad Volcas, nunc Auenionenses, prolapsus,
Ligusticum mare tribus ostiis influit. *Rosæ* Gal-
lis hodie. fol. 1. 3. 11. 28. Sedunum non est in germania,
sed potius in Heluetia.

Rigodulum locum inter belgas, supra Mosellam flu-
uium, non longē à finibus Treuirorum editum, vbi
Petilius Cerialis Romanus, copias treuirorum, &
germanorum magis casu, quam prudentia fudit, pro-
ximum Metensium finibus, montibus, & Mosella flu-
uio septum, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Rutheni populi Prouinciales, non longē ab Ar-
uernis, & Sātonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Cel-
tas, belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas est episco-
palis, nomen Latine retinēs in prouincia Bituricensi
sita. Hi comiti Armeniaci subiiciuntur, & *Rhodes* di-
cti. Hos Lucanus in primo memorat. fol. 16. 76. 77.

S

Sabis inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mo-
sam, fluiuium penes Condrusios, seu Namurcium, op-
pidum Leodiensium, influit. Hodie Sāmbra vulgus
nominat. fol. 23.

Sabrinam in Anglia fluiuium Tacitus memorat.
Samarobrina locus inter belgas, vbi Cæsar gallorū
conci-

concilium induxit, & aliquando hyemauit, ac impedimenta exercitus, obfides ciuitatum, literasque publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse urbem quibusdā placet. Sabis enim fluuius eam interfuit, & his Gallica lingua fatis alludit vocabulum estque fere locus ipse in medio Belgarū situ, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est episcopalis, & Imperialis, prouinciæ Rhemenfis, forsan ab Eburouicibus, populis ciuitatum Oceanum attingentium, quæ inter Celtas erant orti: vel à Segnis, belgarū populis. In hoc oppido, v. ab hinc anno fœdus inter omnes Christianos principes ad intercionem Veneti nominis ictū est, auctore Pōtifice Iulio 11. quod Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui Sancti Quintini oppidum malint. fol. 52. 59. 61.

Santonnes inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocoriis, Engolismensibus, Pitauis, ac Gallia Prouinciæ Romanorum. Ciuitas est episcopalis in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita nomen retinens. fol. 3. 31.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum Regi, ab eis expulso, opem tulerunt. Tacitus refert.

Scaldis flumen inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduenæ syluæ, nec longè ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem urbem interfecat, nomen retinens. fol. 71. Vbi nonnulli Sabin legendum putant, non Scaldè, quod ille in Mosam infuit iuxta Namurram, hic non item.

Sebusiani populi inter Celtas, extra Galliam, Prouinciæ Romanorū, trans Rhenum fluuiū primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi inter Laufannensem, & Lugdunensem diocesim siti, quos Bellicenses esse cōiectura est. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Vefontina duci Sabaudia subdita, siue eius antistiti. Per horum fines ad loca, vbi nunc vicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiæ, ac recta ad Ararim, qui nunc Saona dicitur, vbi pagum Heluetiorum Tigurinū deleuit, Cæsar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citeriores ripas attingentia. f. 4.

Sedusi, vel Seduni, Populi Germaniæ, si pro Sedunum urbē incolentibus capiantur, vt coniectura est, Heluetiis, & pro parte Celtis annumerantur, vel saltē eis sunt finitimi, ipsosque Rhodanus fluuius irrigat. Finitimi etiam sunt Veragris, inter montes, quibus nunc Briga, & Sancti bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte vtētes. Ciuitas est episcopalis, Tarantasia Latine nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longè ab eis, versus Curiensem, & Tridētinam diocesim, Rhenus exoritur. fol. 17. 28. 30. Hic fallitur Marlianus, longè enim distat Sedunum à Tarantasia: est enim vrbs in Heluetia, non Germania, quæ habet episcopum, quem etiam tanquam principem agnoscit. Vide annot. Glar. in 3. bell. Gall. qui etiam Marlianū notauit in primo cōmen. vti & etiam Rhellicanus.

Segni inter belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condruis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, Comitatu Namurcensi, Arduenæ syluæ, & ducatu Lucemburgenfi, Mosæque flumini proximi: nomen retinent. Eorum oppidum diocesis Leodiensis illius episcopo subiicitur. fol. 71.

Segoniaci populi in Anglia, mari proximi, & Cas-

siis, bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalibus, nunc forte Eboracenses dicti, cui fatis alludit vocabulum. Ciuitas est metropolis. fol. 52.

Senones inter Celtas, finitimi belgis, Parisiis, ac Carnutibus, fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Aeduorum. Ciuitas est metropolis (cuius omnes suffraganei sunt in Celtica) in regno Francorū sita, retinens nomen, quam in burgundia sitam vulgus vocitat. Forsan enim id inoleuit à primis burgundionū Regibus quos * Senones, Lugduni, ac Vienna post natū Christum per multa secula regnasse in Celtica plerique tradunt. fol. 19. 60. 63. 76.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno, Celtas, postquā Matrona fluuius sibi immixtus est, à belgis definiens. Oritur prope fines Aeduensis, ac Lingonensis diocesim, in ducatu burgundiæ in Alseti regione, non longè à vico abbatia, & monasterii Sancti Sequani, ac per Trecentem agrum, & Parisiensem urbem delapsus, Rotomagum ciuitatem, & mare Oceanum infuit, nomen adhuc retinens. fol. 1.

Sequani populi inter Celtas, hodie burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Aeduis, Lingonibus, ac Rheno: per fines Comitatus nunc Ferretensis, nihil, vt videtur, de his, quæ in ducatu burgundiæ sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope bellicensis urbis diocesim, vsque ad Vefontinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde vsque in fines comitatus Ferretensis, ac diocesis Argentinæ, Rhenūque fluuium protendebantur. Inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Vefontionem, quæ quasi in medio est, v. dierum iter expedito patet finibus iisdem. Ultra quoque Ararim fluuium, non longè post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vefontina diocesis cōplectitur, protendi videbantur. fol. 13. 10.

Sesunni populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armorica appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitibus, Rhedonibus, Osifinis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam putant esse Exifinos, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Turonensis, in regno Francorum sita. fol. 28.

Sibusates populi in Aquitania, proximi Garumnis, Aufcis, Vocatibus, Tarufatibus, Cocofatibus, & Hispaniæ citeriori, in Francorum regno siti. fol. 35.

Sicambri populi Germaniæ, olim ex toto Transrhenani, proximi Vbiis trans Rhenum tunc sitis. Syluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorū, ac Eburonum finibus, Rheni transitu, maxime vbi ipse, & Mosæ confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem vltiores incolebant: nunc oppida, vicos, & agros Sicambri, quos Geldrenses appellamus, etiam inter Mosam, & Rhenum possident, quorum pars est diocesis Leodiensis. fol. 41. 72.

Silures populos Angliæ Tacitus refert.

Sonriates populi inter Aquitanos, finitimi Vocontibus, & Tarufatibus populis, Aquitanis, & Tolosa, ac Narbonæ ciuitatibus Gallia Prouinciæ Romanorū, & Hispaniæ citeriori, habentes oppidum, natura loci, ac manu munitum, in regno Francorum siti. fol. 34.

Suesii populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Cōstantienis, Basiliensis, ac Sedunensi agro finitimos (Basilienses procul à Sedunis distant saltem, vel

expeditissimo, itinere trium dierum, ne plurium dica- & inter Celtas, Heluetiosque annumerari siue forte Sutesenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetiis nostra memoria bella gessere: vel Suepsi, id est, Sueui. nam cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forsitan sunt illi maritimi, qui Daciae, & Noruegiae sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosque habitant: idem fere nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniae initum facies, ad Cimbrorum vsque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Suessiones populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisque attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, quod hodie est ciuitas, Bratuspantiōque erant finitimi, agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos Rex fuerat totius Galliae potentissimus, qui etiam Britanniae regnum obtinuerat, x r r. oppida in SueSSIONIBUS habes. Tempore autem Caesaris regnabat Galba, multique Gallorum Reges vsque post magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & coronam apud SueSSIONES accepisse leguntur. Ciuitas est episcopalis nomen retinens, in prouincia Rhemenſi prima suffraganea, & in regno Francorum sita. fol. 19. 20. 22. 103.

Sueuorum gens trans Rhenum, Bauaris, & Francionibus finitima. plus quam c. pagos habes maxima, & bellicosissima Germanorum omnium, laudem putas esse maximam, quam latissime à suis finibus vacare agros, & vastatis circum se finibus, solitudines habere. Itaque vna ex parte ab eis circiter millia passuum sexcenta agri vacare dicebantur: opprobrium virtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere, neque quenquam prope audere consistere. Inter hanc gentem sunt Vlm. oppidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. Bauariae vetus est principatus, & Austria ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de *Virtemberg*, aliisque principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui vt olim, referente Caesare, Principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, cōtrouersiasque minuunt. fol. 17. 18. 36. 37. 38. 40. 41. 70.

Suuii populi prope Coloniam urbem, olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citerioribus adiacentes, à Tacito proditi.

T

Tamesis fluius in Anglia, fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter passuum mil. octoginta. Id vno omnino loco pedibus, atque ægre transiri potest, & in mediterraneis illius locis insula oriens, nauigabilisque Oceanum influit. *Tamisa* vulgo. fol. 50. 51.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Sontiatibus. Vocatibus, Tarusatis, Hispaniae citeriori, in regno Francorum sita. fol. 35.

Tarbiacos in finibus Agrippinensium populos non memorat Caesar sed Tacitus.

Tarusatos populi Aquitaniae, proximi Vocontis, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocofatibus, & Hispaniae citeriori. Hos coniectura est fuisse populos Turſæ, quae ciuitas est episcopalis in prouincia Aufciana, & Francorum regno sita. fol. 34. 35.

Tasandrum oppidum in Leodiensibus dicecſi, cui D. Trudo nomen fecere.

Tauciaci (alias Ranciaci) populi Germaniae, proximi Nemetum, & Heluetiorum finibus, à quibus sylua Hercynia oritur: & forte erant Rauraci, qui proxi-

mi Heluetiis circa Basiliensium fines habitabant: hi tamen Hercyniae syluae non erant proximi, sed Baceni syluae, quae Nigra dicitur, interfluente tamen Rheno. Vide, Rauraci.

Tectosages populi olim Galli, fertilissima Germaniae loca circa Hercyniam syluam occupauerunt, atque ibi confederunt, summam iustitiae, & bellicae gloriae opinionem habentes in ea inopia, egestate. & patientia, qua Germani permanentes, eodem victu, & cultu corporis vtentes. His forte Francones, Germaniae populi, eisdem locis proximi successerunt, à quibus Franconibus postea cis Rhenam transeuntibus, & galliam occupantibus, velut priscum, propriumque solum repetentibus, citraque Parisios populos sedem eligentibus, Francia dicta est, vt plerisque placet. Ex his Tectosagibus erant hi, quos Mallius, Romanorum dux, in gallograecia strauit, & vicit, triumphumque retulit. fol. 69. 77.

Tenchtheri germaniae populi Transrhenani, qui cum Vspetibus, & magna multitudine hominum à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes, Rhenum fluium tranſerunt. non longe ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, vtranque fluminis ripam incolentium occuparunt. Quo satis constat Menapiorum fines, quos plerique oppinantur Iuliacenses fuisse, multo quam nunc, maiores extitisse. Haec gens postea Rheno discreta, sollicitauit Vbios, nunc Agrippinenses, vt à Romanis deficerent, initio imperii Vespasiani. Tacitus. fol. 36. & 37.

Teutoni populi vltra Rhenum fluium fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuere prognati. Apud quorum loca, cum id flumen in galliam venientes tranſiſſent, impedimenta cum vnius fere Legionis praesidio reliquerunt. Vfus autem Teutonos credit, qui Francioniam, & Bauariam, germaniae regiones eisque finitimas terras inhabitant. Vulgus vero omnes citra, & trans Danubium populos appellat Tentonos. Hi forte suis finibus quondam pulsi à Sueuis, qui quam latissime agros desertos possidere gloriabantur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus à Romanis, duce Marrio, caesi sunt, quos Pomponius Mela Albi flumini, Cimbrisque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit. Teutonos tamen eos esse, qui trans Danubium ad dextram eius inhabitant, plures scripsere, inter Alpes scilicet Italiae imminentes, & Danubii alueum incolentes. Dicti autem forte sunt à Tuifcone eorum Rege, Mani filio, vt sentit Tacitus lib. de situ germaniae. Italica ac gallica lingua alludunt. II. 13. 20. 26.

Tigurinus pagus, & populi eius quartam partem Heluetiae continebant, ac inter Celtas erat. Inde forte coniectura est eos esse, qui nunc Turegium cum agro adiacent: apud Sulenses, Basilienses, Constantienses incolunt. fol. 4.

Tolosates populi galliae Prouinciae, finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longe à Sontiatibus populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas est metropolis Francorum Regi subdita. fol. 34. 77.

Treuirii populi inter belgas, in confinibus germaniae, finitimi Neruis, Menapiis, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, id est, Metensibus, & Rheno flumini vsque in potem, quo Caesar traiecit exercitum, quae pars nunc est Coloniensis dicecſis. Fere autem omnes Treuirii germanica lingua vtuntur, & nisi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas, propter germaniae vicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum à germanis differebat.

Horum

Horum inter Gallos virtutis opinio erat singularis, & plurimum equitatu, peditatūque valere existimabantur: nomen retinet. Situs ciuitatis est natura munitus, & metropolis huius ciuitatis Præsul, vnus ex Electoribus Imperatoris est, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæsare ad Venetos veniens, vnà cum Cardinali Lucemburgenfi, re infecta abiit. fol. 12. 25. 31. 38. 47. 59. 61. 64. 109.

Triboces, seu Triboci, populi Germaniæ, in finibus Celtarum, & Belgarum, finitimi Tullésibus, Basiliensibus, Spirensibus, Lingonibus, & Rheno, ferè omnes Germanica lingua vtentes. Ciuitas est episcopalis prouinciæ Maguntinæ: nunc Argentinenses Latine dicti: quibus vulgaris sermone cum veteri fatis alludit vocabulum. Hi sunt in regione Alfatia. olim, vt quibusdam placet, Heluetia. fol. 17. 38. sed illi Heluetiæ limites ignorarunt.

Trinobantes populi in Anglia, prope firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Seguntiacis, Ancalitibus, Bibrocis, Casiiis, Angliæ populis. fol. 52.

Tubantes Germaniæ populos, qui Phrysiæ partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac lacibus proximam, salibus, & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Manni populi habitabant, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Tulingi populi erant finitimi Heluetiis, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus: & vt quidam opinantur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, quod forsitan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diocesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti. Quidam autem interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum Regum: & Tulingos credunt nunc Lotaringos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorum Rege Carlomani stirpe. fol. 2. 8. 9.

Tuicros Belgarum populos Tacitus facit. Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones numerantur. Oppidum est, nomen retinens, olim ciuitas episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem urbem translata, vsque ad cuius oppidi moenia, vt plerique volunt, Oceanus protendebatur, cuius rei quædam illic vetustatis adhuc monumenta videntur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Turonis populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegalsibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est metropolitana, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, & ex maiore parte in Britannia ceterioris Ducatu, nomen retinens, in regno Francorum sita, quam & Andegauensem urbem D. Ludovicus Francorum Rex, Britannia ducatu detraxit: cuius tamen prouinciæ omnes alia, Britannia etiam Britonatis ciuitates remanserunt. fol. 28. 76.

Tugenos (quin potius Iccnos) populos Angliæ. quorum Rex Prasutagus Neronem Imperatorem heredem instituit. Non memorat Cæsar, sed Tacitus.

V

Vadam inter Colonensem, & Traiectensem vrbes locum vltra Nouesium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem in ducatu Cleucusi situm, Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirænsibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes fere Germanica lingua vtentes. Ciuitas est episcopalis, prouinciæ Maguntinæ, nunc Vuormacienfes dicti. Alfatiaque (olim

Heluetiæ, tunc Gallici, nunc autem Germanici iuris) adscripti, quod magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes alia Alemanniæ attributi, & ad ripas Rheni ceteriores siti, videntur inter Celtas forsitan collocandi, nisi quis rectè à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus à Belgis dispartiat, quibus belgis pari ratione Viredunū, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ Treuirensis, in Ducatu barrenfi consistens, adscribitur. fol. 17.

Vascones in Aquitania populos Tacitus memorat.

Vatasticam insulam in fluuio Rheno, finitimam batavis, & Phrysiis, quæ est diocesis Traiectensis, non memorat Cæsar, sed Tacitus. batavos autem, quos Hollandos dicimus, longe alios esse certum est ab illis Hollandis, qui prope balteum mare, ac Daciā habitant, sicut & alia est circa id mare, & Daciā Zelandia.

Vatuca, seu Ratuca, inter belgas castellum, quasi in mediis Eburonum finibus, non longe à Colle vno, syluis, & tumulo, ac magna cōualle, vbi Titurius, & Auruculeius Romani hyemantes cum legione vna, & v. Cohortibus, à 11. Eburonum Regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longe ab Aquisgrani vrbe verisimile est. Forsitan eo loco, vbi est nunc castellum cui Valcatus nomen est. Vatucæ tamen castello, vt Cæsar ipse describit, suberat Rhenus fluuius: propterea nonnulli credunt Vatucam castellum fuisse, vbi nunc est Iuliacū oppidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniæ vrbes Ciffhenanas, quod à Iulio Cæsare denominari putant, vbi adhuc plura insignia vetustatis monumenta apparēt. fol. 71.

Vbii Germani populi, olim Transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, vt est captus Germanorum, qui paulo sunt eiusdem generis, & cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumque ad hos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi vestigales fecerunt, multoque humiliores, & infirmiores reddiderunt. In quorum fines Cæsar primò trans Rhenum exercitu, per pontem in Menapiis factum, ducto, vastatis agris Sicambrorum, se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, pontem in finibus Treuironum fecit, legionesque traduxit, cuius pontis vltima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare, Agrippinæ viro, acceptos plerisque placet: qui, vt verisimile est, à Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt, quæ ciuitas paulo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, vt Tacitus scribit, consumpta est, & fere eodem tempore simili casu Lugdunū incensum, & dirutum esse constat, vt in epistolis refert Seneca. Vbii igitur, Cæsaris tempore, vt coniectura est, loca, vbi Marchiæ Comitatus à Duce Cluensi nunc possessus, & Vestfaliæ oppida sunt, parsque Ducatus Montensis incoluisse præsumuntur, quorum adhuc magna pars ad Colonensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus, Transrhenanos etiam suo tempore fuisse, scribit, quod forte ad vtranque Rheni ripam vicos, agros, possessionesque haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapii tunc ad Rheni vtranque ripam, sic & Phrysi, & Geldrenses nunc, ad ipsas Rheni ambas ripas, vicos, agros, posses-

tionēſque habebant, & adhuc poſſident. Quin & aliquando uſque ad Rhenum fluuium protēſos Saxones fuiſſe, quibusdam placet, quod facile eſt, cum quis origine Saxo illic forte aliquid poſſederit, ut ſæpe principibus alienigenis hoc diuerſo iure contingit. fol. 37. 38. 40. 41. 65. 66.

Vellauni populi inter Celtas, proximi Heleuteris, ſeu helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorū ſub imperio eſſe cōſueuerant. Ciuitas eſt episcopalis in prouincia Bituricenſi, nomen retinens, à multis tamen *Sancti Flori* ciuitas dicitur. fol. 96.

Vellaunodunum inter Celtas oppidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum oppido, ac Genabo oppido, Carnutum, quod Genabum oppidū pons Ligeris fluminis continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum, in Francorum regno ſitum. fol. 78.

Velocasses populi inter Belgas, Morinis, Neruiſque finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodie *Caſterenſes* dicti in Comitatu Flandriæ, & Frācorum regno, Morinēſique diœceſi ſiti, inſtar pagi ſunt. fol. 20.

Venetipopuli inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Oſiſinis, Curioſolitibus, Sefuuiis, Aulercis, Rhedonibus: hi, ut quibusdam placet, etiam Vanes dicti ſunt, in prouincia Turonenſi. Sunt præterea alii quidam populi, Auenionēſibus proximi, Venuxinum Comitatu incolentes, patrimonio beati Petri ſubditi. Hos partē Galliarum, Prouinciæ R. fuiſſe quibusdam placet. fol. 28. 30.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, montēſque Sancti Bernardi, & Brigam, & quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Quidquid tamen agri trans Rhodanum poſſidebant, Celtis adſcribitur. Per hos ad mōtes illos, quos Cæſar ſummis Alpes nominat, ex Gallia in Italiam veniētibus aditus eſt. fol. 28. Varagri ſunt, Plinio.

Verbigenis pagus Heluetiorum inter Celtas. fo. 9.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiſque finitimi, nomen retinent, in Frācorum regno ſiti, at ex magna parte in diœceſi Laudunenſi, ac Sueſſionēſi, & ex toto in prouincia Rhenēſi, inſtarque prouinciæ habentes, inter quos ſunt incolæ oppidi Sancti Quintini, *Vermandois* à Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. fol. 20. 25.

Vesuntio oppidū maximū Sequanorum, natura loci munitū, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiæ circumſeptū. Ciuitas eſt Imperialis, ac metropolitana, nomē retinens, mutata litera V, in B, ut Romanis, & Vaſconibus pronuntiādi mos eſt, ſitum habet qualē Cæſar in Cōmentariis deſcripſit, præterquā quod nūc eā idem fluuius ex magna parte interſecat. In illa ſunt loca vetuſta, qualia Romæ, quæ Pætheon, Cæpus Martius, Cæpusque Mineruæ, vulgō ſemper Latine dicta ſunt, multaque alia præcæ vetuſtatis monumēta conſiſtunt. fol. 12.

Vetera caſtra hybernorū Romanorū, locū citra, & prope Rhenum fluuium, amplum habentem vallum, cuius pars in collem leniter exurgens, pars equo adiſtur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenū moles, cuius obiectu volutus amnis, & latitudo cæporum inter ciuitates Traiectēſe, & Coloniēſem, quibus hybernis obſideri, præmiſque Germanias Cæſar Aug. crediderat, nō Cæſar, ſed Tacitus refert. In Cleuēſi Ducatu ſitum.

Vienna ciuitas metropolis in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus præterfluit, ad cuius citeriores ripas ſita, proxima Aruernorū finibus, diſpartiēte Rhodano Aeduorum finibus Cæſaris tēpore, ad quos Marifco oppidū, nunc ciuitas, pertinebat, hodie Lugduno ciuitati finitima, benēq; ſita. f. 77

Vindomise locum prope Maguntiam, urbē Cifrhēnanam, non Cæſar, ſed Tacitus refert.

Vnelli populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Oſiſinis, Lexobiis, Curioſolitibus, Sefuuiis, Aulercis, Rhedonibus, inter Ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonenſi, & Francorū regno ſiti. f. 28. 30. 31

Vocates inter Aquitanos, proximi Taruſatibus, Sōtiatibus, Tarbellis, bigerronibus, Garūnis, garitibus, & Hiſpaniæ citeriori, in regno Francorum ſiti. Ab his forte Vaſcones dicti. Hos coniectura eſt fuiſſe Veſaticos. Ciuitas eſt episcopalis, in prouincia Auſcōna, in Franc. regno ſita, quos Vaſatenſes dicimus. fol. 35.

Vocetius mons in Heluetiis, quem Cæſar non memorat, ſed Tacitus.

Vocontii populi extra Celtas, belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum, Centronibus, id eſt, Tarentaſiis, finitimi, & Allobrogibus, ultra Alpes Grajas, quibus hodie mons Cinerum, ſiue Cineſius nomen eſt. Hos Ifara fluuius alluit. *Vaſatium* Gallicè. fol. 34.

Volge ſeu *Volea* populi prouinciæ, non longe ab Artomicis, ſeu Arecomicis, qui nūc Auſaſiēſes ſunt, Tolofatibus, Narbonēſibus, Maſſiliēſibus, Gabalis, Cadurcis, Heluiis, ac Ruthenis, extra Celtas, belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, Arecomici, aut Arecomici, pridē, à nonnullis nunc Auenionēſes dicti. Ciuitas eſt episcopalis prouinciæ Arelatēſis olim, nunc vero Viennēſis, maiorum noſtrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani Pontifices ſedē, magno totius Italiæ incommodo, maiore urbis Romæ, tenuere lxx. & amplius annos. fol. 69. 77.

Vogegus mōs in finibus Lingonum, à quo Moſa fluuius profluit, non longe à fonte Matronæ fluuii, in Francorum regno ſitus. fol. 38.

Vſiperes Germaniæ populi Tranſſihenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum à Sueuis diu agitati, & triennio vagantes Rhenum fluuium tranſierunt, non longe ab oſtuo, ubi in mare inſluit, & Menapiorū agros vtranque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc cōſtat Menapiorum fines quos plerique opinantur Iuliacenſes fuiſſe, multo latiores, maiorēſque extitiſſe, & agros Ducatus Montēſis Rheni ripis vterioribus adiacentes, ac etiam Cluēſis poſſediſſe. fol. 36. 37.

Vuallis, ſeu *Vacalos*, eſt pars fluuii Rheni, quā Moſa fluuius recipit ante quā in Batauos, & mare Oceanum fluat, & eſt diœceſis Traiectēſis, prope Nouiomagum oppidum, & Traiectenſem urbem episcopalem, nomen retinens. fol. 38.

Vxellodunū oppidū in finibus Cadurcorū, inter Celtas, non longe à Gallia prouincia Romanorum, mōte egregie loci natura munito, ſitū, cuius partes omnes præruptiſſimis ſaxis difficili aſcēſu, & flumine infimā vallē diuidente, totum pene montē cingente, præmunitæ erāt: ſub cuius etiā muro magnus ſons aquæ perurumpebat, ab ea parte, qua fere pedū c. c. interuallo fluminis circuitus vacabat. Vide Cæſarem de bello Gallico fol. 110. 112.

LIBELLVS VARIARVM LECTIIONVM.

Ioan. Rossetus Lectori S.

VT facilius possis, amice Lector, locos ambiguos, & varias Lectiones consulere, disposui ordine omnes varias lectiones, tam quæ in margine numeris, quàm quæ in contextu solo asterisco notatæ fuerunt. Numerus primus notam variarum lectionum, secundus paginam, tertius versum significat. Porro vt intelligas, quinam auctores ita, vel ita legant, & cuiusnam auctoris sint lectiones,

- A. denotabit Aldinum codicem.
- B. Michaelis Bruti.
- C. Carrariensem, qui manuscriptus, & antiquissimus est.
- F. Impressum 60. abhinc annis Florentia.
- G. Gryphii minimæ formæ, qui excusus est Lugduni.
- T. Parisiensem Roberti Stephani.
- R. Veterem codicem impressum Romæ anno 1472.
- V. Codicem ab Antonio Vincentio impressum Lugduni, 1557. Cum verò asteriscus in fine notabitur, scies locum diligenter perpendendum, & non leuiter prætereundum esse.

LIBRO PRIMO.

- 1. Pag. 1. vers. 30. Quod vndique loci natura tuti Helnetii continentur. Vox Tuti abest à libris Vaticanis, Bruti, & Manutii. Pro Continetur autem, legebat Octavius Patagathus. Contineantur V. & R. continerentur, & vocem, tuti.
- 2. 33. Lacu Lemano. Lemanno, per duo n scriptum est in Vaticano exéplari, & B. eamque scripturam confirmat Plinii vetustus codex Vaticanus.
- 2. 6. Is sibi. C. is igitur vbi.
- 3. 3. 11. Propterea quod aliud iter haberet nullum, ita legitur in Vaticano, & B. lib. 1. R. quod nullum aliud iter haberent.
- 4. 18. Ad Id April. R. Si quid vellent, reuertentur, & omittit Ad Id. Ap.
- 22. Decem nouem murum. Sic & R. legit.
- 23. Is cum sua. R. his.
- 4. 5. Legionem conscribit. Sic & R.
- 5. 11. Aedui. Sequuti Strabonis, & Ptolemæi auctoritatem, apud quos scribitur Grec. Aedouon ethnos, Aeduos per æ vbiq; scripsimus, cum tamen apud veteres repererimus Heduos.
- 15. Eodem tempore. C. F. R. Eodem tempore Aedui, Ambarrique.
- 23. Incredibili lenitate. Incredibili lenitate. Ita Lucretius 4. Quod superest, vbi tam volucris hæc lenitate feruntur. Nihil minùs Arari videtur conuenire, quàm lenitas, nimia verò lenitate fieri aliquando potest, vt visus fallatur. C.*
- 5. 42. Conferri, comportari, adesse, dicere. Sic R. portari. C.
- 6. 7. Plus possint. C. plus possent.
- 7. 13. Quin etiam, quod necessariam. C. R. F. necessario.
- 19. Reperit esse. C. reperit ab aliis esse vera.
- 8. 32. Spem regni. sic Faernus.
- 9. 7. 2. Procilium. Liber Vaticanus, & B. habent

- Procilium: eius autem fit metio paulò infrà. R. Tro aucillum.
- 22. Suspicionem vitæ. C. euitet.
- 10. 27. Et isdem. Faernus, iis ducibus.
- 11. 37. A Gallicis armis. Delet Faer. particulam à, vt & R.
- 44. Intervallo. C. R. F. ex interuallo.
- 8. 13. Collocari. R. collocari, ac totum motem hostibus compleri, & interea, sicuti C. & F.
- 20. Milites e loco. C. milites superiore loco.
- 12. 36. Ad vesperum. Liber Vaticanus habet ad vesperam. R. ab hora diei septima.
- 13. 40. Mazaras. Brutus ex Vaticano libro mazaras reponit.
- 14. 44. Nullam partem. Nulla parte noctis legit Faernus. R. nullam partem, omissa præpositione, In.
- 15. 9. 12. Prima nocte. In antiquo Bruti libro reperitur, Prima noctis vigilia, vt & in aliis codicibus scriptum esse notauit Faernus. Cæsar etiam ita locutus est lib. 5. R. proxima noctis vigilia (&) castris Heluetiorum egressi.
- 16. 10. 3. Vti sibi secretò, & in occulto. Delebat Faernus in occulto. R. legit, vt sibi secretò de sua.
- 17. 11. 34. Ille à se velit. Faernus, R. & B. Si quid ille se velit.
- 18. 36. Emolumento. Faernus, molimento.
- 19. 43. Re dicendum. Faernus, discendum.
- 20. 12. 3. Si id ita fecisset. Faer. reicit particulam. Ita.
- 21. 18. Longe futurum fratrum nomē populi Romani. ita legit Faernus.
- 39. Quæ flumen. C. quia flumen.
- 22. 13. 1. Oculorum dicebant ferre. Faernus, & R. delent vocem, dicebant.
- 23. 4. Non magnum periculum miserabantur, quod. Hæc verba non leguntur in Vaticano libro. B. magnum periculum miserabantur, quod non. R. tan-

tum legit, non magnum, & omittit vocem, Quod.

25. 14. 1. *Præscribere audent.* R. aut præscribere viderentur.

33. *Interim cum.* R. Dum.

45. *Eo, ut erat dictum.* C. Eo ut erat ventum, legionem Cæsar.

26. 15. 13. *Autores velit.* Vaticanus, & A. S.

27. 31. *Gallie oppugnande.* Vaticanus, & Faerni liber, impugnanda. R. impugnandi causa, sed male.

39. *Aeduos appellatos.* G. Quod fratres ex S. C. & amicos appellatos Aeduos diceret. C. F. Quod fratres à se, & amicos Aeduos appellatos diceret. P. Quod à senatu Aeduos appellatos amicos diceret. Lectio. C. & F. probabilior videtur. *

28. 42. *Debere se suspicari.* Faernus, & Romanus delent vocem Debere.

29. 16. 15. *Et ad nostros aequitare.* Videndum num rectius legatur sine particula Ad, ut legit B.

30. 17. *Nam, etsi sine ullo periculo legionis delecta commissum cum equitatu prælium fore videbat.* Faernus reiicit, Commissum. R. Etsi sine periculo legionis delecta cum equitatu prælium fore videbat.

28. *Retineri non poterant.* G. P. non potuerunt.

31. 31. *M. Valerium.* Vaticanus, & B. legunt C. Valerium Procillum. R. quoque legit Procillum, sed legit M. non C.

32. 35. *M. Tinnium.* R. Marium. Libri veteres habent Mettium, & in argenteo nummo C. Cæsaris (ut inquit Brutus) M. M E T T I N.

33. 17. 39. *Præsidium utrisque.* In lib. Faer. & Vatic. legitur Præsidio, & c. relicto, omnes, & c.

34. 18. 15. *Dux filia harum.* Quidam ita interpungunt, Dux filia, harum altera, & c. R. legit pro, Vtraque Vtraque ea fuga perierunt.

Lib. secund.

35. 19. 15. *Ineunte æstate.* Faernus, inita æstate. R. æstate in interiorem.

36. 20. *Exercitus unum.* Faernus exercitum, & paulo post. Pro nos ciuitatis miserunt. R. exercitusque.

37. 20. 3. *Teutones.* Vaticanus, & Bruti libri habent Teutonos, uti & R.

38. 19. *Caletos.* B. Caletes. Kalitai Ptolemæus.

39. 21. 4. *Baleares.* Baliares ex vetusti lapidis auctoritate scribendum, quomodo apud Græcos *Baliarides* scribi animaduertit Bru. Inde Bahariensis, ut est in eodem lapide, dictus Metellus. *

40. 14. *Et quid nostri audent sollicitationibus, exquirebat.* ita scriptum est in libro B.

41. 19. *In fronte leniter castigatus.* ita legit Faernus, & R.

42. 22. 4. *Quod Diuitiacum quoque.* Faernus, & R. delent particulam quoque.

16. *Ab extremo agmine.* R. ab extremo ordine, ad quos: deinde, fortiterque impetum nostrorum militum. C. hi, ad quos.

43. 23. *Ex panore.* Faernus, & R. terrore.

44. 23. 18. *Triduum iter.* Alii triduo.

45. 24. 5. *Quod hostis appropinquabat.* Existimat Faernus hosti legendum esse. Cæsar enim in motu erat, non hostes, qui trans flumen Sabin expectabant.

46. 18. *Pulsis, ac perturbatis.* Faernus legit perturbatis B. autem pro decurrerunt, decucurrerunt.

47. 41. *Galeas induendas.* B. inducendas.

48. 25. 5. *Sinistra parte aciei.* faernus legit acie pro aciei, sic lib. 5. & Sallust. histo. lib. 1. apud Priscianum: sic etiam reperitur die pro dici apud Sall.

49. 10. *Rursus resistentes hostes, redintegrato prælio in fugam coniecerunt.* ita hic locus legitur in Faer. & R.

50. 25. *Fremitusque exaudiebatur.* Faernus, & B. oriebatur.

26. 5. *Et conuersa.* Pro Et. C. legit vt.

51. 24. *Aufos esse.* Faern. aufi quod essent. Et in eodem versu R. G. P. ac subire legunt.

40. *In latitudinem.* R. F. C. altitudinem.

52. 45. *Custodiam ex suis, ac præsidium.* ita legit Faern. & R.

53. 27. 11. *Turrim in muros.* B. Faernum sequutus, existimat muro legendum esse.

22. *Ad hæc Cæsar.* F. Quibus Cæsar respodit.

54. 30. *Postea compertum est.* Faern. R. & B. per spectum est.

55. 34. *Præsidia deducturos.* B. habet, non inducturos, quam huius loci veram scripturam opinatur. *

56. 28. 2. *Ofissimos.* Ofissimos B. Apud Ptol. *ofissimoi.*

Lib. 3.

57. 29. 2. *Impetum suum.* Faern. reiicit vocem suum. R. pro sustineri legit sustinere.

18. *Collocandis.* G. colloquendis.

58. 19. *Gessaque.* Faern. & B. Gæsa.

23. *Defessi, cum prælio.* C. F. R. defessi prælio excedebant.

59. 46. *Rebus viderat.* Faern. videbat.

60. 30. 9. *Proximis Oceano in Andibus hyemabat.* R. & B. proximus mari Oceano. Faer. autem legit, Proximus mare Oceanum in Andibus hyemabat. R. vero hyemauerat. *

61. 11. *Frumenti, commeatusque petendi causa dimisit.* Faer. delet vocem comeatus, & pro dimisit, legit dimiserat. R. vero legit frumenti causa dimiserat.

62. 12. *Vnello.* Faer. R. & B. Eufubios. *

63. 16. *Ceteros antecedunt.* Faer. & R. reliquos.

64. 28. *Ille aberat.* Faern. & R. ipse.

65. 32. *Veneti, reliquaqueque ite ciuitates.* ita Faer. & R.

66. 34. *Quod nomen apud omnes.* Faer. & B. ad oes.

45. *Apertissimo.* C. amplissimo.

67. 31. 2. *Ambiliates.* B. Ambianos.

68. 3. *Diablintes.* B. diablintes. Plinius tamen lib. 4. diablintas appellat.

69. 10. *Libertati studere.* B. libert. studio se incitari.

70. 43. *Vsus inscitiæ.* B. inscitiæ, uti & Paulô post.

71. 32. 8. *Casus erat extrimescendus.* Erant extrimescendi.

15. *Pugna insisterent, rostro enim.* C. F. rostro, G. & P. quam rationem pugna.

72. 20. *Muralium falcium.* B. Ruralium, & paulo post pro prærumpebatur, Faer. Perrumpebantur.

73. 33. *Quo ventus.* B. in quam ventus.

74. 35. *Maximè fuit opportuna.* B. maximæ fuit opportunitati.

75. 33. 11. *In contemptum.* Faern. & R. contempionem, qua voce vsus est Cæsar lib. 3. de bello Ciuili.

76. 34. 2. *Existimanda.* B. & R. æstimanda.

77. 7. *Tolosa, & Narbone.* B. Tolosa, Carcaso ne, & Narbone, & Ptolem. Grec. *Tolosa, Karcaso, Narbon.*

78. 9. *Sontiatium.* B. Sociatium.

79. 22. *Sectura.* Faernus strictura. *

80. 26. *Solducios.* B. ait hos ab Athenæo lib. 4. (si modo quæ circumfertur editio, mædo vacet) Silodunos vocari, & cum ab Athenæo Adiatomum nominari, quem Cæsar Adiatonum appellat, atque hanc scripturam testimonio Plutarchi confirmari.

In oppidum

81. 33. *In oppidum est, vii.* C. delet verbum est.
 35. *Vocantiorum.* B. ex diom. lib. 39, & veteribus libris legit Vocatium. R. Vocatiorum.
 82. 35. 13. *Cunctatione.* R. contatione.
 34. *Impugnare.* C. acrius pugnare.
 83. 40. *Flustates.* B. Elufates ex Plinio, & Claudiano. in Ruf. muros inuadit Elufæ.
 84. 46. *Exercitum adduxit.* B. duxit.
 Lib. 4.
 85. 36. 32. *Reliqui qui.* B. existimat legendum, vti est in libro Latini Latinii Viterbiensis, reliqui domi manent, pro se, atque illis colunt. R. manserint.
 86. 37. 1. *Præter pelles habeant.* Faern. & R. præter pelles habeant quicquam.
 87. 6. *Quibus maxime Galli delectantur.* B. quibus maxime Gallia delectatur, quæque impelo parat prætio.
 88. 23. *Redegerunt.* Faernus, reddiderunt.
 27. *Et ad vrranque.* G. P. hi ad vtrâque ripâ.
 38. 17. *Quiconque bellum.* G. qui eis bellum inferat.
 89. 32. *Ambinaritos.* B. Ambibaritos.
 35. *Parte quadam Rheni.* C. R. parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vnalis.
 90. 38. *Mediomatricum.* B. & R. Mediomatricorum, qui, Grec. *Mediomatrici* Straboni, Ptolemæo *Madiomatrices*.
 91. 39. 12. *Amplius DCCC. equites.* B. M. DCCC. Et paulo post, pro Ierant trans Mosam, legit, erant trans Mosam profecti.
 92. 40. 24. *Sicambrorum.* B. Sugâbrorum: à Strabone etiâ. Grec. *Soungambroi*, & à Ptol. *Sygambroi* appell.
 93. 33. *Tantum esse nomen apud eos, atque opinionem.* B. ita legit. R. Tantum esse nomē, atque opinionem eius, exercitu. Ariouisti pulso.*
 94. 44. *Hæc cum machinationibus.* B. hæc machinationibus immissa in flumen.
 95. 41. 10. *Pro ariete.* Faern. & B. pariete, sed malè, meo iudicio.
 96. 41. *Adit ad illos.* Faer. illo adit quisquam. R. tantum habet. Neque enim temere præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Sed nemo non videt in R. locum esse corruptum.
 97. 42. 9. *Populi Romani obtemperare.* B. paratos obtemperare.
 98. 24. *Neque has tantularum rerum occupationes Britannia.* B. sibi britannia. R. tantarum, sed non habet. Sibi.
 99. 40. *Ita montibus.* adeo montibus. B.
 100. 43. 9. *Simul & de nauibus.* B. Simul & nauib. R. pro pressis, habet, oppressis, & de nauibus desiliendū.
 101. 44. 1. *Coniecerunt.* B. contulerunt.
 102. 45. 15. *Et cum se inter equitum turmas insinauerint, ex effedis delisist, & pedibus praliantur.* Ex Faerni, & B. libro, ita legendus videtur hic locus. R. totam hanc sententiam prætermittit.
 103. 44. *Hyemis nauigationem subeundam.* B. hyemi nauigationem subiiciendam.
 Lib. 5.
 104. 46. 34. *Minus magnos.* Nonnulli legebant magnos, & paulo infra, pro in alio mari vti asluerant, G. P. reliquis vtimur maribus.
 105. 47. 3. *Accepta oratione.* B. ratione. R. C. F. habet præcepta, sed R. omittit vocem Eorum.
 106. 12. *Fieri velut.* Faernus, & R. vellet.
 107. 13. *Icium.* B. Itium, & Strabo lib. 4. Grec.

- Itium* vocat, quin etiam paulo post R. Itium legit.
 108. 14. XXX. *transmissum.* Faernus delet vocem transmissum.
 109. 38. *Ad Britannicum.* Faernus, ad Britannicū bellum omnibus comparatis rebus. R. omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis.
 48. 2. *In Meldis.* C. F. Belgis.
 110. 39. *Ille autem.* Libri Vaticani, Faerni, & B. habent, ille enim, & dicit Brutus, enim hic non esse Coniunctionem causalem, sed assertionem reddentē: iudicent lectores.
 111. 49. 12. *Vno erant visa tempore, à littore.* B. vnà erant visa timore à littore.*
 112. 33. *In littus eiectas.* Faernus, & R. in littore.*
 42. *Multa opera.* G. multi operis.
 113. 50. 13. *Anulis ferreis.* Faernus, pro anulis legit Lancinis. R. vtuntur tamen ære, vt nummo aurco.
 114. 32. *Arbitrantur.* Faernus, & R. existimantur.
 115. 37. *Britanni glasto.* Petrus Victorius legit luteo, B. vitro. R. se Britanni vltro glasto inficiunt.*
 52. 13. *Bibroci.* C. Bibrocasi. R. Bibrogi.*
 116. 20. *Numerus pecorum.* Faernus, & B. pecoris.
 117. 30. *Cæsar cum statuisset.* B. cum statuisset hyemen in continente, sic & R. nisi quod legit. in continenti.
 118. 46. *Samarobrina.* Faernus, & B. Samarobrina, Ptolemæus etiam *Samarobrioua*.
 119. 53. 18. *Inimici palam.* Faernus, Inimicis iâ multis palam ex ciuitate, & his auctoribus eum interfecerunt.
 320. 2. *Quorum opera cognouerat.* B. quorumque opera cognouerit. R. quorumque opera cognouerat.
 121. 29. *Castra oppugnanda.* Faernus, oppugnatum R. pugnatum.
 122. 35. *C. Carpineius.* B. C. Arpinus.
 123. 54. 2. *Subsidio venire.* Faernus, subuenire.
 124. 10. *Ab iis absit.* Faer. & B. reiciunt, ab iis.
 31. *Tanta cum contemptione.* C. tanta contemptione. R. tanta cōtentione nostra ad castra venturos esse. F. tanta cum contentione.*
 55. 19. *Iniquissimo nostris.* R. C. F. nostrorum.
 125. 28. *Providere possent.* B. scire.
 126. 39. *Numero pugnandi.* Faernus, pugnantium.
 127. 56. 7. *A confertis vitari.* R. B. Conferti vitare poterat. Et paulo infra, pro pugnaretur, est, pugnasset
 128. 107. *Baluentio.* B. T. Bentio.
 129. 21. *Sperare se abeo suam.* B. Sperare se abeo de sua, ac militum salute impetrari posse. R. sperare de se.
 57. 13. *Turres CXX.* R. C. F. P. turres admodum. CXX. *Cespites.* Faern. cespitem. R. nitebantur pro cogebantur.
 130. 41. 43. *Nam minus horis tribus.* Faernus. Nam minus horis tribus X. millium in circuitu munitiōnem pedum XV. perfecerunt. R. millium pedum quindecim.
 58. 24. *Quid dubitas.* C. F. R. Verene? quē locum tuæ pro laude virtutis spectas. hic dies de nostris F. hic dies semel iudicabit.* Hoc cum dixisset, procedit ex castris, munitiōneſque, qua parte hostium confertissima irrupit.
 40. *Seruaui.* Alii versauit.*
 60. 26. *Quod ea.* R. quod eas nō posse introrumpere. C. interrumpere videretur.

132. 35. *Quanta cū virtute.* Fac. B. quanta virtute.
 133. 43. *Diutina letitia.* Faer. & R. letatio.
 134. 61. 41. *Exigere.* B. exercere, sed malè.
 135. 62. 12. *Et manu munitissimis.* B. delet, manu.
 Lib. 6.
 136. 63. 20. *Finitimos, atque Germanos.* B. & R. finitimos Germanos. (ter se.
 22. *Ciuitates iureiurando.* G. R. Ciuitates in-
 137. 64. 15. *Aut ex eo, quod metuerat, odio.* F. Aut ex eo, quod in eū erat, odio, & B. pro existat, legit, oriretur.
 29. *Tripartito adificia.* R. tripartito exercitu.
 65. 17. *Hostem impedito.* C. Hostes impeditos iniquo loco tenetis.
 138. 41. *Si amplius obsidum.* B. obsidum velit dari, pollicentur, & paulo post, pro Vbiorum, vbi horum, vti & R.*
 66. 25. *Atiouistum sibi.* C. Atiouistū, atque Germanos sibi deuinxerant.
 38. *Quod adaquare.* G. F. adaquari apud Cæfarem gratia intelligebatur.
 40. *Clientelam dicabant.* F. C. G. P. in clientelam dederant.
 139. 67. 8. *Iidem decernunt.* abest vox, Iidem à Vaticanani, & B. codice. R. C. F. discernunt.
 15. *Aut si sunt plures.* C. suffragio Druidum, nonnunquam etiā armis de principatu contendunt. R. partes pro pares.
 140. 41. *Omnium Gallorum.* B. omnis.
 141. 46. *Non posse deorū.* B. nō posse aliter deorū.
 142. 68. 36. *Iustus funeribus.* Cum iusta, quæ Græci, *ta nomizomena* dicunt, & funera idem sit, suspicatur. B. mendum esse in voce funeribus, & vel funeribus scribendum, quo modo locutus est Linius, vel omnino vocem delendā. Cic. tamen dicit, iusta funeri soluere, & iusta funerum reiicere.
 143. 69. 19. *Quam latissimis.* B. quā latissimas. Faer. quam latissimo, vti & R.
 144. 39. *Volca Vedofages.* G. P. Volgæ. F. vulgo.*
 145. 70. 5. *Qui se, aut audisse.* Faer. Qui se, aut adesse ad initium eiu. sylvæ.
 146. 11. *Sicut palma, rami que.* Faer. delet particulā, que. B. rami quā. R. ab eius summa, malè, nisi aliquid intelligatur.
 20. *Absestant.* C. F. incidūt. G. P. accidūt. R. oēs eo loco subruunt, aut incidūt ab radicib. arbores.
 147. 42. *Ambiorigis profectus.* Faer. n. delet vocem Profectus.
 148. 71. 6. *Atque etiam imperatum.* Faer. delet, etiā. Et paulo supra legit celeriter contra omniū opinionem, vti & B.
 150. 16. *Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit.* ita Faernus.
 151. 34. *Vaticam.* B. Atuatucam. P. Varutam.
 45. *Scaldium.* R. V. Scaldem. A. A. Scaldem.
 152. 72. 7. *Locus syluestris.* B. locus syluestribus.
 9. *Hæc loca.* C. F. Nec loca.
 153. 23. *Legionariorum.* B. R. legionarius miles.
 43. *Præsidii tantū est, &c.* R. præsidium tantū esse, vt murū quidē angi possit, quod omnino improbat. C. ita exiguus numerus militū est, vt tuto possint muro circunvallari, neque ob id quisquam egredi extra munitiones audeat. (deficiens.
 154. 73. 37. *Deficiēs agre.* Faer. B. & R. nō habēt vocē
 155. 44. *Qui non rei.* Fac. B. & R. quī rei nouitate.
 156. 74. 23. *Fidem non habentem.* R. B. fidē nō faceret.
 24. *Sic omnium.* R. sic omnino. Item. C. F.
 157. 26. *Equitatum se ex fuga recepisse dicerent.* B. equitatum tantum se. C. pro deletis, legit derelictis.
 158. 29. *Minimo casu.* Vaticanus, & B. casu.
 159. 75. 5. *Durocortum.* Vaticanus, & B. Durocortorū. R. Durocoterū. Ptol. quoque Grec. *Dourocortorū.*
 Lib. 7.
 31. *Eius in primis rationem.* R. C. F. Imprimis rationem habendam dicunt.
 160. 35. *Maioribus acceperant.* B. & V. acceperūt, & paulo post, Quoniā obsidibus in præsentia cauere.
 161. 40. *Quod more eorum grauiss. carimonia continetur.* B. quo more eorū grauiss. carimonia continetur.
 76. 4. *Genabum.* C. G. P. Genabum.
 16. *Ad arma concurrunt.* R. V. ad arma concurrant: prohibetur à Gobanitione. * Et paulo post. Expelletur ex oppido Gergouia. V. expelliturque ex oppi. Gergobia Verē getorix. Ald. etiā Gergobiā voc.
 46. *Cum Aruernis coniungunt.* R. C. Cū Aruernis iunguntur.
 77. 21. *Milium labore.* C. F. R. militum sudore.
 162. 34. *His constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus.* Faer. R. & B. reiiciunt vocem omnibus. Et paulo post pro, Ibi, scriptum est, Inde.
 42. *Gergouiam.* R. Gergobinam.
 78. 24. *Angustia multitudinis.* R. multitudinis. C. itineris angustia.
 163. 79. 12. *Pabulandi causa adire.* B. adiri.
 20. *Grauius aestimari debere.* R. multo illa grauius aestimare liberos.
 36. *Singula diei tempora.* C. singula diei opera.
 45. *Prohibebat de re.* C. & de re.
 80. 11. *Nunquam infectare.* R. nusquā infecta. C. nusquam incepta. (bet eo.
 164. 18. *Insidiarum causa.* B. insidiandi. R. non habet.
 34. *Necesse esset.* R. C. F. necesse sit.
 165. 38. *Reliqua, que.* B. reliqua que. quæ ad.
 166. 42. *Omnia fortuitu.* Vaticanus, & B. fortuito.
 81. 17. *Cuiusquam.* C. cuiquam.
 167. 22. *Turpiter se ex fuga.* B. se ex hac fuga. R. & C. fame consumptum sed non habent. pene.
 40. *Et apertos cuniculos præusta, & præcuta materia, & pice seruesacta, & maximi ponderis saxis morabantur, moribusque appropinquare prohibebant.* Hæc omnia desunt in Romano codice, & Florétino. C. non habet, apertos cuniculos.*
 44. *Eæ reuincuntur.* C. ære vincuntur introrsus.
 45. *Ea autem.* Hæc autē & versu 46. pro, collatis, collatis, & pro adiciuntur versu primo pag. 82. additur. R. quoque legit, collatis, & coagmentatis.
 82. 3. *Opus contexitur.* C. omne opus intextum.
 168. 9. *Toto tempore, frigore, & asiduis imbris tardarentur.* B. Milites cum toto tempore, luto, frigore, & asiduis imbris turbarentur. C. terreterentur, alii te-
 21. *Dueque.* R. C. F. plurēsque. (nerentur.*
 23. *Concurreret.* C. curreret.
 169. 30. *Gallus per manus.* Faer. B. Gallus, qui per. C. etiā in ver. 29. pro prætermittendū, legit prætereudū
 170. 83. 3. *Perfectisq; operib.* B. directis, pro directis.*
 171. 12. *Obuiā contra veniretur.* Fa. obuiā veniretur.
 172. 15. *Continenti impetu.* B. continuo petiuerūt.
 21. *Eiecerant.* R. C. ciecerunt.
 173. 22. *Silentio ex fuga exceptit.* B. silentio sic ex fuga recepit.
 174. 28. *Neque acie.* B. in acie.
 33. *Acciperetur.* R. reciperetur. C. F. magnum incommodum reciperetur.

39. *Sustinere possent.* R. sustinerent. Alii impetum, non, impetus.

175. 84. 2. *Omnia, quae imperarentur, sibi patienda, & perferenda.* B. quae imperarent: deinde existimat vocem perferenda, redundare, quam Faer. & R. reiciunt.

176. 38. *Etiam ad se euocauit.* B. Decetiam euocauit. Vaticanus, ad se etiam: existimat autem. B. Decetiam esse oppidi nomen in finibus Aeduorum, cuius, quia non admodum celebre esset, mentionem apud scriptores non reperiri opinatur.*

177. 46. *Omnibus omisis his rebus.* Faer. delet, his.

85. 8. *Cum vterque vtrique esset exercitui in conspectu.* C. F. Cum vterque vtrique exisset exercitus in conspectu, ferèque è regione castris castra ponebant, dispositis &c. sic etiam R. Si que copulam, è voce, ferè, tollas, cætera belle congruunt.*

178. 5. *Erat in magnis Caesaris difficultatibus res.* B. Erat in magnis Caesari difficultatibus, ne &c.

79. 14. *Postridie.* Faer. postero die.

20. *Effecto opere legionibusque &c.* R. Effecto opere, legionibusque, & loco castris idoneo delecto. C. legionibus transmisisis.

180. 26. *Pro oppido.* B. R. prope oppidum.

181. 45. *Cum iis primum communicat.* B. pro, primum, habet, primum, quam scripturam videntur confirmare hæc, quæ sequuntur, verba. Celcriter adolefcentibus & ratione magistratus, & præmio deductis. R. se liberos natos meminerint. (torem.

182. 86. 5. *Casarem disceptaturus.* Faer. & B. discepta-

183. 16. *Indicta causa.* Faer. & R. indicta re.

184. 87. 20. *Omnis generis.* B. omni genere. & R. pro, iisdem, legit eodem. C. pro permanendū, pugnandū.*

185. 25. *Primis nunciis.* B. trinis nunciis, quod non satis placet.

35. *Multitudinem ad arma.* C. R. F. multitudinem armatorum.

88. 9. *Sed syluestre.* R. huc syluestre, & angustū.

186. 12. *Si alterum amisissent, quin pene circumuallati.* B. Si alterum amisissent, non dubitari, quin pene circumuallati.

14. *Turmas eò de media nocte.* C. F. R. turmas: eisdem media nocte imperat, vt paulò tumultuosius omnibus locis vagarentur. P. peruagentur.

187. 16. *Ex castris detrahi mulionisque.* B. ita legit totum hunc locum Prima luce magnū numerū impedimentorum ex castris, mulorumque produci, neque iis ferramenta detrahi, mulionisque &c.*

34. *In longitudine.* V. in longitudinem.

43. *Legionisque decime, qua cum erat concionatus, signa constitere.* R. signa constituit. C. F. Legionisque decimæ, qua tum erat comitatus, signa consistere, quæ lectio germana videtur. Legatis enim modò Caesar ostendebat, quid fieri vellent, & imprimis monuerat, vt milites continerent, ne studio pugnandi, longius progredierentur. (bant.

188. 45. *Magna vallis.* B. magnæ valles intercedere-

189. 89. 6. *Matres familias.* Vaticanus. R. & B. Matres familias.

25. *Quem minoribus castris.* G. quæ maiori- bus castris.*

39. *Sibi desperans.* C. R. sui desperans.

90. 14. *Loci desperet.* R. C. F. loci accideret.

190. 18. *Nec minus se in milite.* Vaticanus, & B. nō minus. R. nec minus se ab milite.

191. 29. *Pontem refecit, atque exercitum.* Vaticanus, & B. exercitumque. R. Pontes.

31. *Opus esse, & ipsos.* R. opus esse ipsos præcedere. V. antecedere.

192. 34. *Aut dare timoris.* Faer. R. C. F. daret.

37. *Ereptis sociis.* R. C. F. ereptis copiis.

193. 39. *Quam in fortunā, quamque in amplitudinē.* B. in eamque fortunā, amplitudinēque deduxisset.

194. 91. 13. *Vt ab re frumentaria.* B. si aut re frumentaria. V. si à re. R. si ab re.

195. 19. *Id ne tum quidem.* B. Vt nemo tunc quidem. V. R. id ne metu quidem.

21. *Adiungi Labieno.* P. abiuncto Labieno. F. quòd T. Lab. atq; iis legionib. C. adiuncto Lab. &c.*

196. 31. *Parisiis positū.* Faer. & R. quod positū est

92. 3. *Ipsi profecti.* R. C. Ipsi perspecta. F. profecta.

35. *Perturbatos.* C. G. P. Perturbatos legunt, vt ad legiones referatur.

37. *Metiosedum.* R. Iosedum. C. Glossedum.

197. 93. 8. *Neque nostrorum militum, victorumque.* Faer. Neque nostrorum militum victorum impetum.

198. 19. *Multitudinis.* B. multitudines, sed malè.

35. *Libertatemque se consequi.* R. libertatemque consequi. C. libertatemque consequi videantur.

40. *Hic nihilominus.* R. V. nihilominus.

199. 34. 8. *Reliquisque equitibus Rom.* B. C. reliquifque, sed & equitibus.

200. 20. *Fururum confidebat.* Vaticanus, & B. confidat, & pro, iter facere, iter confici. R. pro, sin, si.

28. *Probata re, atque omnibus ad iusiurandū.* R. C. F. Probata re ab omnibus iureiurando adactis.

201. 31. *Pugnatur vnà omnibus.* B. vnà tūc omnib.

202. 45. *Alexiam.* Vaticanus, & B. Alesiam.

203. 95. 5. *Qua maxima parte exercitus.* B. quo maxime confidebant. R. C. quo maxima parte exercitus.

10. *Colles mediocri.* C. colles maiore interiecto spatio.* (mani,

23. *Coarctatur.* R. C. F. coaceruatur. Tū Cer

37. *Ratione imita.* R. Ratione imita exiit dierum 30. frumentum. F. exigit. C. exigunt. Deinde. R. sed paulò longius etiam tolerari posse parcendo, cui subscribit. C.

46. *Pedum viginti latam.* R. omittit, latam, & pro, distabant, legit, distarent.

204. 96. 2. *Pedibus quatuor reduxit.* B. deduxit. R. pedes legit, & 3. vers. C. necessario spatio complexus, neq; facile totum corpus.

17. *Haud admodum firmis.* F. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis. malo legere delibratis, quia nusquam lego delabro, neque dolabro.

205. 24. *Femini crassitudine.* B. femoris. Et pro, ad summam, ad infimum. R. F. femissis.*

26. *Exculcabantur.* Sic. R. sed hanc vocem nusquam legi. C. F. occultabatur. in sequenti vers. 27. R. F. pro virgultis, viminibus, ac vinculis. C. iunculis. Et in sequenti vers. 28. R. C. octoni ordines iuncti. F. vincti.

206. 30. *Infodiebantur.* Faer. & B. infixæ. R. fodiebantur.

207. 41. *Frumenti rationem.* Faer. & B. frumentandi. R. C. F. frumentationem habere possent. Et vers.

42. pro Ambuaritis. R. & F. Ambluaretis. G. Ambruaretis. P. Ambluaretis. Et in versu 43.

R. delet vocem, hominum. Et in 44. V. Legit Heleuteris, pro, Velauis. G. P. Velauiis.

Et 45. pro Senonibus. V. Suefionibus. In multis etiam aliis nominibus eo in loco dissentit à M m. iii.

- reliquis Vincētius, quare ipsum vide & Glar. & annot.
208. 46. *Xanthombus*. B. R. Santonis. (Veneli.
209. 97. 5. *Ofisimi*. B. Ofismii, Lemouices, Veneti,
8. *Contulerunt*. R. C. F. compleuerunt.
210. 21. *Fiducia*. B. fiducia.
31. *Natus loco*. C. ortus.
38. *Apud me multum*. R. C. F. G. P. tantum.
46. *Addicere*. R. adicere. C. subiicere.
211. 38. 4. *Quid ergo mei consilii*. Male quidam legunt. *Quid ergo mei consilii est?*
21. *Descendant*. Discedant. Item. R. C. & F.
- Illo tamen tempore potius utendum consilio.
26. *Hos Caesar*. R. F. At Caesar dispositis in vallo custodibus. C. Ac Caesar.
32. *Despectus*. C. F. conspectus in campum.
212. 99. 5. *Propulerunt*. Faer. & R. pepulerunt.
100. 5. *Minime visa pars firma*. C. Quæ minime pars firma est. R. G. F. quæ minime visa pars firma est.
213. 9. *Consistere*. B. constare.
13. *Nisi perfringerint*. R. C. nisi perfringeret.
- Et vers. 16. *Iniquum loci ad decliuitatem*.
19. *Et quæ*. R. & ea, quæ.
214. 22. *Eruptione pugnaret*. B. pugnet.
215. 26. *Loca præruppta ex ascensu*. B. præruppta, atque ex ascensu.
216. 28. *Aditus expleunt*. B. & R. fossas expleunt.
29. *Cum cohortibus sex*. R. C. cum cohortibus Caesar.
35. *Vna de quadraginta*. R. vna quadraginta.
40. *Superioribus hæc declinua*. P. G. ut de locis superioribus, ac decliuis, & de uexis.
217. 41. *Excipitur*. Vaticanus, & B. excipit.
218. 101. 27. *Huius anni rebus cognitis*. Faer. His rebus literis Caesaris cognitis. R. cognitis Romæ, & pro indicitur, redditur. Libr. oct.
219. 28. *A. Hirtii*. B. A. Hirtii Pâsæ. V. Auli Hirtii, siue Oppii in nouissimum cõmentarium bel. Gal. præfatio. Ald. verò. A. Hirtii derelictorū de bel. Gal. lib. 8. R. sentit cum Vincētio, sed omittit. siue Oppii.
37. *Nouissimæque*. R. nouissimūq; imperfe-
41. *Me medium*. R. me mediis. (ctum.
102. 2. *Tantarum rerum gestarum scriptoribus decesset*. R. tantarum rerum scriptoribus desit.
61. *Perfecerit*. G. P. confecerit.
15. *Romanus ante omni Gallia deuicta*, habet. A. Hirtii bel. Gal. cõmentarius nouissimus. V. & Ald. Hirtii derelictorum à C. Iulio Cæs. de bel. Gal. lib. 8.
220. 25. *Equitatus præsidio*. Faern. & R. equitum præsidio.
103. 16. *Partim coniectis*. R. partim quæ coniectis celeriter stramentis, tentoriorum tegendorum gratia erant inædificata. F. ædificata.
221. 104. 1. *Vellocassos*. B. Vellocaßes.
3. *Excelsum, impedita*. R. F. excelsum in sylua circūdata palude delegisse. C. locū castris in sylua.
222. 8. *Vt, si diceretur Caesar cum III. legionibus venire, offerret se*. B. si, ut diceretur, vel dicebatur, Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se. Et paulò infra pro permanere, permanere.
28. *Quas legiones repente*. R. C. F. Cùm repete instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent. R. tamen legit, viderunt.*
223. 35. *Pro hac ratione*. Faer. pro ratione. R. V. loriculamque pro hac ratione. C. G. F. P. loriculam.
38. *Vt hostis à duplici*. R. ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorū ordine defederetur.
- C. & F. sic etiã legunt, nisi quod habet, defenderetur.
224. 41. *Alter, quò propior hoste in vallo collocatus esset*. Faernus, & B. Alter, qui propior hostem in ipso vallo. R. propior hostem vallo.
225. 105. 3. *Eodem transgressi*. Faer. & B. eandem, ut de palude dicatur.
5. *Conquireretur*. C. cõquireret, ut impediti locis diuersis. R. disperfis vers. 9. pro, dixeram, docui, Caesar cum, ita ut vnum, & alterum versum omittat.
226. 19. *Pabulationibus*. Faer. pabulatoribus.
21. *Manus peditum*. C. manu equitū, peditum.
38. *Interpositi*. C. F. interpositis.
43. *Nõnulli*. C. aut nõnullis pudore coactis.
106. 6. *Copias*. R. C. F. P. copias armatorum in suis instruunt castris.
10. *Ita cum paludem*. C. Ita cum palude impedita à castris castra diuiderentur.
22. *Absolutis operibus legiones pro vallo*. R. F. C. ac solutis operibus, pro vallo legiones.
227. 26. *Copia inter se*. Faer. per manus inter se. R. Falces uti consueuerant, namque in acie federe Gallos consueisse superioribus cõmentariis Caesaris.
228. 31. *Textit*. B. extulit.*
36. *Fumum*. C. fumum iugum.*
229. 37. *Aduerterent*. R. B. animaduertent.
107. 6. *Aut altissimo*. R. C. syluis vndique, aut impeditissimo flumine munitum.
230. 11. *Primus*. B. Primum.
14. *Cum propter aliquem timorẽ*. C. tum propter timorẽ aliquẽ accidit, tum propter multitudinẽ.
30. *Percussique*. C. propulsi que. R. ac maiore parte amissa consternati profugiunt. Et vers. 34. syluasque peteret.*
38. *Plus minus octo*. R. nouem millibus.
231. 42. *Omnibus amissis, cognita calamitate, interfecto Corbeo*. Faer. delet, cognita calamitate. B. Correo.
232. 108. 28. *Velut insuetare permotus &c.* B. Velut insuetare permotus, vellet celeriter hominem conficere, à familiaribus prohibitus non potuit.*
36. *Bellum pararet*. R. bellū id pararet, quod. C. præpararet.
233. 41. *Qui in illis*. Faer. & B. qui illis.
45. *Procurssione*. C. discursione. F. decursione.
234. 109. 3. *Proximum sue dignitati esse ducebat*. Faer. proximum esse ducebat.
6. *In omnes fines partium*. C. R. F. in omnes partes finium.
29. *Magnitudinẽ constratum*. R. transeundū.*
235. 39. *Atque omne agmen*. Faern. & B. reiciunt vocem, agmen.
236. 41. *Q. Titatius*. Legendum sine dubio Q. Attius Varus, ut in lib. 3. de bello ciuili.
43. *Consistit Andanus*. A. configit.
110. 2. *Cupiditate per se conficiendi prælii*. C. cupiditate celerius per se conficiendi.
237. 27. *Reliquasque proficiscitur*. Faern. & B. cæterasque.
38. *Nec iam liberam*. R. nec tam libere vagandi, latrocinatorumque faciendorum facultatem haberent, in sinibus se constituunt.*
238. 111. 26. *Profugit inde*. Faer. B. effugit.
28. *Intra millia passuum decem*. R. C. F. P. à millibus non longè amplius duodecim.*
239. 33. *Intra castra*. Faern. & B. trina, meo iudicio male.

240. 37. *At Germanos equitesque.* B. at Germanos equites, & pro aduolasse. C. deuolasse, & paulo post pro Germani, equitesque, Germani equites.
46. *Circumdare.* C. circuire.
112. 8. *Guturuatum.* R. Gutruatū. C. Gutriatum.
11. *Militum consensu.* R. C. F. G. P. Concur-
su maximo militum, & in versu 12. V. delet, & tantum legit guturuato.
29. *Hoc auertere.* R. Hoc aduertere loci natura prohibebat, in infimis enim sic radicibus.
241. 36. *Sub ipsius.* n. B. sub ipsum. n. oppidi murū. R. sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aqua.
39. *Videret non sine magno.* C. videret sine magno.
242. 41. *Oppidani enim loco superiore &c.* B. locum hunc ita legit, Oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo præliabatur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant, ut tamen milites nostri non terrentur.
243. 44. *Cuniculos agunt.* Faernus, Cuniculos tectos, crates, & vineas agunt ad caput fontis. R. Eodē tēpore cuniculos tectos ad aggerē, ac uineas agunt ad caput fontis. Extruitur agger in altitudinē pedū sex.
244. 113. 2. *Sed quæ superare fontis fastigium.* Faern. Sed quæ superaret.
245. 7. *Dimicationis periculo deterreant.* B. dimicatione, & periculo deterrentur Romani.
9. *Flamina existit.* R. C. extitit.
246. 12. *Paratissimo.* B. R. V. fortissimo, & R. ac V. pro, premebantur, premerentur.
247. 14. *Ita ut quisque.* Faernus, ita quam quisque.
19. *Ignari reuocant.* R. F. ignari suspensi reuocant. C. essent suspensi, reuocant.
248. 21. *Magna etiam.* Faer. & iam magna parte siti amissa, in sententia permanerent.
30. *Plures rebellare cœpissent.* R. C. F. plures consilia inissent.
249. 31. *Vitamque.* B. vitam.
33. *Indignatione.* C. indignitate.
250. 42. *Qui nullis.* B. nulli.
43. *Et virtutis, & generis.* R. C. F. qui et virtutem, & generis summam nobilitatem.
114. 5. *Obsidēsq; ei dederunt.* obsidēsq; dederūt.
11. *Lemontū fines.* R. finib⁹. C. F. Lemonicū.
15. *Quisque animo.* R. C. F. quisque fuisset animo in totius Gallia defectione.
17. *Nemetocœna.* R. G. P. C. nemetocœna.
151. 22. *Patente Rom.* B. patētē sibi omni ciuitate.
152. 31. *Produxisset.* Faernus, perduxisset.
34. *Perfidia interposita.* R. V. per fidem interpositam paterentur impunita.
35. *Faciunt idem.* R. faciunt hoc idem.
253. 38. *Conuersi.* B. & R. conuersis equis.
41. *Emittant.* R. vitauit, ac si prælio secundo grauius ab eo vulneratus. F. G. P. sic prælio secundo.
254. 115. 5. *L. Paulo.* B. L. L. tulo, & C. Marc. Cols. postea etiā legitur L. Lentulum, & C. Marcellum Cols. creatos, uti & in principio primi de bello civili.
255. 11. *Sub discessu.* Faer. & B. sub decessum.
256. 19. *Gratia cum libenter.* B. libenter cum gratia pro homine.
22. *Incedentis.* R. decedentis. A. recedētis.
257. 25. *Sui insequentis.* Faer. & Latinus Latinus, in insequentis. V. sequentis, & omittit vocem, petitione, uti & Aldus.
28. *Expoliarent.* R. C. G. P. F. spoliarent.
258. 116. 7. *Eo facto.* Faernus, eo pacto.
259. 8. *Per se discessionem.* Faer. per se Senatus discessionem.
260. 9. *Iusserunt.* B. intercesserunt. R. quod non fieret, omnes amici Pompei iusserunt. C. suaferunt, & ita legendum videtur. Neque enim (etiam si imperandi ius Consules habuissent) eadem erat potestas futura eorum, qui Pompei causā fauerent.
261. 10. *Rem moderando.* Faer. remorando.
262. 21. *Confectam ex delectu prouincia, Casari eam, tanquam ex suo numero dedit.* Faer. & B. Confectam ex delectu prouinciæ Casaris, ei tanquam ex suo dedit.
263. 22. *Cum de voluntate.* Faer. cum voluptate.
23. *Expoliari.* G. P. spoliari.
24. *Ex suo numero.* R. & suo nomine.
264. 26. *Exercitum distribuit per hyberna.* B. exercitui distribuit hyberna.
29. *Virtus, & Aedui.* C. virtus, si Aedui.
- Libr. prim. de bello civili.
265. 117. 9. *De Rep. in ciuitate.* Faer. delet in ciuitate.
266. 17. *Pompeiusque aborat.* R. aderat. quæ lectio ex sequentibus confirmatur.
20. *De Rep. ad Senatum.* R. P. G. antē de ea re ad Senatum referri.
267. 36. *Laudat Pompeius.* Promptos.
268. 118. 16. *Ostentatio sui, & potentiam.* Sui potentiam.
269. 20. *Adiunxerat.* B. iniunxerat, & paulo post, ruptim, pro raptim.
270. 31. *Quique proconsules.* Proconsulibus. R. F. quique consules.
271. 44. *Mauritaniam.* B. Mauretaniā. R. delectus habeatur. Faust⁹ Sylla prope in mauritaniam mittitur.
272. 119. 3. *Philippus, & Marcellus.* B. ex Patagatho, Paulum pro Philippo nominat, qui prætereundi non erant, quia anno superiore Consules fuissent. F. pro Marcello, Cottam nominat.
273. 6. *Nuncupatis exeunt.* B. exeant.
8. *In vrbe & Capitolio.* R. in vrbe ex Capitolio priuatim.
12. *Inductum.* R. diductum, ac deprauatum. C. G. F. P. deductum.
274. 16. *Superioribus annis armis.* Quidam delent vocem armis.
275. 18. *Videatur, bona etiā.* Faern. videbatur, dona etiam, uti & R. pro habuerat. V. habuerit.
24. *Casibus.* Quidam casus legunt.
276. 37. *Semper se Reip.* Faern. & R. necessitatibus.
277. 120. 1. *Semper se Reip. commoda.* B. sibi semper Reip. primam fuisse dignitatem. Faer. sibi semper primam fuisse dignitatem, vitæque potioem: doluisse se quod pro beneficio sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur. Alii sibi semper Remp. primam fuisse dignitatem, vitæque potioem. C. contumelia legit.
278. 11. *Exercitus dimittantur.* Faer. B. R. dimittant. Alii delent vocem ipsi.
279. 30. *Actium.* R. Aretium. Faer. substitit.
36. *Educit.* R. C. F. reducit.
280. 40. *Attius.* B. Attius, cuius meminit Cicero epist. 4. lib. 8. ad Att. Sulmone C. Attium Pelignum aperuisse Antonio portas.
121. 9. *Lentulus Cos. ad R.* Lent. Cos. Romam.
281. 34. *Vicillum Hirum.* B. Veillum Hirum. Faernus. Lucesium Hirum.
282. 122. 7. *Quadraginta.* Paulus Manutius, quater-na, & recte quidem.
10. *Q. Lucretio.* R. Q. Lucretio. C. Lucretio. Paulo post tamen legitur, Lucretius, & Actius.

19. *Comportare*. C. comparare.
283. 23. *Circumvenire*. Faernus, R. & B. circumvenire. Tamen postea eadem de re loquens, inquit, circummunitione oppidi.
25. *Disimulans*. R. simulans in consilio. & vers. 28. arcanè pro arcano.
284. 31. *Consultandi*. Faernus, R. C. consiliandi.
38. *Prima vespere*. R. C. prima vesperi.
285. 123. 15. *Neque eorum tam*. Faernus, neque verò tam. R. neque eo tam.
286. 17. *Vt nullus in aliam*. B. vt alius in aliam.
287. 28. *Eare*. Faernus, iniuria. R. defenderet, vt se, & populum Rom. paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret: vt tribunus pleb. in ea re ex ciuitate expulsos, in suam dignitatem restitueret.*
288. 37. *Senatorii*. Faernus, & B. primi. Caterùm præter hos Romanus codex habet L. Cecilius, Spinter Rufus, & pro, produci, perduci.
41. *Aperire*. V. à parte eorum.
42. *Quod aurum adduxerat*. R. Aurum, quod adduxerat Domitius F. aduexerat. G. P. sestertium sexagies, quod aduexerat Domitius, atque in publicum.
289. 124. 2. *Ferentinorum*. B. Frëtanorum. Ptolemæus quoque, & Strabo, *Grec phrentanos* habent.
290. 14. *Perfici*. B. profici.
291. 41. *Pugnabatur*. Faernus, & R. pugnabant.
292. 125. 7. *Nihil sine illis de compositione agi posse*. Faernus, & B. Sine illis non posse de cõpositione agi. R. Consules absint, nec sine illis de compositione agi posse.
12. *Dyrrachio*. C. Durrachio, conuertendo y, in v.
27. *Tectis significabant*. C. F. ex tectis ignibus significabant.
293. 34. *Deprehensa*. Faernus, & B. deprehensa.
35. *Probabat*, G. pertinebat.
37. *Longinquitatem*. C. longitudinem, at Ciceronis auctoritate potius longinquitatem temporis, quàm longitudinem legendum existimo.
40. *Propter anni*. C. per anni.
126. 3. *Simul ad se*. Simul, vt ad se. C. fortè, simul atque.
5. *Intelligeret*. R. intelligit. C. F. intelligebat.
7. *Novas ciuitatibus imperabat*. C. nouas à ciuitatibus in Sicilia exigebat, & pro, agebat, R. & V. habent, peragebat.
294. 21. *Cum nauibus*. Faernus, & B. Vticã nauibus.
29. *Catonem vero*. R. Catonem verò acerrimè repugnantem, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahentem. Sic C. nisi quod pugnantem, & diem habet.
31. *Cur fieri*. G. P. cur ferri. R. pro, sin, si. & C. populi beneficiis.
40. *Illis se oneri*. G. P. Illi se oneri non defuturum.*
295. 45. *Vt operibus antè studueris*. B. vt opibus antèiri:
127. 10. *Missum in Hispaniam*. R. missum à Pompeio Iubuleum Rufum. C. F. Iubilium.
296. 12. *Sicilia & in Cosano*. R. Sicilia, & Sardinia. Item, ad occupandam Mafilianam, & à priuatis coactis seruis, liberisque colonis suis.
20. *Muros, classem, & portas reficiebant*. quidam, portasque, & classem refecerant.
29. *Volgarum*. Volcarum.
30. *Heluorum*. G. P. F. Iluorum.
37. *Earum clauis*. R. C. F. parum clauis, aut materia.*
297. 128. 14. *Celtiberis*. B. Celtiberiã.
298. 21. *Quem ipse*. Faernus, quam ipse pacauerat. R. quem ipse parauerat.
299. 35. *Viumentorum*. B. vi ventorum.
129. 9. *Constitit*. R. F. constituit, vt & vers. 7.
15. *Post hoc opus*. Post hoc opus in occulto à tercia acie fiebat. R. C. A.
28. *Erat in oppido*. G. P. erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem.
300. 38. *Præsidis*. B. subsidiis.
130. 10. *Insecuti*. R. insequuntur fugientes, & in locum. C. insecuti legiones fugientes. G. insecuti longius fugientes.
16. *Decliu fastigio*. Editus locus tenui fastigio.
24. *Hoc cum esset modo*. R. Hoc loco cum esset modo pugnatum. C. F. Hoc loco cum esset pugnatum modo.
301. 38. *Cominus tamen*. B. cominus tandiu.
41. *Congressi numero quinque*. R. Congressi essent, quod quinque.
302. 131. 4. *Nix profluit*. Faernus, profluxit, R. G. proluit.
303. 12. *Tempus erat difficillimum*. Faernus, B. Tempus autem erat anni difficillimum.
304. 32. *Iter habebant*. B. habeant.
37. *Superiorum*. R. F. superiore.
132. 2. *His tamen omnibus*. hæc tamen omnia incommoda annonæ creauit.
305. 15. *Magni domum*. Faernus, & R. demum paulò post, magnæque gratulationes fiebant.*
21. *Ac statumina*. R. C. F. stramine, & leui materia.
306. 26. *Perficit biduo*. R. biduo perfecit.
307. 32. *Præsidio*. B. præsidio.
308. 133. 10. *Quoad licebat*. B. quod licebat latiore spatio, aut producta.
309. 24. *Hoc primum*. Faernus, prælium.
30. *Postremò etiam*. R. C. postremo & plures.
- 310 & 311. 34. *Lacetani*. Iacetani B. deinde. Et paucis post diebus Illurganonenses. Liuius, & B. Lurgauonenses.
312. 134. 10. *Octogesam*. Plinius, Etouisam.
313. 15. *Rem duxerat*. Faernus, adduxerat rem. R. huc iam duxerat rem. P. F. G. huc iam reduxerat rem.
314. 135. 21. *Saxo*. Faernus, & B. saxa. Is fuit metator Cæsaris, vt apparet ex Ciceronis Philippica 13.
28. *Argumenti sumebant*. R. argumentum sumebat. C. argumenta sumebant, loco non posse exiri.
315. 38. *Namque itinera, qua*. B. Nam quæ itinera ad Iberum.
316. 136. 1. *Necessarii victus*. B. R. Nos necessarii.
317. 44. *Cæsaris à plerisque*. B. Cæsaris plerisque.
137. 6. *Spem amiserant*. R. dimiserant.
318. 7. *Consultantibus*. B. consiliantibus.
319. 15. *Atque vocat*. B. V. euocat.
320. 18. *Armaque cum hominibus*. B. armaq3, quod cum homibus.
138. 3. *Centuriatim*. C. centuriati.
321. 5. *Plerisque, quos ceperant*. B. sed pleròsque ii, qui receperant, Et paulo post. Cæsar, qui milites aduersariorum in castra.

322. 7. *Vna religio.* B. R. Noua. Alii, vana.
323. 12. *Centuriones, ampliorisque.* Faer. Centurionis ampliori ordini, & Tribunos in Tribunitiū, & Nonnulli. G. nonnullam, vt legēdum esse ostendit vox illa, nullā, quæ in proximo versu sequitur.
21. *Expleturos.* G. explicaturos.
324. 31. *In aduersarios.* Faer. in aduersos, alii, aduersos.
325. 139. *Relictis iis munitionibus.* Faer. eductis legionibus. R. A. relictis legionibus.
327. 12. *Illi animaduerso.* B. Illi enim.
328. 22. *Ad id.* Faern. ad iter.
329. 24. *Illi impediendæ rei, quæ munitionis causâ fiebat, hora.* Faern. Illi impediendæ rei causâ, hora.
330. 36. *Acies erat Afraniana.* Faer. Acies erat Afraniana duplex, ex legione prima, & tertia: in subsidiis loculariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex, sed primam aciem quaternæ cohortes ex quinque legionibus tenebant. R. Afranii, pro Afraniana.*
140. 13. *Subiectissime.* C. abiectissime.
333. 18. *Potestate habuit.* R. B. habuerit. F. habuerat.
141. 5. *Neque omni interposita.* R. C. neque enim interposita fide.
11. *Vt quid quisque.* G. si quid quisque.
334. 13. *Restituarur.* R. C. F. restituat, & postea. Faern. & B. pecuniam pro iis dissoluit rebus.
335. 15. *Introduxerunt.* B. intus adierunt.
336. 17. *Postularum est.* Faernus, postulant.
337. 20. *Q. Fusum Galenum.* B. tantum, Q. Fusū. Lib. 2.
31. *Aditus ex Gallia.* C. R. aditus ad Galliā. & vers. 32. pro adigit. C. agit. P. attingit.*
34. *Habet à terra.* F. ad terram.
142. 2. *Pedalibus lignis.* C. pedibus in lignis cōiunctis inter se portus iungebantur. R. porticus iungebantur.
40. *Publicisque custodiis.* R. C. F. P. V. Ex publicis custodiis, aut muro.
143. 5. *Et quibus in pugna.* F. vt quibus in pugnādo vitæ periculum accederet. R. Et quibus in pugnando.
339. 14. *Ex signo.* Faern. ex insigni.
15. *Tantum re promissa.* R. tanta re præuisa.*
19. *Classe naues erant.* C. classe erant.
22. *Non enim has aut conspectus.* R. C. Non enim aut respectus, & vers. 23. pro ex eo numero. C. ex suo numero.
27. *Ac re.* R. Hac re. C. At re cognita.*
344. 6. *Alia prehensione.* R. C. aliam prehensionem.
29. *Regulas.* C. regulas. F. regulas legit. Est aut tē regula baculus, quo aliquid innixum, & reuinctū, rectum continetur, vt apud Colum: lib. 6. cap. 19. Vt inserto capite descendentibus per foramina regulis, ceruix teneatur.
30. *Musculo.* R. musculos. G. F. musculum.
340. 40. *Delabitur.* Faern. & B. elabitur.
342. 145. 26. *Interiectis aliquot.* R. B. & V. interiectis.
29. *Cōiectaque.* R. contemptaque.* (que.
30. *Portis se foras.* C. portis foras erumpunt.
31. *Conciperent.* C. R. acciperent.
343. 41. *Conuentionem.* B. contemptionem.
344. 146. 1. *Coniectis.* quidam coniectis, & vers. 2. pro aggerem. C. aggeris noui genus.*
9. *Plutei obiectu.* R. F. Plutei obiecto operi.
345. 18. *Aedificata.* B. inædificata.
19. *Tela manu.* C. ac telum manu cōiiceretur, suorumque tormētorum vsus; quibus ipsi magna vis superauissent, spatio propinquitatis interiore. F. magni vi superauissent. R. non habet vocem manu.*
346. 28. *Referebat.* B. ferebat, & vers. 29. pro detineri, quidam legunt, distineri.
43. *Ipsē habuit.* R. C. Item habuit graues.
347. 45. *Se certis.* B. secretis.
46. *Perterritis.* C. G. F. P. R. perterritos ciues Romanos eius prouincia sibi ad Remp. administrandam cohortes CLXXX. & argenti pondo polliceri coegit.
348. 147. 3. *Onera iniungebat.* B. onera iniungebat, præsidiaque eō deducebat. R. iungebat, & pro adducebat, adducebat.*
8. *Secum duas.* R. G. F. Vt se cum duabus legionibus Gades.
18. *Pernulgato.* F. G. R. V. promulgato.
20. *Ad diem.* C. G. F. R. V. ad statutum diem.
29. *Voluntas prouinciae.* G. volūtate prouinciae reperiebantur.*
349. 41. *Sese in Italiam.* Faern. sese Italicam venturum pronuntiasse. Alii, Ilipam Italicam.
46. *Quod ubique.* G. R. quid. R. habebat.
148. 5. *Quas erant.* F. R. quæ erant in publicum à ciuibus Rom. pollicitati.
20. *Mutatione.* C. munitione, alii, minutione.*
350. 21. *Contulerant.* Faer. attulerant.
27. *Missu.* R. C. F. iussu.
30. *Perterrita.* C. præterea.
34. *Nomine & vetustate.* C. R. pro nomine vetustatis.
351. 36. *Et iam.* Alii etiam.
44. *Appulsaque.* R. appulsusque.
352. 149. 6. *Bragadam peruenit C. Caninium.* Quidam Bragadam, sed malè. B. ibi C. Caninium, & R. ibi C. Ganium. & vers. 7. pro antecedit. F. præcedit.
353. 11. *Amplius passus.* Faer. passuū, & paulò post, longè, pro longiūs.
46. *Habuerant.* G. V. habuerint.
150. 9. *Traduxerat Curio.* R. C. F. G. non habent vocem, Curio.
354. 12. *Primam sacramenti.* Faern. primi sacramenti.
355. 15. *In contumeliam.* B. cōtumelia, & huc pauca, pro, his pauca. R. pro, addit, addidit.
19. *At in castris.* R. C. G. F. P. Atque in castris. Alii, Atqui.
23. *Alius alii tradiderat.* C. illi aliis ediderāt. R. V. aliis alii tradiderant.
356. 24. *Genus hominum, quod.* B. locum corruptū existimat, & pro. Vellent, vellet, pro quæ offerrentur, quæ pro cōmilitonēsque, commilitēsque, pro accipiebant, accipiebantur. R. Legiones hæ quæ offerrentur, commilitēsque. C. quæ offerrent municipia aduersis partibus cōiuncta. Namque enim ex Marſis, Pelignisque veniebant, vt qui superiore nocte in cōtuberniis, cum milites. Alii, atque superiore nocte commilites. Alii commilites nonnulli.*
32. *Huiusmodi militum.* C. ii militum.
34. *Pro virtutem.* C. dicebant, virtutem, belli fortuna experiri.*
37. *Maiore.* C. vt timore.*
43. *Aut verò.* R. C. Aut etiam.

45. *Quasi non & felicitas.* R. C. quasi non felicitas rerum gestarum exercitibus benivolentiam imperatoris.
357. 151. 2. *Prudentes.* B. prudentes. Et paulò post, quod illis licentiam augeat timor noster, iis studia.
358. 9. *Quò maiore.* B. qua, vt ad noctē referatur.
359. 20. *Prouinciamque.* B. prouinciam Siciliam.
30. *Incerta.* R. C. F. certa.
31. *Sequamini.* R. G. F. sequimini. P. sequemini.
34. *Proiecit ille?* F. paratos proiecit? Ille sibi clam vobis nō fuga salutē petiuit. R. paratōsque proiecit? Ille sibi clā, nō vobis, &c. quod maximē placet.
152. 5. *An Italia fugam.* G. in Italia fuga, an Hispaniarum deditio in Africa belli praeiudicio. F. R. an in Hispaniarum deditio, an in Africi belli praeiudicio.
10. *Permoti.* C. moti milites crebrò etiam dicentem interpellabant: magno cum dolore, ne infidelitatis nomen sustinere viderentur.*
360. 14. *Omnium voluntate.* G. omnium, & voluntate. & Faer. pro. consensu suo, suorum. R. quo factō & commutata.
361. 21. *Committeretur.* Faer. committerent.
362. 33. *Præoccupatis animis.* præoccupatus animus. &c. cogitabat.
363. 35. *Quam telum.* B. quā, & Faer. adigi.
364. 45. *Ac fugientium.* B. hac.
46. *Impenditur.* G. impediuntur, & prætermittit vocem, iter.
153. 2. *Sed cum.* C. R. sed tamen, itē, prohibebant.
365. 5. *Inverseltis, atque vulneratis.* B. ac mille vulneratis.
12. *Otiū Vticenses.* C. R. & Vticēses, deinde, amicissimi erant, cum etiam ex variis generibus constaret.
23. *Ausurum.* G. F. nifurum.
366. 154. 7. *Potuerunt.* B. potuerint.
12. *Laudibus libenter.* R. insolenter quidem, sed libenter.
367. 17. *Confecto.* Faer. n. confecti.
20. *Quis sua.* R. F. quotquot.
368. 155. 4. *Vt in reliquis.* B. vt in miseris.
32. *Noctū legatorum.* R. F. G. noctū legatis, cum centurionibus.*
369. 39. *Diebūsq; equē.* Faer. n. non habet vocem, æquē.
- Lib. 3.
370. 156. 16. *In vrbe.* B. ad urbem: nam de his ipsis legionibus lib. 1. scripsit, ne ad eius periculū referuare, & retinere eas ad urbem Pompeius videretur.
23. *Præcipiendo.* R. F. præcipiendo.*
371. 32. *Anni spatium.* Faer. & B. annum.
36. *Omnibus locis ædificandam.* R. in omnibus locis. C. F. ex ædificandam.
372. 157. 12. *Sasalem.* Lucanus lib. 5. vocat Sadalem. R. Sasalam.
373. 17. *Gallo Græci dederant.* Faer. pro dederant, tantundem. R. tantundem dederunt.
374. 26. *Omni in ora.* B. omni ora.
34. *Æquo animo mancipia.* R. æquo vt animo mancipia.
42. *Pharsalus.* R. Pharsalia.
375. 43. *Hispilo.* B. Vespillo.
45. *Sed neque u.* R. F. sed nequaquam u.
158. 5. *Huic officio.* F. huic negotio.
376. 10. *Diligentia.* B. indiligentia.
377. 16. *Veniret.* B. venire posset. V. complexum veniret, vti. R. G. F.
378. 18. *Ibi que concitatis.* B. ibi qui deinde delmatis.
379. 22. *Turribus, sese munierunt.* B. R. his sese.
28. *Maximè re.* R. C. maximè à Et pro, qua de re, qui remissis. C. nunciis forte legendum. Quare missis ad Cæsarem nunciis.*
380. 38. *Receptis.* B. acceptis.
40. *Demonstratum est.* R. F. demonstrauiimus L. Bibulum.
381. 159. 4. *Africani.* B. R. Afraniani, vt ad Afranii milites referatur, qui se Cæsari, victo Afranio, dederant. R. vero tantum legit, morte Curionis, ommissa præpositione, de.
382. 12. *Interea & Reip.* Faer. Interea expedire, & ipsis.
17. *Expositis à Cæsare.* R. G. P. F. his expositis Corcyra.
27. *Præsidiumque ibi Parthorum.* R. cōsiliūque ibi Pertinorum A. V. præsidium Parthinorum.
383. 28. *Græcos murum ascendere.* Totum hūc locum sic legit. B. Cū Græcos murum ascendere, atque arma capere iuberet, illi autem contra imperium populi Romani pugnatos esse negarent, oppidani etiam sua sponte Cæsarem recipere conarentur.
36. *Contra, atque.* R. F. G. P. contra id quod.
37. *Profugit Apollonates.* R. clam profugit Apollonia Straberius, illi ad Cæsarem. G. C. P. F. ab Apollonia.
384. 41. *Diurnis eo.* &c. B. sic interpungit. Diurnis eo, nocturnisque itineribus contendit simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantusque terror incidit eius exercitui.
385. 160. 4. *Cæsar profecto.* Quidam profectus.
386. 6. *Tuta essent ibique.* R. esset præsidio, Alii. esset. F. ciuitati, & delet. tuta. R. castellis, beneficiisque emerita ciuitates tuta esset.*
387. 11. *Naves positas.* R. G. F. P. in naues impositas, & in eodem vers. F. pro quantum, quam tum.
388. 26. *Atque vno tempore.* B. atque vno etiam tempore. R. atque etiam vno.
28. *Cogerentur.* R. C. F. cogerentur inuiti.
37. *Perfecturum.* G. P. & profectum aliquid Bibuli mandatis. F. profecturum.
38. *Profectus erat.* G. F. P. profectus ad.
45. *Ob eam rem.* F. P. ob eam causam.
161. 4. *Reliqua profecturum.* R. C. reliqua per se acturum.
389. 7. *Cæsar existimabat.* B. Cæsari existimauit. C. neque tamen.
17. *Quos vbi.* R. A. G. F. P. Quæ vbi.
390. 26. *Quibus communicare.* B. Quibus cum cōmunicare.
391. 29. *Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam.* B. ita locum hunc emendandum, & interpungendum esse existimat. Cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor. Bello profecto ab iis Cæsar hæc facta cognouit, &c.
41. *Facto, responsum.* R. F. G. auditum responsum est.
392. 162. 6. *Relato.* Faer. delato. R. C. F. pro nulla, legit non.
393. 9. *Arbitrium.* Alii, arbitrium.
13. *Appellandi.* F. prouocandi.

19. *Sexies seni dies sine usuris.* F. sexies sine usuris.
394. 23. *Aliam tabularum.* Faer. alteram.
30. *Reliquias.* R. Reliquas, quas habebat. F. reliquias, quas.
395. 32. *Venisset.* veniret Faer. & R.
396. 33. *Atque proditio.* Faer. de proditione. R. arma Capuæ essent compressa, & familia Neapoli, vifaque proditione oppidi appareret. *
397. 38. *Bibulum.* B. Vibullium.
41. *Eò cum.* R. F. is cum G. P. vbi cum à.
398. 42. *Turros.* B. Thurios, & Straboni *Thyrorioi.*
44. *Præsidii.* F. G. prædandi, pro polliceretur. R. V. pollicitaretur.
163. 3. *Qua necessarius.* R. qua magis necessarius. C. F. à quo.
12. *Eoque milites.* R. F. eisque milites.
21. *Fugere coegerunt.* R. F. P. V. refugere.
22. *Aqua prohiberentur.* C. aquari.
23. *Obsessionemque.* R. F. G. P. V. obsidionemque.
34. *Dimitteret, & ad oricū, siue.* R. F. dimitterent siue ad littora Appolloniatiū. G. si vel ad littora.
36. *Longius.* R. G. F. P. longis.
40. *Præteruehuntur.* F. R. peruehuntur. fortè legendum prouehuntur, tamen postea dicit, præteruectos dyrrachium.
42. *Iam nostris.* R. Et cum iam nostri misisio vento appropinquassent.
164. 1. *Secius.* R. F. G. V. P. segnius vsi fortunæ beneficio tantum.
400. 3. *Lyssum.* B. Lissum.
401. 4. *Existimauerunt.* B. æstimauerunt.
12. *Allisa.* R. F. elisa.
402. 16. *Sumptis.* Faer. & B. summissis.
403. 21. *Fortitudine.* Faer. & B. firmitudine.
404. 23. *Perdis.* B. producti.
30. *Afferuabant.* R. F. offeruabant.
405. 35. *Ex omnibus.* expositis Faer.
406. 43. *Hoc eodem.* B. hæc eodem.
407. 45. *Eas terras.* B. terra, vt eas ad naues referatur.
165. 5. *Atque interdiu.* R. iter quippe.
19. *Præceperat.* R. acceperat.
408. 36. *Conferta præfektis.* R. conferta præceptis. B. differta. *
37. *Compendio.* R. Cõpendiõque. G. suo etiã priuato compendio.
409. 166. 1. *Cæterasque eius decæ statuas.* B. Cæterasque eius diei constituta, cum in fanum, sed legendū existimat. Certa que eius rei die cõstituta, cum in fanū, lib. 7. bell. Gall. ita planè locutus est. Tẽpore eius rei constituto, & hoc in libro, Certumque ei rei tẽpus constituitur. Considerentur paulo attẽtius Cæsaris, quæ sequuntur, verba. *
4. *Omniaque posthaberet.* R. C. omnibusque, quæ haberet.
12. *In Thessaliam.* R. in Thessaliam ire mandat.
14. *Maxime eos.* R. maxime eo. F. maximeque eo.
410. 20. *Galidone.* & *Naupacto.* B. Calidone, & Napacto. R. A. relictis.
411. 26. *Cum legionibus.* Quidam legione, sed male: duas enim in Siria legiones habebat Scipio.
33. *Legionum.* R. G. F. V. A. legionis.
167. 11. *Infamia castris.* R. in castris.
21. *Cõiectis duobus.* R. F. nostri duobus amissis
412. 28. *Illata suspitione.* Faern. incussa.
30. *Cognitis insidiis.* R. F. cognitis hostiū insidiis
413. 34. *Iisque.* B. iisdemque.
42. *Multisque contendens.* R. G. colligans.
414. 43. *Ab Acilio.* B. Caninio, vel paulo supra pro Caninius, reponendum erit Acilius.
415. 168. 2. *Etiam nauem.* Faern. eam.
6. *Aggressus.* F. aggrederebantur. R. V. aggrederebantur. Pro inanes. G. F. R. V. naues.
416. 8. *Abductum.* R. F. deductum. *Hellide.* B. *Biblide,* vti. R. & A. G. *Bulbide.*
417. 17. *Decertandi.* B. decernendi.
38. *Camileium.* R. V. Camuleium.
42. *Quæ sunt loca.* F. quæ tum erant loca. (go.
169. 14. *Relinquebatur vti.* R. F. Relinquebatur er-
1. *Amplexus.* F. complexus & R. pro, populabatur, non pabulabatur.
418. 19. *Videbant.* Faern. iungebāt, & paulo post delet vocem timebant.
22. *Intiore.* C. in minore.
31. *Vtebatur.* Quidam nitebatur. *
419. 40. *Se iussit.* Faernus. & R. statuit.
420. 170. 3. *Legiones.* Faer. legionem.
421. 10. *Conspicati.* B. conspirati. R. A. V. conspicati. Alii suspicati & iniecerunt.
422. 11. *Clinum.* B. pilum vti R. A. V. Tumulum Faernus.
423. 11. *Egerunt.* *Quibus.* B. egerūt, & terga verte-re coegerunt.
424. 14. *Circa eum.* B. citra, & non habet vocem, morati.
17. *Tota obsidionis.* R. G. F. V. tanta,
21. *Prohibeantur.* F. prohiberent.
425. 22. *At tum integras.* Faer. B. R. At contra integras.
32. *Cuius rei summa.* B. R. cuius summa erat.
39. *Crebroque.* G. P. Crebræque.
41. *Frequenter.* R. P. G. libenter etiam. *Deinde,* cognoscebant, agnoscebeāt, quos eorum tolerari.
43. *Et multitudine.* G. P. ex multitudine.
45. *Aut auerterat.* C. antè. Et R. loca mōtosa.
171. 1. *Dimissis.* G. F. Demissis.
3. *Et puteos.* R. F. aut puteos.
7. *Fruentum.* R. F. frumenti.
426. 10. *Nocte.* Faer. noctu. Et vers. II. pro in multitudinem R. intra.
427. 18. *At plerique.* Faer. Ac. Et paulo post. *Alter agere ad præscriptum.*
25. *Magnam res.* R. G. P. F. C. magna res. *
29. *Deauerant.* R. C. F. duxerant.
428. 35. *Tullius.* B. Tullus.
37. *Egressi.* R. C. aggressi. *
429. 39. *Ad duorum milium.* Faern. ad duo milia numero. C. G. P. V. numerum, & in vers. 40. R. F. G. V. legunt, euocatos, & manipulares, centurionesque complures.
430. 46. *Renūciauerūt.* B. repumerauerūt, sed male.
431. 172. 4. *Cohortemque postea duplici.* B. Cohortemque duplici. Item frumento, veste, aliisque militaribus donis. Alii vestes diariis, militaribus donis. *
432. 17. *De voluntate.* B. non habet, de. R. Ortomenium.
433. 19. *Amicitia.* Faer. amicitia. R. recõciliare, & Nn. ii.

- verf. 20. pro omnibus deinceps. F. omnibus copiis deinceps.*
45. *Nihil proficere.* F. nihil profici equitatu.
173. 6. *Sed postquam.* R. F. V. A. sed non modò.
434. 7. *Eriam fructus.* Faer. frondes.
435. 15. *Effecerat.* B. fecerat.
436. 24. *Monuitque equites.* B. non habet vocem, equites.
27. *Obiectionibus.* C. obiectionibus.
437. 29. *A nostris.* Faer. à nobis.
438. 34. *Id difficilius.* B. id facinus.
41. *Per omnia.* R. & F. delent præpositionem, per.
44. *Vniuersi in.* R. F. vulgo verò in Epiro.
174. 2. *Vera diligentia.* G. V. varia.
22. *Quòd millia.* R. quo millia, ad laborem refertur.
439. 29. *Interiorem.* Faer. anteriorem.
33. *Viminca.* F. viminca tegumèto galeis imposito.
36. *Qua perfectum.* R. F. quò.
440. 37. *Expositis in aduersos.* Faernus expositi in auersos.
38. *Vtraque munitione.* R. F. vtraque parte munitione.*
43. *Hominum enim.* R. F. horum enim multitudine receptus impediabatur.
441. 44. *Et viribus deficeret.* B. à viribus deficeretur.
175. 13. *Habere.* G. P. C. V. haberet.
442. 18. *Atque opera.* Faernus, opere.
30. *Hoc idem.* R. A. V. hoc quidam. F. quidè.
40. *Eritius.* Quid sit eritius, vide apud Petr. Victorium lib. 24. cap. 1.
443. 42. *Eo loco.* B. è loco, & paulo post, ibi repugnantes.
176. 2. *Munitionem.* R. F. G. C. V. Munitionem enim, quam.
444. 16. *Ex parte ex qua.* Faer. ea parte, qua per-ruperat.
445. 21. *Eodem.* B. eadem, quà venerant. R. recep-su. V. receptu sibi.
28. *Angustis portisque.* G. P. F. R. V. angustis portis, atque iis à Cæsaris.
34. *Cæsar desideravit.* Cæsaris desiderati sunt 960. & noti equites Rom. 400. & Tuticanus Gallus senatoris filius. & à Placentia 100. & à Puteolis 100. & à Capua 10. sacri viri, & 10. Tribuni militū, & Cen-turiones 32. sed horum pars magna in fossis. C. G. F. P. R. & V.*
41. *Prætulit.* F. G. V. prætulit.
446. 42. *Deductos.* Faer. productos.
177. 4. *Causa.* F. G. causam & verf. 5. pro, non ad hæc. R. non hæc.
8. *Quorum.* B. quam & verf. 10. pro, exercitu. R. exercitum.
447. 23. *Cederent secunda.* B. caderent.
25. *Cuiusvis.* R. C. exercitus.
28. *Interpellassent.* C. R. interpillasset. F. in-terpolasset. P. intepellauisset.
30. *Quod si esset.* C. Quod esset.
43. *Explicitis.* C. exploratis.
448. 46. *Citissima.* Faer. citissimè.
178. 8. *Derinebat.* F. R. V. R. distinebat.*
449. 11. *Ipsique incolumes.* B. ipsi incolumes.
450. 13. *Vallum castrorum.* Fa. deler vocè, castrorū.
22. *Præderat.* R. G. C. V. præderat.
40. *Abstractum.* R. F. distractum.
42. *Oppugnare.* R. C. oppugnarent, & si.
451. 179. 7. *Occasio temporis.* B. V. occasione.
452. 7. *Directo itinere.* Faer. à recto. R. à directo.
9. *Improviso.* G. C. V. ex improviso.
453. 11. *Heracleam Senticam.* Heracleā. Plin. Sen-ticam.
14. *Dimissis.* R. dimissis quibus prælio.
454. 27. *Ance diebus.* B. R. mensibus.
34. *Se confidere.* F. se non confidere munitioni-bus oppidi, si celeriter non succurratur.
455. 36. *Larissam.* B. Larifam.
45. *Ad diripiendum.* C. & diripiendum.
180. 5. *Metropolitum.* G. C. Metropolitanum.
7. *Quin.* G. C. V. quæ non.
456. 22. *L. Hirri.* B. Hirri Cicero ad Attic. lib. 8. appellat. C. Hirrum. Pro, consilio. G. C. V. concilio.
457. 25. *Promississet.* Faer. recepisset. Ald. V. pro-miserat.
33. *Iudicandum iis.* C. G. V. iudicandum de iis, & verf. 34. ipsis non interfuisent, legunt. C. F.
35. *Inter præsidia.* G. C. V. intra.
458. 42. *Quod satis perspectum habere videretur.* B. locum deprauatum sic ex Faerno restitui posse putat. Cum satis perspectum militum animum habere vi-deretur. & pro, quidnam Pompeius, quodnam Pom-peius.
45. *Primum.* R. C. F. propiùs suis.
181. 6. *VII. millium Pompeianorum impetum.* R. septem millia Pompeianorum militum.
10. *Pompeius quia.* R. C. castris in colle habi-tis.
12. *Spetans.* F. G. R. A. V. expectans.
21. *Apud.* R. G. F. C. V. tum apud.
22. *Sicut semper.* R. Sicut enim semper depo-scimus, animo fumus. V. G. C. Si enim, vt semper.
29. *Nostris, idque.* F. G. C. R. id, quod mihi facturos.
34. *In posterum.* F. R. in prælium.
459. 44. *Ex delectibus.* Faer. ex delectu, & c. & verf. 45. plerique sunt ex colonis Tráspadanis. R. A. V. de-lectis.
460. 182. 5. *Percipiebant.* B. præcipiebant.
461. 14. *Hæc erant millia.* LV. B. numero millia XLV.
462. 15. *Euocatorum circiter duo.* Faer. duæ. Et pau-lo post, quæ tota acie dispersæ erant.
463. 21. *Tametsi erant.* B. tametsi erat Dyrrachi-nis præliis vehementer attenuata, vt ad nonam legio-nem tantum referatur, quod probatur: sequitur enim, & hujc sic adiunxit.
24. *Summa erat.* R. quæ hominū summa erat.
464. 26. *Constitit.* B. R. V. constitit.
465. 28. *Celeriter externa acie singulas cohortes de-traxit.* Latinus Latinus Viterbiensis emédauit. Cele-riter extrema acie sex cohortes detraxit. R. pro exter-na, ex tertia, vti G. & C.
44. *Respiciens Cæsarem.* R. C. F. ad Cæsa-rem.
466. 46. *Procurrit.* B. procucurrit.
467. 46. *Milites electis.* B. electi & pro, volunta-riè. Faer. voluntarii.
183. 5. *Distenderetur.* C. descinderetur.
11. *Quæ studio.* F. R. qui studio pugnae incen-duntur.*

VARIÆ LECT.

13. *Concinerent*. R. concurrerent.
 17. *Ne consumptis*. R. C. V. vt non consumptis.
 23. *Cornu vt*. F. R. V. cornu intenti, vt.
 468. 27. *Circuire*. Faer. circumuenire.
 33. *Cornu pugnantis*. R. G. C. pugnantes, & iam tum resistentes in acie Pompeiana.*
 44. *Aliis diffusis*. C. aliis quam maximè diffusis. V. F. diffusus. R. aliisque quam maxime diffusus.*
 184. 24. *Citato*. F. concitato.
 26. *Suorum*. R. F. G. V. C. A. suos.*
 469. 28. *Tantum se opinionem*. Faer. tatum se suam opinionem.
 33. *Iuris eius*. R. V. A. Vniuersi simul Larifiam.
 34. *Qua spe*. R. F. C. G. V. A. qua re.
 44. *Atque arma*. R. G. F. atque ad terrā arma.
 185. 2. *Iussit*. R. Commendauit. B. mandauit.*
 471. 13. *Sese Sylla similiter*. B. delet vocem similiter.
 34. *Sunt ad*. R. G. F. sunt aptæ ad incendia, in Pomponianam.
 35. *In quibus*. R. è quibus. F. C. ex quibus erant viginti rostrata.
 472. 35. *Tempore quidam nuntii*. Faer. non habet, quidam. Et pro defenderetur. R. defenderent. F. defenderet, vt ad hominem referatur.
 473. 41. *Ratione egerunt*. Faer. egit R. pari, vt antea, ratione egit.
 186. 5. *fingi à*. R. fingi id à.
 9. *Quantum*. R. C. quantuncunq; itineris.
 474. 25. *Quocunq; ex fuga*. B. qui cum ex fuga. Et paulo post, soluerunt, pro soluere iubebantur.
 46. *Exercitu regio*. C. exercitu eius, regionem Pompeius.
 475. 187. 10. *T. Appium*. B. Appium.
 476. 11. *Vocasse*. B. euocasse. Et pro summa vers. 12. in summam.
 477. 16. *Collocatum erat*. B. collocatū esset, & ante ad simulachrum Mineræ spectauisset.
 478. 19. *Pergam in occultis, ac remotis templis*. Faer. & B. Pergamique in occultis, ac reconditis templis.
 35. *Anteferentur*. ante se ferret.
 479. 188. 25. *Ac interfici*. Faer. atque interfici.
 480. 42. *Expellere alios, alios*. B. expellere, alios accersere.
 44. *Inueterauerant compluribus*. R. Hi omnes compluribus.
 481. 189. 6. *Deductis*. Faer. deductis. R. compluribus, pro pluribus.
 482. 11. *Constrata*. Faer. rostrata.
 483. 32. *Hoc tractu*. Faer. in hoc tractu. R. Nec tractu.
 Lib. de bello Alexandrino.
 190. 1. *Romanus sic habet in titulo*. C. Iulii Cæsaris belli Alexandrini Oppii, aut Hirtii commentarius quartus.
 20. *Illud sperans, expectans*.
 35. *opportuna essent*. R. G. F. opponi possent.*
 38. *Præterea ambulatorias*. R. F. G. V. præterea alias ambulatorias.
 39. *Eis*. F. G. V. eas.
 191. 1. *Plateis*. R. F. pluteis.
 484. 4. *Imitari*. B. imitati.
 9. *Recepisse ac*. G. recepisse, Cæsarem.

21. *Pertinentes*. F. pertinentes.
 22. *Subsidit*. R. G. F. V. subfider.
 41. *Casum omnes*. G. P. V. casum periculi oēs.
 43. *Alexandrinis*. F. Alexandrinos.
 192. 2. *Vt si*. R. vt tum mihi, fortassis, cum melius.*
 7. *Puteis fossisque*. B. puteis fossis. Et infra ver 23. ad fodiendos puteos dicitur, vt de hac lectione dubitari non oporteat.
 18. *Notitiam*. G. notitia.
 486. 36. *Nudare nolebat*. B. nudari, pro cum longius. F. tum.
 487. 193. 8. *Gravius accidisset*. B. R. illi accidisset.
 14. *Est altera deinde*. R. altera, alteraque perturbata.
 18. *Suis Alexandriam*. G. P. suis nauibus Alexandria.
 19. *Classariorum se*. G. classiariorum, & nauigiorum se uictos.
 25. *Instituerunt*. R. F. constituerunt.
 30. *Naturale*. G. A. V. R. ad naturalē, & domesticum vsum.
 194. 6. *Que quanque*. R. quam quisque sequatur.
 488. 14. *Quod eo*. R. F. eis. G. ii, qui transfissent ad B. & ad explicandam.
 20. *Videris mihi*. R. Videris, inquit, Cæsar.
 23. *Hos quidem*. G. V. hostes. (vereri.)
 29. *Nullius remi detergerentur*. R. nullius naues decederent. G. nullæque remis. F. nullis remi.*
 33. *Oppugnatione*. F. in pugna.
 36. *Dabatur*. B. dabatur vilum.
 41. *Cadendum*. R. F. cauendum. Habita ratione verbi, Cessisset quod præcedit, existimarem legendum, cedendum.
 195. 2. *Ad virtutem ex tanta*. F. neque flecti ad virtutem tanta multitudine hostium vires, virtutem nostrorum possent adæquare.*
 489. 3. *Vna cum defensoribus*. B. Vna, & biremis cum defensoribus. R. F. Capiuntur hoc prælio decem biremes.
 490. 10. *Et illam & urbem*. B. & illa in vrbe. & ver. 14. cum constratis nauibus, abest propositio cum. R. V. & oppidum, & illam, & urbem.*
 13. *Alteram*. R. inque alteram. G. alteramque insulæ. F. atque in alteram.
 22. *His pulsus*. G. V. hi pulsi.
 24. *Potuerunt, etsi*. R. Potuerunt. Erat non dissimile Alexandria genus. G. quanuis esset dissimile aliorum.
 491. 31. *Passum interuallo*. B. interuallum.
 45. *Vt nulla*. R. F. nulla, & delent, vt.
 492. 196. 3. *Anestris*. B. à nobis. R. ex mole, & que areæ. & pro constituerunt, constituerunt.
 12. *Alexandri ex*. R. G. F. V. plures ex nauibus.
 493. 24. *Alleuati scutis*. B. alleuatis. R. eleuati.
 38. *Fecerunt, nam*. R. G. fecerint in.
 494. 197. 1. *Aut suoque consilio per occultos nuncios Regis probato*. B. aut suo priore consilio per occultos nuncios Regi probato.
 9. *Quo pacto*. R. G. F. A. V. facto.
 495. 27. *Et non prudentissimo consilio*. B. ac nõ prudentissimo consilio.
 33. *Erat interea*. R. F. G. A. V. erat, commeditum.
 36. *Præficitur*. G. V. Præficit huic Tiberium. F. A. præfecit.
 496. 38. *Diminatio maritima, parū*. B. sine quo nul

- la vnquā dimicatio maritima, nulla etiā parūm feliciter. * R. confecta est.
198. 5. *Magnis copiis.* G. V. magnas copias.
15. *Placarat.* G. V. pacarat.
20. *Coniungitur.* R. F. adiungitur.
467. 42. *Planities.* B. planicia. G. F. V. planicie.
43. *Adiellum.* G. F. V. obiectum.
199. 15. *Perrendit.* R. V. contendit.
498. 26. *Quā liberum.* B. quam liberum.
32. *Auersisque.* R. G. V. auersique.
499. 45. *Hostium interfecerunt.* B. hostium in castris interfecerunt.
200. 6. *Eam patrem.* R. F. G. V. ea parte.
500. 20. *Maiori ex duabus filia Cleopatra.* B. V. maiori que ex duabus filiis Cleopatrae.
23. *Confirmarentur.* G. V. confirmaretur Regis imperium.
25. *Regum imperium.* R. F. regnum, & imperium.
501. 201. 4. *Patiscum.* B. Patisium. R. Patisiū, & ver. 6. responsa, pro responso.
9. *Statuisset.* statueret, & ver. 13. putaret, pro putasset.
19. *Pertingens.* R. G. F. V. pertingens.
502. 20. *Itineris haec erant certa.* B. Cuius itineris has esse certas.
36. *Aduentu.* R. greges, post aduentu.*
45. *Ratione haec media.* R. media collocabatur acies.
503. 202. 42. *Eaque, quae.* B. Ea, quae.
203. 12. *Sociorum cum.* R. G. F. V. sociorum, & cum.
14. *Reliquis.* R. G. F. reliquis.
23. *Confusus, quam.* G. F. qua. V. A. R. quibus.
45. *Q. Calenum.* R. tantum. F. Q. Calenum vti sibi classem mitteret, destinauit.*
204. 2. *Magnitudine quamquam non.* R. F. magnitudine satis iusta.
3. *Has adiunctas.* V. G. His adiunctis, & ver. 4. pro legionibus. R. G. F. V. legionariis.
26. *furere.* R. F. fortuita.
41. *Velis profugit.* G. V. velis vix profugit.
504. 44. *Pentiremem.* B. penteremem, & dicrotas, pro dicrotas, vide Baysum in libro de re nauali.
205. 1. *Erat nobilissimum.* R. Erat Maum nobilissimum.
9. *Prælio Pharfalico.* R. F. G. Palæopharfali.
15. *Initis signis.* R. G. F. mutuis.
506. 29. *Simulatum causa.* Latinus Latinus, simul & causa.
38. *Nihilominus oderant.* R. nihilominus tamē oderant eum, in cuius.
45. *Voluptate.* F. voluntate.*
206. 8. *H. S. centena.* R. G. F. A. V. sestertia se daturum.
10. *Meridiana.* F. V. A. tēpore pomeridiano.
15. *Munacius.* R. F. Minutius Flaccus.*
19. *Berones.* R. Verrones, sed quid significet ignoratur, fortasse legendum barones, id est, viros fortes.
507. 20. *Quae iacebantur.* B. iacebāt in itinere. Et ver. 23. Relato domum Casio.
28. *Enim in.* R. F. G. cum aut in.
20. 5. *Qui est.* R. F. G. qui si.
508. 11. *Dubius animus.* R. dubius animi. B. pro timere, timeret.
14. *Aequa autem ratione.* R. quae autē Romae delectum instituit, quosque ex P. æque autem Romanorum delectum.*
509. 17. *Totum exercitum.* B. notum, & fortasse notum erat legendum.
24. *Cum Ilurgim.* R. G. V. A. Cum ad oppidum Leptim.
28. *Carmonam.* R. V. A. Carbonam. G. F. Carbonem.
510. 208. 1. *Commotus fuerit, coniectura.* B. communis erat coniectura. R. A. V. coniectura sciri potest.
511. 3. *Habereni.* R. G. F. post hoc verbum legūt, eique frequens legionū cōuentus. Latinus Latinus, legionariorum.*
27. *Instruxisset.* R. F. instruxisset loco superiore causa.
209. 5. *Emisit quem.* R. quod sibi vsui.
27. *Inducis factis.* R. non tantum inducias facerent G. & cum non.
512. 34. *Proficiscitur Narbonē.* B. Cassius Narbonē. R. à Corduba Narbonē V. proficiscitur Narbonē.
513. 210. 7. *Indulgentia.* B. & R. indiligentia.
514. 18. *Maiores sunt.* B. maiore.
515. 23. *Legionibus Syriae.* B. R. Syriaeque, & R. praefecit.
516. 38. *Icer coeptum.* B. V. inceptum.
211. 3. *Eius.* R. A. sua.
7. *Effet sed.* G. F. V. effet: tamen se.
517. 11. *Legionem autem, quam.* B. R. Legionem autem eam. V. pro eam, vnam.
13. *Adducere.* R. F. adduci.
30. *Qui non fuissent.* G. V. qui fuissent, quae Germana lectio videtur, habita ratione sequentium.
212. 3. *Positum ipso.* R. F. positum ipsum.
19. *Refectis.* G. V. refectum.
518. 19. *Seruitiaque agi.* Seruitia agerentur.
519. 24. *Tenerentur, vel ad.* B. tenerentur, id fieri, vel ad.*
32. *Militem.* R. G. F. V. milites.
37. *Cohortationem.* B. coarctationem, vti omnino puto legendum. Quid enim Caesar Cohortationem Pharnacis irrideret, quam neque consistente agmine, procul exaudiret, cum quidem mileti in prae-ruptam vallē descendendum, & subeundus arduus collis esset: id quod fieri sine tumultu, & clamore, nullo modo poterat. Ita autem legi debere & antecedentia verba, & subsequētia ostendūt sed nihil tenere affirmo.*
520. 38. *Que in praelium.* B. & quo prae-ruptā in praelium descenderat vallem ascendere aduersus arduum collem. V. in prae-ruptam descenderat vallem.
521. 40. *Fiducia morus.* B. commotus & ver. 41. oppressos, pro oppressus.
213. 17. *Confecerat, eratque.* R. quodque subiti periculi recordatio est latior.
522. 21. *Caesio Veticano.* B. Vintiano, & Viniciano. R. Caesio Minutio.
Lib. de bello Affric.
214. 1. *Romanus codex sic habet titulum.* C. Iulii Caesaris belli Africi Opium, vel Hircii commentarius quintus.
23. *Aponianam.* R. hell legit Paconia. R. quae est à Lilybaeo. G. F. A. quae abest à Lilybaeo.
215. 1. *Confidunt.* F. confident.
523. 4. *Quod neque certum locū.* Quod neque circum loca gubernatoribus profectis quid peterent, praeeperat.*
524. 9. *Fortuito.* B. fortuito.

13. *Urgerentque*. R. fugerentque, mallé fugerentque.
216. 17. *Imperabat, itaque*. R. G. A. hæc ita imperabat vnicuique, præcipiebatque.
525. 18. *Vi, si fieri posset, nec locum ullum*. B. vt, fieri posset nec ne, locum nullum excusatio haberet. R. pro nec, ne.
526. 20. *Equitatum in prouincia*. B. R. Equitatum Scipio, & in prouincia. V. A. equitatum Scipio.
527. 21. *Tanta hominum erat dementia*. R. clementia. B. tanta homines esse dementia.*
528. 44. *Albescente*. B. albente.
529. 217. 7. *Relicti milites*. B. relictī sui milites.
27. *Remoueret*. G. moueret.
28. *Decertandum*. G. V. decernendum.
530. 33. *Turmis Numida*. B. turmis pedites Numida.
531. 36. *Concursu*. B. R. cursu.
532. 218. 26. *Cæsarisque equites, inuentaque*. B. Cæsarisque equites ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem, persequendumque cursum tardiora haberet. R. vulneribusque defatigati.
533. 46. *Equitumque leuis*. B. equitum, leuisque armatura.
534. 219. 8. *Germanisque*. DCCC. B. mille DC.
535. 10. *Quater tantis*. B. quater tanto, vt ad vocē, auxilio, referatur.
37. *In sua præsidia*. R. F. in sua castra.
38. *Alteras*. R. G. P. F. V. A. alteras.
536. 46. *Istius ætatis*. B. istuc, quàm bene viderit.
537. 220. 1. *Audacibus*. B. R. arduis. R. A. V. & animaduertisset Romp.
538. 36. *Elora*. B. eluta.
221. 13. *Constitisset*. R. F. V. stare constitisset.
540. 27. *His se miseris*. B. iis se miseris.*
30. *Conduces facere*. R. conducere.
541. 39. *Petronius*. R. B. Prætorius.
44. *Adortus, pulsus*. R. adortus esset, pulsus.
542. 222. 10. *Minutis*. B. minutis.
19. *Decumanam*. R. terram.
543. 223. 23. *Etiam vndique*. B. Et iam vndique. R. ex Acilla ciuitate veniunt libere etiam vndique.
544. 33. *Periculo suo*. B. suorum.
545. 224. 2. *Suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine*. B. auxiliis que eadem suis exhilaratus, annonæque leuata sollicitudine.
42. *Ex castris*. F. extra castra.
546. 44. *Procliuatatem*. G. P. V. decliuatatem. *Propter mare*. R. prope mare.
225. 2. *Quarum apud*. R. F. apud quos vltimum.
3. *Ascendit, atque*. F. ascendit in vnumqueque.
7. *Numidarum*. R. F. Numidarum, Cæsar paulisper.
14. *MD*. R. mille inter.
547. 42. *Cohortes deducit*. B. eduxit. R. deduxit, & vers. 34. B. conuulneratisque, pro vulneratis.
548. 226. 17. *In cornu dextrum*. B. R. dextro, & sinistro ex iniquiore.
549. 29. *Q. Cominius*. R. P. Cominius.
550. 31. *Triremis*. B. trieris, Græcis enim trieris.
551. 40. *Defenditis*. B. defendetis.
227. 11. *Ira percitus*. R. F. ira percussus.
552. 18. *Causa esse*. B. causa in fallo esse.
553. 22. *Virgularum*. R. Vigiliarum, & postea B. faxea grandine.
34. *Atque arundinibus*. R. arūdinū copiis textis, contextis permanebant. P. G. V. contegebantur.*
554. 35. *Subito imbre*. R. V. nimbo.
41. *Præfecto Sabura*. R. Præfecto Saburæ cum parte exercitus Satio relicto.*
555. 41. *Auctoritatis haberet, cū tribus legionibus, equitibusque frenatis*. Latipus Latinus sic legit, delectis illis, exercitusque Stipionis à terrore Cæsaris.
228. 1. *Castris Cæsaris*. R. A. Scipionis.
556. 2. *Expectatione*. B. expectatio, & suspensione animo, pro suspensione animi. G. P. pro magis, magna.*
6. *fuit intellectu*. R. illatū. F. illatum Scipioni, additumque.
557. 18. *Irensunda*. B. transgredienda. V. erat transgredienda.
22. *Oliuetum*. R. oliuetumque progredi.
558. 31. *Vinus sunt potiti*. B. R. vuorum.
39. *Ishac*. R. G. P. V. Hoc hac ratione.
229. 7. *Cæsariam ex vi*. F. vi vniueræ.
559. 17. *Partim in quam*. B. in quas quisque poterat regiones.
560. 33. *Quoniam ipsi sibi*. B. quoniam ii sibi.
561. 41. *Et quam u potes*. B. potest.
43. *T. Alliene*. R. F. Tufci. Saliene. T. Alliene.
562. 230. 8. *Necessitate*. B. necessitateque, sic. R. V.
11. *Eo usque*. F. G. P. V. eousque, quod.
20. *Occasione capta*. R. V. data, F. accepta.
26. *Cum nihilominus*. R. Cum autem nihilominus. G. P. ad illum referret.
563. 27. *Ducereque ut reliqua*. B. sed restare, vt reliqua.
40. *Et supercilium*. R. F. & super alium quendam excelsum natura locum non longè à Cæsaris castris aciem conituunt.
43. *Constituit*. G. P. V. constituit.
231. 12. *Acies a*. G. P. acies media à.
15. *Auxiliares*. G. F. P. V. auxiliares.
17. *Propterea*. R. V. G. Præterea.
26. *Habuit legionem*. R. hunc locum si legit.
- Habuit in sinistro cornu legionem nonam, & octauam: in dextro cornu tricesimam, & vigesimam octauam, decimam quartam decimam tertiam tricesimam tertiam, & vigesimam sextam in media acie. F. omittit decimam tertiam, alioqui congruit cum Romano.
31. *Vti sinistram*. R. vt suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur.*
232. 10. *ster officere*. R. efficere.
564. 11. *Et in iugo, ne à B. & ne iugo à R. & iugo, ne.*
16. *Gratia progressus*. R. F. G. P. V. ab Utica progressus.
565. 27. *Pentiremes*. B. pentiremes. R. pentiremes duas, quæ longius erant, vacuas.
566. 34. *Audaciaque motus*. B. commotus.
567. 233. 6. *De Nasidii classe*. B. à Nasidii. V. in Nasidii. R. Sed Nasidii.
568. 234. 13. *Primo impetu legionis*. B. V. legionum.
569. 22. *Satis esse crederent*. B. existimaretur.
26. *Pasus in horis*. G. P. V. passus horis quatuor.
570. 235. 4. *Militem defatigabant*. B. defatigabat.
41. *Accurrisse*. R. cucurrisse. (duo.)
571. 45. *A Scipione circiter*. A. Scipionis circiter.
572. 236. 16. *Scipione euocato*. B. Scipionis euocato.
18. *Tisdrum*. P. G. Thabennam, vt apparet ex sequentibus, vocat enim Thabennenses.
22. *Inde quarta die*. R. quarta vigilia.
573. 26. *Vt suis fortunis presto, quod bene meriti essent*. B. vt suis fortunis populi Romani quod bene meriti essent.

574. 44. *Turmas Iulianas circumfundere, & nihilominus fortissimè, acerrimèque pugnare.* B. circumfundendi, & pugnarent.
237. 7. *Cedebant.* R. cædebantur.
575. 40. *Pervenit.* R. venit. B. Scipionis, elephantòsque dextro, sinistroque cornu collocatos. R. animaduertit aciem contra elephantos collocatam.
576. 238. 13. *Tubicem.* B. tubicina quod nò probatur, quia alibi non reperitur.
577. 22. *Elephantus.* B. elephans. R. elephas.
578. 239. 4. *Quibus miseris, quibus miseris.*
579. 13. *Omnes Scipionis milites.* B. ii omnes Scipionis milites.
580. 25. *Veteranorum donauit præmiis, ac.* B. veteranum donauit præmia.
581. 240. 11. *L. Casari qui tum ibi.* B. R. ei.
582. 30. *C. Confidii filio.* B. Caio Confidio filio. R. V. Ligario C. Confidii filio.
583. 31. *Linincio.* R. V. A. Luncio.
584. 34. *Ceteio.* B. Cateio, fortè Caio Atteio.
585. 35. *M. Eppio.* B. Eppius fuit Scipionis legatus.
46. *Promerito.* R. merito.
586. 241. 11. *Libentes, cupidique.* B. libentes, cupidèque.
587. 40. *Sibi ipsi manus intulisse.* B. sibi ipsum manus attulisse.
588. 242. 14. *Pletorio Rustiano.* B. Plættonio Cæstiano.
589. 21. *Crispo Sallustio populi Rom. proconsule.* B. Sallustio pro consule.
590. 37. *Duo de trigésimo, B. tricésimo, quam scribendi antiquam rationem dicit.*
- Lib. de bello Hispaniensi.
243. 1. *Romanus codex sic habet titulum, C. Iulii Cæsaris belli Hispaniësis oppii, aut Hircii commentarius sextus.*
591. 33. *Clam præsidio.* B. præsidia. R. præter præsidia.
592. 35. *Meritam esse sciebat.* R. sciens, celeriter sex cohortes.
244. 10. *Recepti, & pedites, equitesque.* R. recepti pedites, equitesque nocte, sed dispositis partibus, oppidani, & pedites, & equites clamore factò, eruptionem in, &c.
593. 38. *Cum animaduerteret.* B. id cum animaduerteret. R. V. animaduertisset.
594. 245. 14. *Facta ex colonis.* B. V. coloniis.
16. *Nam de leui.* R. V. & leui armatura.
595. 32. *Pompeius, qui eodè iugo tenebatur.* B. quod eodem iugo tegebatur.
596. 34. *Pernissurum.* B. commissurum.
597. 35. *Committendum.* B. V. submittendum.
598. 45. *Perterritus.* B. præteritus.
246. 8. *Omne genus.* R. omne earum rerum genus.
599. 31. *Oppidum potiri.* B. V. oppido potiri posse sperarent.
600. 39. *Irruptionem.* B. V. eruptionem.
601. 247. 6. *Auersari.* B. V. auersari.
602. 26. *Qua stramentis.* B. stramentitæ.
603. 43. *Funes à laudes quippe.* D. R. quoniam ad.
248. 5. *Tit. Tullius.* R. Tib. Tullius, & vers. 7. pugionem eduxit.
604. 20. *Tum qui.* B. R. cum, qui ita.
605. 249. 7. *Milui ceruices.* B. militibus.
9. *Excucurrerunt.* R. excurrerunt.
21. *Auersione.* R. ex aduersione.
606. 42. *flumen transgredi.* B. R. V. transgressi.
607. 250. 6. *Ex utroque genere.* B. ex his utroque genere.
608. 21. *Intermino.* B. interitio. R. intentio. V. intertencio.*
609. 29. *In eum locum.* B. R. V. in æquum locum.
31. *Congressus.* R. congressus fuit.
40. *Leui armatura.* R. Leuem armaturam.
610. 251. 16. *Prælium affore ad Soritiam, que.* B. prælium ad Soritiam, quod.
611. 18. *Circa Hispalim in oliueto constitit.* B. còtra Hispalim in oliueto constituit. R. quoque legit, contra.
23. *Contra Pompeii.* R. contraque Pompeiù.
612. 36. *Interuallum prouinciam diuidi.* B. interim nulla planicia diuidit. R. nulla planicie diuiditur.
252. 12. *Prope alterum tantum.* V. totidem.
253. 5. *Vniuersa hostium timorem.* V. vt timorem.
613. 15. *Antea Pompeii propositus esset.* Latinus Latinius, castris antè à Pompeio præpositus esset.
614. 27. *Item optimis super additis.* B. R. optimis insternendam.
615. 28. *Vinum & nardum.* B. refinam, & nardum infudit.
616. 31. *Contra id oppidum.* B. R. contra oppidum.
617. 46. *Clam cuidam.* B. clàm quandam Philonè illum. & paulo post, clàm præsidia, pro clàm præsidio. R. clàm erga quandam. V. clàm quidem Philo ille.
618. 254. 28. *Imperati.* B. imparati. R. navigatione còfestim consecutus est eos, qui quidè imperati a Grættella cum profecti siue aqua fuissent. V. infecuti.*
35. *Aturre.* V. ad turrem.
619. 255. 4. *Excelsum locum.* Latinius, exesum.
6. *Casar gradiebatur.* R. Gadibus fuisset.
43. *Legibus.* R. V. legationibus.
256. 3. *Magistratibus.* R. magistratui sacrosancto manus semel, & sapius attulistis, & luce. Ald. populo Rom. magna transiero, sanctis Romanis attulistis.*
11. *Depopulauit.* V. depopulatus est.
- In variis lectionibus, quæ iam sequuntur, primus numerus paginam, secundus columnam, tertius versum significat.
1. 1. 47. *Genabo.* A. Senabi, alii Genabi.
2. 19. *Flaniacum.* A. Flaniatum.
44. *Taurinum.* A. Teurinzæ.
2. 1. 28. *Taruisiam.* V. Triuifinam.
36. *Semarius.* Ald. Semurius.
2. 7. *Bibregis.* V. Bibrocis.
3. 1. 5. *Aduaticos.* A. Aduaricos.
4. 2. 7. *Bibroci.* A. Bibrogi.
9. 1. 27. *Pontus Picardie.* A. portus Picardiæ.
32. *Morinensis.* V. Normanniæ.
10. 1. 8. *Senonibus.* A. Senonis.
11. 1. 35. *Atque id nomen.* A. neque id nomen.
2. 2. *Norica.* V. Noreca.
53. *Ordouices.* R. Ordolucas.

NOMINA LOCORVM, VRBIVM, POPVLORVM

Gallia, qua his in Commentariis habentur, ut olim Latine, & nunc Gallicè dicuntur ordine alphabetico.

669

A

Edui popul. le pays à l'entour d'Autun en Bourgogne.

Aduatici popul. le pays à l'entour de Besseduc.

Agendicum opp. Provins, ou Sens.

Alduafubis fl. le Doux.

Alexia opp. Laussoys, Alesie en la duchè de Bourgogne, ou Luxen en la franche conte.

Allobroges popul. Dauphinois, & Savoysiens.

Ambbarri popul. Semar & montbar, le pays entour Nevers.

Ambiani popul. le pays entour Amiens.

Ambuariti popul. pars brabantia. Brabantons.

Andes popul. Angers, & Andegauenles, pays entour Anjou.

Antuates popul. ceux du contè d'Azgle.

Aquitania reg. Guyenne. Gascongne.

Arar flu. Saone.

Arduenna syl. forest Dardaine.

Armoricæ ciuitates, les villes de toute la Bretagne.

Artomici popul. le pays d'Armignac.

Atrebates popul. le pays d'Arras.

Auaricum opp. Viarron en Berry, ou chasteau-neuf.

Auerni popul. le pays d'Auvergne.

Aulerci popul. Roan, ou Orleans.

Axona flu. olim la Disne nunc Aisne en Belge.

B

Bacenis syl. la forest noire, sylua nigra.

Bataui popul. Hollandois.

Bellocalsu popul. le pays de Bayeux.

Bellouaci popul. Beauuois.

Betiræ, & Blitera opp. Besters en Guyenne.

Bibracte opp. Beuray d'Autun, Beaune en la duchè de Bourgogne.

Bibrax opp. Bruy au conte de Rhetel.

Bituriges popul. le pays entour Bourges.

Boii popul. Bourbonnois, & Bauiere, ou Bohème en Allemagne.

Brannouices popul. le val de Morienne, ou Briançonnois.

C

Cabillonum opp. & Catalaunium. Chalon sur Marne, & un autre sur Saone.

Cadurci popul. Cahors, le pays de Quercy.

Cadetes popul. Hipercorètin en Bretagne. le pays à l'entour de Chasteau-briant en Bretagne.

Caletes popul. le pays à l'entour de Calais, port de mer.

Carnutes popul. le pays à l'entour de Chartres.

Cenomani popul. Le mans, ceux du Maine.

Centrones popul. Centron au pays du Liege, aussi ceux de Tarentaise en Saouye.

Curiosolites popul. Cornouaille en Bretagne.

D

Diablintres popul. le pays entour Leondoul en Bretagne.

Durocoterum. opp. Reims en Champagne.

E

Ebrodunum opp. Ambrun.

Eburones popul. le Liege.

Eburonices popul. le pays d'Eureux.

Elauer flu. Alier.

Esliui popul. Retelois outre Tournay.

G

Gaballi popul. ceux de Lodesue.

Garites popul. le pays d'Agenois en Guyenne.

Garoceli popul. ceux de Tarentaise, dit Tarins.

Garumna flu. Garonne.

Gebenna mons. les monts d'Auvergne.

Genabum opp. Orleans.

Geneua opp. Geneue.

Gergobia, vel Gergouia opp. Clairmôt en Auvergne.

Gordunnii opp. Gantois.

Grudii popul. le pays entour Louvain.

H

Harudes popul. le pays à l'entour de Constance en Allemagne.

Heluetii popul. les Suyses.

Heluii popul. les Albigeois.

I

Icius portus. Calais port de mer.

Iura mons, qui nunc à nonnullis Iurassus, la Iou.

L

Lacus Lemanus, le lac de Lausanne.

Latobrigi popul. ceux d'aupres Lausanne.

Lemouices popul. Limosins.

Lepontii popul. die Granpundter, les Grisons.

Lexobii, vel Lexouii popul. le pays à l'entour de Liesieux.

Ligeris & Liger, flu. Loyre.

Lingones popul. le pays de Langres.

Lutetia opp. Paris.

M

Mandubii popul. le pays d'entour Alesie en la duchè de Bourgogne.

Malsillia opp. Marseille.

Matifcon opp. Mafcon sur Saone.

Matrona flu. Marne.

Mediomatrices popul. ceux d'entour Mets en Lorrain.

Meldæ popul. ceux d'entour Meaux.

Melodunum opp. Melun sur Seine.

Menapii popul. ceux de Gueldres, & Cleues.

Morini popul. le pays à l'entour de Terouanne.

Mosa flu. la Meuse.

N

Nannetes popul. Nantes en Bretagne

Narbona opp. Narbonne.

Nemetes popul. le pays à l'entour de Spire sur le Rhin.

Neruii popul. le pays entour Tournay.

Nitiobriges popul. ceux de pres Vzes, & Montpellier.

Nouiodunum opp. Noyon.

O

Octodorum vicus. S. Mauris, Agauois, ou Marrenac en Vallois.

Osifini popul. le pays de Landriguer en Bretagne.

P

Parisiu popul. le pays entour Paris.

Petrocorii pop. *Perigoux.*
 Pictones pop. *le pays entour Poitiers.*
 Pleumofii pop. *Flandres.*
 Pyrenæi montes, *monts Pyrenees.*

R

Rauraci pop. *le pays entour Basle.*
 Rhedones pop. *ceux de Renes en Bretagne.*
 Rhemi pop. *Reims en Champaigne.*
 Rhenus fl. *le Rhin.*
 Rhodanus fl. *le Rosne.*
 Rutheni pop. *Rhodés.*

S.

Sabis fl. *Sambre.*
 amarobrina opp. *Cambray.*
 Santones, vel Xantones pop. *Xaintonge.*
 Scaldis fl. *Leschault.*
 Sebusiani, & Segusiani pop. *la Bresse.*
 Seduni pop. *Sion en Valloys.*
 Senones pop. *Sens.*
 Sequana fl. *Seine.*
 Sequani pop. *Bourguignons.*
 Sieambri pop. *Gueldrois.*
 Suefsiones pop. *Soissons.*

T

Tarbelli pop. *Tarbe, ou Bayonne.*
 Tarusates pop. *le pays entour de Turse.*
 Tectosages pop. *Languedoc.*
 Tigurinus pagus. *Zurich en Suisse.*
 Treuri pop. *Trenes, ou Triers.*
 Tribocés, & Triboci pop. *le pays entour Strasbourg.*
 Tullingi pop. *Toul en Lorraine.*
 Turones pop. *Tours sur Loyre.*

V

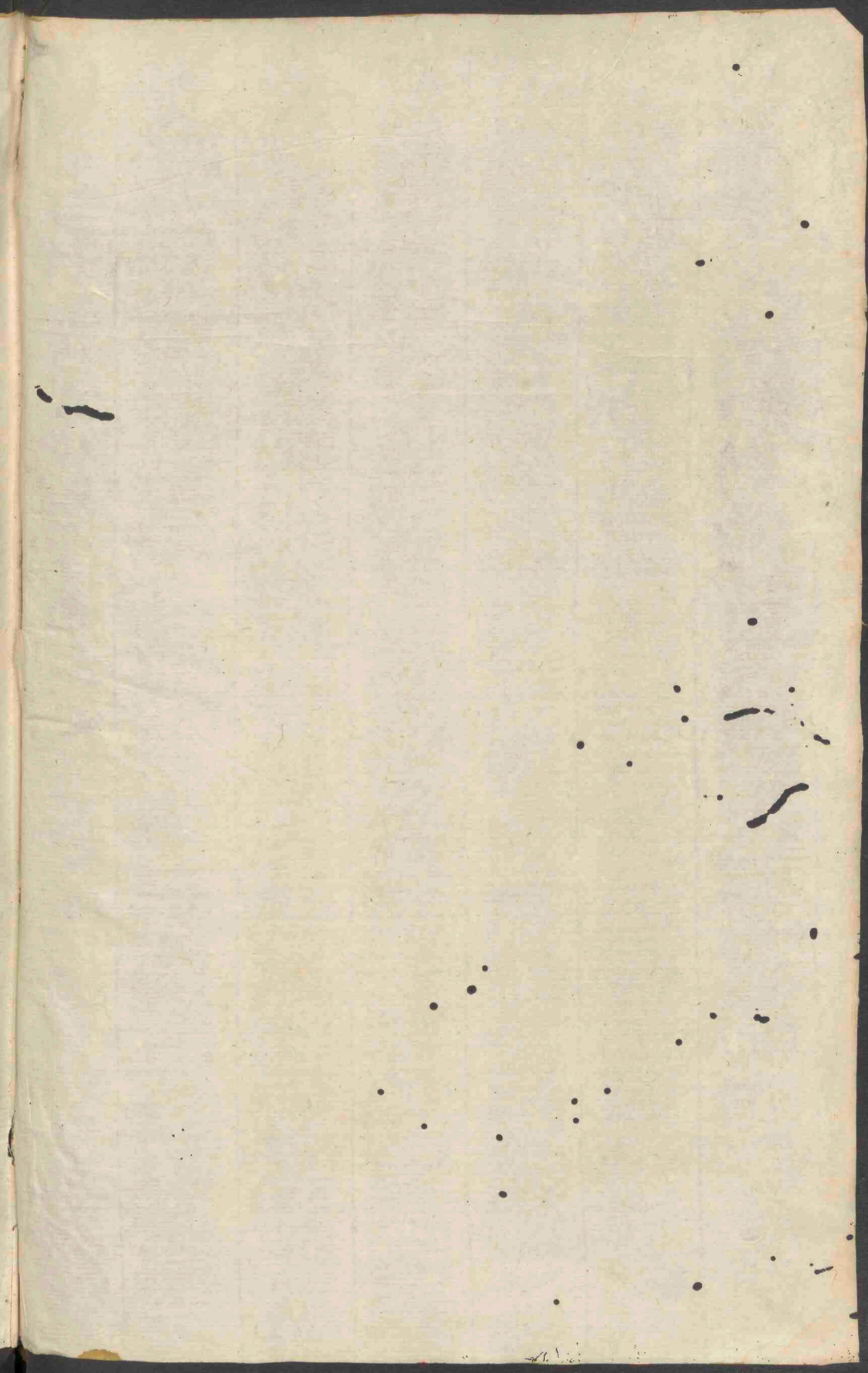
Vangiones pop. *le pays entour Vormes.*
 Vellaunodunum opp. *Villeneuve en Lorraine.*
 Vellauni pop. *Sain-Flour, Vellaye.*
 Veneti pop. *Vannes en Bretagne.*
 Veragri popul. *le pays de pres S. Mauris Agannois.*
 Verbigenus pagus. *Orbe au pays de Vaux.*
 Veromandui pop. *Vermandois en Picardie.*
 Vefontio opp. *Besançon en la franche contè.*
 Vnelli pop. *le pays du Perche.*
 Vogesus mons. *Voge en Lorraine.*
 Volcæ pop. *Auignon.*
 Vlipetes pop. *Francfort.*
 Vxellodunum opp. *Cadenac en Quercy.*

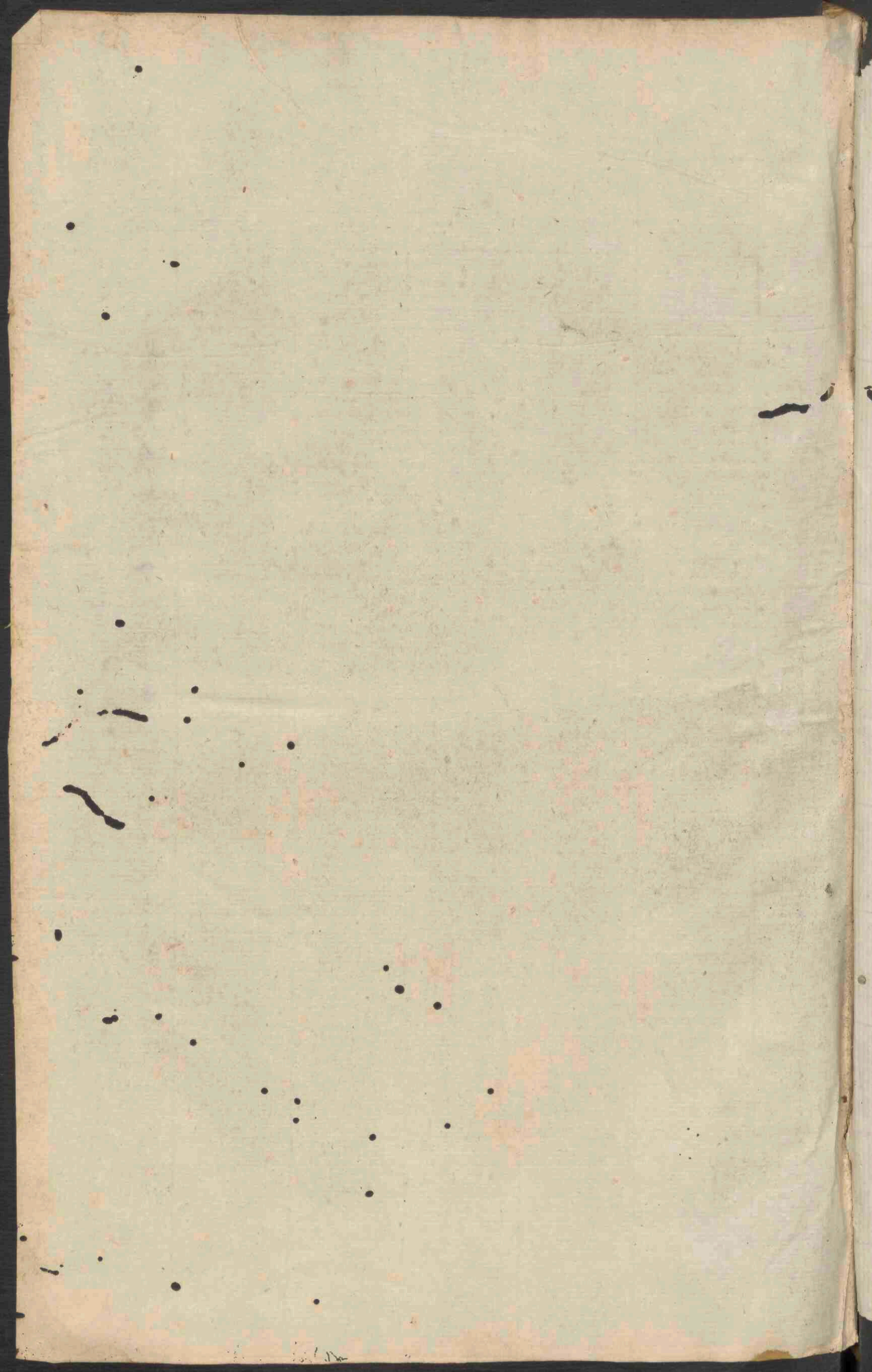
ERRATA SIC CORRIGITO.

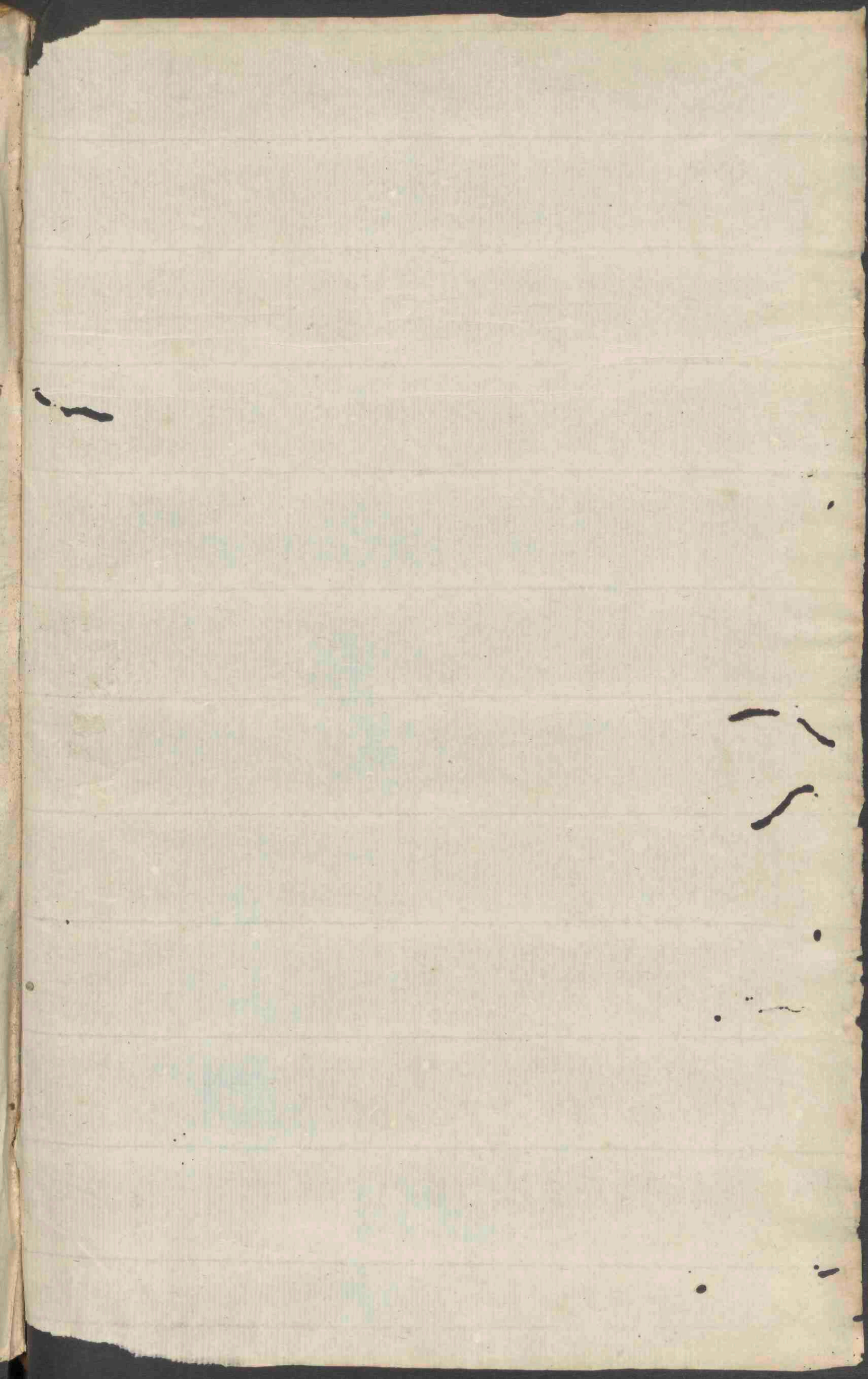
Pagina 1. versu 6. Pro quæ, lege qui.
 2. 33. Vbi, vti.
 45. Persuafores, persuafuros.
 15. Allobroges, Allobrogas.
 6. 31. deminuta, diminuta.
 8. 31. tutum, totum.
 24. impedimenta, impedita.
 37. aduersum, auersum.
 10. 3. Reuerterent, reuertentur.
 13. 19. perturbantur, perturbabatur.
 35. congressu, congressi.
 14. 43. biturum, habiturum.
 18. 6. expeditor, expeditior.
 19. 23. Rheni, Rhemi.
 20. 30. coactus, coactas.
 22. 1. conuenire, conuenient.
 23. 27. reliquisse, reliquisque.
 25. 25. aliiisque, aliique.
 26. 17. fuga fugæ.
 28. 18. proficiscerentur, proficisceretur.
 30. 7. esse, esset.
 31. 6. equitatum, equitum.
 33. 10. confedisset, confedisset.
 14. reuocauerunt, renouauerunt.
 41. 7. anctius, arctius.
 42. 22. importune, opportune.
 43. 28. proximi, proximis.
 45. imperatoris, oratoris modo Cæsaris mandata deferret.
 47. 13. Ibi, Itium.
 48. 6. quorum se quorum in se.
 50. 2. Omnia, Summa.
 10. ortis, orti.
 22. eiecerunt * 116.
 61. 1. orietur, oriretur.
 33. deperdisse, deperdidisse.
 62. 37. consecatur, consecantur.
 64. 29. tripartito ædificia, tripartito exercitu.

65. 17. tenentis, tenetis.
 26. citatem, ciuitatem.
 69. 25. princeps, principes.
 72. 7. vbicuique, vbicunque.
 75. 25. dissentionibus, disentionibus.
 28. quæruntur, queruntur.
 101. 12. concedit, confedit.
 114. 23. infectisque, infestisque.
 115. 2. petendi, petenti.
 117. 36. Pompeius, Pompeius.
 9. quoniam, quonam.
 130. 20. mitebantur, nitebantur.
 31. 40. tribus quæ, tribusque.
 138. 26. expedites, expeditæ.
 139. 38. cohortes V. legionæ, ex quinta.
 144. 1. qui quàm.
 150. 1. namque, nam quæ.
 162. 45. magistratum, magistratum.
 165. 34. proficiebantur, præficiantur.
 166. 16. prouincia, prouinciæ.
 178. 46. quisque, quique.
 182. 22. attennata, attenuata.
 46. elictis, electi.
 191. 31. atquæ, aquæ.
 194. 34. pateret, peteret.
 28. concilio, consilio.
 201. 37. dispersisque, dispersique.
 203. 3. vatasta, vastata.
 215. 1. portum, portam.
 216. 38. insidiosa, insidiosæ.
 217. 14. leniter, leuiter.
 218. 24. signo, signa.
 43. quippe non illorum, quippe qui in nullo.
 219. 4. quoque, equoque.
 231. 2. ratione non procedebat, ratione procedebat.
 6. conciderunt, conciderent.
 238. 6. citroque, citroque.

FINIS.

17 1913508

OCN 66839080

7103.4

